Ρ. ΜΕΝΤΒΕΝΤΕΦ Ρ. ΛΕΡΤ Λ. ΚΟΠΕΛΕΦ
Π. ΕΓΚΟΡΟΦ Α. ΖΙΜΙΝ Α. ΚΡΑΣΙΚΟΦ

ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Οἱ θέσεις τῶν μαρξιστῶν διαφωνούντων

ὀδυσσέας

Ρ. ΜΕΝΤΒΕΝΤΕΦ Ρ. ΛΕΡΤ Λ. ΚΟΠΕΛΕΦ
Π. ΕΓΚΟΡΟΦ Α. ΖΙΜΙΝ Α. ΚΡΑΣΙΚΟΦ

ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Μετάφραση 'Αντόνιο Σολάρο

Στοιχειοθεσία - ἐκτύπωση Γ. Λεοντακιανάκος & Υἱοί
Δ. Πλακεντίας 31, Χαλάνδρι
τηλ. 6812457

'Ολοκλήρωση τυπογραφικῆς ἐργασίας Νοέμβρης 1978

'Εκδόσεις 'Οδυσσέας Ζαλόγγου 9, 3ος ὄροφος,
τηλ. 36.19.724

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

7 «Διαφωνία» καί σοσιαλισμός
τοῦ ᾿Αντόνιο Σολάρο

21 Ζητήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ὅλους...
τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ

48 ... καί στά ὁποῖα δέν μποροῦν νά δοθοῦν μονόπλευρες ἀπαντήσεις
τῆς Ραΐσα Λέρτ

56 ᾿Από τό 20ό στό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ. Μέ τήν εὐκαιρία τῶν εἰκοσάχρονων τοῦ 20οῦ Συνέδριου. Σύντομη ἱστορική σκιαγραφία
τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ

86 Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ «᾿Αρχιπέλαγους Γκούλαγκ» τοῦ Σολζενίτσιν
τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ

99 Τό ψέμα μπορεῖς νά τό νικήσεις μόνο μέ τήν ἀλήθεια
τοῦ Λέβ Κόπελεφ

140 Τί εἶναι ὁ δημοκρατικός κομμουνισμός
τοῦ Π. ῎Εγκοροφ

171 Τό πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς τοποθέτησης τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης (Ἱστορικός παραλληλισμός καί κοινωνιολογική ὑπόθεση)
τοῦ Α. Ζίμιν

209 Τό ὑπ᾿ ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα
τοῦ Α. Κράσικοφ

«Διαφωνία» καί σοσιαλισμός

Ὁ ἀναγνώστης τῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων βομβαρδίζεται ἀκατάπαυστα μέ πληροφορίες γιά τούς «διαφωνοῦντες» στή Σοβιετική Ἕνωση καί στίς ἀνατολικές χῶρες, γιά τούς διωγμούς πού ὑφίστανται οἱ «διαφωνοῦντες» καί οἱ ἀντιφρονοῦντες, τίς περιπέτειές τους — τραγικές τίς περισσότερες φορές — ὅταν παίρνουν τό δρόμο τῆς ἐξορίας στή Δύση, τίς δηλώσεις τους καί τά γραφτά τους, εἴτε γιά μελέτες πρόκειται εἴτε γιά λογοτεχνικά ἔργα. Τό πιό ἀποτροπιαστικό καί συνάμα τό πιό τραγικό ἀπ' ὅλα εἶναι οἱ δίκες καί οἱ καταδίκες, ἡ φυλάκιση σέ στρατόπεδα ἤ σέ τρελοκομεῖα (μέ χαλκευμένες τίς περισσότερες φορές κατηγορίες) ἀνθρώπων πού τό μόνο τους «ἔγκλημα» εἶναι ὅτι «τόλμησαν» μεγαλόφωνα νά διαδηλώσουν τήν ἀντίθεσή τους ἀπέναντι σ' ἕνα σύστημα, πού κανείς λογικός καί εἰλικρινής ἄνθρωπος δέν μπορεῖ, φυσικά, νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι δημοκρατικό καί φιλελεύθερο.

Ὑπάρχει, βέβαια, τεράστια διαφορά ἀνάμεσα στό θρησκόληπτο, ἀντιδραστικό καί ὑπερσυντηρητικό ἀντικομμουνιστή Σολζενίτσιν καί στό θαρραλέο καί διακεκριμένο μαρξιστή ἱστορικό Ρόυ Μεντβέντεφ, θερμό ὀπαδό τοῦ δημοκρατικοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἡ «διαφωνία» ἐμφανίστηκε στή Σοβιετική Ἕνωση ἀμέσως μετά τό «λιώσιμο τῶν πάγων» πού ἄρχισε μέ τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, καί ἀποτελεῖ κατά κάποιο τρόπο τή συνέχεια τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, ἀπό τό ὁποῖο ἡ σημερινή ἡγεσία τῆς ΕΣΣΔ ἀπομακρύνεται ὅλο καί πιό πολύ. Οἱ πάγοι στή Σοβιετική Ἕνωση ἄρχισαν νά λιώνουν, ὄχι γιατί τό θέλησε ἡ κορυφή τῆς ἡγεσίας, ὅπως ἔγινε λόγου χάρη στήν Κίνα μέ τήν «πολιτιστική ἐπανάσταση», ἡ ὁποία, ἐπειδή ἀκριβῶς ἐπιβλήθηκε

ἀπό τά πάνω, μπόρεσε καί νά καταπνιγεῖ τόσο σύντομα καί εὔκολα.

Πέρα ἀπό τή γενικότερη ἔννοιά της καί τίς ἱστορικές καταβολές της, πέρα ἀκόμη καί ἀπό τή μεγάλη ποικιλία μέ τήν ὁποία ἐκδηλώνεται τό συγκεκριμένο περιεχόμενό της σέ κάθε περίπτωση, ἡ «διαφωνία» εἶναι ἡ ριζική ἀμφισβήτηση τῶν κανόνων πού διέπουν τόν «ὑπαρκτό» σοσιαλισμό καί τίς δικές του ἀντιλήψεις περί κομμουνισμοῦ καί μαρξισμοῦ.

Ἡ «διαφωνία» μπορεῖ νά ὑποστηρίζει ἄλλες ἀξίες (δημοκρατικές, χριστιανικές κλπ.) ἤ ἕνα διαφορετικό ἀπό τόν «ὑπαρκτό», τόν ἐπίσημο κομμουνισμό καί μαρξισμό, ὅπως στήν περίπτωση τῶν κειμένων πού περιλάβαμε σ' αὐτήν τή συλλογή. Ἡ διαφωνία εἶναι ὁ ἀντίποδας τῆς ὁμοφωνίας, ὅπως ἡ δημοκρατία εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ καί ὁ πλουραλισμός ὁ ἀντίποδας τοῦ μονοκομματικοῦ κράτους. Τό πρῶτο σκέλος τῶν ζευγῶν αὐτῶν ὑποδηλώνει, προϋποθέτει ἤ διεκδικεῖ τήν ἐλευθερία, ἐνῶ τό δεύτερο σκέλος ἐκφράζει ἀναμφισβήτητα τήν τυραννία καί τήν καταπίεση τῶν μαζῶν ἀπό μιά μειοψηφία. Καί μ' αὐτήν τήν ἔννοια θά μπορούσαμε νά ποῦμε πώς ὁ κρίσιμος αὐτός δυισμός, ὅπου ἔφτασε στήν ἐποχή μας ἡ κοινωνία, συμπυκνώνεται στούς δύο ἀντιθετικούς καί ἀντίπαλους ὅρους: σοσιαλισμός καί καπιταλισμός. Ἡ βαθύτατη κρίση ἀξιῶν, πού περνᾶ σήμερα σέ παγκόσμια κλίμακα τό καπιταλιστικό σύστημα, δέν μπορεῖ νά βρεῖ ἄλλη θετική διέξοδο ἀπό τό σοσιαλισμό. Τό πρόβλημα ὅμως εἶναι ἄν τό καθεστώς πού διαμορφώθηκε στά 60 χρόνια ἱστορίας τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, τό καθεστώς πού διαμορφώθηκε στή μεταπολεμική τριακονταετία στίς ἀνατολικές χῶρες, εἶναι σοσιαλιστικό ἤ ὄχι.

Ἡ δημοκρατία πού οἱ δογματικοί τήν ἀποκαλοῦν «ἀστική» γιά νά δικαιολογοῦν στόν ἑαυτό τους τήν κατάλυσή της, καί πού γεννήθηκε μέσα στήν καπιταλιστική κοινωνία καί ἐφαρμόζεται σέ πολλές χῶρες, εἶναι στήν πραγματικότητα ὁ καρπός τῆς πάλης τῆς ἀστικῆς τάξης ἐναντίον τῆς φεουδαρχίας, ὅπως καί τῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου ἐναντίον τῆς ἀστικῆς τάξης. Ἡ κατάκτηση, ἡ πραγμάτωση καί ἡ ὑπεράσπιση τῆς δημοκρατίας δέν εἶναι, συνεπῶς, ἀποτέλεσμα μιᾶς φυσικῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀστικοῦ συστήματος, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ λαϊκοῦ ταξικοῦ ἀγώνα καί εἰδικότερα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί τῶν ἀλλαγῶν

πού ὁ ἀγώνας αὐτός ἐπιφέρει στό συσχετισμό τῶν δυνάμεων. Καί δέν παίρνει τέλος, ἐπομένως, μέ τήν ἀνατροπή τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος, οὔτε παύουν νά κινδυνεύουν οἱ κατακτήσεις της, οὔτε ἀποκλείεται ἡ ἀναστολή καί ἡ κατάλυση τῆς δημοκρατίας.

Ἡ δημοκρατία αὐτή, στίς σοσιαλιστικές χῶρες ἤ καλύτερα στίς μετεπαναστατικές χῶρες, δέ βρῆκε ἀκόμη ὄχι μόνο τόν ἀντίστοιχο θεσμό της ἀλλά οὔτε κάν — θεωρητικά — ἕνα ἀντίρροπο μοντέλο. Εἴκοσι πέντε χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Στάλιν, στόν ὁποῖο σχηματικά καί ἀβασάνιστα ἀποδόθηκαν ὅλα τά λάθη, οἱ παραβιάσεις, τά ἐγκλήματα τῆς μετεπαναστατικῆς περιόδου, τό σοβιετικό πολιτικό σύστημα ἐξακολουθεῖ νά εἶναι αὐταρχικό καί συχνά καταπιεστικό, στερεῖ συστηματικά ἀπό τούς πολίτες του τίς στοιχειώδεις πολιτικές ἐλευθερίες καί (σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἐξωτερική πολιτική) τρέφει φιλοδοξίες μεγάλης δύναμης, πού, μαζί μέ τίς ἀντίστοιχες φιλοδοξίες τῶν ἄλλων ὑπερδυνάμεων, θέτουν ὑπό διαρκή ἀπειλή τήν εἰρήνη καί τήν ἀσφάλεια τῶν λαῶν.

Εἶναι, ὡστόσο, λαθεμένο μεθοδολογικά καί βλαβερό πολιτικά νά ἀποδίδεται ὁ αὐταρχικός καί ὁλοκληρωτικός χαρακτήρας τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ στήν πολιτιστική «καθυστέρηση» τῶν χώρων ὅπου ἔχει ἐπικρατήσει, στό λεγόμενο «ἀσιατισμό» τους. Γιατί, μ' ἕνα τέτοιο εὔκολο ἐπιχείρημα, τό ἱστορικό παρελθόν γίνεται ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράγος καί ἡ ἐθνική ἰδιομορφία τό ἄλλοθι ἑνός μαρξισμοῦ ὁ ὁποῖος, διεθνής καί διεθνιστικός ἀπό τή φύση του, ἔπαψε δυστυχῶς νά πλουτίζεται ἀπό τήν ἱστορική πείρα τῶν ἐργαζομένων καί ν' ἀποτελεῖ στά χέρια τους ἕνα ὅπλο κοινωνικῆς κριτικῆς ἀναζήτησης τῶν δρόμων καί τῶν μέσων γιά τήν ἀνατροπή τοῦ καπιταλισμοῦ καί τήν κατάκτηση, τή διαμόρφωση ἑνός γνήσια «διαφορετικοῦ» σοσιαλισμοῦ.

Ἡ καταγγελία τῶν αὐταρχικῶν καί γραφειοκρατικῶν, ἀνελεύθερων καί ἐλευθεροκτόνων χαρακτηριστικῶν πού ὑπάρχουν στίς σοσιαλιστικές χῶρες καί τά ἐπεισόδια καταπίεσης πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτά δέν πρέπει, πάντως, νά μᾶς κάνουν νά παραγνωρίζουμε μιά πραγματικότητα πού εἶναι πολύ πιό περίπλοκη καί ἀντιφατική ἀπ' ὅ,τι ἐμφανίζεται στίς διάφορες προπαγανδιστικές ἐκστρατεῖες γύρω ἀπό τή διαφωνία καί τούς διαφωνοῦντες, οἱ ὁποῖες, συχνά πίσω ἀπό τίς καλοπροαίρετες διακηρύξεις τῶν ὀργανωτῶν τους, κρύβουν εὐτελεῖς ἀντικομμουνιστικές ἐπιδιώξεις.

Ὅσοι ἀγωνίζονται γιά ἕνα γνήσιο δημοκρατικό καί φιλελεύθερο σοσιαλισμό, δέν μποροῦν νά μήν ἐνδιαφέρονται καί γιά μιά

ρεαλιστική θεώρηση τῆς πραγματικότητας τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα προσπαθοῦν νά βαθύνουν τή γενική θεώρηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, τίς τάσεις ἀνάπτυξής του σ' ὅλο τό σύγχρονο κόσμο, τή στενή καί ὀργανική του ἀλληλουχία μέ τή δημοκρατία. Αὐτός ἐξάλλου εἶναι καί ὁ σκοπός τῆς ἔκδοσης στά ἑλληνικά μερικῶν ἄρθρων καί μελετῶν σοβιετικῶν μαρξιστῶν πού, μέσα στό χῶρο τῆς «διαφωνίας», κινοῦνται ἀπ' αὐτό τό ἐνδιαφέρον γιά τό σοσιαλισμό. Τό βασικό, λοιπόν, στή Σοβιετική Ἕνωση καί τίς ἄλλες χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ, εἶναι τό πρόβλημα τῆς ἀνάπτυξης τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων καί τῆς ἐλευθερίας, πού ἀποτελοῦν τίς ἀναγκαῖες συνθῆκες γιά τήν ἀξιοποίηση καί τήν ὁλοκλήρωση τοῦ ἀπεριόριστου πολιτιστικοῦ, πολιτικοῦ καί οἰκονομικοῦ δυναμικοῦ πού ἀποδέσμευσε ἡ Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση. Στό σημεῖο αὐτό συμπίπτουν οἱ ἀπόψεις τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ καί τῶν δημοκρατικῶν, μαρξιστικῶν καί σοσιαλιστικῶν ρευμάτων τῆς «διαφωνίας». Ἄν σήμερα γίνεται τόσος λόγος γιά τή «διαφωνία», εἶναι γιατί ἡ «διαφωνία» ἀποτελεῖ μιά πραγματικότητα πού δέν μπορεῖ κανείς νά τήν ἀγνοήσει καί γιατί πρόκειται γιά διαφωνία πού ἐμφανίζεται στίς χῶρες πού φαίνονταν νά εἶναι τά βασίλεια τῆς ἀπόλυτης (καί ἀπολυταρχικῆς, ὁλοκληρωτικῆς) ὁμοφωνίας καί συναίνεσης, στίς σοσιαλιστικές χῶρες. Κι ἄν γίνεται ἐπίσης τόσος πολύς λόγος σήμερα γιά πλουραλισμό καί γιά δημοκρατία, εἶναι γιατί τό πρόβλημα αὐτό τό ἔθεσαν οἱ ἴδιοι οἱ κομμουνιστές στίς καπιταλιστικές χῶρες, ἀρχίζοντας ἀπό τίς πιό προηγμένες ὅπου ἡ προσέγγιση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν ἐξουσία γίνεται ζήτημα ἄμεσο, ἐπίκαιρο, χειροπιαστό, φλέγον.

Ἀπό τή μία, λοιπόν, ἡ μαρξιστική καί σοσιαλιστική «διαφωνία» στή Σοβιετική Ἕνωση καί τίς ἄλλες χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ, ἀπό τήν ἄλλη οἱ πιό ζωντανές δυνάμεις τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος στίς καπιταλιστικές χῶρες κινοῦνται οὐσιαστικά πρός τήν ἴδια κατεύθυνση, καθώς καί ἡ δράση ἀλλά καί οἱ ἰδέες ὁρισμένων, δέν μποροῦν νά ἀφήνουν ἀνεπηρέαστους καί ἀδιάφορους τούς ὑπόλοιπους. Γιατί, χωρίς ἀμφιβολία, οἱ ἐπιτυχίες τῶν κομμουνιστῶν τῆς Δύσης ἤ οἱ ἀποτυχίες τους, προσδιορίζουν πολύ συχνά τό ἔδαφος μέσα στό ὁποῖο δροῦν καί κινοῦνται οἱ διαφωνοῦντες. «Δύσκολα θά μπορέσουμε νά δοῦμε ν' ἀνοίγεται μιά νέα φάση στήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους στίς χῶρες ὅπου ἤδη πραγματοποιήθηκε μιά ρήξη μέ τό καπιτα-

λιστικό σύστημα παραγωγῆς, ἄν ἔξω, στή Δυτική Εὐρώπη, δέν ξεκινήσει μιά ἐπαναστατική διαδικασία γιά ἕνα σοσιαλισμό χωρίς γιακωβινισμούς καί αὐταρχισμούς», ἔλεγε ὁ ἰταλός κομμουνιστής συνδικαλιστής ἡγέτης Μπροῦνο Τρεντίν στή συζήτηση μαρξιστῶν πού ἔγινε τό Νοέμβρη τοῦ 1977 στή Βενετία γιά τά καθεστῶτα τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ.

Ἄν θελήσουμε νά μποῦμε στήν οὐσία τῆς «διαφωνίας» σάν σοβιετικοῦ φαινομένου, θά πρέπει νά λάβουμε, βέβαια, ὑπ' ὄψη μας μιά σειρά ἱστορικά καί θεωρητικά δεδομένα, πού διαμόρφωσαν, στά 60 χρόνια ἀπό τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, τή σοβιετική κοινωνία καί τή σοβιετική ἐξουσία. Ἡ διαφωνία δέν εἶναι κάτι τό ἐντελῶς πρόσφατο καί νέο γιά τή σοβιετική πραγματικότητα. Ἀρκεῖ νά ξεφυλλίσουμε τήν «Ἱστορία τοῦ ΡΚΚ (μπολσεβίκων)», πού πρωτοδημοσιεύτηκε σέ συνέχειες στήν «Πράβδα» τό Σεπτέμβρη τοῦ 1938 κι ἔγινε ἀπό τότε καί γιά μιά περίπου εἰκοσαετία τό Εὐαγγέλιο τοῦ παγκόσμιου κομμουνισμοῦ, γιά νά δοῦμε πώς ἡ συντριβή κάθε «κομμουνιστικῆς ἀντιπολίτευσης» (ἡ μή κομμουνιστική ἀντιπολίτευση εἶχε ἐξοντωθεῖ πολύ πιό νωρίς καί πολύ πιό γρήγορα) ὄχι μόνο δέν ἀποκρύπτεται, ἀλλά ἀντίθετα προβάλλεται σάν δεῖγμα προλεταριακῆς σοφίας καί καύχημα τῶν μπολσεβίκων. Ἡ ἱστορία τοῦ κόμματος εἶναι ἡ ἱστορία τῆς «γενικῆς του γραμμῆς» στήν πάλη ἐναντίον τῶν «παρεκκλίσεων».

Ὁ Μ. Γκαϊσίνσκι στό βιβλίο του «Ἡ πάλη κατά τῶν παρεκκλίσεων ἀπό τή γενική γραμμή τοῦ κόμματος» (2η ρούσικη ἔκδοση, «ἀναθεωρημένη καί βελτιωμένη», Μόσχα 1931) τονίζει στήν εἰσαγωγή του ὅτι οἱ ἀριστερές καί δεξιές «παρεκκλίσεις» εἶναι «στόν ἴδιο βαθμό προϊόν τῆς διείσδυσης τῆς ἀστικῆς ἤ μικροαστικῆς ἐπιρροῆς στίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου καί σέ μεμονωμένα στρώματα τοῦ κόμματος».

Κι ὁ Ν. Ζαχαριάδης, στό βιβλίο του «Τά προβλήματα καθοδήγησης στό ΚΚΕ», πού ἐκδόθηκε στή Ρουμανία τό 1952, υἱοθετώντας τίς ἀπόψεις αὐτές, ἔγραφε γιά τήν Ἑλλάδα καί γιά τό ΚΚΕ: «Ὁ μικροαστικός χαρακτήρας τῆς χώρας ἐπιδρᾶ, ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, καί στήν ἐργατική τάξη, πού συνδέεται μέ πολλούς, ἄμεσους καί ἔμμεσους, δεσμούς μέ τά μικροαστικά στρώματα πού, σ' ἕνα μεγάλο μέρος της, προέρχεται ἄμεσα ἀπαυτά. Καί πολλοί ἐργάτες πού ἔρχονται στό κόμμα, φέρνουν μαζί τους, συχνά πολύ ἔντονες καί ἔκδηλες, τίς ἐπιδράσεις αὐτές... Καί πραγματική κομματική ἀγωγή καί διάπλαση δέ μπορεῖ νά

σταθεῖ χωρίς ἀμείλικτη πάλη ἐνάντια στίς καθελογῆς μικροαστικές ἐκδηλώσεις, χωρίς τόν ἀδιάκοπο ἀγώνα γιά τό ξερίζωμά τους...» (σ. 229).

Ὅπως εἶναι γνωστό, τό βασικό κείμενο τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ μπολσεβικισμοῦ, τό «Τί νά κάνουμε;» τοῦ Λένιν, ἀρχίζει μέ μιά ἐπιγραφή πού δίνει τόν τόνο σ' ὁλόκληρο τό βιβλίο. Πρόκειται γιά ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό τό γράμμα τοῦ Λασάλ πρός τόν Μάρξ τῆς 24 τοῦ Ἰούνη 1852: «... Ἡ ἐσωκομματική πάλη δίνει στό κόμμα δύναμη καί ζωτικότητα. Ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας ἑνός κόμματος εἶναι ἡ πλαδαρότητά του καί ἡ ἄμβλυνση τῶν διαφορῶν πού ἔχουν διαγραφεῖ μέ σαφήνεια. Τό κόμμα δυναμώνει ὅταν ξεκαθαρίζει τίς γραμμές του...» (Β. Ι. Λένιν, «Τί νά κάνουμε;», Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 1976).

Γιά νά μείνει, λοιπόν, ἀ μ ι γ έ ς, τό κόμμα ὀφείλει νά ἀπαλλάσσεται ἀπό ὅλα τά στοιχεῖα πού δέν ἀφομοιώνονται ἤ πού δέν μποροῦν νά ἀφομοιωθοῦν. Κι αὐτό ἐπιτυγχάνεται μέ τήν «ἐσωκομματική πάλη». Ὅλες οἱ «ἀκαθαρσίες» ἀποβάλλονται στόν ἐξωτερικό χῶρο, στήν κοινωνία πού περιβάλλει τό κόμμα. Τό «λίγοι καί καλοί» πού ἔλεγε μετά τή διάσπαση τοῦ 1968 μέσα στό ΚΚΕ ὁ τότε γενικός γραμματέας του Κ. Κολιγιάννης παρουσιάζει μιά εἰκόνα τοῦ κόμματος, μιά «ἐλίτ», μιά ἐλεύθερη ἕνωση «ἐκλεκτῶν». Αὐτό ὅμως τό ἰδανικό τῆς «καθαρότητας» τῆς «γενικῆς γραμμῆς», γιά νά πραγματοποιηθεῖ μέσα ἀπό τίς μορφές τῆς «ἐσωκομματικῆς πάλης» καί τοῦ «ξεκαθαρίσματος» τῶν γραμμῶν ἀπό τά «ξένα» καί «ἐχθρικά» στοιχεῖα, προϋποθέτει μιά κοινωνία δημοκρατική (πλουραλιστική). Μέ ἄλλα λόγια, μιά ἐλεύθερη ἕνωση ἀνθρώπων ἔχει χρέος καί δικαίωμα νά διαφυλάσσει τήν καθαρότητα τῶν γραμμῶν της, ἐφόσον, φυσικά, πρόκειται γιά πραγματικά ἐλεύθερη ἕνωση καί ἡ βάση συμμετέχει πραγματικά στή διαμόρφωση καί τήν πραγματοποίηση τῆς γραμμῆς. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἔξω ἀπό τό κόμμα πρέπει νά ὑπάρχει ὁ κατάλληλος χῶρος γιά νά ὑποδεχθεῖ τούς «μή - καθαρούς». Ἄν, ὅμως, μέ τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό μέρους τοῦ κόμματος ὁ χῶρος αὐτός λείψει, ἡ θεωρία τῆς ἀδιάκοπης ἐκκαθάρισης ὑπερισχύει πάνω στήν «ἐσωκομματική πάλη», ἡ ὁποία, καθώς στηρίζεται στήν ὕπαρξη πολλῶν τάξεων ἤ τουλάχιστο κοινωνικῶν στρωμάτων καί πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν τάσεων καί σχηματισμῶν, γίνεται, σύμφωνα μέ τή λογική, πάλη τῆς «γενικῆς γραμμῆς» ἐναντίον τῶν «παρεκκλίσεων». Καί οἱ «μή - καθαρές» ἀπόψεις δέν μπο-

ροῦν παρά νά ἀποβάλλονται στήν κοινωνία καί νά καταδικάζονται, στήν καλύτερη περίπτωση, στόν πολιτικό — ἄν ὄχι στό φυσικό θάνατο.

Μέσα στήν τρικυμία τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905, σ' ἕνα ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα ἄρθρα του, πού δημοσιεύτηκε στίς 13 Νοέμβρη 1905 στήν ἐφημερίδα «Νόβαγια Ζίζν» μέ τόν τίτλο «Κομματική ὀργάνωση καί κομματική φιλολογία», ὁ Λένιν χαράζει μέ ἐξαιρετική σαφήνεια τά ὅρια πού προσδιορίζουν τό κατά πόσο μιά ἄποψη εἶναι «κομματική» ἤ «ἀντικομματική», τήν ὑποταγή, ὅπως λέει, τῆς «κομματικῆς φιλολογίας» στόν «κομματικό ἔλεγχο». «Ὁ καθένας, γράφει ὁ Λένιν, εἶναι ἐλεύθερος νά γράφει καί νά λέει ὅ,τι τοῦ ἀρέσει, χωρίς τόν παραμικρό περιορισμό. Ἀλλά καί κάθε ἐλεύθερη ἕνωση (μαζί καί τό κόμμα) εἶναι ἐπίσης ἐλεύθερη νά διώξει τά μέλη πού χρησιμοποιοῦν τή φίρμα τοῦ κόμματος γιά νά κηρύσσουν ἀντικομματικές ἀπόψεις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου καί τοῦ τύπου πρέπει νά εἶναι πλέρια. Ἀλλά καί ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι πρέπει νά εἶναι πλέρια... Τό κόμμα εἶναι μιά προαιρετική ἕνωση, πού ἀναπόφευκτα θά διαλυόταν, στήν ἀρχή ἰδεολογικά, κι ἔπειτα καί ὑλικά, ἄν δέν ξεκαθάριζε τίς γραμμές του ἀπό τά μέλη πού κηρύσσουν ἀντικομματικές ἀπόψεις. Γιά τόν καθορισμό τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στίς κομματικές καί ἀντικομματικές ἀπόψεις ὑπάρχει τό πρόγραμμα τοῦ κόμματος, ὑπάρχουν οἱ ἀποφάσεις τακτικῆς τοῦ κόμματος καί τό καταστατικό του, ὑπάρχει, τέλος, ὅλη ἡ πείρα τῆς παγκόσμιας σοσιαλδημοκρατίας, τῶν παγκόσμιων προαιρετικῶν ἑνώσεων τοῦ προλεταριάτου, πού ἐντάσσει ἀδιάκοπα στά κόμματά του μεμονωμένα στοιχεῖα ἤ ρεύματα, ὄχι ὁλότελα συνεπῆ, ὄχι ὁλότελα καθαρά μαρξιστικά, ὄχι ὁλότελα σωστά, ἀλλά καί κάνει συνεχῶς κατά καιρούς "ξεκαθαρίσματα" τοῦ κόμματός του» (Β. Ι. Λένιν, Ἅπαντα, τόμος 10, σ. 30 - 32, ἑλληνική μετάφραση τῆς τέταρτης ρούσικης ἔκδοσης).

Ὁ Λένιν μιλοῦσε, βέβαια, γιά ἕνα κομμουνιστικό κόμμα πού δρᾶ μέσα στό καπιταλιστικό σύστημα. Τά πράγματα, ὅμως, ἀλλάζουν ριζικά ὅταν τό κόμμα αὐτό ἔχει καταλάβει τήν ἐξουσία καί τήν ἔχει μονοπωλήσει, καταργώντας ὄχι μόνο τό δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καί τῆς σκέψης ἀλλά ἀκόμη καί τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι ἔξω ἀπό τό μοναδικό κόμμα, πού μόνο αὐτό κατέχει τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια, πού ἡ ἰδεολογία του κυριαρχεῖ ὁλοκληρωτικά καί ἐλέγχει τήν κοινωνία καί διαθέτει ἔ-

να μηχανισμό ἱκανό νά λογοκρίνει τά πάντα.

Μέσα σ' αὐτή τήν κοινωνία γεννιέται καί ἡ «διαφωνία», διαμορφώνεται καί συγκεκριμενοποιεῖται σέ μιά ἰδιαίτερη φάση τῆς ἱστορίας αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ὅταν αὐτή, γιά λόγους ἐσωτερικούς, πού ἀφοροῦν τήν οἰκονομική καί πολιτική της ἀνάπτυξη καί χάρη σέ μιά ἰδιόμορφη συγκυρία τῶν σχέσεών της μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο, ὀφείλει νά ξεπεράσει ὁρισμένες ἀναχρονιστικές μορφές τῆς ἐσωτερικῆς κυριαρχίας, ὅπως ἦταν στήν ΕΣΣΔ ἡ σταλινική μαζική ἀστυνομοκρατία — μορφές πού φέρνουν μᾶλλον ἀντίθετα ἀποτελέσματα καί πού ἀντί νά λύνουν, ὀξύνουν τά προβλήματα καί τίς ἀντιθέσεις.

Τό χαρακτηρισμό τῆς «διαφωνίας» δέν τόν δίνουν στίς ἐνέργειές τους οἱ ἴδιοι οἱ «διαφωνοῦντες» ἀλλά τό καθεστώς. Ἡ ἴδια ἡ ἐξουσία χαρακτηρίζει σάν «διαφωνία» καθετί πού δέν τό ἀνέχεται καί τό διώκει, τό κατατρέχει. Ἐκεῖνο πού σ' ἕνα δημοκρατικό πολιτικό καθεστώς θά ἀποτελοῦσε ἁπλά μιά φυσική, ὁμαλή ἄσκηση κοινωνικῆς κριτικῆς τοῦ κ α τ ε σ τ η μ έ ν ο υ, σ' ἕνα αὐταρχικό καθεστώς, ὅπου μάλιστα, ὅπως συμβαίνει στή Σοβιετική Ἕνωση, δέν ὑπάρχει κάν μιά θεωρία τῆς «ἀντιπολίτευσης», καταντᾶ, φυσικά, ἀνατρεπτική καί παράνομη διαφωνία.

Ἔτσι, ὁ χῶρος τῆς «διαφωνίας» μπορεῖ αὐθαίρετα νά διευρύνεται ἤ νά συστέλλεται ἀνάλογα μέ τά συμφέροντα καί τίς ἀνάγκες τῆς ἑκάστοτε ἡγετικῆς ὁμάδας. Χωρίς τή θαρραλέα καταγγελία τοῦ σταλινισμοῦ ἀπό τόν Χρουστσόφ, στό 20ό καί τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, δύσκολα θά μποροῦσε νά εἶχε ἐκδηλωθεῖ στή Σοβιετική Ἕνωση καί στίς ἀνατολικές χῶρες ἡ «διαφωνία» μέ τίς γνωστές μορφές της.

Ἡ «διαφωνία», σάν ἀντίδραση στήν ἀπολυταρχική ἐπιβολή τοῦ «κανόνα» κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων, σύμφωνα μέ τή θέληση μιᾶς στενῆς μονοκομματικῆς ἡγεσίας πού ἐξουσιάζει ἀπόλυτα τή χώρα, προϋποθέτει παρόλα αὐτά μιά ὁρισμένη αὐτόνομη ζωτικότητα τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ἄν τό κοινωνικό σῶμα ἔχει παραλύσει καί ἐξουδετερωθεῖ ἀπό τήν τρομοκρατία ἤ τήν αἱμορραγία τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης, τότε καί ἡ διαφωνία δέ διαθέτει κάν τίς προϋποθέσεις νά ἐκδηλωθεῖ. Τό πολύ πολύ ὅσοι διαφωνοῦν μποροῦν νά θυσιαστοῦν, μεμονωμένα, σάν τραγικοί μάρτυρες καί θαρραλέοι ἥρωες πού ἡ μαρτυρία τους, τό ἔργο τους μπορεῖ νά δεῖ στήν εὐτυχέστερη περίπτωση τό φῶς τῆς δη-

μοσιότητας μονάχα μετά τό θάνατό τους.

Παρά τήν ἀνατροπή τοῦ Χρουστσόφ, τήν τραγική κατάπνιξη τῆς «ἄνοιξης τῆς Πράγας» καί τούς ἄγριους διωγμούς πού ὑφίστανται οἱ «διαφωνοῦντες» σήμερα στίς χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ (στίς ὁποῖες δέν μποροῦμε νά μήν περιλάβουμε τήν Κίνα, τό Βιετνάμ, τήν Καμπότζη, τήν Κούβα, τή Ρουμανία ἤ τή Γιουγκοσλαβία), ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης μᾶς προσφέρει πολλά παραδείγματα ἐσωτερικῶν ἀλλαγῶν, καί δέν ἔχουμε λόγους νά ἀποκλείσουμε τή δυνατότητα καί ἄλλων ἀλλαγῶν στό μέλλον. Ἄλλωστε οἱ σοβιετικοί ἡγέτες ἀντιμετωπίζουν σήμερα (καί τό ἴδιο θά συμβεῖ καί μέ τούς διαδόχους τους) σοβαρότατα ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά προβλήματα, πού ναί μέν δέ συνιστοῦν σοβαρές κρίσεις, δέν μποροῦν ὅμως κιόλας νά ἀγνοοῦνται. Θά πρέπει ἀκόμα νά προσθέσουμε ὅτι στή σοβιετική κοινωνία, ὅπως καί στό πολιτικό της σύστημα, ὑπάρχει μεγάλη ποικιλία πολιτικῶν ἀπόψεων καί διατυπώνονται διαφορετικές προτάσεις γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν διαφόρων προβλημάτων. Τέλος, ἡ ποικιλία τῶν ἀπόψεων πρέπει νά νοεῖται, παρόλα αὐτά, μέσα στό γενικότερο πλαίσιο ἑνός βαθιά ριζωμένου συντηρητισμοῦ, πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ, πού εἶναι πολύ διαδομένος ὄχι μόνο ἀνάμεσα στούς ἡγέτες ἀλλά καί ἀνάμεσα στούς κοινούς πολίτες. Μέσα σ' αὐτά τά στενά ὁπωσδήποτε πλαίσια, μπορεῖ, συνεπῶς, καί ἐκδηλώνεται καί ἡ «διαφωνία». Ἄς μήν παραγνωρίζουμε τό γεγονός ὅτι οἱ παραβιάσεις τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων, ἄν καί τό ἴδιο καταδικαστέες, εἶναι σήμερα πιό περιορισμένες καί λιγότερο βαριές ἀπ' ὅ,τι στό παρελθόν, στά χρόνια τοῦ σταλινισμοῦ. Καί εἶναι δύσκολο νά πιστέψει κανείς ὅτι μέ τήν ἀνατροπή τοῦ Χρουστσόφ χάθηκαν γιά πάντα καί οἱ ἀνανεωτικές καί μεταρρυθμιστικές δυνάμεις πού εἶχαν ἀρχίσει νά ἐκδηλώνονται — ἔστω καί δειλά — μέσα στό πολιτικό σύστημα μετά τό 1953 καί ὥς τή συντηρητική στροφή τοῦ 1964. Παρά τή σημερινή ἐπικράτηση τῶν συντηρητικῶν καί τήν ἐνίσχυση τῶν θέσεων τῶν νεοσταλινικῶν, δέν μποροῦμε νά ποῦμε πώς τό παιχνίδι ἔκλεισε. Δέν τό ἐπιτρέπουν τά ἴδια τά προβλήματα.

Μερικά ἀπό τά προβλήματα αὐτά ἁπλά τά ἀπαριθμοῦμε, ἐνδεικτικά. Ἔχουμε μιά χρόνια πλέον φθορά τῆς βιομηχανικῆς καί τεχνολογικῆς προόδου σέ συνδυασμό μέ τήν πολύ χαμηλή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἡ κολεκτιβοποιημένη γεωργία δέν εἶναι ἀκόμα σέ θέση νά καλύπτει τίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ σέ

εἴδη διατροφῆς. Εἶναι διαδομένη ἡ δυσαρέσκεια τῶν καταναλωτῶν γιά τήν ἔλλειψη καί τήν κακή ποιότητα τῶν προϊόντων, σοβαρό τό πρόβλημα τῆς στέγης. Ἡ διανόηση εἶναι πολιτικά ἀνήσυχη, ἐνῶ οἱ νέοι ἐμφανίζουν ἕνα ἔντονο ξέκομμα ἀπό τίς ἰσχύουσες ἀρχές. Παρατηρεῖται μιά αὔξηση τῆς γεννητικότητας καί μιά ἔξαρση τοῦ ἐθνικισμοῦ ἀνάμεσα στούς μή σλαβικούς πληθυσμούς, καθώς καί μιά δημογραφική πτώση τῶν ρώσων. Τό θέμα τῶν τρομερῶν ἐγκλημάτων τοῦ σταλινισμοῦ δέν ἔχει ἀκόμα λυθεῖ. Τέλος, ἐξακολουθεῖ νά βασανίζει καί νά ἐρεθίζει τόν πληθυσμό τό καρκίνωμα τῆς γραφειοκρατίας πού γνώρισε τήν πιό τρομερή της ἀνάπτυξη στά χρόνια τοῦ σταλινισμοῦ.

Πλάι σ' αὐτά τά ἐσωτερικά προβλήματα ὑπάρχουν καί τά προβλήματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, οἱ δύσκολες σχέσεις μέ τίς ΗΠΑ, ἡ ρήξη μέ τήν Κίνα, οἱ ἀναταραχές στίς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, τό πρόβλημα τῶν σχέσεων μέ τούς «συμμάχους» τοῦ Τρίτου Κόσμου, τό τεράστιο κόστος τοῦ ρόλου τῆς ὑπερδύναμης.

Πλάι σ' ὅλα αὐτά τά προβλήματα, ἡ «διαφωνία» μπορεῖ νά φαίνεται σάν κάτι τό δευτερεῦον καί γιά τήν ὥρα, ἴσως καί γιά πολύ χρόνο ἀκόμα, περιορισμένο. Ἀλλά, ἐνῶ τό κομματικό κράτος προσπαθεῖ νά διευθύνει καί νά ἐλέγξει τήν κοινωνία, ὑφίσταται τό ἴδιο τίς ἐπιδράσεις τῶν διαφορετικῶν στάσεων καί τῶν συγκρούσεων πού ἐκδηλώνονται μέσα στήν ἴδια τήν κοινωνία. Ἔστω κι ἄν εἶναι λίγοι οἱ «διαφωνοῦντες» καί ἡ ἐπιρροή τους στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς ζωῆς φαίνεται περιορισμένη, γιατί ἡ δυνατότητα ἐπικοινωνίας τους μέ τήν ἐσωτερική κοινή γνώμη εἶναι κατά κανόνα πολύ πιό περιορισμένη ἀπό ἐκείνη τῆς ἐπικοινωνίας τους μέ τή Δύση, ἡ ἴδια ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ἐπιβίωση τῆς «διαφωνίας», ἡ ἀνοιχτή, φανερή ἐκδήλωσή της, ἀποτελεῖ μιά σοβαρή πρόοδο στήν ἱστορία τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης. Οἱ γνῶμες καί οἱ ἀπόψεις τῶν «διαφωνούντων» ἐκφράζουν — ἔστω καί ἔμμεσα —, ἀπηχοῦν ἀπόψεις καί γνῶμες πού κυκλοφοροῦν, μέ διάφορες παραλλαγές, μέσα στήν ἴδια τήν ἡγετική τάξη τοῦ σοβιετικοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ἀποτελοῦν προϋποθέσεις γιά μιά φιλελευθεροποίηση, γιά ἕναν ἐκδημοκρατισμό τῶν κοινωνιῶν τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ.

Καμία ἀλλαγή ὡστόσο, πολύ περισσότερο σέ χῶρες προσηλωμένες στίς παραδόσεις σάν τή Σοβιετική Ἕνωση, δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ, ἄν δέ στηρίζεται γερά στήν ἱστορία καί τίς πα-

ραδόσεις τῆς χώρας, ἄν δέν ἔχει τίς ρίζες της στίς πολιτικές καί ἱστορικές της παραδόσεις. Ταυτόχρονα, μιά ἀλλαγή τόσο σημαντική καί ἀποφασιστική ὅπως εἶναι ὁ ἐκδημοκρατισμός καί ἡ φιλελευθεροποίηση τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ, δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ παρά μονάχα στίς συνθῆκες μιᾶς βαθμιαίας χαλάρωσης τῆς ἔντασης ἀνάμεσα στήν ΕΣΣΔ καί τούς ἐξωτερικούς ἀντιπάλους της. Μιά ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων τῆς ΕΣΣΔ μέ τό δυτικό κόσμο ἤ μιά ἔνοπλη σύγκρουση μέ τήν Κίνα, θά ἐπανέφερε τή Σοβιετική Ἕνωση στήν ἀπομόνωση τοῦ παρελθόντος καί θά ἐνθάρρυνε, θά δυνάμωνε τούς συντηρητικούς καί τούς νεοσταλινικούς. Ὅπως καί μιά ρήξη μέ τά κομμουνιστικά κόμματα τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ θά μείωνε σημαντικά τήν ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τῶν δυτικῶν κομμουνιστῶν μέσα στά κόμματα καί ἰδιαίτερα στίς ἡγεσίες τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν καί θά ἐνίσχυε τίς πιό σκληρές καί δογματικές τάσεις.

Ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι ἡ πραγμάτωση μιᾶς ἀφηρημένης οὐτοπιστικῆς ἠθικῆς τάξης, ἀλλά ἡ λύση συγκεκριμένων ἱστορικῶν ἀντιθέσεων κοινωνικοῦ χαρακτήρα.

Ὅταν ὁ μαρξισμός πάψει νά εἶναι ἕνα σύστημα ὁλοκληρωτικῶν καί τελεσίδικων ἀφορισμῶν — ὅπως στή Σοβιετική Ἕνωση καί στίς ἀνατολικές χῶρες, — μιά «ὀρθοδοξία» πού πρέπει διαρκῶς νά καταπολεμᾶ καί νά «συντρίβει» τίς παρεκκλίσεις, τότε καί ἡ «διαφωνία» θά καταστεῖ τό ἴδιο ἀναγκαία καί φυσιολογική ὅσο καί ἡ συναίνεση, θά γίνει μιά ὠστική δύναμη, ἕνα κίνητρο μέσα σ' ἕνα ἑνιαῖο κοινωνικό σύνολο πού θά τό χαρακτηρίζει ὁ πλοῦτος τῶν ἐντάσεων καί τό ἄνοιγμα στίς ἀντιθέσεις.

Τό ἐρώτημα «ποιός κατέχει τήν ἐξουσία» δέν εἶναι πιά σήμερα πιό ἀποφασιστικό καί πιό σημαντικό ἀπό τό ἐρώτημα «πῶς κατέχεται ἡ ἐξουσία». Στό δυαδισμό αὐτῶν τῶν δυό ἐρωτημάτων βρίσκεται καί ἡ διττή κρίση πού περνοῦν σήμερα ἡ δημοκρατία καί ὁ σοσιαλισμός σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο. Ἴσως (ποιός ξέρει καί ποιός μπορεῖ νά τό πεῖ μέ βεβαιότητα, ὕστερα ἀπό τίς τόσες ἀπογοητεύσεις πού γνώρισε ἡ γενιά μας καί τά τόσα σφάλματα πού διέπραξε) ἀπό τή λύση αὐτῆς τῆς κρίσης νά μπορέσει νά γεννηθεῖ μιά νέα, ἀνώτερη μορφή συμβίωσης.

Ἀντόνιο Σολάρο

Τά κείμενα αὐτῆς τῆς συλλογῆς εἶναι παρμένα ἀπό τό (δακτυλογραφημένο) παράνομο περιοδικό «Ντβατσάτι βέκ» (Εἰκοστός αἰώνας), πού ἀπό τήν ἄνοιξη τοῦ 1975 ἐκδίδεται στή Μόσχα μέ πρωτοβουλία τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ καί τῆς Ραΐσα Λέρτ. Ὁ ἀδελφός τοῦ Ρόυ, Ζωρές, ἐξόριστος στό Λονδίνο, δημοσίευσε τό πρῶτο μέρος του, στά ρούσικα, στήν Ἀγγλία.

Οἱ μελέτες, πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἐδῶ, φωτίζουν τή γραμμή παρέμβασης καί ἔρευνας αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ, πού εἶναι τό ὄργανο τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί μαρξιστικοῦ ρεύματος τῆς σοβιετικῆς «διαφωνίας». Ὅποια κι ἄν εἶναι ἡ κρίση πού μπορεῖ κανείς νά διατυπώσει γιά τά προσόντα καί τά ὅρια αὐτῆς τῆς γραμμῆς, ὅπως καί τῶν ἄλλων τάσεων τῆς «διαφωνίας» πρός τίς ὁποῖες ἀντιπαραβάλλεται, εἶναι βέβαιο ὅτι μέσα ἀπ' αὐτές τίς σελίδες ὑψώνεται μιά ἀπό τίς πιό αὐθεντικές καί ζωντανές φωνές τῆς σημερινῆς Ρωσίας.

Οἱ ὑποσημειώσεις μέ ἀρίθμηση εἶναι τῆς ἑλληνικῆς ἔκδοσης. Οἱ ἄλλες, μέ ἀστερίσκο, εἶναι τῶν συγγραφέων.

Α.Σ.

Ζητήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ὅλους...

τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ

Οἱ διαφορές ἀνάμεσα στούς σοβιετικούς διαφωνοῦντες

Μόλις πρίν ἕνα χρόνο ἔπρεπε ἀκόμα νά ἀναρωτιόμαστε ἄν ἡ πολεμική ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες ἦταν ἀναγκαία. Σήμερα κανείς δέ βάζει ἕνα τέτοιο ἐρώτημα, μιά καί ἡ διαφοροποίηση, ἀρκετά ὀδυνηρή τόν πρῶτο καιρό, προχώρησε πάρα πολύ.

Πρόκειται, ὅμως, γιά μιά φυσιολογική διαδικασία. Στά 1966 - 68, ὅταν σημειωνόταν τό πρῶτο μεγάλο ἅπλωμα τῆς δημοκρατικῆς κίνησης στήν ΕΣΣΔ, ἐμᾶς ὅλους μᾶς συνένωναν οἱ ἴδιες διεκδικήσεις: νά μπεῖ τέρμα στούς πολιτικούς διωγμούς, νά προασπιστοῦν τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, νά διευρυνθεῖ ἡ σφαίρα ἐνημέρωσης καί δημόσιας συζήτησης τῶν προβλημάτων τῆς κοινωνίας, νά σταματήσει κάθε διάκριση σέ βάρος τῶν τατάρων τῆς Κριμαίας, τῶν ἑβραίων καί τῶν γερμανῶν τοῦ Βόλγα. Μᾶς συνένωνε καί ἡ διαμαρτυρία κατά τῆς ἐπέμβασης τῶν στρατευμάτων τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας στήν Τσεχοσλοβακία, ὅπως καί ἡ κριτική στά ἰσχυρά ὑπολείμματα τοῦ σταλινισμοῦ σέ πολλούς τομεῖς τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς ΕΣΣΔ. Σ' ὅτι ἀφορᾶ τή σφαίρα αὐτῆς τῆς κριτικῆς, παραμένουν ἀκόμη σήμερα ὁρισμένες διαφορές ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες. Ἀλλά καμιά ἀντιπολιτευτική κίνηση δέν μπορεῖ γιά πολύ καιρό νά περιορίζεται στό νά ἀσκεῖ μονάχα μιά κ ρ ι τ ι κ ή στήν κάθε ἄλλο παρά ἱκανοποιητική κατάσταση πού βασιλεύει σέ μιά χώρα. Αὐτή ἡ ἀνάγκη νά προβληθοῦν καί νά ὑποστηριχτοῦν θ ε τ ι κ ά προγράμματα εἶναι πού γέννησε ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες τίς σημερινές διαφορές καί πολεμικές.

᾿Ανάμεσα στίς τάσεις πού ὑπάρχουν σήμερα στήν ἀντιπολιτευόμενη σοβιετική σκέψη, ἐγώ θά ξεχώριζα κυρίως τρεῖς: τήν κίνηση γιά ἕνα δημοκρατικό καί ἀνθρώπινο σοσιαλισμό (οἱ «φιλελεύθεροι» μαρξιστές), τήν κίνηση γιά μιά ἠθική ἀνανέωση τῆς κοινωνίας στή βάση τῆς θρησκείας καί τέλος τίς λογιῶν λογιῶν ἐθνικιστικές κινήσεις. Ὑπάρχουν ἐπίσης, φυσικά, ἐνδιάμεσες τάσεις καί ὁμάδες. Ὑπάρχουν, γιά παράδειγμα, ὁμάδες χριστιανῶν σοσιαλιστῶν. Ὁρισμένοι ὑπερασπιστές τῆς ᾿Ορθόδοξης ᾿Εκκλησίας ὑποστηρίζουν τήν ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατίας, ἐνῶ ἄλλοι θά προτιμοῦσαν νά ἐγκαθιδρυθεῖ στή Ρωσία ἕνα αὐταρχικό καθεστώς σάν τό σημερινό. ᾿Ανάμεσα στούς ἐθνικιστές ὑπάρχουν ὁμάδες πού οἱ ἰδέες τους περιέχουν στοιχεῖα ρατσισμοῦ (ὁρισμένοι, λόγου χάρη, τάσσονται ἐναντίον τῶν μικτῶν γάμων). Συνεχίζουν τή δράση τους καί τήν πάλη τους καί οἱ ἀπολιτικές ὁμάδες, ὅπως οἱ ὁμάδες τῆς Διεθνοῦς ᾿Αμνηστίας καί ἡ ᾿Επιτροπή Δικαιωμάτων τοῦ ᾿Ανθρώπου πού διευθύνει ὁ ᾿Αντρέι Σαχάροφ. Ὅλες αὐτές οἱ ὁμάδες καί οἱ τάσεις ἔχουν τό δικαίωμα νά ὑπάρχουν, ἀλλά ἐγώ προσωπικά θεωρῶ ὅτι ἡ κίνηση γιά τό σοσιαλισμό «μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο» εἶναι ἡ πιό σημαντική καί μέ τίς περισσότερες προοπτικές στά σοβιετικά πλαίσια.

Ὁ «διάλογος» ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες καί τίς ἀρχές

Ἕνας δυτικός δημοσιογράφος μέ ρώτησε τελευταῖα: «Πῶς ἐξελίσσεται τώρα ὁ διάλογος ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες καί τίς ἀρχές;».

᾿Εγώ νομίζω ὅτι, παρά τόν περιορισμένο ἀριθμό τους καί τήν ἔλλειψη ἑνότητας ἀνάμεσα στούς διαφωνοῦντες, οἱ σοβιετικές ἀρχές εἶναι ὑποχρεωμένες νά τούς λογαριάζουν στήν ἐσωτερική τους πολιτική, ἀλλά ἀκόμα καί στήν ἐξωτερική. Μποροῦμε νά τό διαπιστώσουμε σέ ζητήματα σάν τήν ἀποκατάσταση τοῦ Στάλιν, τόν ἐκπατρισμό τῶν ἑβραίων καί τῶν γερμανῶν τοῦ Βόλγα καί σέ μερικά ἄλλα.

Ὡστόσο δέν ἔχουμε κανένα δ ι ά λ ο γ ο μέ τίς ἀρχές ὅπως συνήθως τόν ἐννοοῦν στή Δύση. Ἴσα ἴσα πού εἴμαστε ἀκόμα πολύ

μακριά ἀπ' αὐτό. Ἂν ἔχουμε κάποιο «διάλογο» μέ τίς ἀρχές, αὐτό γίνεται τό πολύ πολύ μέ τή μορφή τῆς ἀνάκρισης στήν ὁποία μᾶς ὑποβάλλουν ὅλους κάθε τόσο εἴτε σάν κατηγορούμενους εἴτε σάν μάρτυρες.

Ὁ ἐκδημοκρατισμός στήν ΕΣΣΔ καί ἡ δυτική κοινή γνώμη

Ἡ σοβιετική κοινωνία ἔχει ἀνάγκη ἀπό πολλές δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις. Ἐξυπακούεται ὅτι ἡ δυτική κοινή γνώμη μπορεῖ νά παράσχει ὑπολογίσιμη ὑποστήριξη στήν κίνηση πού ἀγωνίζεται γι' αὐτές τίς μεταρρυθμίσεις. Σήμερα πού δυνάμωσαν κάπως οἱ διοικητικές διώξεις περιορίζοντας σημαντικά τήν ἀκτίνα δράσης τοῦ Σαμιζντάτ,[1] τά δυτικά μέσα μαζικῆς πληροφόρησης εἶναι ἐκεῖνα πού ἐπιτρέπουν στούς σοβιετικούς διαφωνοῦντες ὅλων τῶν τάσεων, νά ἐκλαϊκεύουν καλύτερα τήν ἄποψή τους. Κι ὅμως, γιά μιά χώρα σάν τήν ΕΣΣΔ, ἡ ἐπίδραση τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἀριστερῆς της πτέρυγας, θά ἐξακολουθήσει νά εἶναι μονάχα ἕνα μέσο καθαρά ἐπικουρικό καί δέν μπορεῖ νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο. Μονάχα ἡ δράση αὐτῶν ἤ ἐκείνων τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων μπορεῖ νά ἐπιτρέψει ἀλλαγές κάπως ὑπολογίσιμες στήν ΕΣΣΔ. Νά γιατί σήμερα γιά μᾶς ἔχει σημασία ὄχι μόνο ἡ ὑποστήριξη τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης ἀλλά καί ἡ συγκρότηση μιᾶς σοβιετικῆς κοινῆς γνώμης, πού ἀκόμα σέ μᾶς δέν ὑπάρχει καί πού γιά τήν ὥρα διατρέχει τίς πρῶτες φάσεις τῆς διαμόρφωσής της.

Ἡ διακυβερνητική συνεργασία καί ὁ ἐκδημοκρατισμός στήν ΕΣΣΔ

Εἶναι φανερό ὅτι οἱ διακυβερνητικές συμφωνίες ἀπό μόνες τους δέν μποροῦν νά ὁδηγήσουν σέ καμιά πολιτική ἤ οἰκονομική μεταρ-

1. Οἱ δακτυλογραφημένες παράνομες ἐκδόσεις, πού «αὐτοεκδίδονται», ὅπως κυριολεκτικά λέει ὁ ρούσικος νεολογισμός.

ρύθμιση στό ἐσωτερικό τῆς ΕΣΣΔ. Ἀντίθετα, αὐτές οἱ συμφωνίες, γύρω ἀπό τίς ὁποῖες ἡ προπαγάνδα ξεσηκώνει μεγάλο θόρυβο, ἐμφανίζοντάς τις σάν σημαντικές ἐπιτυχίες τῆς σημερινῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας, μποροῦν ἴσα ἴσα νά διαιωνίζουν ὁρισμένες γραφειοκρατικές μεθόδους καί συστήματα στή χώρα μας. Κι ὅμως, ἄν οἱ δυτικοί, λόγου χάρη, ἀρνοῦνταν νά δεχτοῦν αὐτές τίς συμφωνίες, θά μποροῦσε νά δημιουργηθεῖ μιά κατάσταση ἀκόμα χειρότερης ἀπομόνωσης, καί μάλιστα ἀνυπόφορης, πού θά ἐξυπηρετοῦσε τά πιό ἀντιδραστικά στοιχεῖα τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας. Μέ ἄλλα λόγια, σ' αὐτό τό πεδίο δέν ὑπάρχει καμία ἔλλογη ἐναλλακτική λύση.

Ἄλλωστε πρέπει νά 'χουμε πάντοτε ὑπ' ὄψη μας ὅτι σέ ἕνα ἀπώτερο μέλλον οἱ διακυβερνητικές συμφωνίες συνεργασίας μποροῦν νά παίξουν σημαντικό ρόλο εὐνοώντας ἀλλαγές στήν ΕΣΣΔ, μονάχα ἐφόσον οἱ ἀλλαγές αὐτές θά ἀντιστοιχοῦν καί θά συμβαδίζουν μέ τήν οἰκονομική, τεχνική καί πολιτιστική ἀνάπτυξη τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας. Ἐπιπλέον, μόνο ἡ δημιουργία ἑνός ἀρκετά ἀναπτυγμένου καί γεροῦ συστήματος διακυβερνητικῆς συνεργασίας καί οἰκονομικῆς ἀλληλεξάρτησης ἀνάμεσα σέ Ἀνατολή καί Δύση, μπορεῖ νά καταστήσει πιό ἀποτελεσματική τήν ἐπιρροή τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης στή διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς ἀτμόσφαιρας στήν ΕΣΣΔ. Ἡ κινέζικη Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν μπορεῖ νά διαμαρτύρεται ὅσο θέλει κατά τῶν διωγμῶν πού θύματά τους εἶναι οἱ διαφωνοῦντες ἐπιστήμονες στήν ΕΣΣΔ· κανείς δέν πρόκειται νά ἐνοχληθεῖ γι' αὐτό. Κι ἄν οἱ διαμαρτυρίες τῶν ἀμερικανικῶν ἐπιστημονικῶν συλλόγων λαβαίνονται ἀπείρως περισσότερο ὑπ' ὄψη, αὐτό συμβαίνει προπάντων γιατί τά σοβιετικά καί ἀμερικανικά ἐπιστημονικά κέντρα ἐργάζονται ἀπό κοινοῦ γιά τήν τελειοποίηση μιᾶς σειρᾶς μεγάλων σχεδίων πού ἔχουν συμφωνηθεῖ σέ ἐπίπεδο κυβερνήσεων.

Ἡ πίεση τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης πάνω στίς δυτικές χῶρες

Οἱ οἰκονομικές κυρώσεις, σάν μέθοδος πίεσης πάνω στήν ἐξωτερική ἤ ἐσωτερική πολιτική μιᾶς ὁρισμένης χώρας, ἀποτελοῦν μέρος, ὅπως ξέρουμε, καί τοῦ συστήματος κυρώσεων πού ἐπιτρέπονται στά πλαίσια τῆς Ὀργάνωσης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Ἡ ἀγγλι-

κή κυβέρνηση ἐπιβάλλει καί τώρα οἰκονομικές κυρώσεις σέ βάρος τῆς Ροδεσίας, ὅπως καί οἱ Ἡνωμένες Πολιτεῖες σέ βάρος τῆς Κούβας. Ἡ Εὐρωπαϊκή Οἰκονομική Κοινότητα ἄσκησε οἰκονομική πίεση στό καθεστώς στρατιωτικῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα. Οἱ ἀραβικές χῶρες, στά 1973 - 74, χρησιμοποίησαν μέ πολύ ἀποτελεσματικό τρόπο τό πετρέλαιο σάν ὅπλο πίεσης πάνω σέ ὅλες τίς δυτικές χῶρες.

Στό παρελθόν καί ἡ Σοβιετική Ἕνωση μεταχειρίστηκε ἀρκετά συχνά αὐτήν τή μέθοδο, ἀρνούμενη, λόγου χάρη, νά ἐμπορευτεῖ μέ τήν Ἰσπανία, τήν Πορτογαλία, τήν Ἑλλάδα, τή Νοτιοαφρικανική Δημοκρατία, τό Ἰσραήλ καί, ἀργότερα, τή Χιλή. Στόν καιρό του ὁ Χρουστσόφ προσπάθησε νά ἀσκήσει οἰκονομική πίεση καί πάνω στήν Κίνα, ἀνακαλώντας ξαφνικά ὅλους τούς σοβιετικούς οἰκονομικούς συμβούλους καί τούς τεχνικούς, πράγμα πού ματαίωσε τήν ἐκτέλεση πολλῶν σημαντικῶν ἔργων. Τό ὄφελος ἤ ἡ ζημιά πού προκύπτει ἀπό τίς οἰκονομικές αὐτές κυρώσεις ἐξαρτᾶται πάντοτε ἀπό τή συγκεκριμένη κατάσταση. Μερικές φορές μποροῦν νά ὁδηγήσουν σέ εὐκταῖες ἀλλαγές στήν πολιτική αὐτῆς ἤ ἐκείνης τῆς χώρας, ἀλλά πολλές φορές δέν κάνουν τίποτε ἄλλο παρά νά διαιωνίζουν ἕνα ἀντιδραστικό καθεστώς.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ πολυμερής οἰκονομική συνεργασία ἀνάμεσα στήν ΕΣΣΔ καί τίς δυτικές χῶρες καθιστᾶ δυνατή ὄχι μόνο τήν πίεση τῶν τελευταίων πάνω στήν ΕΣΣΔ, ἀλλά καί τήν ἀντίστροφη ἐπιχείρηση. Καί δέν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἡ χώρα μας, σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, θά χρησιμοποιήσει αὐτή τή δυνατότητα. Τό ἐνδεχόμενο αὐτό συχνά τό ἐπικαλοῦνται σάν ἐπιχείρημα κατά τῶν οἰκονομικῶν συμφωνιῶν μέ τήν ΕΣΣΔ. Ἐγώ αὐτό τό ἐπιχείρημα δέν τό θεωρῶ ἀποφασιστικό. Στό κάτω κάτω ἡ οἰκονομική συνεργασία καί τό ἐμπόριο στηρίζονται σχεδόν πάντοτε σ᾽ ἕνα ἀμοιβαῖο ὄφελος· δηλαδή, αὐτές οἱ σχέσεις ἐνισχύουν ὄχι μόνο τή σοβιετική οἰκονομία ἀλλά καί τή δυτική. Γι᾽ αὐτό καί τίς δυνατότητες μιᾶς σοβιετικῆς πίεσης πάνω στίς δυτικές χῶρες πρέπει, ὁπωσδήποτε, νά τίς παίρνουμε ὑπ᾽ ὄψη μας. Ὅλα αὐτά, ὅμως, μέ κανέναν τρόπο δέν μποροῦν νά δικαιολογήσουν τήν παραίτηση ἀπό μιά οἰκονομική συνεργασία ἀμοιβαῖα ἐπωφελή. Ἀλλά εἶναι αὐτονόητο ὅτι κανένας οἰκονομικός δεσμός, οὔτε κάν ὁ πιό ἐπωφελής, ἀνά-

μεσα σέ κυβερνήσεις καί ἐπιχειρήσεις, δέν πρέπει νά παίζει ἀνασχετικό ρόλο στόν ἐπικριτικό τόνο τῆς κοινῆς γνώμης.

Ἡ ἐνίσχυση τῆς διεθνοῦς θέσης τῆς ΕΣΣΔ καί ἡ ἐξασθένηση τῶν θέσεων τῆς Δύσης

Ἄν στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἡ διεθνής θέση τῆς ΕΣΣΔ ἐξασθενοῦσε διαρκῶς, στά πρῶτα πέντε χρόνια τῆς σημερινῆς δεκαετίας μποροῦμε νά διαπιστώσουμε μιά βαθμιαία ἐνίσχυση τῶν θέσεων καί τῆς ἐπιρροῆς τῆς ΕΣΣΔ στό διεθνές πεδίο. Αὐτό δέν εἶναι μόνο ἡ συνέπεια μιᾶς ἀλλαγῆς πολυάριθμων ὄψεων τῆς σοβιετικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού ἔγινε ἀναμφίβολα πιό ἐλαστική (ἡ λεγόμενη ἐπίθεση εἰρήνης τῆς ΕΣΣΔ). Γεγονός εἶναι ὅτι οἱ δυτικές χῶρες ὑπέστησαν τά τελευταῖα χρόνια μιά σειρά ἧττες στίς σχέσεις τους μέ τόν «Τρίτο Κόσμο», ἧττες ἀπό τίς ὁποῖες ἡ Σοβιετική Ἕνωση μποροῦσε νά ἀποκομίσει σοβαρά ὀφέλη στό πεδίο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἡ ἐπιδείνωση τῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν καί τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στίς δυτικές χῶρες (γιά παράδειγμα, τό κυπριακό) συνέβαλε στό νά ἐξασθενήσουν οἱ θέσεις τῆς Δύσης.

Γιά νά ἐνισχύσει τίς θέσεις της ἡ ΕΣΣΔ χρησιμοποίησε καί τίς ἐπιτυχίες πού σημείωσαν οἱ δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς σέ πολλές δυτικές χῶρες, ἐπιτυχίες πού, στό σύνολό τους, ἀντιστάθμισαν σέ μεγάλο βαθμό τήν ἀποτυχία στή Χιλή. Δημιουργεῖται, ἐξάλλου, ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ πιό ἀντιδραστική μερίδα τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας ἐνδιαφέρεται γιά τή νίκη τῶν δυνάμεων τῆς ἀριστερᾶς καί τῶν κομμουνιστῶν μονάχα σέ δυτικές χῶρες, σχετικά μικρές, δεδομένου ὅτι αὐτό θά τίς ἔθετε σέ κατάσταση οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἐξάρτησης ἀπό τό σοβιετικό συνασπισμό. Ἀλλά καί αὐτοί οἱ ἴδιοι οἱ κύκλοι δέν ἐνδιαφέρονται καί τόσο (ἴσα ἴσα πού τή φοβοῦνται) γιά μιά νίκη τῶν ἀριστερῶν δυνάμεων στίς πιό σημαντικές δυτικές χῶρες πού θά μποροῦσαν νά γίνουν ἕνα αὐτόνομο κέντρο ἕλξης γιά τά δημοκρατικά καί ἀριστερά κινήματα. Αὐτό φάνηκε πολύ καθαρά πρίν ἕνα χρόνο στίς προεδρικές ἐκλογές στή Γαλλία.

Ἀλλά, μέ τόν ἕνα ἤ μέ τόν ἄλλο τρόπο, ἡ ἐξασθένηση τῶν θέ-

σεων τῆς Δύσης καί ἰδιαίτερα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, πού εἴδαμε νά σημειώνεται τά τελευταῖα χρόνια, πρέπει ν' ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμη κίνητρο γιά τήν ἕνωση τῶν δυτικο - ευρωπαϊκῶν χωρῶν σέ μιά συνεκτικότερη οἰκονομική καί πολιτική κοινότητα. Κατά βάθος, πρόκειται γιά μιά π ρ ο ο δ ε υ τ ι κ ή διαδικασία, ἀκόμη καί ἀπό σοσιαλιστική ἄποψη, παρά τίς καπιταλιστικές μορφές πού προσλαμβάνει σήμερα αὐτή ἡ ἕνωση. Γι' αὐτό καί δέν καταλαβαίνω τή θέση ὁρισμένων ἀριστερῶν σοσιαλιστικῶν ὁμάδων πού ὑπερασπίζονται μιά ἄποψη μᾶλλον ἀπομονωτική παρά διεθνιστική. Ὥς τώρα οἱ προλεταριακές κινήσεις καί ὀργανώσεις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καί ὅλες οἱ ἀριστερές δυνάμεις ἀποδείχνονται λιγότερο ἱκανές νά συνενωθοῦν ἀπό τίς διάφορες ὁμάδες καί ὀργανώσεις τῆς μονοπωλιακῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἡ βαθμιαία συνένωση τῶν δυτικῶν δημοκρατικῶν χωρῶν ὄχι μόνο θά δημιουργήσει σ' αὐτήν τή ζώνη τίς καλύτερες συνθῆκες γιά εἰρηνικούς σοσιαλιστικούς μετασχηματισμούς (λόγου χάρη, ἡ διεύρυνση τοῦ ἐθνικοποιημένου τομέα τῆς οἰκονομίας), ἀλλά θά ὑψώσει κι ἕναν ὑπολογίσιμο φραγμό στίς ἀντιδραστικές πολιτικές τάσεις στή Σοβιετική Ἕνωση.

Ἄν ἡ Σοβιετική Ἕνωση σήμερα χρειάζεται κατά πρῶτο λόγο ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ δημοκρατικές ἐλευθερίες καί τά δικαιώματα καί νά πραγματοποιηθοῦν μιά σειρά δημοκρατικές καί πολιτικές μεταρρυθμίσεις, καί οἱ δυτικές χῶρες, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν οἰκονομική κρίση πού ἀναπτύσσεται ἐκεῖ, ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ὀρθολογικούς κοινωνικο - οικονομικούς μετασχηματισμούς, πράγμα πού τό κατανοοῦν σήμερα καί πολλοί ἀστοί οἰκονομολόγοι (Γκαλμπρέιθ κλπ.). Ὁ συνδυασμός αὐτῶν τῶν τάσεων, πού φαινομενικά διαφέρουν τόσο πολύ μεταξύ τους, μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν βάση γιά τή δημιουργία στόν πλανήτη μας μιᾶς στερεῆς καί ἀνθηρῆς κοινότητας τῶν ἐθνῶν.

Ὅπως θέλει ἕνας ἀρχαῖος μύθος, ὁ βασιλιάς τῆς Φρυγίας Γόρδιος εἶχε βάλει σ' ἕνα ναό τό ἅρμα στό ὁποῖο, χάρη σέ διάφορες περιστάσεις, ὄφειλε τή δύναμή του. Ὁ ζυγός αὐτοῦ τοῦ ἅρματος ἦταν προσδεμένος στό τιμόνι μ' ἕναν κόμπο τόσο περίπλοκο πού κανείς δέν ἦταν σέ θέση νά τόν λύσει. Ἀλλά ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἔκοψε ἐκεῖνο τόν κόμπο μέ τό σπαθί του καί οἱ θεοί, χάρη σ' αὐτό, τόν ἔ-

καναν κύριο τῆς Ἀσίας. Τά διεθνῆ πολιτικά καί οἰκονομικά προβλήματα, ὅπως καί τά ἐθνικά, τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν χωρῶν εἶναι σήμερα πολύ πιό μπερδεμένα ἀπό τό γόρδιο δεσμό. Ἀλλά κανείς δέ διαθέτει τώρα μιά τόσο ἁπλή λύση σάν κι ἐκείνη πού μέ μιά σπαθιά θά μποροῦσε νά λύσει τόν μπερδεμένο κόμπο τῶν προβλημάτων. Ἀντίθετα, τό πιό σπουδαῖο ἀπό τά διεθνῆ προβλήματα σήμερα εἶναι ἡ ματαίωση τῆς προσφυγῆς στό σπαθί. Δέ μένει λοιπόν παρά ἕνας μονάχα δρόμος: νά ὁπλιστοῦμε μέ μεγάλη ὑπομονή καί ν' ἀρχίσουμε νά ξεμπλέκουμε σιγά σιγά, ἕναν ἕναν, τούς κόμπους τῶν ἄλυτων προβλημάτων μας. Τή λύση αὐτή μπορεῖ νά τή διευκολύνει ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτιστικῆς συνεργασίας σέ ὅλες της τίς μορφές καί ὄχι ἡ ἐπιστροφή στήν ἀντιπαράταξη καί τόν ψυχρό πόλεμο.

Οἱ σοβιετικοί ἡγέτες εἶναι ἱκανοί γιά ἀλλαγή;

Εἶναι πασίγνωστο ὅτι ἡ μαρξιστική - λενινιστική διδασκαλία, δηλαδή ἡ διδασκαλία τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, δικαιολογεῖ τήν προσφυγή στή βία καί τήν παραβίαση πολλῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν μόνο γιά μιά σχετικά σύντομη περίοδο τοῦ καθαρά ἐπαναστατικοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό νικηφόρο σοσιαλισμό (καί ἡ προπαγάνδα μας δέν παύει νά μᾶς ἐπαναλαμβάνει πώς μπήκαμε πιά στήν περίοδο τοῦ «ὥριμου» σοσιαλισμοῦ), ἐδῶ θά πρέπει νά ἐξασφαλιστεῖ μιά πλέρια δημοκρατία καί ὅλα τά δημοκρατικά δικαιώματα τοῦ ἀτόμου θά πρέπει νά εἶναι ἐγγυημένα μέ τρόπο ἄπειρα καλύτερο ἀπό ὅ,τι εἶναι δυνατό στόν καπιταλισμό. Ἐντούτοις, ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἡ πραγματικότητά μας ἀπέχει ἀκόμα πολύ ἀπό τά ὅσα ὑπαγορεύει ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία μας.

Δέν εἶναι, λοιπόν, σωστό νά ρωτᾶμε, ὅπως συχνά κάνουν οἱ δυτικοί ἀνταποκριτές στή Μόσχα: «Ὥς ποῦ μπορεῖ νά φτάσει τό σοβιετικό κομμουνιστικό σύστημα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τή φιλελευθεροποίηση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, χωρίς νά παραβιάσει τίς ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ;». Θά ἦταν πιό σωστό νά θέσουμε τό ἐρώτημα ἔτσι: «Σέ ποιό βαθμό οἱ σοβιετικοί ἡγέτες εἶναι ἱκανοί

νά ἀναλάβουν δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις στά πλαίσια τῆς δοσμένης σοσιαλιστικῆς κοινωνίας καί νά ἐξαλείψουν τά διάφορα στοιχεῖα ψευτοσοσιαλισμοῦ καί ψευτοκομμουνισμοῦ;».

Ἡ ἰδέα, πού εἶναι διαδομένη καί στούς δυτικούς σοσιαλιστικούς κύκλους, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό σοβιετικό κ α τ ε σ τ η μ έ ν ο εἶναι τελείως ὁμοιογενές, στερεῖται ἐντελῶς ἀπό feed - back[2], εἶναι μιά ἰδέα ἀρκετά σχηματική καί ἀνακριβής. Βέβαια, τό σοβιετικό κ α τ ε σ τ η μ έ ν ο ἔχει δεθεῖ μέ ἕνα σωρό ὑλικά καί ἄλλα προνόμια καί ὑπερασπίζεται μέ τά δόντια ὅλα αὐτά τά προνόμια. Παρόλα αὐτά δέν εἶναι ὁ μ ο ι ο γ ε ν έ ς, καί θά ἦταν λάθος νά πιστέψουμε ὅτι οἱ καθοδηγητές μας δέν ἀντιλαμβάνονται καθόλου τί συμβαίνει «στή βάση», μέσα στήν ἐργατική τάξη, ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί στούς κόλπους τῶν διανοουμένων. Ἄλλο ζήτημα ποιά εἶναι ἡ στάση τους ἀπέναντι σέ ὅλα αὐτά.

Φυσικά, σέ μιά χώρα σάν τή δική μας ὅπου δέν ὑπάρχει οὔτε ἐλεύθερος τύπος οὔτε ἀντιπολίτευση, καί ὅπου παραβιάζεται τό δικαίωμα ἐλευθερίας τοῦ λόγου καί τῆς ὀργάνωσης τῶν πολιτικῶν μειοψηφιῶν, σ᾿ αὐτήν τή χώρα λείπουν μιά σειρά σπουδαιότατα κανάλια feed - back, πράγμα πού ἐξασθενίζει τήν ἐπιρροή τῆς κοινωνίας πάνω στήν πολιτική τῶν κυβερνώντων. Κι ὅμως, κάτω ἀπό ἄλλες μορφές, τό feed - back ὑπάρχει καί στό δικό μας σύστημα διακυβέρνησης. Καί οἱ ἡγέτες γνωρίζουν πάρα πολλά πράγματα καλύτερα ἀπό μᾶς, τούς κοινούς σοβιετικούς θνητούς, πού εἴμαστε ἀποκλεισμένοι ἀπό τή μυστική καί ἐμπιστευτική ἐνημέρωση, ἡ ὁποία συνίσταται ἀπό μιά τεράστια ποσότητα πληροφοριῶν πού δέν εἶναι καθόλου μυστικές στή Δύση, ὅπως εἶναι, λόγου χάρη, τά ἐργατικά ἀτυχήματα στίς ἐπιχειρήσεις μας ἤ ὁ ἀριθμός τῶν ἀμβλώσεων στίς ὁποῖες ὑποβάλλονται κάθε χρόνο οἱ σπουδάστριές μας στίς ἀνώτερες τάξεις τοῦ γυμνασίου. Οἱ ἡγέτες ἐνημερώνονται — πολύ καλύτερα ἀπό τή «βάση» — γιά τά περισσότερα ἐλαττώματα τῆς σοβιετικῆς ζωῆς, μαζί καί γιά τίς μεμονωμένες ἐκρήξεις λαϊκῆς δυσαρέσκειας στήν ἐπαρχία. Κι ἐμεῖς, εἰδικευμένοι στά κοι-

2. Feed - back: Αὐτόματο σύστημα ἐλέγχου, ἐπανόρθωσης τυχόν λαθῶν καί βελτίωσης ρυθμοῦ λειτουργίας, σέ αὐτοελεγχόμενα μηχανήματα (κυρίως ἠλεκτρονικά).

γωνικά προβλήματα, δέν άποτελοῦμε ἐξαίρεση ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, δεδομένου ὅτι καί οἱ δικές μας οἱ γνώσεις πάνω στίς ἐξελίξεις τῆς χώρας εἶναι ἀποσπασματικές καί ἐπιφανειακές.

Παρόλα τά προνόμια τους, οἱ σοβιετικοί ἡγέτες δέχονται μιά ἀρκετά ἰσχυρή πίεση ἀπό τά κάτω. Μέσα ἀπό διάφορα κανάλια οἱ ἀπαιτήσεις τῆς πραγματικότητας, καί κατά πρῶτο λόγο οἱ ἀπαιτήσεις τῆς οἰκονομίας, διεισδύουν καί μέσα στά γραφεῖα τῶν πιό ὑψηλά ἱσταμένων προσωπικοτήτων — γιά ν' ἀφήσουμε τήν αὐξανόμενη ἔνταση τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ μέ τίς καπιταλιστικές χῶρες. Ἀλλά ὅλες αὐτές οἱ μορφές πίεσης ἀπό τά κάτω καί ἀπό τά ἔξω προκαλοῦν ἀνάμεσα στούς ἡγέτες μας μιά ἀντίδραση διαφορετική καί ἑτερογενή.

Φυσικά, ἀνάμεσα στούς ἡγέτες τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΣΕ δέν ὑπάρχουν σήμερα ἀντίπαλοι τῆς αὐταρχικῆς καθοδήγησης καί γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο οἱ φόβοι τοῦ Σολζενίτσιν γιά γρήγορες δημοκρατικές ἀλλαγές στό σοβιετικό καθεστώς δέν ἔχουν καμιά ἀπολύτως βάση ἀλήθειας. Κι ὅμως ἀνάμεσα στούς ἡγέτες τῆς χώρας μας μποροῦμε νά διακρίνουμε σαφῶς τρεῖς κύριες τάσεις.

Τήν πρώτη τάση ἐκπροσωποῦν οἱ ἀντιδραστικοί πολιτικοί μέ ἐπικεφαλῆς, φυσικά, τόν Σουσλόφ. Εἶναι ἄνθρωποι πού θέλουν μιά σκλήρυνση τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, ἀντιτάσσονται σέ μιά προσέγγιση καί συνεργασία μέ τόν «καπιταλιστικό» κόσμο καί ἐπιθυμοῦν οὐσιαστικά μιά πορεία π ρ ό ς τ ά π ί σ ω, μιά παλινόρθωση δηλαδή μορφῶν σταλινισμοῦ ἐλαφρά ἀνανεωμένων. Στό ἰδεολογικό πεδίο τυπικοί ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς ὁμάδας εἶναι ἄνθρωποι σάν τόν Τραπέζνικοφ, τόν Γιαγκότκιν καί ἄλλους. Δέ χρειάζεται νά τονίσουμε ὅτι μιά νίκη αὐτῆς τῆς ὁμάδας στά πλαίσια τῆς ἐσωτερικῆς πάλης, πού ὀξύνθηκε τούς τελευταίους μῆνες [τοῦ 1976], θά εἶχε καταστρεπτικές συνέπειες.

Ἡ δεύτερη ὁμάδα περιλαβαίνει πολιτικούς πιό μετριοπαθεῖς πού εἶχαν σάν κύριο σύνθημά τους, στά τελευταῖα δέκα χρόνια, τή «σταθερότητα». Ἐκείνη τή σταθερότητα στήν ὁποία ἀπέβλεπε τό σοβιετικό «κατεστημένο», πού κουράστηκε ἀπό τίς ἀναρίθμητες ἀναμορφώσεις καί μεταρρυθμίσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρουστσόφ, πού ἀπέκρουε ὅμως καί τά ὄργια τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας ἀπό τήν ὁποία κανείς δέν μποροῦσε νά γλιτώσει. Ἀκριβῶς αὐτό ἐξασφάλισε

τή νίκη στό πιό μετριοπαθές τμῆμα τῆς ἡγεσίας μας (Μπρέζνιεφ, Ἀντρόποφ, Γκρέτσκο, Γκρομύκο, Κοσίγκιν, Ποντγκόρνυ κλπ.) πάνω στίς ὁμάδες Σουσλόφ καί Σελιέπιν - Σεμιτσάστνι, πού στάθηκαν καί οἱ κυριότεροι ὀργανωτές τῆς πτώσης τοῦ Χρουστσόφ.

Δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι αὐτή ἡ ἡγετική ὁμάδα δέ σημείωσε, στά τελευταῖα πέντε ἤ ἕξι χρόνια, ὁρισμένες ἐπιτυχίες, ἰδιαίτερα στήν ἐξωτερική πολιτική (λιγότερο στά ἐσωτερικά ζητήματα). Ἀλλά ἡ πορεία πρός τά ἐμπρός ὑπῆρξε πολύ ἀργή σέ πολλούς τομεῖς καί ἰδιαίτερα στόν οἰκονομικό ἐνῶ ἡ ἀνάγκη ἀλλαγῶν μεγάλωσε τόσο πολύ πού τό σύνθημα τῆς «σταθερότητας» καταντᾶ σήμερα τροχοπέδη στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας μας. Τό γεγονός αὐτό ὁδήγησε σ' ἕνα αἰσθητό δυνάμωμα, ἀνάμεσα στούς ἡγέτες, τῆς ὁμάδας πού συμβατικά μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε ὁμάδα τῶν «τεχνοκρατῶν». Πρόκειται γιά ἡγέτες σχετικά νέους πού ἐπιδιώκουν νά ἐκσυγχρονίσουν τή διεύθυνση τῆς σοβιετικῆς οἰκονομίας καί ἐπιστήμης, νά διαμορφώσουν πιό διαφοροποιημένες σχέσεις μέ τή Δύση καί νά ἐγκαθιδρύσουν μιά πιό συγκαταβατική ἐσωτερική πολιτική. Πρόκειται γιά ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν πολλές ἀπό τίς προκαταλήψεις καί τά πλέγματα πού χαρακτηρίζουν τήν παλιά γενιά καί εἶναι σέ θέση νά πραγματοποιήσουν πολλές μεταρρυθμίσεις οἱ ὁποῖες, ἄν δέ φτάσουν ὥς τό σημεῖο νά ἀλλάξουν οὐσιαστικά τήν ὄψη τῆς κοινωνίας μας, πάντως θά ἀνοίξουν ἕνα φαρδύτερο δρόμο γιά τήν παραπέρα πρόοδό της, καί μέ τήν ἔννοια τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ. Τέτοιου εἴδους ἄνθρωποι ὑπάρχουν ἀρκετοί καί στό κοντινό περιβάλλον τοῦ Μπρέζνιεφ, ἀνάμεσα στούς ἰθύνοντες ὁρισμένων ὁμόσπονδων δημοκρατιῶν καί κομματικῶν ἐπιτροπῶν περιοχῆς, ἀνάμεσα στούς γραμματεῖς τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, τούς ὑπουργούς καί τούς ὑφυπουργούς. Φυσικά στά ἐρχόμενα χρόνια, ἀκόμα καί στούς ἐρχόμενους μῆνες, πολλά θά ἐξαρτηθοῦν ἀπό τή δυνατότητα μιᾶς συμμαχίας ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς «τεχνοκράτες» καί τούς κυριότερους ἐκπροσώπους τῆς ὁμάδας τῶν «μετριοπαθῶν».

Ἀκριβῶς ἐπειδή δέν ὑπάρχει ἕνα δημοκρατικό σύστημα διεύθυνσης, ὁ ρόλος τῶν μεμονωμένων προσωπικοτήτων εἶναι στή χώρα μας ἐξαιρετικά μεγάλος, ἔστω κι ἄν αὐτό δέν ταιριάζει καί τόσο μέ τή μαρξιστική διδασκαλία.

Ὁ κάθε σοβαρός ἱστορικός ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἄν στά 1917 ἐ-

πικεφαλῆς τῶν μπολσεβίκων εἶχε βρεθεῖ ὁ Κάμενεφ ἀντί τοῦ Λένιν, ὅπως φαινόταν ὅτι ἔπρεπε νά συμβεῖ πρίν τήν ἐπιστροφή τοῦ δεύτερου ἀπό τήν Ἐλβετία, ἡ Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση ἐκεῖνο τό χρόνο δέ θά εἶχε γίνει, ἀλλά θά εἶχε συγκληθεῖ ἡ Συνταγματική Συνέλευση μέ μιά ἰσχυρή φράξια μπολσεβίκων. Ἐάν, μετά τό θάνατο τοῦ Λένιν, ἐπικεφαλῆς τοῦ κόμματός μας εἶχε βρεθεῖ ἀντί τοῦ Στάλιν ὁ Μπουχάριν, δέ θά εἶχε γίνει οὔτε ἡ κολεκτιβοποίηση μέ τή σταλινική της μορφή οὔτε θά εἴχαμε τήν τρομοκρατία τοῦ '30 καί τοῦ '40. Καί ἄν, μετά τό θάνατο τοῦ Στάλιν, ἐπικεφαλῆς τοῦ Κόμματος καί τῆς χώρας εἶχαν βρεθεῖ ὁ Μπέρια ἤ ὁ Μάλενκοφ, δέ θά εἶχαν γίνει οὔτε τό 20ό οὔτε τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ οὔτε θά εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ τά ἑκατομμύρια τῶν πολιτικῶν κρατουμένων, πράγμα τό ὁποῖο ἀκόμα καί ὁ Σολζενίτσιν θεωρεῖ σάν τό ἀποτέλεσμα μιᾶς «μεγαλοκαρδίας» τοῦ Χρουστσόφ. Δέν μποροῦμε, συνεπῶς, νά μένουμε ἀδιάφοροι μπροστά στίς τροποποιήσεις πού εἶναι δυνατό νά συμβοῦν στή σοβιετική ἡγεσία καί νά πιστεύουμε ὅτι ἡ πολιτική τῆς ὕφεσης θά συνεχιστεῖ ἄσχετα ἀπό τό ἄτομο πού θά βρεθεῖ στά ἐρχόμενα χρόνια ἐπικεφαλῆς τοῦ ΚΚΣΕ καί τῆς ΕΣΣΔ.

Ἡ φιλελευθεροποίηση τῆς μετανάστευσης καί τό κῦρος τῆς ΕΣΣΔ

Τελευταῖα, μέ ρωτοῦν συχνά πῶς μπορεῖ νά καταστρωθεῖ ἕνα διακυβερνητικό σχέδιο πού νά ὀργανώνει τή μετανάστευση ἀπό τήν ΕΣΣΔ ἔτσι πού ἡ Μόσχα νά «μήν ἐξευτελιστεῖ».

Ἐγώ πιστεύω, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅτι ἄν τά σύνορα τῆς ΕΣΣΔ ἦταν τελείως ἀνοιχτά, δέ θά εἴχαμε καμιά μαζική μετανάστευση. Οἱ ἴδιες οἱ καπιταλιστικές χῶρες δέ θά τό ἐπιτρέπανε. Δυστυχῶς, οἱ ἀρχές μας θεωροῦν ὅτι κάθε ἀξιόλογη μετανάστευση, ἑξήντα περίπου χρόνια μετά τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση, μειώνει τό κῦρος τῆς ΕΣΣΔ. Στόν καιρό του ὁ Λένιν ἔλεγε ὅτι τά ζητήματα κύρους δέν ἔχουν καμιά σημασία γιά τό σοβιετικό κράτος καί ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους τά προβλήματα «μᾶς ἀφήνουν τελείως ἀδιάφορους καί εἴμαστε ἕτοιμοι νά ἀντιμετωπίσουμε τό πρόβλημα τοῦ κύρους ἐντελῶς

κοροϊδευτικά» (Λένιν, Ἄπαντα, τόμος 45ος, Μόσχα 1964, σ. 239, στά ρούσικα). Αὐτή ἡ πρόβλεψη, πάντως, δέν πραγματοποιήθηκε καί ἡ ΕΣΣΔ, ὅπως καί τά περισσότερα κράτη τοῦ κόσμου, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀρκετά εὐαίσθητη σ' αὐτά τά ζητήματα. Γι' αὐτό, σ' αὐτό τόν τομέα, ἡ πίεση τοῦ Κογκρέσσου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἤ ὁποιουδήποτε ἄλλου ἀνάλογου δυτικοῦ θεσμοῦ εἶναι χωρίς καμιά ἀμφιβολία λιγότερο ἀποτελεσματική ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς δυτικῆς κοινῆς γνώμης.

Προτείνοντας πρίν δυό χρόνια μιά περίφημη νομοθετική τροποποίηση, ὁ γερουσιαστής Τζάκσον κατόρθωσε νά πετύχει ἀπό τήν ΕΣΣΔ ὁρισμένες παραχωρήσεις στή φιλελευθεροποίηση τῆς μετανάστευσης. Ἀλλά ὁ γερουσιαστής αὐτός δέν κατόρθωσε νά διατηρήσει ἀρκετή δόση πολιτικοῦ τάκτ καί λελογισμένης ἐλαστικότητας, κι ἔτσι ἡ ΕΣΣΔ κατάγγειλε τό ἐμπορικό σύμφωνο τοῦ 1972 πού ἦταν ἀρκετά ἐπωφελές καί γιά τίς δυό πλευρές. Σέ τελευταία ἀνάλυση ἐκεῖνος πού «ἐξευτελίστηκε» ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Τζάκσον, τόσο πού σήμερα οἱ ἑβραῖοι πού μεταναστεύουν εἶναι ὅσοι καί στά 1974. Ὁ γερουσιαστής Τζάκσον μπόρεσε νά ἀποδείξει ὄχι μόνο τή μεγάλη ἐπιρροή τῆς Γερουσίας στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ἀλλά καί τή δική του προσωπική ἐπιρροή στή Γερουσία. Ὑποχρέωσε τούς ἀμερικανούς καί τούς σοβιετικούς ἡγέτες νά παίρνουν ὑπ' ὄψη τους τή γνώμη του, πράγμα πού ἀποτέλεσε μιά μεγάλη ἐπιτυχία. Ἀλλά στή συνέχεια συμπεριφέρθηκε σάν τή γριά στό παραμύθι τοῦ Πούσκιν «Ὁ ψαράς καί τό ψαράκι» καί βρέθηκε μέ μιά χούφτα μύγες στό χέρι. Καί οἱ προσβλητικές δηλώσεις τοῦ Τζάκσον σέ βάρος μου, ὅταν ὑπέβαλε τήν ὑποψηφιότητά του γιά τήν προεδρία τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν (βλ. τή «Νιού Γιόρκ Τάιμς» τῆς 28 τοῦ Γενάρη 1975) δέ μαρτυροῦν παρά τήν ὀργή ἑνός ἀνθρώπου ἀνίκανου νά βγάλει ἕνα δίδαγμα ἀπό μιά πολιτική ἀποτυχία του. Μιά παροιμία λέει: «Στερνή μου γνώση, νά σ' εἶχα πρῶτα». Φοβᾶμαι πώς ἡ παροιμία αὐτή, πού τόσες φορές ἐπιβεβαιώθηκε, δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ στήν περίπτωση τοῦ γερουσιαστῆ Τζάκσον.

Οὔτε ἡ προεπαναστατική ρούσικη ἐμιγκράτσια, οὔτε ἡ μετεπαναστατική, οὔτε τό κύμα τῶν «μή - ἐπαναπατρισθέντων» τοῦ 1945 - 46, παρά τό μεγάλο ἀριθμό (τό καθένα ἀπό αὐτά τά κύματα τῶν ἐκπατρισμένων περιλάβαινε δύο μέ τρία ἑκατομμύρια ἄτομα), μπόρεσαν πραχτικά νά ἀσκήσουν κάποια ἐπίδραση στή ζωή καί τήν ἀνάπτυξη τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας. Ἡ ρούσικη ζωή, οἱ ρούσικες ὀργανώσεις καί ὁ ρούσικος τύπος ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας μας, μᾶς ἦταν τελείως ἄγνωστα. Μονάχα πρός τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ὅταν τό σοβιετικό Σαμιζντάτ διαδόθηκε στό ἐξωτερικό, μάθαμε ὅτι ὑπῆρχαν ρούσικα περιοδικά καί ἐφημερίδες ὅπου αὐτά τά ἔργα ἀναδημοσιεύονταν καί σχολιάζονταν.

Ἐντελῶς διαφορετική εἶναι ἡ κατάσταση τῆς σημερινῆς ρούσικης ἐμιγκράτσιας καί ὡς ἕνα βαθμό τῆς ἑβραϊκῆς. Ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό αὐτούς τούς ἐμιγκρέδες (παρά τόν περιορισμένο ἀριθμό τους) εἶναι ἄνθρωποι πολύ γνωστοί στούς διάφορους κύκλους τῆς σοβιετικῆς διανόησης. Πολλοί ἀπό αὐτούς εἶναι πολύ γνωστοί καί στή Δύση καί, κατά συνέπεια, δίνεται μεγάλη προσοχή στά ὅσα λένε, στίς ὁμιλίες τους καί στίς συζητήσεις τους καί ἀπό τίς δυό πλευρές τῶν σοβιετικῶν συνόρων. Κατά πόσο ἡ νέα ρούσικη ἐμιγκράτσια θά μπορέσει νά ἀξιοποιήσει τά ὀφέλη αὐτῆς τῆς κατάστασης θά τό δείξει τό μέλλον. Γιά τήν ὥρα βλέπουμε ὅτι, παρά τίς διαφορές πού μερικές φορές εἶναι ὀξύτατες, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς νέας ρούσικης ἐμιγκράτσιας ἐξακολουθεῖ νά ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἰδιαίτερη πατρίδα της, κι αὐτό θά ἐπιτρέψει, χωρίς καμιά ἀμφιβολία, στούς καλύτερους ἐκπροσώπους της νά συμβάλουν στήν ἀνάπτυξη τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος στή χώρα μας — συμβολή ἴσως μεγαλύτερη ἀπό ἐκείνη πού θά μποροῦσαν νά δώσουν μέσα στήν ΕΣΣΔ.

Ἡ στάση τῶν σοβιετικῶν διαφωνούντων ἀπέναντι στόν Σολζενίτσιν

Ἀκόμα καί σήμερα ὅλοι οἱ κύκλοι τῶν σοβιετικῶν διαφωνούντων

καθώς καί ὅλη ἡ σκεπτόμενη μερίδα τῆς σοβιετικῆς διανόησης περιβάλλουν μέ προσοχή καί σεβασμό τόν Σολζενίτσιν. Τό μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον, φυσικά, προκαλεῖ τό «Ἀρχιπέλαγος Γκούλαγκ» πού, παρόλα τά ἐλαττώματα πού ἐμφανίζει στή σύλληψη τοῦ συγγραφέα, θά μείνει γιά πάντα μιά κορυφαία μαρτυρία τῆς τρομερῆς τραγωδίας πού ἔζησε ὁ λαός μας.

Ἄν πολλοί διαφωνοῦντες ἄλλαξαν κάπως στάση, παρόλα αὐτά, ἀπέναντι στόν Σολζενίτσιν, αὐτό σέ καμιά περίπτωση δέν ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ζεῖ τώρα στήν Ἐλβετία ἀλλά κυρίως στίς πολιτικές καί πολιτικο - θρησκευτικές του τοποθετήσεις. Τό περιβόητο «Γράμμα πρός τούς ἡγέτες τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης», πού δόθηκε στή δημοσιότητα ἀπό τόν Σολζενίτσιν πρίν ἕνα χρόνο, προκάλεσε ἀναμφίβολα ἀπογοήτευση στήν πλειοψηφία τῶν διαφωνούντων. Πολλές ἀντιρρήσεις ξεσήκωσαν ἐπίσης οἱ μακροσκελεῖς συνεντεύξεις πού ἔδωσε στή Ζυρίχη καί στή Στοκχόλμη τό Νοέμβρη - Δεκέμβρη τοῦ 1974 καί πού δημοσιεύτηκαν στή Δύση μονάχα ἀπό τήν ἐφημερίδα «Ρούσκαγια Μύσλ»[3]. Καί ἡ προγραμματική συλλογή ἄρθρων «Ἴζ - πόντ γκλούμπ» [Ἐκ βαθέων], γιά τήν ὁποία θά μιλήσουμε παρακάτω, καί πού δημοσιεύτηκε ἀπό τόν Σολζενίτσιν καί τόν Σαφάρεβιτς, ξεσήκωσε τήν ἔντονη διαμαρτυρία τῶν περισσοτέρων ἀπό τούς διαφωνοῦντες. Πρέπει νά σημειώσω μέ λύπη μου πώς στό βιβλίο «Τό μοσχάρι καί ἡ βελανιδιά» πού ἐκδόθηκε πρόσφατα στό Παρίσι, ὁ Σολζενίτσιν παρουσιάζει μιά παραμορφωμένη εἰκόνα ἑνός ἀνθρώπου πού ὅλοι μας ἀγαπᾶμε, τοῦ Ἀλεξάντρ Τβαρντόβσκι, — γιά νά μή μιλήσω γιά τό πῶς παρουσιάζει τούς ἄλλους συντάκτες τοῦ «Νόβι Μίρ»[4]. Ὁ Σολζενίτσιν μιλάει μέ προσβλητικό ὕφος καί γιά τόν Σαχάροφ. Ἐπιπλέον στό βιβλίο του ἀναφέρει πολλές ἰδιωτικές, ἀκόμα καί ἐμπιστευτικές, συνομιλίες του μέ τόν Τβαρντόβσκι, τόν Σαχάροφ καί ἄλλους, συνομιλίες πού δέν προορίζονταν καθόλου γιά τή δημοσιότητα καί πού τό περιεχόμενό τους, σέ πολλές περιπτώσεις, ἔχει ἀναμφίβολα παραποιηθεῖ. Βέ-

---

3. «Ἡ ρούσικη σκέψη», ἑβδομαδιαῖο περιοδικό τῆς «παλιᾶς» ἐμιγκράτσιας πού ἐκδίδεται στά ρούσικα στό Παρίσι.

4. «Νέος Κόσμος», μηνιάτικο σοβιετικό λογοτεχνικό περιοδικό πού, ἰδιαίτερα ἀπό τό 1958 ὥς τό 1970, κάτω ἀπό τή διεύθυνση τοῦ Τβαρντόβσκι, στάθηκε τό ἐπίκεντρο τῆς πολιτιστικῆς ἀνανέωσης.

6αια, ἡ λογοτεχνική μεγαλοφυΐα τοῦ Σολζενίτσιν ἐκδηλώνεται ἐπανειλημμένα σ' ὅλη της τή λαμπρότητα καί σ' αὐτό τό βιβλίο. Διαβάζοντας ὅμως κάθε νέο βιβλίο καί κάθε νέα παρέμβαση τοῦ Σολζενίτσιν, συχνά ἀναρωτιέμαι ἄν δέν ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν πού τό ταλέντο τους ξεπερνᾶ ἐμφανῶς τή διάνοιά τους.

Στόν 20ό αἰώνα ἡ Ρωσία ἔδωσε στόν κόσμο ἀρκετές μεγαλοφυΐες. Εἴχαμε καί πολλούς πού ἔπαιξαν ἤ θά ἤθελαν νά εἶχαν παίξει τό ρόλο τοῦ προφήτη. Μά ὁ συνδυασμός τῆς μεγαλοφυΐας μέ τήν ἰσχυρή θέληση καί τήν προφητική ἱκανότητα ἐκδηλώθηκε σ' ἐμᾶς μονάχα τρεῖς φορές στά τελευταῖα ἑκατό χρόνια: στόν Τολστόι, στόν Λένιν καί στόν Σολζενίτσιν. Καί εἶναι εὐτύχημα πού γιά τόν Σολζενίτσιν τό ἐπίκεντρο παραμένει ἡ λογοτεχνική ἐργασία καί ὄχι ἡ πολιτική δραστηριότητα. Σάν συγγραφέας ὁ Σολζενίτσιν θά μείνει γιά πάντα μιά ἀπό τίς ὑψηλότερες κορυφές τῆς ρούσικης λογοτεχνίας. Σάν προφήτης ὅμως θά ἔχει, ἀσφαλῶς, λιγότερους ὀπαδούς ἀπό τόν Τολστόι.

Ἡ συλλογή «Ἐκ βαθέων»

Προσωπικά δέν μπορῶ παρά νά χαιρετίσω τήν ὕπαρξη τοῦ ἐλεύθερου ρούσικου τύπου μέ τίς πιό διαφορετικές τάσεις, ἔστω κι ἄν πρόκειται γιά ἔντυπα πού κυκλοφοροῦν στό ἐξωτερικό. Παρόλα αὐτά πρέπει νά ψέξουμε τό γεγονός ὅτι, στούς συγγραφεῖς τῶν ρούσικων ἐκδόσεων στό ἐξωτερικό, ἡ λύτρωση τῆς σκέψης δέ συνοδεύεται πάντοτε ἀπό τό βάθος τοῦ στοχασμοῦ, ἡ ἀνάλυση τῶν πιό σοβαρῶν ζητημάτων γίνεται συχνά σ' ἕνα τόσο χαμηλό ἐπίπεδο πού κάνει ἀδύνατη κάθε σοβαρή πολεμική καί ξανακάνουν τήν ἐμφάνισή τους ἡ μισαλλοδοξία ἀπέναντι σέ κάθε μορφή διαφορετικῆς σκέψης, ἡ στενότητα τῆς σκέψης καί ὁ δογματισμός, σέ τελευταία ἀνάλυση, δηλαδή, ἡ παλιά «κομματικότητα» τοῦ χειρίστου εἴδους. Ὁ Σολζενίτσιν γράφει, λόγου χάρη, στό πρῶτο του ἄρθρο: «Στίς δεκαετίες πού σωπαίναμε, οἱ ἰδέες μας σκόρπισαν πρός χίλιες κατευθύνσεις, χωρίς ποτέ νά ἀλληλοαναζητοῦνται, νά ἀλληλοαναγνωρίζονται καί νά ἀλληλοδιορθώνονται. Τά στερεότυπα τοῦ ἐπιβεβλημέ-

νου ἀπό τά πάνω στοχασμοῦ... μᾶς παραμόρφωσαν ὅλους μας καί δέν ἄφησαν ἄθικτο κανένα μυαλό... Καί τώρα πού τά μυαλά, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού εἶναι ρωμαλέα καί τολμηρά, προσπαθοῦν νά ἰσιώσουν καί νά βγοῦν ἔξω ἀπό τό σωρό τά ράκη, ἐξακολουθοῦν πάντοτε νά φέρουν τό ἀτιμωτικό στίγμα καί εἶναι ἀκόμα παραμορφωμένα ἀπό τίς ἁλυσίδες πού τά κρατοῦσαν δεμένα προτοῦ ἀνδρωθοῦν καί ἡ διανοητική μας διάσταση δέν τούς ἐπιτρέπει νά βροῦν ἕνα συνομιλητή μέ τόν ὁποῖο νά συγκρίνουν τόν ἑαυτό τους («Ἴζ - πόντ γκλούμπ», Παρίσι 1974, σ. 8). Σ' αὐτήν τή διαπίστωση ὑπάρχει μεγάλη δόση ἀλήθειας. Ἀλλά δέν μπορεῖ κανείς νά καταλάβει γιά ποιό λόγο ὅλα αὐτά λέγονται γιά τίς ἰδέες τοῦ Σαχάροφ, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Σολζενίτσιν καί οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς τῆς συλλογῆς ὑποφέρουν ἀπ' αὐτήν τή διαστρέβλωση καί ἀπό ἕνα μεροληπτικό ὑποκειμενισμό. Στό πρῶτο ἄρθρο τῆς συλλογῆς, ὁ Σολζενίτσιν, μιλώντας γιά τά «θανάσιμα ἁμαρτήματα» τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας, ἁμαρτήματα πού ἐκδηλώθηκαν τά τελευταῖα χρόνια στή Δύση, τάσσεται καί πάλι ὑπέρ τῆς ἐγκαθίδρυσης στή Ρωσία ἑνός θεοκρατικοῦ, αὐταρχικοῦ καθεστῶτος, ὑπέρ τῆς μ ή - κ ο μ μ α τ ι κ ῆ ς (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Σολζενίτσιν) ἐξουσίας μιᾶς «ἠθικῆς ἐλίτ» καί τονίζει ὅτι «οὔτε ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο δημιουργήθηκε οὔτε οἱ ἀρχές τῆς οἰκοδόμησής του καί τῆς λειτουργίας του μποροῦν νά ἔχουν πολλά κοινά σημεῖα μέ τή σύγχρονη δημοκρατία» (σ. 23). Ἀλλά δέν εἶναι μήπως σαφές ὅτι αὐτή ἡ ἐξουσία δέ θά εἶναι παρά μιά δικτατορία, καί μάλιστα ἡ δικτατορία ἑνός ἀπό τ ά κ ό μ μ α τ α μέ τή μικρότερη ἐπιρροή στήν κοινωνία μας;

Οἱ συγγραφεῖς τῆς συλλογῆς «Ἐκ βαθέων», καί πρῶτα πρῶτα ὁ Σολζενίτσιν καί ὁ Σαφάρεβιτς, δέν ἀρκοῦνται στό νά ἀποκρούουν τό σοσιαλισμό καί τίς σοσιαλιστικές ἰδέες ἀλλά τροφοδοτοῦν τό κήρυγμά τους μ' ἕνα μίσος πού παραδέχεται κάθε μέσο στήν πάλη κατά τῶν ἀντιπολιτευομένων. Στό περιοδικό «Ντβατσάτι βέκ» [Εἰκοστός αἰώνας] δημοσιεύτηκαν ορισμένα ἄρθρα πού ἐπικρίνουν τίς ἠθικο - θρησκευτικές θέσεις τοῦ Σολζενίτσιν, τοῦ Σαφάρεβιτς καί τῶν συνεργατῶν τους. Ὅσο γιά τίς δηλώσεις τῶν συγγραφέων τῆς συλλογῆς σχετικά μέ τά πολιτικο - κοινωνικά καί οἰκονομικά προβλήματα, δέν μποροῦν σέ καμιά περίπτωση νά ἀποτελέσουν τή βάση μιᾶς ἐπιστημονικῆς πολεμικῆς.

Ἔτσι, λόγου χάρη, ἐπικρίνοντας τό μαρξισμό, ὁ Σαφάρεβιτς δίνει ὑπερβολική σημασία στίς φαντασιώσεις σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔνγκελς ὑπεράσπισαν δῆθεν σάν ἕνα ἀπό τά κυριότερα σοσιαλιστικά ἰδεώδη, τήν... κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν. Ἐνῶ, ἀντίθετα, ἤδη στό ἄρθρο του «Οἱ ἀρχές τοῦ κομμουνισμοῦ» ὁ Ἔνγκελς, ἀπαντώντας στίς «κραυγές τῶν ἀστῶν ἠθικολόγων γιά τήν κομμουνιστική κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν», ἔγραφε: «Ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν εἶναι ἕνα φαινόμενο πού ἀνήκει ἀποκλειστικά στήν ἀστική κοινωνία καί πού τώρα πραγματοποιεῖται πέρα γιά πέρα μέ τή μορφή τῆς πορνείας. Ἀλλά ἡ πορνεία στηρίζεται στήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί ἐξαφανίζεται μαζί της. Κατά συνέπεια, ἡ κομμουνιστική ὀργάνωση ὄχι μόνο δέν εἰσάγει τήν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν ἀλλά ἀντίθετα τήν καταργεῖ». Σ' ἕνα κατοπινό του ἔργο, στό «Καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους», ὁ Ἔνγκελς τονίζει καί πάλι ὅτι στό σοσιαλισμό ἡ οἰκογένεια θά εἶναι πιό στέρεη καί πιό ἁγνή ἀπ' ὅ,τι στόν καπιταλισμό, καί ἀφιερώνει ἀρκετές σελίδες γιά νά τό ἀποδείξει. Σέ ποιά βάση λοιπόν μποροῦμε νά κάνουμε ἐδῶ πολεμική ἐναντίον τοῦ Σαφάρεβιτς;!

Ὁ Σολζενίτσιν κι ὁ Σαφάρεβιτς ἐπιχειροῦν νά ἀποδείξουν (χωρίς, φυσικά, νά φέρνουν τήν παραμικρή ἀπόδειξη) ὅτι στίς ἀστικές χῶρες «ἀπό τήν περίοδο τῆς μανιφακτούρας», οἱ καπιταλιστές δέν ἐκμεταλλεύονται τούς ἐργάτες ἀλλά ἀντίθετα οἱ ἐργάτες, χάρη σέ πετυχημένες ἀπεργίες, «λαβαίνουν μιά ὅλο καί μεγαλύτερη μερίδα τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, πού δέν ὀφείλεται στήν ἐργασία τους» (σ. 10) (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Σολζενίτσιν). Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἐργάτες ἐκμεταλλεύονται τούς μηχανικούς, τούς ἐπιστήμονες καί τούς ἴδιους τούς καπιταλιστές, τούς ὀργανωτές τῆς παραγωγῆς. Σέ ποιά βάση μπορεῖ ἐδῶ νά γίνει ἐπιστημονική πολεμική;

Ἀντικρούοντας τή σοσιαλιστική ἀρχή τῆς ἰσότητας, ὁ Σαφάρεβιτς δέν ἀναφέρει τά περίφημα λόγια τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, πώς μετά τή νίκη τοῦ σοσιαλισμοῦ «στή θέση τῆς παλιᾶς ἀστικῆς κοινωνίας, μέ τίς τάξεις καί τίς ταξικές ἀντιθέσεις ἔρχεται μιά ἕνωση ὅπου ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ καθενός εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων». Αὐτός ὅμως ἀναφέρει

τά παραληρήματα ἑνός ἥρωα τοῦ μιθυστορήματος «Οἱ δαίμονες», τοῦ Ντοστογιέβσκι, γιά τήν ἐξόντωση στήν ὁποία θά ὑποβάλλει ὁ σοσιαλισμός ὅλα τά ταλέντα καί τίς μεγαλοφυΐες καί γιά τήν ὑποστάθμιση τοῦ ἐπιπέδου τῆς παιδείας κλπ. Σέ ποιά βάση μπορεῖ ἐδῶ νά γίνει ἐπιστημονική πολεμική;

Στίς «Προκαταρκτικές ἐργασίες γιά τήν "Ἁγία Οἰκογένεια"» ὁ Μάρξ παραθέτει μιά σειρά ἀπό ἀποσπάσματα παρμένα ἀπό ἄρθρα τῶν ἀντιπάλων του καί τῶν προδρόμων του στό πεδίο τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού συνηθίζουμε νά ἀποκαλοῦμε μικροαστικό, ἀστικό καί φεουδαρχικό. Ἀντιγράφοντας ἀπό τίς σημειώσεις τοῦ Μάρξ ἐκεῖνες τίς ἀναφορές, ὁ Σαφάρεβιτς χαρακτηρίζει τόν Μάρξ σάν «συγγραφέα τῶν λαμπρῶν αὐτῶν σκέψεων». Σέ ποιά βάση μπορεῖ ἐδῶ νά γίνει πολεμική;

Ἀφοῦ ἀναφέρει μερικές ἀρκετά συζητήσιμες ἰδέες τοῦ Φρόυντ γιά τό ἔνστικτο τοῦ θανάτου πού εἶναι δῆθεν ψυχικά ἴδιο σέ κάθε ἄνθρωπο κι ἀφοῦ παραθέτει καί μιά στροφή ἀπό ἕνα λαϊκό τραγούδι ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας («Θά πᾶμε νά πολεμήσουμε μέ θάρρος γιά τήν ἐξουσία τῶν σοβιέτ. Καί σάν ἕνας ἄνθρωπος θά πεθάνουμε, πολεμώντας γι' αὐτήν!»), ὁ Σαφάρεβιτς φτάνει ἐπιτέλους στό κύριο συμπέρασμά του: «Ἡ ζωή, στήν ὁποία ἐνσωματώθηκαν πλέρια τά σοσιαλιστικά ἰδεώδη..., πρέπει νά ὁδηγήσει σ' ἕνα οἰκονομικό ἀποτέλεσμα: τήν ἐξαφάνιση ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας, τό θάνατό της» (σ. 66). Καί παρακάτω: «Ὁ πόθος τῆς αὐτοκαταστροφῆς καί τό ἔνστικτο τοῦ θανάτου συμπεριλαβαίνονται στίς βασικές δυνάμεις πού ρυθμίζουν τήν πορεία τῆς ἱστορίας». Καί ἀκριβῶς «ὁ σοσιαλισμός, πού κατακτᾶ καί ὑποτάσσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, εἶναι ἡ κίνηση πού ἔχει σάν ἰδανικό της τό θάνατο τῆς ἀνθρωπότητας» (σ. 69-70) (ὑπογραμμίσεις τοῦ Σαφάρεβιτς).

Δέν ἔχει κανένα νόημα νά συζητᾶς τέτοιους συλλογισμούς καί προφητεῖες, γιατί εἶναι προϊόντα ὄχι τῆς λογικῆς μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης ἀλλά μιᾶς συγκινησιακῆς ἀντίδρασης. Στό ἄρθρο του ὁ Σαφάρεβιτς ὑποστηρίζει ὅτι ὁ σοσιαλισμός ὄχι μόνο ἀπειλεῖ τήν ὕπαρξη τῆς ἀνθρωπότητας ἀλλά παραλύει καί τό πιό ἀσφαλές ὅπλο της, τή λογική σκέψη. Ἐμεῖς βλέπουμε, ὅμως, ὅτι ἡ λογική τοῦ Σαφάρεβιτς ἔχει ἤδη σέ ἀρκετό βαθμό παραλύσει ὄχι ἀπό φταίξιμο

τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀλλά ἀπό τό τυφλό μίσος ἀπέναντι σ' αὐτήν τή διδασκαλία πού, στήν πραγματικά ἐπιστημονική της μορφή, εἶναι ἡ μόνη πού μπορεῖ νά σώσει τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τούς πολυάριθμους κινδύνους πού πραγματικά τήν ἀπειλοῦν.

Τό περιοδικό «Κοντινέντ»[5]

Κατ' ἀρχή δέν μποροῦμε παρά νά χαιρετίσουμε τήν ἐμφάνιση τοῦ περιοδικοῦ «Κοντινέντ», πού ἐπιτρέπει νά διευρύνουμε τό μέτωπο τῆς ἐλεύθερης πολεμικῆς πάνω σέ σημερινά προβλήματα. Ὁπωσδήποτε διάβασα μέ ἐνδιαφέρον τά πρῶτα φύλλα τοῦ περιοδικοῦ, ἔστω κι ἄν δέ συμμερίζομαι καθόλου τήν ἰδεολογική του τοποθέτηση.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ «Κοντινέντ» πάντως δείχνει καθαρά ὅτι αὐτό τό περιοδικό ἀπευθύνεται προπαντός στό δυτικό κόσμο καί ὄχι στόν ἀνατολικό καί ὅτι ὁ κύριος στόχος του εἶναι νά ἐξευτελίσει τό μαρξισμό καί τό σοσιαλισμό στά μάτια τῶν διανοούμενων καί τῶν νέων στίς δυτικές χῶρες. Εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι ὁ σκοπός τῶν ἱδρυτῶν αὐτοῦ τοῦ νέου περιοδικοῦ εἶναι νά δώσει στούς ἀντικομμουνιστικούς καί ἀντιμαρξιστικούς κύκλους τῶν δυτικῶν ἰδεολόγων καί δημοσιολόγων ἕνα νέο λόχο ἀπό ἐπαγγελματίες συγγραφεῖς καί δημοσιολόγους, πού προέρχονται ἀπό τήν ΕΣΣΔ καί τίς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, καί οἱ ὁποῖοι σάν μάρτυρες «ἀπό πρῶτο χέρι» μποροῦν νά ξεσκεπάζουν συστηματικά ὄχι μόνο ὁρισμένες παραποιήσεις ἤ «μοντέλα» τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀλλά τό σοσιαλισμό καί τόν κομμουνισμό γενικότερα.

Γι' αὐτό, τό γεγονός ὅτι ὁ Βλαντιμίρ Μαξίμοφ ζήτησε τήν ὑποστήριξη τοῦ συγκροτήματος Σπρίνγκερ εἶναι μιά τελείως φυσική καί λογική ἐνέργεια. Γιά τόν ἴδιο ἀκριβῶς λόγο ἠχοῦν γελοῖες καί παράλογες οἱ ἐκκλήσεις τοῦ Ἰονέσκο, ἀπό τίς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ «Κοντινέντ», γιά τή δημιουργία μιᾶς νέας ἀριστερῆς ἰδεολο-

---

5. Τό «Κοντινέντ» εἶναι τό πιό σημαντικό περιοδικό τῆς νέας ρώσικης ἐμιγκράτσιας. Τό διευθύνει ὁ συγγραφέας Βλαντιμίρ Μαξίμοφ καί ἐκδίδεται ἀπό τό 1974.

γίας πού δῆθεν χρειάζεται προπαντός ἡ Δύση. Δέ δημιουργήθηκε καθόλου γιά νά ὑποστηρίξει τήν ἀριστερά αὐτό τό νέο περιοδικό πού ὁ διευθυντής του Βλαντιμίρ Μαξίμοφ ἦταν μέχρι τελευταῖα στενός συνεργάτης καί προστατευόμενος τοῦ Βσέβολοντ Κοτσετόφ, ὁ ὁποῖος γιά πολλά χρόνια ὑπῆρξε ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν σταλινικῶν στή σοβιετική λογοτεχνία.

Εἶμαι πεισμένος πάντως ὅτι ἡ δυτική ἀριστερά καί μαζί κι οἱ μαρξιστές ἔχουν ἀρκετές δυνατότητες γιά νά ἀπαντήσουν στήν πρόκληση πού τούς ἀπεύθυνε τό «Κοντινέντ» καί ὅτι αὐτή ἡ συζήτηση θά συμβάλει στό νά ξεκαθαριστοῦν πολλά σοβαρά ζητήματα.

Ὅσο γιά τό φιλολογικό ἐπίπεδο τοῦ «Κοντινέντ» εἶναι, γιά τήν ὥρα, κάθε ἄλλο παρά ἱκανοποιητικό. Τό μυθιστόρημα τοῦ Βλαντιμίρ Κορνίλοβ «Δίχως χέρια, δίχως πόδια» γράφτηκε πρίν δέκα χρόνια καί εἶναι κάθε ἄλλο παρά τό καλύτερο ἀπό τά πεζογραφήματα αὐτοῦ τοῦ συγγραφέα. Δέ μοῦ φάνηκε καί πολύ ἐνδιαφέρον οὔτε τό σύντομο μυθιστόρημα τοῦ Βλαντιμίρ Μαράμζιν «Ἱστορία τοῦ γάμου τοῦ Ἰβάν Πέτροβιτς». Ἡ «Μελέτη ποιητικῆς αὐτοβιογραφίας» τοῦ Ναούμ Κορτζάβιν κυκλοφορεῖ ἀπό καιρό στήν ΕΣΣΔ δακτυλογραφημένη, χωρίς πάντως μεγάλη ἐπιτυχία στά πλαίσια τοῦ Σαμιζντάτ.

Τό ἄρθρο τοῦ Ἀντρέι Σινιάβσκι «Ἡ λογοτεχνική δίκη στή Ρωσία» εἶναι πολύ ἐπιφανειακό, ἔστω κι ἄν περιέχει μιά σειρά ἀπό ἀξιόλογες παρατηρήσεις. Τά ἀπομνημονεύματα τοῦ καρδιναλίου Μιντσέντυ, δημοσιευμένα στή Δύση, δέν κίνησαν τό ἐνδιαφέρον τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ «Κοντινέντ». Ἐμένα μοῦ φάνηκαν πιό σοβαρά τά ἄρθρα τοῦ Λέσεκ Κολακόβσκι «Τρία βασικά θέματα τοῦ μαρξισμοῦ» καί τοῦ Ντάβιντ Ἄνιν «Εἶναι ἐπίκαιρος ὁ Μπουχάριν;». Τά ἄρθρα αὐτά ἐπιτρέπουν τουλάχιστο νά ἀνοίξει κανείς μέ τούς συγγραφεῖς τους μιά πολεμική σέ ἀρκετά ἀνεβασμένο ἐπαγγελματικό ἐπίπεδο, πράγμα πού, δυστυχῶς, δέν μποροῦμε νά ποῦμε γιά τό ὀργισμένο ἄρθρο τοῦ Σολζενίτσιν «Ὁ Σαχάροφ καί "Τό γράμμα πρός τούς ἡγέτες"» πού δημοσιεύτηκε στό φύλλο ἀρ. 2.

Τά χειρότερα κείμενα τοῦ «Κοντινέντ» εἶναι πάντως τά ἄρθρα τοῦ διευθυντῆ του Βλαντιμίρ Μαξίμοφ. Δέν πρόκειται καθόλου γιά τίς ἰδέες του ἤ γιά τήν τοποθέτησή του οὔτε γιά τή συνειδητή διαστρέβλωση ἱστορικῶν γεγονότων πού εἶναι σέ ὅλους μας γνωστά.

῎Ηδη στό κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου φύλλου τοῦ «Κοντινέντ» ὁ Μαξίμοφ ἔγραφε: «"στά μαῦρα χρόνια τοῦ ἀντιδραστικοῦ τσαρισμοῦ" στή Ρωσία γεννήθηκε κι ἀναπτύχθηκε ἀνεμπόδιστα μιά ἀπό τίς καλύτερες λογοτεχνίες τῆς ἀνθρωπότητας. Σ' ἐκεῖνα τά χρόνια τῆς "δουλείας" (...) δέν ἔπρεπε νά ψάξεις γιά ἐκδότη στό ἐξωτερικό. Ὅλοι οἱ κάπως ἀξιόλογοι συγγραφεῖς, τό ὑπογραμμίζουμε, ὅ λ ο ι δημοσιεύονταν στή χώρα τους» («Κοντινέντ», ἀρ. 1, σ. 3). Ἀλλά ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ὁλοφάνερη συσκότιση τοῦ δυτικοῦ ἀναγνώστη. Μήπως ὁ Ραντίστσεφ δέν ἐξορίστηκε στή Σιβηρία γιά τό ἔργο του «Ταξίδι ἀπό τήν Πετρούπολη στή Μόσχα» καί μήπως ὁ 19ος αἰώνας στή λογοτεχνία μας δέν ἄρχισε μέ τήν αὐτοκτονία του; Καί ὁ τραγικός θάνατος τοῦ Ρύλεφ καί ἡ ἐκτόπιση τοῦ Κιούκελμπεκερ, τοῦ Σεβτσένκο καί τοῦ Τσερνισέβσκι, καί ἡ καταδίκη τοῦ Ντοστογιέβσκι δέν ἐξηγοῦνται κι αὐτές μέ «πολιτικούς λόγους»; Καί τό «Τί συμφορά ἡ ἐξυπνάδα!» δημοσιεύτηκε ὅταν ὁ Γκριμπογιέντοφ ζοῦσε ἀκόμα; Μήπως τό ἕνα τρίτο τῶν ποιημάτων τοῦ Πούσκιν δέν κυκλοφοροῦσε στό χειρόγραφο ὥς τό θάνατό του; Καί ὁ θάνατος τοῦ Πούσκιν καί τοῦ Λέρμοντοφ σέ μονομαχία μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μονάχα μέ τά περιστατικά τῆς ἰδιωτικῆς τους ζωῆς; Καί ὁ ἐκπατρισμός τοῦ Χέρτζεν καί τοῦ Ὀγκαριόφ καθώς καί ὅλη ἡ ἐποποιία τῆς «Πολιάρναγια Ζβεζντά» [Πολικός ἀστέρας] καί τοῦ «Καλακόλ» [Ἡ καμπάνα]; Κι ὁ θάνατος τοῦ Πολεζάγιεφ; Ὁ κατάλογος, πού κατάρτισαν τελευταῖα οἱ βιβλιοθῆκες τῆς Μόσχας καί τοῦ Λένινγκραντ μέ τά λογοτεχνικά ἔργα ρώσων συγγραφέων πού εἶχαν ἀπαγορευτεῖ στό 19ο αἰώνα ἀπό τή λογοκρισία καί εἶχαν δημοσιευτεῖ μονάχα στό ἐξωτερικό, περιλαβαίνει ἀρκετές ἑκατοντάδες τίτλους. Ἀκόμα καί πολλά ἔργα τοῦ Τολστόι κυκλοφόρησαν ἀνέκδοτα καί εἶδαν τό φῶς γιά πρώτη φορά στήν Εὐρώπη.

Στό φύλλο ἀρ. 2 τοῦ «Κοντινέντ», ὁ Μαξίμοφ γράφει στή «Στήλη τοῦ διευθυντῆ», ἀπευθυνόμενος στούς ἀριστερούς κύκλους τῆς Δύσης: «Πολύ συγκεκριμένοι κύκλοι, κινήσανε τά τελευταῖα χρόνια μιά ὑστερική ἐκστρατεία γύρω ἀπό τούς διωγμούς στή Χιλή (δυό χιλιάδες ἄνθρωποι στή φυλακή!) ... Τί θά ποῦν τώρα αὐτοί οἱ ὑπερασπιστές τῆς ἀνθρωπότητας καί τοῦ οὑμανισμοῦ, γιά ποιόν καί στό ὄνομα ποιοῦ πράγματος θά φωνάξουν κατάμουτρα σ' ὅλο τόν κόσμο, τώρα πού ὅλοι, τό ξαναλέμε, ὅλοι οἱ πολιτικοί κρατού-

μενοι στή Χιλή είναι πιά ἐλεύθεροι;» («Κοντινέντ», ἀρ. 2, σ. 468 - 69). Ὁ ζῆλος καί ἡ ἐπιμονή μέ τήν ὁποία ὁ Μαξίμοφ ἐπαναλαμβάνει κάτι, γιά τό ὁποῖο ὅλοι στή Δύση ξέρουν ὅτι πρόκειται γιά ψέμα, είναι πράγματι ἄξια καλύτερης τύχης. Φυσικά ἡ ὑπεράσπιση τῶν σοβιετικῶν συγγραφέων καί διαφωνούντων κατά τῶν πολιτικῶν διώξεων (θέμα ἀπό τό ὁποῖο ξεκινᾶ πάντα ἡ «Στήλη τοῦ διευθυντῆ» τοῦ Μαξίμοφ) εἶναι ἕνα σοβαρό καί εὐγενικό χρέος. Ἀλλά γιατί, γιά νά τό ἐκπληρώσει κανείς, πρέπει νά μειώνει ἤ ἀκόμη περισσότερο νά δικαιολογεῖ τίς ἀπάνθρωπες πολιτικές διώξεις στή Χιλή καί σέ μερικές ἄλλες δυτικές χῶρες; Μιά τόσο φανερή κακοπιστία δέν πρόκειται νά φέρει κανένα ὄφελος στό περιοδικό «Κοντινέντ» καί θά ἀποτρέψει τή συνεργασία σ' αὐτό πολλῶν ἀντιπολιτευόμενων συγγραφέων τόσο στήν ΕΣΣΔ ὅσο καί στό ἐξωτερικό. Σκέφτομαι γι' αὐτόν τό λόγο ὅτι μ' ἕνα διευθυντή σάν τόν Μαξίμοφ ἡ ἀποτυχία τοῦ περιοδικοῦ «Κοντινέντ» εἶναι ἀναπόφευκτη.

Ἐναντίον τοῦ νέου μεσσιανισμοῦ

Ἡ πείρα τῆς Ρωσίας καί τῆς ΕΣΣΔ εἶναι χωρίς ἀμφιβολία πολύ μεγάλη καί οἱ ἄλλες χῶρες πρέπει νά τήν παίρνουν ὑπ' ὄψη τους. Ἐπιπλέον, αὐτή τήν πείρα τήν ἀποχτήσαμε πληρώνοντάς την πολύ ἀκριβά. Ἡ πείρα ὅμως αὐτή δέν εἶναι καθόλου οἰκουμενική καί θά πρέπει πρίν ἀπ' ὅλους, ἐμεῖς, νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπ' αὐτήν, μέσα στήν ἴδια τή χώρα μας. Κι ἄν πρέπει νά ἀποκρουστεῖ ἀποφασιστικά ἡ ἰδέα ὅτι μιά λύση τῶν σοβιετικῶν προβλημάτων μπορεῖ νά μᾶς ἔρθει ἀπ' ἔξω καί νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξωτερικῆς πίεσης, μέ ἄλλη τόση ἀποφασιστικότητα πρέπει νά ἀποκρουστοῦν οἱ ἀπόπειρες ἀναβίωσης τοῦ ρούσικου μ ε σ σ ι α ν ι σ μ ο ῦ, ἀπόπειρες πού σημειώνονται ὅταν ὁρισμένες ὁμάδες σοβιετικῶν διαφωνούντων δηλώνουν πώς μονάχα ἡ Ρωσία, ἐπειδή ἀκριβῶς ὑπέφερε τόσο πολύ στόν 20ό αἰώνα, εἶναι σέ θέση νά ὑποδείξει τό σωστό δρόμο σ' ὅλο τόν κόσμο. Στό ἐξώφυλλο κιόλας τοῦ πρώτου φύλλου τοῦ «Κοντινέντ» ἀναφέρονται αὐτά τά λόγια τοῦ Σολζενίτσιν: «Ἡ διανόηση τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης μιλᾶ μέ μιά

φωνή, τή φωνή τοῦ πόνου καί τῆς γνώσης» κι ἀλίμονο (καί γρήγορα) στή δυτική Εὐρώπη «ἄν μείνει κουφή κι ἀδιάφορη». Ἀλλά μήπως ἡ Δυτική Εὐρώπη δέν ἀντιμετώπισε, στόν ἴδιο αὐτόν 20ό αἰώνα, τήν τρομερή δοκιμασία δύο παγκοσμίων πολέμων; Μήπως δέ γνώρισε μερικές ἐπαναστάσεις, δέ δοκίμασε τή φασιστική «νέα τάξη», μέ τόν ὁλοκληρωτισμό της, τή γενοκτονία της καί τούς θαλάμους τοῦ θανάτου; Μήπως δέ γνώρισε τήν πείρα αἱματηρῶν ἀποικιακῶν πολέμων; Γιατί λοιπόν οἱ χῶρες τῆς Εὐρώπης δέν μποροῦν νά βροῦν τή λύση τῶν δικῶν τους προβλημάτων χωρίς νά ἐπαναλάβουν τά λάθη τῆς Ρωσίας;

Ὁ ἴδιος ὁ μεσσιανισμός προβάλλει μέ σιγουριά μέσα ἀπό τά ἄρθρα τοῦ Σαφάρεβιτς. «Ὁ δρόμος τῆς ἀνάστασης τῆς Ρωσίας — δηλώνει — εἶναι ὁ ἴδιος πού μπορεῖ νά βγάλει τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τό ἀδιέξοδο καί νά τή σώσει ἀπό τήν ξέφρενη τρεχάλα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, τή λατρεία τῆς βίας, τά σκοτάδια τῆς μισαλλοδοξίας. Πρῶτοι ἐ μ ε ῖ ς φτάσαμε στό σημεῖο ἀπ' ὅπου φαίνεται πώς δ έ ν ὑ π ά ρ χ ε ι ἄ λ λ ο ς δ ρ ό μ ο ς καί ὅτι ἀ π ό μ ᾶ ς ἐξαρτᾶται νά ἀκολουθήσουμε αὐτόν τό δρόμο καί ν ά τ ό ν ὑ π ο δ ε ί ξ ο υ μ ε κ α ί σ τ ο ύ ς ἄ λ λ ο υ ς... Ὁ μισός αἰώνας πού πέρασε μ ᾶ ς πλούτισε σέ μιά ἐμπειρία ἄγνωστη σ έ ὅ λ ε ς τ ί ς ἄ λ λ ε ς χ ῶ ρ ε ς... Αὐτή εἶναι σήμερα ἡ κατάσταση τῆς Ρωσίας: πέρασε μέσα ἀπό τό θάνατο καί μπορεῖ ν' ἀκούσει τή φωνή τοῦ Θετοῦ» («Ἐκ βαθέων», σ. 275 - 76. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου). Αὐτές οἱ ἀπόπειρες τοῦ Σαφάρεβιτς, τοῦ Μαξίμοφ καί τοῦ Σολζενίτσιν νά ἐπιβληθοῦν σάν δάσκαλοι σ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα εἶναι μιά ἀξίωση προκαταβολικά καταδικασμένη.

Δέν μποροῦμε ν' ἀγνοοῦμε τήν ἀληθινή κατάσταση τῶν πραγμάτων

Τί προτείνουν λοιπόν ὁ Σαφάρεβιτς, ὁ Σολζενίτσιν καί οἱ ὀπαδοί τους γιά νά λύσουμε τά δύσκολα προβλήματά μας καί νά θεραπεύσουμε τίς ἀρρώστιες τῆς κοινωνίας μας;

«Ἡ πορεία πρός τήν ἐλευθερία — γράφει ὁ Σαφάρεβιτς — ἀρχίζει ἀπό μέσα μας ἀπό τή στιγμή πού παύουμε νά ἀναρριχώμα-

μαστε στά σκαλοπάτια τῆς καριέρας ἤ τῆς ὑλικῆς μισο - εὐημερίας» («Ἐκ βαθέων», σ. 169). Μ' αὐτήν τή θέση θά συμφωνήσει κι ὁ κάθε μαρξιστής ἐπαναστάτης. Ὅλο τό ζήτημα εἶναι νά ξέρει γ ι ά τ ί π ρ ά γ μ α ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ὑλική εὐημερία. Σύμφωνα μέ τόν Σαφάρεβιτς, πρέπει νά τό κάνει στό ὄνομα τῆς τέχνης ἤ τῆς λογοτεχνίας κι οὔτε κάν στό ὄνομα τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐφόσον καί χωρίς τά ἑκατομμύρια τούς ἐπιστήμονες καί τά πανάκριβα ἐργαστήρια μποροῦμε νά γνωρίσουμε «τή θεϊκή ὀμορφιά τῆς ἀλήθειας» καί «τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ». Ὁ Σολζενίτσιν καί ὁ Σαφάρεβιτς ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἀρρώστιες τῆς κοινωνίας μποροῦν νά θεραπευτοῦν μονάχα μέ τή θρησκεία, ὅτι μονάχα μέσα στήν ὀρθόδοξη πίστη μπορεῖ νά βρεθεῖ ὁ δρόμος πρός τήν ἐλευθερία καί ὅτι μονάχα στό ὄνομα τῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νά γίνει δεκτή κάθε θυσία. «Δέν μποροῦμε νά μή θυμίσουμε — γράφει ὁ Σαφάρεβιτς — τήν πολιτιστική σφαίρα πού εἶναι ἴσως πιό σημαντική ἀπό κάθε ἄλλη γιά μιά ὑγιή ὕπαρξη τοῦ ἔθνους, τή θρησκευτική σφαίρα... Ἐδῶ βρίσκεται τό κλειδί γιά ὅλα. Ἀπό τίς προσπάθειες πού θά καταβάλουμε σ' αὐτό τόν τομέα ἐξαρτᾶται ἡ ζωή, ὁ θάνατος ἤ ἡ ἀνάσταση τῆς Ρωσίας. Αὐτός ὁ τομέας δράσης, τόσο σπουδαῖος γιά τό λαό μας, ἀπαιτεῖ τή βοήθεια ἑκατοντάδων χιλιάδων κεφαλιῶν καί χεριῶν (ὑπενθυμίζουμε ὅτι πρίν τήν ἐπανάσταση στή Ρωσία ὑπῆρχαν τριακόσιες χιλιάδες παπάδες). Καί φυσικά, γιά νά δουλέψει κανείς σ' αὐτό τόν τομέα, εἶναι ἀνάγκη πρῶτα νά ἀρνηθεῖ τό σύστημα ἀξιῶν πού μᾶς προβάλλει ἡ πραγματικότητα» («Ἐκ βαθέων», σελ. 30).

Ὑπενθυμίζοντας ὅτι ἡ συλλογή «Βέκι»[6] τῆς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς τοῦ «Ἐκ βαθέων» ἐμφανίζονται σάν οἱ πνευματικοί της κληρονόμοι, ἀποκρούστηκε ἀπό ὅλη τή ρούσικη διανόηση, ἀπό τούς «Καντέτους»[7] ὥς τούς μπολσεβίκους, ὁ Σολζενίτσιν δέν περιμένει ἀπό τή

6. Ἐκδόθηκε στή Μόσχα στά 1909 καί προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις. Οἱ συγγραφεῖς της (Ν. Μπερντιάγιεφ, Σ. Μπουλγκάκοφ, Μ. Γκέρσεντζον, Α. Ἰζγκόγιεφ, Β. Κιστιανόβσκι, Π. Στρούβε καί Σ. Φράνκ) ὑπέβαλαν σέ κριτική τή ρούσικη ριζοσπαστική διανόηση πού πίστευε στήν ἐπανάσταση, καί πρότειναν ἕνα ἠθικο - θρησκευτικό ἰδεῶδες πού θά ἔπρεπε νά πραγματοποιηθεῖ σέ μιά ἀστικο - δημοκρατική κοινωνία.

7. Ἔτσι ἀποκαλοῦσαν τά μέλη τοῦ Συνταγματικοῦ - δημοκρατικοῦ κόμματος.

σημερινή γενιά τῆς ρούσικης διανόησης νά φανεῖ πιό ἐπιεικής ἀπέναντι στή συλλογή «Ἐκ βαθέων». Γι' αὐτό καί δηλώνει προκαταβολικά ὅτι ὅλη ἡ διανόησή μας ἀποτελεῖ τό πιό εὐκαταφρόνητο κοινωνικό στρῶμα, περιορισμένο, δειλό, κενό καί βυθισμένο στή φροντίδα τῆς μικροαστικῆς εὐημερίας. Δέν πρόκειται κάν γιά διανόηση ἀλλά μονάχα γιά «ψευτοδιανόηση». Ὁ Σολζενίτσιν νιώθει ἰδιαίτερο μίσος γιά τή μοσχοβίτικη διανόηση, τήν «ψευτοδιανόηση τῆς πρωτεύουσας», πού, πιό εὔπορη καί καλύτερα πληροφορημένη, ἐξακολουθεῖ νά σέρνεται δουλικά μπροστά στίς ἀρχές. Ὁ Σολζενίτσιν, φυσικά, δέν ἐμπιστεύεται σ' αὐτήν τή διανόηση καμιά ἐλπίδα γιά τήν ἀνάσταση τῆς Ρωσίας, καί ἐμπιστεύεται μονάχα στούς κύκλους τῆς θρησκευόμενης νεολαίας, γύρω ἀπό τούς ὁποίους, ὅπως γύρω ἀπό μικροσκοπικά κρύσταλλα, μποροῦν νά ἀρχίσουν νά συγκροτοῦνται νέες δομές. Ὅλες αὐτές οἱ διαπιστώσεις δέν εἶναι ἄλλο παρά οὐτοπία.

Βέβαια, ἡ διανόησή μας ἔχει πολλά ἐλαττώματα ἀλλά ἔχει καί πολλά προτερήματα πού δέν εἶχαν καί δέν μποροῦσαν νά ἔχουν οἱ διανοούμενοι στά τέλη τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἐπιπλέον δέν ἀποτελεῖ μονάχα τήν κινητήρια δύναμη τῆς κοινωνίας ἀλλά εἶναι ἕνα κοινωνικό στρῶμα πού μεγαλώνει γρήγορα ποσοτικά καί ἀπό ἄποψη ἐπιρροῆς, καί πού χωρίς τήν ἐνεργό συμμετοχή του δέν εἶναι δυνατή καμιά σοβαρή ἀλλαγή στή σοβιετική κοινωνία. Ἀλλά μιά ὤθηση γιά δράση μπορεῖ νά βασιστεῖ μόνο στήν πραγματική κατάσταση, στά πραγματικά της συμφέροντα καί στή σημερινή της κοσμοαντίληψη.

Διατυπώνοντας τίς ἐλπίδες του γιά θαυματουργές ἀλλαγές τῆς κοινωνικῆς συνείδησης, ὁ Σαφάρεβιτς ὑπενθυμίζει «τόν ἄγνωστο μοναχό Λούθηρο» πού, «παλεύοντας μέ τήν ἀνώτατη δύναμη ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, φαινόταν νά ἀντιπαλεύει ὅλους τούς ἱστορικούς καί κοινωνικούς νόμους» («Ἐκ βαθέων», σ. 263). Ὄχι, ὁ Λούθηρος δέν ἀντιπάλευε καθόλου ὅλους τούς ἱστορικούς καί κοινωνικούς νόμους. Πραγματικά, πρίν τετρακόσια χρόνια, ὁ Λούθηρος δέν ἀγωνίστηκε κατά τῆς θρησκείας καί τῆς ἐκκλησίας ἀνατρεπτικά, ἀλλά πρόβαλε τήν ἀπαίτηση μ ε τ α ρ ρ υ θ μ ί σ ε ω ν τῆς τότε χριστιανικῆς ἐκκλησίας, πάλεψε γιά τήν ἀνανέωση τῶν σαπισμένων δομῶν της καί, ἰδιαίτερα, ὀρθώθηκε κατά τῆς ἐπονείδιστης πρα-

κτικῆς τοῦ ἐμπορίου μέ τά συγχωροχάρτια. Ἡ τεράστια πλειοψηφία τῆς γερμανικῆς κοινωνίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦταν πιά ἕτοιμη νά δεχτεῖ ἐκεῖνες τίς ἰδέες κι ἔτσι ἐξηγοῦνται ἡ δημοτικότητα καί ἡ ἐπιρροή τοῦ Λούθηρου, πού μεγάλωσαν μέ μιά πρωτάκουστη ταχύτητα, ἀκόμα καί στούς ἀριστοκρατικούς κύκλους. Ἀλλά ἡ Ρωσία στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰώνα δέν εἶναι ἡ Γερμανία τοῦ 16ου αἰώνα, καί ὁ λαός μας παραμένει στήν πλειοψηφία του ἀδιάφορος στά θρησκευτικά κηρύγματα τοῦ Σαφάρεβιτς καί τοῦ Σολζενίτσιν ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἀστοί, οἱ ἀγρότες καί οἱ πρίγκιπες τῆς Γερμανίας τοῦ 16ου αἰώνα ἦταν ἀδιάφοροι ἤ καλύτερα ἀντίθετοι πρός τό κήρυγμα τῆς ἀθεΐας. Μέσα στή διανόησή μας ἤ μέσα στήν ἐργατική μας τάξη μπορεῖ νά ἔχει ἀπήχηση ἕνα κήρυγμα πού βασίζεται στό αἴτημα μεταρρυθμίσεων καί ὄχι στήν ἄρνηση τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας. Κανείς δέν μπορεῖ νά ἐπαναφέρει τή Ρωσία καί τήν Εὐρώπη στό 16ο αἰώνα.

... καί στά όποῖα δέν μποροῦν νά δοθοῦν μονόπλευρες ἀπαντήσεις

τῆς Ραΐσα Λέρτ

Μιά διαφοροποίηση ἀνάμεσα στούς σοβιετικούς διαφωνοῦντες ἦταν ἀναπόφευκτη. Καί πραγματικά αὐτό συνέβηκε. Καί μάλιστα, ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Ρόυ Μεντβέντεφ, ὄχι ὅταν ἐπικρίναμε τή λυπηρή κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στή χώρα μας, ἀλλά τότε πού περάσαμε στήν ἐπεξεργασία θετικῶν προγραμμάτων. Αὐτό θά πεῖ πώς ἐμεῖς δέ συζητᾶμε ἐκεῖνο πού δ έ θ έ λ ο υ μ ε, πού πάνω σ' αὐτό λίγο πολύ ὅλοι εἴμαστε σύμφωνοι, μά ἐκεῖνο πού θ έ λ ο υ μ ε. Κι ἐδῶ οἱ πλατφόρμες, τά προγράμματα καί οἱ γνῶμες διαφέρουν μεταξύ τους ριζικά.

Εἶναι ἀδύνατο νά ἀνακοπεῖ αὐτή ἡ διαφοροποίηση, εἶναι ἀδύνατο νά σταματήσει ἡ ἐπεξεργασία αὐτῶν τῶν προγραμμάτων καί αὐτῶν τῶν θέσεων — καί οὔτε πρέπει νά γίνει — γιατί μέ τήν ἐπεξεργασία τους καί τή συζήτησή τους ὁ κόσμος μαθαίνει ν ά σ κ έ φ τ ε τ α ι, νά συνειδητοποιεῖ τήν ἴδια του τήν κατάσταση, νά διαλέγει ἕνα δρόμο γιά τήν ἴδια του τή χώρα.

Παρόλα αὐτά πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε ἄν σήμερα ἔχει μεγαλύτερη σημασία ἡ κριτική στίς θέσεις πού καταστρώνονται γιά τό μέλλον* εἴτε ἡ κριτική τῆς «θλιβερῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στή χώρα μας».

Τί εἶναι πιό ἐπικίνδυνο, οἱ ἀντιδραστικοί παραλογισμοί τῶν ἄρθρων τοῦ Σαφάρεβιτς ἤ ἡ ἀντιδραστική φυλλάδα τοῦ Α. Γιάκοβλεφ

* Ὅλοι μας ἀντιλαμβανόμαστε πώς σήμερα, αὐτή τή στιγμή, οὐτοπικός δέν εἶναι μονάχα ὁ ἀντιδραστικός αὐταρχισμός ὀρθόδοξης ἀπόχρωσης πού ὀνειρεύεται ὁ Σολζενίτσιν ἀλλά καί ὁ δημοκρατικός σοσιαλισμός «μέ ἀνθρώπινο πρόσωπο» γιά τόν ὁποῖο παλεύουμε ἐμεῖς οἱ «φιλελεύθεροι μαρξιστές».

«1η Αὐγούστου 1914»[1] πού κυκλοφόρησε σέ μισό ἑκατομμύριο ἀντίτυπα; Τί εἶναι ἐκεῖνο πού δηλητηριάζει περισσότερο τή συνείδηση τοῦ λαοῦ μας, οἱ καιροσκοπικές ἐπεμβάσεις τοῦ γερουσιαστῆ Τζάκσον ἤ ἡ ἀνερχόμενη παλίρροια τῆς ἀντισημιτικῆς φιλολογίας πού πλημμυρίζει τίς ἐκδόσεις καί τά περιοδικά μας;*

Γιά νά μιλήσουμε γενικότερα, τί εἶναι πιό σπουδαῖο καί πιό ζωτικό γιά μᾶς τούς διαφωνοῦντες μέ μαρξιστικές τάσεις, ἡ πάλη γιά τόν ἐκδημοκρατισμό τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς, δηλαδή τό ξ ε σ κ έ π α σ μ α τ ῶ ν δ υ ν ά μ ε ω ν κ α ί τ ῶ ν τ ά σ ε ω ν π ο ύ ἀ ν τ ι τ ά σ σ ο ν τ α ι σ' α ὐ τ ό τ ό ν ἐ κ δ η μ ο κ ρ α τ ι σ μ ό ἤ ἡ πολεμική μέ τούς δεξιούς διαφωνοῦντες πού περιμένουν τόν ἐκδημοκρατισμό ἀπό τό Θεό ἤ ἀπό τό γερουσιαστή Τζάκσον;

Ἐγώ πιστεύω πώς σημαντικότερο καί πιό ζωτικό εἶναι τό πρῶτο καθῆκον. Καί δέ συμφωνῶ κατά συνέπεια μέ τό ἄρθρο τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ «Ζητήματα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ὅλους», ἔστω κι ἄν συμμερίζομαι τίς ἰδέες τοῦ συγγραφέα του. Διαφωνῶ ὄχι τόσο μέ ὁρισμένες θέσεις αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου ὅσο μέ τό γενικό ὕφος του, μέ τόν τρόπο πού ὁρισμένα πράγματα τονίζονται περισσότερο ἀπό ἄλλα λιγότερο. Μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ Μεντβέντεφ ἄφησε νά τόν παρασύρει ἡ πολεμική πρός τόν Σολζενίτσιν, τόν Μαξίμοφ καί τόν Σαφάρεβιτς (πού πρέπει, χωρίς ἀμφιβολία, νά δοθεῖ μιά ἀπάντηση στίς παρεμβάσεις τους) καί, ἀφιερώνοντας σ' αὐτή τήν πολεμική τό μισό ἄρθρο του, ἔχασε τήν αἴσθηση τῶν διαστάσεων καί σάν ἐπακόλουθο

---

1. Ὁ Α. Γιάκοβλεφ, πού κατεῖχε σημαντική θέση στά καθοδηγητικά ὄργανα τῆς σοβιετικῆς κουλτούρας, ὑποστήριξε «ἐθνικο - μπολσεβίκικες» ἰδέες πού ἀργότερα τόν ἔριξαν σέ δυσμένεια. Στό βιβλίο πού ἀναφέρεται καί πού ἀπό τόν τίτλο του ὑπαινίσσεται πολεμικά τό ἱστορικό μυθιστόρημα τοῦ Σολζενίτσιν «Αὔγουστος 1914», ὁ Γιάκοβλεφ ὑποστηρίζει τή θέση ὅτι ἡ συντριβή τῆς Ρωσίας στόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ὀφείλεται στήν «προδοσία» μιᾶς διεφθαρμένης καί κοσμοπολίτικης ἀστικῆς τάξης καί ὄχι στήν ἀποσυνθετική δραστηριότητα τῶν μπολσεβίκων, οἱ ὁποῖοι ἴσα ἴσα ὑποστήριζαν τήν ἐθνική ὑπόθεση.

* Θυμᾶμαι ὅτι τό πρῶτο χελιδόνι αὐτῆς τῆς φιλολογίας ὕστερα ἀπό τήν ἀντικοσμοπολίτικη ἐκστρατεία τοῦ 1949 - 53 στάθηκε ἡ μπροσούρα τοῦ Τ. Κίτσκο πού ἐκδόθηκε στό Κίεβο ἐδῶ καί δέκα χρόνια. Ἀλλά τότε ἡ δημοσίευση αὐτῆς τῆς μπροσούρας ξεσήκωσε κύμα διαμαρτυριῶν τόσο μέσα στή χώρα, στό Σ α μ ι ζ ν τ ά τ, ὅσο καί στό ἐξωτερικό, ἀκόμα καί στόν κομμουνιστικό τύπο τῆς Δύσης. Σήμερα, οἱ Ἰβανόφ, οἱ Ἐβσέγιεφ, οἱ Μπεγκούν καί οἱ Βοστόκοφ ξεπέρασαν κατά πολύ τόν Τροφίμ Κίτσκο, ὅλοι ὅμως συνήθισαν πιά καί κανένας δέν παίρνει θέση ἐναντίον τῶν ἔργων τους.

λησμόνησε ἄλλους ἀντίπαλους τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ στή χώρα μας. Πρόκειται γιά ἐκείνους πού ὄχι μόνο γράφουν ἄρθρα, βιβλία καί νόμους ἀλλά καί πού ἀποφασίζουν ἀκόμα ποιά βιβλία μποροῦν νά ἐκδοθοῦν καί ποιοί νόμοι μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν. Ἐκεῖνοι πού δέ συζητοῦν μέ τούς διαφωνοῦντες ἀλλά τούς ὑποβάλλουν σέ ἀνάκριση. Αὐτοί οἱ ἀντίπαλοι τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι πιό ἰσχυροί καί ἀσκοῦν μεγαλύτερη ἐπιρροή ἀπό τούς ἄλλους.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό περίφημο δίλημμα ἄν ἔγινε πρῶτα τ' αὐγό ἤ ἡ κότα, ἡ «φιλελευθεροποίηση» ἤ ἡ «ὕφεση», ἐγώ εἶμαι στήν οὐσία σύμφωνη μέ τόν Ρόυ Μεντβέντεφ, ὑποθέτοντας, ὅπως καί αὐτός, ὅτι κάθε διεύρυνση τῶν εἰρηνικῶν δεσμῶν, δηλαδή τῶν ἐμπορικῶν καί πολιτιστικῶν σχέσεων, θά εὐνοήσει τήν ἀνάπτυξη τῆς δημοκρατικῆς κίνησης στήν ΕΣΣΔ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἡ ἀπομόνωση καί ἡ ὄξυνση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων. Δέν πιστεύω, ὡστόσο, οὔτε ὅτι ὁ γερουσιαστής Τζάκσον ἐνδιαφέρεται γιά τά δημοκρατικά δικαιώματα τοῦ σοβιετικοῦ πολίτη οὔτε ὅτι ὑπάρχει στή χώρα μας μιά ὁμάδα ἡγετῶν πού θά ἤθελαν νά ἀνοίξουν ἕνα δρόμο πρός τόν ἐκδημοκρατισμό τῆς κοινωνίας μας. Δέν ἔχουμε καμιά ἀπόδειξη γι' αὐτό καί ὁ Μεντβέντεφ δέν προσπαθεῖ οὔτε κάν νά βρεῖ τέτοιου εἴδους ἀποδείξεις. Μπορεῖ νά 'ναι κάτι πού τό ἐπιθυμοῦμε ἀλλά δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν πραγματικότητα. Ἄν ἡ πίεση ἀπό τά κάτω θά εἶναι ἰσχυρή, ἴσως νά βρεθοῦν ψηλά ἱστάμενοι ἄνθρωποι ἱκανοί νά τήν ὑποστηρίξουν. Ἀλλά αὐτό εἶναι ἄλλο θέμα.

Ὁ Μεντβέντεφ γράφει ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνίας πάνω στήν πολιτική τῶν ἡγετῶν ἐξασθένησε ἀπό τήν ἔλλειψη τοῦ ἐλεύθερου τύπου καί τῆς νόμιμης ἀντιπολίτευσης. Εἶναι ἀλήθεια. Καί ἀκριβῶς γι' αὐτό, κατά τή γνώμη μου, χρέος μας εἶναι νά καλύψουμε αὐτή τήν ἔλλειψη στό μέτρο τῶν δυνάμεών μας πού εἶναι γιά τήν ὥρα ἀρκετά ἀδύνατες, ἀντικαθιστώντας τόν ἀνύπαρκτο ἐλεύθερο τύπο. Πρέπει δηλαδή νά ἐπικρίνουμε τά φαινόμενα, τίς πρωτοβουλίες, τά ἐλαττώματα τοῦ συστήματός μας πού δέν εἶναι δυνατό νά ἐπικριθοῦν ἀπό τίς στῆλες τοῦ νόμιμου τύπου. Ὅσο γιά τήν πάλη γιά μιά «ἀμοιβαία ἐπωφελή οἰκονομική συνεργασία», ὑπάρχουν ἄλλοι, πού μποροῦν νά τή διεξάγουν στή θέση μας, κι ἀπό τή μιά κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά τῶν συνόρων.

Ὁ Ρόυ Μεντβέντεφ λέει πολλά σωστά πράγματα, συχνά, ὅμως, ἐμφανίζονται «ἀναποδογυρισμένα» γιατί δέν τονίζεται ἐκεῖνο πού

πρέπει. Νά γιά παράδειγμα, πῶς εἶναι συγκροτημένος ἕνας ἀπό τούς συλλογισμούς του: «Βέβαια, τό σοβιετικό κ α τ ε σ τ η - μ έ ν ο ἔχει δεθεῖ μέ ἀπειράριθμα ὑλικά καί ἄλλου εἴδους προνόμια καί ὑπερασπίζεται μέ τά δόντια ὅλα αὐτά τά προνόμια. Κι ὅμως δ έ ν ε ἶ ν α ι ὁ μ ο ι ο γ ε ν έ ς...». Καί παρακάτω, μέσα ἀπό ἕνα σωρό ἐπιφυλάξεις, ὁ συγγραφέας καταλήγει στήν κατάτμηση τοῦ κ α θ ε σ τ ῶ τ ο ς σέ τρεῖς συμβατικές ὁμάδες: τούς ἀντιδραστικούς, τούς σταθεροποιούς καί τούς προοδευτικούς «τεχνοκράτες».

Ἔχω ἤδη τονίσει ὅτι δέν πιστεύω στήν ὕπαρξη αὐτῆς τῆς τελευταίας ὁμάδας. Στήν περίπτωση ὅμως τοῦ παραδείγματός μας, δέν πρόκειται γι' αὐτό. Στό σύνολό του ὁ συλλογισμός αὐτός εἶναι σωστός. Τ ό κ α τ ε σ τ η μ έ ν ο μας φυσικά δέν εἶναι ὁμοιογενές. Κι ἐξάλλου, ποῦ, σέ ποιά κοινωνία θά βρεῖτε μιά κοινωνική ἤ πολιτική ὁμάδα τέλεια ὁμοιογενή; Μά ποιό εἶναι τό πιό σημαντικό, κ α θ ο ρ ι σ τ ι κ ό χαρακτηριστικό τοῦ σοβιετικοῦ κ α - τ ε σ τ η μ έ ν ο υ ; Ἡ ἀνομοιογένειά του ἤ τό ὅτι «εἶναι τσιμενταρισμένο ἀπό ἀπειράριθμα ὑλικά καί ἄλλου εἴδους προνόμια»; Τί εἶναι ἕτοιμοι νά θυσιάσουν οἱ ἐκπρόσωποί του, τήν ἑτερογένεια ἤ τό προνόμιο; Πιστεύω πώς ἡ ἀπάντηση εἶναι σαφής. Ἐγώ θά εἶχα οἰκοδομήσει ἀντίστροφα ἐκεῖνο τό συλλογισμό. Καί θά εἶχα γράψει: «Βέβαια τό σοβιετικό κατεστημένο δέν εἶναι ὁμοιογενές. Περιλαμβάνει δοσμένες ὁμάδες πού διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρός συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ὡστόσο, στό σύνολό του, παρουσιάζεται ἀρκετά συμπαγές χάρη σέ ἀπειράριθμα ὑλικά καί ἄλλου εἴδους προνόμια πού τά ὑπερασπίζεται μέ τά δόντια καί πού γι' αὐτό, παρά τήν ἑτερογένειά του, δρᾶ σάν ἕνα συμπαγές σύνολο».

Μοιάζουν νά εἶναι οἱ ἴδιες ἰδέες ἀλλά τό ὕφος εἶναι διαφορετικό.

Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε καί γιά τό feed - back. Σωστά ὁ Μεντβέντεφ δηλώνει ὅτι θά ἦταν σχηματικό καί λαθεμένο νά θεωροῦμε τό σοβιετικό σύστημα σάν τελείως ἀπαλλαγμένο ἀπό αὐτό τό φαινόμενο. Ἕνας ὀργανισμός δίχως feed - back δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει, οὔτε μέ τή βιολογική ἔννοια οὔτε μέ τήν κοινωνική. Ὑπάρχουν ὅμως διάφοροι τύποι feed - back. Ἀκόμα καί οἱ καταδόσεις τῶν χαφιέδων — εἴτε πρόκειται γιά τήν Κά - Γκέ - Μπέ εἴτε γιά τή CIA — εἶναι μιά μορφή feed - back, τό ἴδιο ὅπως καί ἡ παρακολούθηση τῶν τηλεφώνων ἤ τό ἄνοιγμα τῆς ἀλληλογραφίας. Βέβαια στή χώρα μας δέν ὑπάρχουν μονάχα αὐτές οἱ μορφές. Ὑπάρχουν τά γράμματα στίς ἐφημερίδες (πού ἤ δημοσιεύονται ἤ ὅ-

χι). Ἔχουμε ὁρισμένες ὁμιλίες στίς συνεδριάσεις (μαζί καί μιά σπανιότατη ὁμιλία ὅπως ἐκείνη τοῦ ἐπικεφαλῆς τοῦ τμήματος στελεχῶν Βινοκούροφ στή συνεδρίαση τῶν κομματικῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τή ραδιοφωνία καί τήν τηλεόραση). Εἶναι τά στατιστικά στοιχεῖα καί τά ἀποτελέσματα τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν πού τά κρατοῦν μυστικά, ὅπως γράφει ὁ Μεντβέντεφ, ἀπό τούς σοβιετικούς πολίτες, καί πού εἶναι ὅμως τελείως προσιτά στήν ἡγεσία. Καί πάει λέγοντας..., ἀκριβῶς γιατί δέν ἔχουμε ἐλεύθερο τύπο καί νόμιμη ἀντιπολίτευση, ἀκριβῶς γιατί ὑποβάλλονται σέ διωγμούς οἱ διαφωνοῦντες κι ἡ ἐνημέρωση τῆς ἡγεσίας πάνω στή ζωή καί τίς ἀπόψεις τῆς «βάσης» εἶναι ἐλάχιστη κι ἐπιπλέον παραποιημένη. Κι ὕστερα, κι αὐτό εἶναι τό οὐσιαστικό, σέ τί ἀποσκοπεῖ αὐτή ἡ ἐνημέρωση; Τί τήν κάνουν; Σέ τί τούς χρησιμεύει;

Πάνω ἀπ' ὅλα γιά νά ἐπεξεργάζονται ἕνα σύστημα ἀποπληροφόρησης πιό ἀποτελεσματικό καί πιό τελειοποιημένες μέθοδες γιά τήν καταπίεση τῶν διαφωνούντων. Γι' αὐτόν τό λόγο, ξεκινώντας ἀπό τίς ἴδιες ἰδέες, θά εἶχα οἰκοδομήσει διαφορετικά τό συλλογισμό πάνω στό feed-back. Ὁ Μεντβέντεφ γράφει: «... θά ἦταν λάθος νά πιστεύουμε ὅτι οἱ ἡγέτες μας δέν ἀντιλαμβάνονται καθόλου τό τί συμβαίνει "κάτω", μέσα στήν ἐργατική τάξη, ἀνάμεσα στούς ἀγρότες, μέσα στούς διανοούμενους. Ἄλλο ζήτημα τό ποιά εἶναι ἡ στάση τους ἀπέναντι σ' ὅλα αὐτά» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου. Ρ. Λ.).

Μά ἀκριβῶς αὐτό εἶναι τό κυριότερο! Πῶς μποροῦμε νά ἀρκούμαστε σέ μιά μόνη φράση βαλμένη ἐκεῖ στά πεταχτά, χωρίς νά ψάξουμε νά βροῦμε ποιά εἶναι ἡ στάση τους; Τί συμπεράσματα βγαίνουν, λόγου χάρη, ἀπό τά στοιχεῖα γιά τόν ἀλκοολισμό καί τήν ἐμπορία τῆς βότκας, στοιχεῖα πού ἦταν χωρίς καμιά ἀμφιβολία γνωστά στούς ἁρμόδιους πολύ πρίν δημοσιευτεῖ στό περιοδικό μας τό ἄρθρο «Τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα»[2]; Κι ἀπό τά στοιχεῖα γιά τήν αὔξηση τοῦ ἐθνικισμοῦ σέ ὅλες τίς δημοκρατίες τῆς ΕΣΣΔ; Καί τί ἀκριβῶς γνωρίζει τό κατεστημένο μας γιά τή ζωή τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου; Ξέρει, γιά παράδειγμα, τί θά πεῖ νά νοσηλευτεῖς σέ συνοικιακή πολυκλινική ἤ νά ἀγοράσεις σάνταλα τό καλοκαίρι καί παπούτσια τό χειμώνα; Ἔχουν μήπως ἰδέα γιά τίς παιδικές ἐξοχές ὅπου πηγαίνουν ὄχι τά παιδιά τους καί τά ἐγγόνια τους ἀλλά τά παιδάκια τῶν συνοικιακῶν παιδικῶν σταθμῶν; Πιστεύω πώς

2. Βλ. σ. 209 ἐπ.

δέν ξέρουν περισσότερα ἀπό τόν ἥρωα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάντρ Μπέκ «Νέος προορισμός», τόν ὑπουργό Ὀνισίμοφ, πού δέν ἤξερε τήν τιμή τοῦ εἰσιτηρίου τοῦ μετρό.

Μοῦ φαίνεται ἐπίσης πώς δέν εἶναι δική μας δουλειά νά μοιράζουμε συγχαρητήρια στόν ἕνα καί τόν ἄλλο γιά τίς ἐπιτυχίες στήν ἐξωτερική καί τήν ἐσωτερική πολιτική, ὡσότου δέν μπορέσουμε νά καθορίσουμε πώς αὐτή ἡ πολιτική διευρύνει τά δικαιώματα καί τίς ἐλευθερίες τοῦ λαοῦ μας καί ἀνοίγει τό δρόμο σ' ἕνα δημοκρατικό σοσιαλισμό. Τό κράτος εἶναι κράτος κι ἡ πολιτική πολιτική καί τό κάθε κράτος σημειώνει στήν πολιτική του ἐπιτυχίες καί χρεωκοπίες, νίκες καί ἧττες. Ὁ Μεντβέντεφ διαπιστώνει πώς τά τελευταῖα χρόνια «ἡ πορεία στάθηκε πολύ ἀργή σέ πολλούς τομεῖς καί πάνω ἀπ' ὅλα στόν οἰκονομικό, ἐνῶ ἡ ἀνάγκη γιά ἀλλαγές μεγάλωσε τόσο πολύ πού τό σύνθημα τῆς "σταθερότητας" μετατρέπεται σήμερα σέ τροχοπέδη στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας μας». Ἀλλά ἄν αὐτό ἀληθεύει, γιατί τότε νά περιτυλίγουμε αὐτή τήν πικρή ἀλήθεια στό χρυσόχαρτο τῶν φιλοφρονήσεων σχετικά μέ τίς ἐπιτυχίες στήν ἐξωτερική πολιτική; Δέ θά ἦταν καλύτερα νά βαλθοῦμε νά μελετήσουμε τίς τροχοπέδες πού ἐμποδίζουν τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας μας;

Σχετικά μέ τή μετανάστευση. Συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τόν Μεντβέντεφ ὅταν λέει ὅτι ἄν τά σύνορα τῆς ΕΣΣΔ ἦταν ἐντελῶς ἀνοιχτά δέ θά εἴχαμε καμιά ριζική μετανάστευση καί προσθέτω, ὄχι μόνο γιατί οἱ καπιταλιστικές χῶρες δέ θά τό ἐπιτρέπανε ἀλλά καί γιά πολλούς καί διάφορους λόγους, οἰκονομικούς, ἠθικούς, ψυχολογικούς καί ἄλλους. Μοῦ φαίνεται ὡστόσο ὅτι ὅλο αὐτό τό μέρος τοῦ ἄρθρου δέ συγκεντρώνεται στήν οὐσία τοῦ προβλήματος. Οἱ λόγοι κύρους ἔχουν τή σημασία τους γιά τό κάθε κράτος, προπαντός ὅταν εἶναι μεγάλο, καί ἡ ἀναφορά στόν Λένιν δέ μοῦ φαίνεται δικαιολογημένη ἐδῶ. Ἡ εἰρηνική του στάση ἀπέναντι στό κύρος τοῦ κράτους ἀναφέρεται σέ μιά ἐποχή ὅπου οἱ σχέσεις τῆς χώρας μας μέ τόν ἐξωτερικό κόσμο ἦταν ἐλάχιστες καί οἱ ἐλπίδες γιά μιά παγκόσμια ἐπανάσταση τεράστιες. Θά ἦταν παράλογο νά προσπαθήσει κανείς νά πείσει τούς ἀμερικανούς κρατικούς παράγοντες πώς δέν πρέπει νά παίρνουν ὑπ' ὄψη τους τά ζητήματα κύρους στίς διαπραγματεύσεις τους μέ τήν ΕΣΣΔ. Ἀλλά ἐδῶ δέν πρόκειται γι' αὐτό! Θά ἔπρεπε νά μιλήσουμε γιά ἐντελῶς ἄλλα πράγματα. Σέ τί πραγματικά συνίσταται τό κύρος μιᾶς χώρας πού λέγεται σοσιαλιστική καί πότε ἡ χώρα αὐτή ἐξευτελίζεται, ὅταν ἐπιτρέπει σ' ὅ-

ποιον θέλει νά φεύγει, ἤ ὅταν κρατᾶ μέ τό ζόρι τούς πολίτες της; Ἕνα κράτος ἀρχίζει νά ἐξευτελίζεται ὅταν παραχωρεῖ τήν ἄδεια ἐξόδου χωρίς διακρίσεις ἤ ὅταν μιά μάζα πολιτῶν ἐκφράζει καθαρά τήν ἐπιθυμία νά ἐγκαταλείψει τή χώρα ὅπου γεννήθηκε καί μεγάλωσε;

Οἱ ξένοι σχολιαστές καί οἱ σοβιετικοί δηλώνουν μέ συγκινητική ὁμοφωνία ὅτι οἱ ἑβραῖοι ἐγκαταλείπουν τήν ΕΣΣΔ γιατί θέλουν νά ζήσουν στόν καπιταλισμό καί ὄχι στό σοσιαλισμό. Οἱ ἀντισημίτες καί οἱ σιωνιστές δηλώνουν μέ συγκινητική ὁμοφωνία ὅτι οἱ ἑβραῖοι φεύγουν γιατί εἶναι ξένοι πρός τό ρούσικο λαό καί μέσα τους «ξύπνησε καί πάλι ἡ ἐθνική συνείδηση». Καί κανείς δέ θέλει νά ἀναρωτηθεῖ γιατί φεύγουν τώρα καί δέν ἐκδήλωσαν προηγούμενα αὐτή τήν ἐπιθυμία, γιατί γιά ὁλόκληρες δεκαετίες δέν εἶχε ξυπνήσει μέσα τους αὐτή ἡ ἐθνική συνείδηση. Ὁ λόγος εἶναι ἁπλούστατα ὅτι, ἀπό τότε πού ὁ Στάλιν ἄρχισε νά ἐφαρμόζει ἀντισημιτική πολιτική, στή χώρα μας μεγάλωσε μιά ὁλόκληρη γενιά πού π ο τ έ, ἀπό τήν πιό τρυφερή ἡλικία της, δέν ἔνιωσε νά ἔχει ἴσα δικαιώματα μέ τούς ἄλλους. Ἡ σημερινή ἑβραϊκή μετανάστευση εἶναι ἡ νόμιμη κόρη τοῦ κρατικοῦ ἀντισημιτισμοῦ καί ἡ συνέχιση τῶν διακρίσεων σέ βάρος τῶν ἑβραίων μέ ἐπιπλέον τήν ἄρνηση τῆς ἐκχώρησης ἄδειας ἐξόδου σέ ὅποιον θέλει νά φύγει· ὅλα αὐτά δημιουργοῦν ἕνα φαῦλο κύκλο τόσο στήν ἐσωτερική ὅσο καί στήν ἐξωτερική πολιτική. Γιά τόν ἀμοραλισμό αὐτῆς τῆς πολιτικῆς οὔτε κάν κάνω λόγο. Λέω μονάχα ὅτι εἶναι ἀσύμφορος. Τί τό ἐκπληκτικό ὑπάρχει στό γεγονός ὅτι ὁ γερουσιαστής Τζάκσον τήν ἐκμεταλλεύεται γιά τά ἐκλογικά του συμφέροντα; Ὁ καθένας εἶναι ἐλεύθερος νά ἀφήνει νά τόν χρησιμοποιοῦν οἱ ἄλλοι, ἀλλά ὁ πρίγκιπας τῆς Δανίας δέν τό ἐπέτρεπε...

Ὁ Ρόυ Μεντβέντεφ καταλαβαίνει θαυμάσια ὅλη τήν οὐσία τοῦ προβλήματος, ὅπως προκύπτει μέ σαφήνεια ἀπό τό παλιό του ἄρθρο «Ἡ σύγκρουση στήν Ἐγγύς Ἀνατολή καί τό ἑβραϊκό πρόβλημα στήν ΕΣΣΔ». Γιατί τώρα ἀναλαμβάνει τό ρόλο τοῦ σύμβουλου τοῦ ἀμερικανικοῦ Κογκρέσσου καί δίνει τόση σημασία στίς παρεμβάσεις τοῦ γερουσιαστῆ Τζάκσον; Ἐγώ δέν πολυπιστεύω στήν ἐπιρροή πού οἱ σοβιετικοί διαφωνοῦντες μποροῦν νά 'χουν πάνω στή σοβιετική κυβέρνηση, μά ἀκόμα λιγότερο πιστεύω στήν ἐπιρροή πού μποροῦμε νά ἀσκήσουμε πάνω στό ἀμερικανικό Κογκρέσσο καί τούς ἀμερικανούς ἐκλογεῖς. Γενικά νομίζω πώς οἱ σοβιετικοί διαφωνοῦντες δέν ἔχουν δίκιο νά προσφεύγουν σέ ξένα ὄργανα ἐ-

ξουσίας — ἀμερικανικά εἴτε ἄλλα. Εἶναι ἐντελῶς διαφορετικό πράγμα μιά ἔκκληση πρός τήν κοινή γνώμη τῶν δυτικῶν χωρῶν, καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα στήν κοινή γνώμη τῆς χώρας μας — κοινή γνώμη πού, κι ἄν ἀκόμα δέν μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ ἀπό τίς στῆλες τῶν ἐφημερίδων, πάντως ὑπάρχει καί πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ καί νά δυναμώσει.

Κι ἀκριβῶς ἐπειδή πρέπει νά ἀναπτυχθεῖ καί νά δυναμώσει, ἡ πολεμική μέ ἔντυπα ὅπως τό «Ἐκ βαθέων» καί τό «Κοντινέντ» πρέπει νά 'ναι πιό βαθιά καί πιό σοβαρή καί πρέπει νά ἀπευθύνεται πρῶτα ἀπ' ὅλα στούς ἀναγνῶστες μας κι ὄχι στούς ξένους. Ἐγώ συμμερίζομαι πέρα γιά πέρα τ ή ν ο ὐ σ ί α τῆς κριτικῆς πού ὁ Μεντβέντεφ ἀσκεῖ στά ἄρθρα τῶν Σολζενίτσιν, Σαφάρεβιτς καί Μαξίμοφ. Ὡς πρός τή μορφή της ὅμως, αὐτή ἡ κριτική μοῦ φαίνεται ἀνεπαρκής. Εἶναι καιρός πιά νά ἀρχίσουμε ἕναν πραγματικό ἰδεολογικό διάλογο καί ν' ἀνοίξουμε μιά πραγματική θεωρητική συζήτηση. Φυσικά, ὄχι πάνω στό ζήτημα τῆς «κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν» ἤ πάνω σ' ἕνα φανταστικό «ἔνστικτο αὐτοκαταστροφῆς» (πραγματικά, τί μποροῦμε ἐδῶ νά συζητήσουμε;) , ἀλλά πάνω σέ ἄλλα ζητήματα, ἀρκετά σοβαρά καί ἐπίκαιρα, πού μᾶς βρίσκουν σέ πλήρη διαφωνία μέ τήν ἀντιπολίτευση, τήν ὁποία γιά λόγους ἁπλούστευσης μποροῦμε νά ἀποκαλέσουμε ἐθνικιστικο - θρησκευτική. Ἔτσι, ἀξίζει μιά βαθιά συζήτηση πάνω στό πρόβλημα τῆς διανόησης πού ἔθεσε ὁ Σολζενίτσιν στό ἐξαιρετικά παθιασμένο καί ἄδικο ἀλλά καί πάρα πολύ ἐνδιαφέρον ἄρθρο του, πού τιτλοφορεῖται «Ψευτοκουλτούρα». Σέ σοβαρή καί τεκμηριωμένη κριτική πρέπει νά ὑποβληθοῦν ὅλα τά ἄρθρα πάνω στό ἐθνικό ζήτημα πού δημοσιεύτηκαν στή συλλογή «Ἐκ βαθέων». Πρέπει, χωρίς ἀμφιβολία, νά μιλήσουμε μέ εἰλικρίνεια καί γιά τήν ἠθική πού οἱ προφῆτες τῆς παραπάνω συλλογῆς διακηρύσσουν, χωρίς καμιά ἀπόδειξη, ὅτι εἶναι ἄμεση συνάρτηση τῆς θρησκείας καί μόνο τῆς θρησκείας. Σέ ἀπειράριθμες σκέψεις ὁδηγεῖ ἡ εἰλικρινής ὁμολογία τοῦ Ναούμ Κορζάβιν, μολονότι ὁρισμένα συμπεράσματα καί γενικεύσεις του φαίνονται συζητήσιμες καί μάλιστα λαθεμένες.

Γενικά, ἐπαναλαμβάνω, στό ἄρθρο τοῦ Μεντβέντεφ δέ μοῦ φαίνεται σωστή ἡ διαστρέβλωση πού κάνει ἔτσι ὥστε κύριο ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς νά γίνονται τά δημοσιεύματα τῆς ἀντιπολίτευσης πού ἐκπατρίζεται καί ὄχι τά δικά μας ἐσωτερικά δημοσιεύματα, τά ἀρνητικά μας καί τά ἐλαττώματά μας.

Ἀπό τό 20ό στό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ.
Μέ τήν εὐκαιρία τῶν εἰκοσάχρονων τοῦ 20οῦ Συνέδριου.
Σύντομη ἱστορική σκιαγραφία

τοῦ Ρόυ Μεντβέντιεφ

Οἱ ἐπέτειοι

Τό ΚΚΣΕ ἀφιέρωσε τό μεγαλύτερο μέρος — ἤ σχεδόν τό μεγαλύτερο — τῆς ἰδεολογικῆς του δουλειᾶς τά τελευταῖα δέκα χρόνια στόν ἑορτασμό διαφόρων ἐπετείων. Σχεδόν κάθε μήνα ἡ χώρα μας γιόρτασε ἤ ἑτοιμάστηκε νά γιορτάσει τήν ἐπέτειο κάποιου σημαντικοῦ γεγονότος πού συνέβηκε ἐδῶ καί εἴκοσι ἤ εἴκοσι πέντε, τριάντα ἤ πενήντα, ἑκατό ἤ ἑκατόν πενήντα ἤ ἀκόμα καί διακόσια χρόνια. Μερικοί ἱστορικοί θεωροῦν πώς αὐτό τό πάθος γιά τίς ἐπετείους ἀποτελεῖ ἕνα σύμπτωμα γηρατειῶν τοῦ ἀνθρώπου ἤ ἑνός κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ὁλότελα σωστό. Ἐκεῖνο πού παίζει ρόλο εἶναι ἡ στάση μας ἀπέναντι σ' ἕνα λιγότερο ἤ περισσότερο μακρινό παρελθόν ἤ στά διδάγματα πού μποροῦν νά συναχθοῦν ἀπό αὐτό. Δυστυχῶς, ἐκεῖνο πού χαρακτήρισε τόν ἑορτασμό τῶν ἐπετείων δέ στάθηκε ἡ βαθιά συζήτηση γύρω ἀπό τά προβλήματα πού ἔχουν πιά λυθεῖ ἤ ἀπό ἐκεῖνα πού παραμένουν ἀκόμη ἄλυτα, γύρω ἀπό τίς προόδους ἤ τίς ἀποτυχίες. Ἐπικράτησαν ἀντίθετα ὁ πολιτικός θόρυβος ἐπί μέρες καί μῆνες ὁλόκληρους, ἡ κενότητα τῶν ἐπίσημων λόγων καί συγκεντρώσεων, ὁ χείμαρρος τῶν θέσεων καί οἱ ἑκατοντάδες τά ἄρθρα, τά γιορταστικά φυλλάδια καί βιβλία (καί σάν τέτοια, κατά κανόνα, προχειρολόγα καί γρήγορα λησμονημένα). Ἔδωσαν εὐκαιρία σέ γιορτασμούς καί παρασημοφορήσεις, ἐπετείους πού δέν ἦταν καί τόσο «κανονικές» ὅπως τά σαραντάχρονα τοῦ 7ου Συνέδριου τῆς Κομιντέρν ἤ τοῦ πρώτου συνέδριου τῶν σοβιετικῶν λογοτεχνῶν ἤ τά

70χρονα τοῦ Σόλοχοφ, πού κάθε ἄλλο παρά ἀνταποκρίνονται στή σημερινή κατάσταση τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος, ἤ στήν κατάσταση τῆς σοβιετικῆς λογοτεχνίας καί στήν καλλιτεχνική δράση τοῦ Σόλοχοφ, τουλάχιστο στά τελευταῖα τριάντα χρόνια.

Σ' αὐτό τόν ἐνθουσιασμό γιά τίς ἐπετείους ὑπάρχουν, πάντως, καί ἐξαιρέσεις. Ἀναφερόμαστε ἰδιαίτερα στίς ἐπετείους πού, ἄν καί σημαντικές, πέρασαν σχεδόν ἐντελῶς ἀπαρατήρητες, μολονότι θά μποροῦσαν νά εἶχαν σταθεῖ ἀφορμή γιά μιά σειρά διδάγματα καί συμπεράσματα. Γιά παράδειγμα, μονάχα ὁ ξένος τύπος σημείωσε τά δεκάχρονα τῆς Ὁλομέλειας τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ ΚΚΣΕ καί σχολίασε πλατιά τόν πολιτικό καί οἰκονομικό ἀπολογισμό τῆς δεκαετίας 1964 - 74. Στό σοβιετικό τύπο αὐτή ἡ ἡμερομηνία οὔτε κάν ἀναφέρθηκε. Οὔτε ὁ ἐξειδικευμένος οἰκονομικός τύπος θύμισε τή δέκατη ἐπέτειο τῆς οἰκονομικῆς μεταρρύθμισης τοῦ 1965 ἤ τά εἰκοσάχρονα τῆς Ὁλομέλειας τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ ΚΚΣΕ.

Τήν ἴδια τύχη εἶχαν καί οἱ ἐπέτειοι τοῦ 20οῦ Συνέδριου τοῦ ΚΚΣΕ. Ἐνῶ στό ἐξωτερικό πολυάριθμες ὀργανώσεις καί ὁ τύπος (μαζί καί ὁ κομμουνιστικός) ἔδωσαν μεγάλη σημασία στά εἰκοσάχρονα τοῦ 20οῦ Συνέδριου τοῦ ΚΚΣΕ, ὁ σοβιετικός τύπος πέρασε σχεδόν ἐντελῶς στά μουλωχτά αὐτή τήν ἡμερομηνία. Οὔτε λέξη δέ θά βρεῖτε γιά τό 20ό Συνέδριο στά πρῶτα φύλλα τοῦ «Ἀγκιτάτορ», στά φύλλα ἀρ. 1 καί 2 τῆς «Πολιτικῆς Αὐτομόρφωσης» καί στά φύλλα Γενάρη καί Φλεβάρη τοῦ «Κομμουνίστ». Καί ὅμως ὅλα αὐτά τά περιοδικά εἶναι ὄργανα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΣΕ. Σωπαίνουν ὁλότελα γι' αὐτήν τή σημαντική ἐπέτειο τά περιοδικά «Προβλήματα Ἱστορίας» καί «Ἱστορία τῆς ΕΣΣΔ». Οὔτε κάν τό ἐξειδικευμένο σέ ζητήματα ἱστορίας τοῦ κόμματος περιοδικό «Προβλήματα Ἱστορίας τοῦ ΚΚΣΕ» δέν ἀφιέρωσε, στά πρῶτα φύλλα τοῦ 1976, ὄχι ἁπλῶς ἕνα ἄρθρο ἀλλά οὔτε κάν μιά γραμμή σ' αὐτή τήν ἐπέτειο. Οὔτε ὅμως καί τό διεθνές κομμουνιστικό περιοδικό «Προβλήματα εἰρήνης καί σοσιαλισμοῦ», πού ἐκδίδεται στήν Πράγα, θεώρησε ἀπαραίτητο νά πεῖ κάτι γιά τά εἰκοσάχρονα τοῦ 20οῦ Συνέδριου. Μονάχα στό κύριο ἄρθρο τῆς «Πράβδα» στίς 14 τοῦ Φλεβάρη 1976, πού τιτλοφορεῖται «Μιά συνεπής λενινιστική κατεύθυνση» καί πού οὐσιαστικά εἶναι ἀφιερωμένο στήν προετοιμασία τοῦ 25ου Συνέδριου, μπορεῖ κανείς νά βρεῖ καμιά γραμμή ἀφιερωμένη στή μεγάλη σημασία τοῦ 20οῦ Συνέδριου τοῦ Κόμματος, πού — γράφει ἡ «Πράβδα» — «ὑπέβαλε σέ κριτική ἀπό θέσεις ἀρχῆς τίς ἐκδηλώσεις προσωπολατρίας πού σημειώθη-

καν στό παρελθόν καί τίς σχετικές παραβιάσεις τῶν κανόνων τῆς ἐσωκομματικῆς ζωῆς καί τῶν ἀρχῶν καθοδήγησης τοῦ κόμματος, τῆς ἐπαναστατικῆς νομιμότητας». Μιά μονάχα φράση, γιά τό «σημαντικό ρόλο πού ἔπαιξαν οἱ ἀποφάσεις τοῦ 20οῦ Συνέδριου τοῦ Κόμματος πού φέτος συμπληρώνονται τά εἰκοσάχρονά του», ὑπάρχει στήν ἔκθεση δράσης τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς στό 25ο Συνέδριο.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς διαβάζοντας τήν «Πράβδα» ἤ ἀκούγοντας τήν εἰσήγηση στό 25ο Συνέδριο ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ κόμματος καί τῶν ἐξωκομματικῶν οὔτε κάν θά πρόσεξε αὐτές τίς χιλιοειπωμένες καί ξεφτισμένες πιά διατυπώσεις. Κανένας ἱστορικός ἤ πολιτικός παρατηρητής ὁποιασδήποτε τάσης δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητήσει ὡστόσο ὅτι τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, πού ἔγινε στή Μόσχα ἀπό τίς 14 ὥς τίς 25 τοῦ Φλεβάρη 1956, ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς σημαντικότερες στροφές στήν ἱστορία τοῦ ΚΚΣΕ, τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης καί ὅλου τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος.

Πρίν εἴκοσι χρόνια

Πρίν εἴκοσι χρόνια, στίς 14 Φλεβάρη τοῦ 1956, ἄρχιζε στή Μόσχα τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ. Ἦταν τό πρῶτο συνέδριο τοῦ κόμματος μετά τό θάνατο τοῦ Στάλιν καί γι' αὐτό ἀμέσως μετά τό ἄνοιγμα οἱ ἀντιπρόσωποι καί οἱ προσκεκλημένοι τήρησαν ἑνός λεπτοῦ σιγή γιά νά τιμήσουν τή μνήμη τοῦ «πατέρα καί δασκάλου» τους πού εἶχε πεθάνει πρόσφατα.

Ἄν καί εἶχαν περάσει λιγότερα ἀπό τέσσερα χρόνια ἀπό τό 19ο Συνέδριο, ἡ σύνθεση τῶν ἀντιπροσώπων εἶχε σημαντικά ἀνανεωθεῖ, πράγμα πού καθρέφτιζε τίς οὐσιαστικές ἀλλαγές πού εἶχαν γίνει στήν ἡγεσία τοῦ κόμματος τόσο σέ κεντρική ὅσο καί σέ τοπική κλίμακα. Οἱ ἕντεκα μέρες πού κράτησε τό συνέδριο στάθηκαν ἀρκετά μεστές ἀπό γεγονότα. Οἱ ἀντιπρόσωποι ἄκουσαν πολλά καινούρια πράγματα τόσο στίς εἰσηγήσεις καί τίς ἐπίσημες ὁμιλίες ὅσο καί στούς διαδρόμους.

Πραγματικά, ἡ καθοδήγηση εἶχε νά παρουσιάσει ἀρκετά στό ἐνεργητικό της. Στά 1954 - 55 εἶχε ἤδη ἀρχίσει νά διαγράφεται μέ ἀρκετή σαφήνεια ἡ στροφή πρός τή γεωργία, πού στά τελευταῖα χρόνια τῆς «σταλινικῆς περιόδου» εἶχε περάσει βαθιά κρίση. Μετά

τήν Ὁλομέλεια τοῦ Σεπτέμβρη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἡ γεωργική παραγωγή εἶχε αὐξηθεῖ κατά 20-30% καί τά ἔσοδα τῶν κολχόζνικων εἶχαν περίπου διπλασιαστεῖ. Οἱ ὑπερβολικοί φόροι πού ἔπνιγαν τήν ὕπαιθρο εἶχαν καταργηθεῖ ἤ δραστικά μειωθεῖ ἐνῶ οἱ τιμές διάθεσης τῶν προϊόντων τῶν κολχόζ εἶχαν αἰσθητά αὐξηθεῖ. Εἶχαν ἀναθεωρηθεῖ τά σχέδια τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ὥστε νά ἐνισχυθεῖ ἡ ἀνέγερση κατοικιῶν, νά ἀναπτυχθεῖ ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν καί ἡ παραγωγή ἀγαθῶν πλατιᾶς κατανάλωσης.

Τό κόμμα ἔλεγχε πιά, αὐστηρά καί ἀποτελεσματικά, τή δραστηριότητα τῶν ὀργάνων πού εὐθύνονταν γιά τήν κρατική ἀσφάλεια καί πού τό προσωπικό τους εἶχε μειωθεῖ καί οἱ λειτουργίες τους εἶχαν σημαντικά περιοριστεῖ.

Στό ταξίδι του στήν Ἰνδία, στά 1955, ὁ Χρουστσόφ εἶχε δηλώσει δημόσια ὅτι «στή Σοβιετική Ἕνωση δέν ὑπάρχουν πολιτικοί κρατούμενοι». Αὐτές οἱ δηλώσεις δέν ἀνταποκρίνονταν στήν ἀλήθεια. Ἑκατομμύρια πολιτικοί κρατούμενοι βρίσκονταν ἀκόμα κλεισμένοι τό Φλεβάρη τοῦ 1956 στίς φυλακές καί στά στρατόπεδα συγκέντρωσης πού ἦταν πυκνοσπαρμένα σ' ὅλη τή χώρα. Εἶχε ἀναθεωρηθεῖ μονάχα ἡ λεγόμενη «ὑπόθεση τοῦ Λένινγκραντ» πού εἶχε σκαρωθεῖ στά 1949 - 50. Παρόλα αὐτά στά 1954 - 1955 εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀποκατάσταση — ἀρκετά ἀργή βέβαια — πού ἀφοροῦσε καί παλιότερες περιπτώσεις. Πρίν τό ἄνοιγμα τοῦ 20οῦ Συνέδριου εἶχαν ἀπελευθερωθεῖ καί ἀποκατασταθεῖ περίπου δώδεκα χιλιάδες ἄτομα, τά περισσότερα στελέχη τοῦ κόμματος καί τῆς Κομσομόλ τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Μερικοί μάλιστα ἀπ' αὐτούς προσκλήθηκαν καί στό Συνέδριο, ἄν καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν μελῶν τοῦ κόμματος εἶχαν ἀποκατασταθεῖ μετά θάνατο. Στήν εἰσήγησή του ὁ Χρουστσόφ δέ μίλησε γιά τόν Στάλιν ἀλλά περιορίστηκε μονάχα νά σημειώσει ὅτι εἶχε συντριβεῖ ἡ «συμμορία τοῦ Μπέρια». Γιά τήν «προσωπολατρία» ἔκανε κάποια νύξη ὅμως ὁ Μικογιάν, πού μίλησε μέ μεγάλη προσοχή γιά τίς βαριές συνέπειές της καί τήν ἀποκατάσταση ὁρισμένων ἀνώτερων στελεχῶν τοῦ κόμματος πού εἶχε ἤδη γίνει, ὅπως τοῦ Κοσιόρ καί τοῦ Ἀντώνοφ - Ὀβσέγιενκο.

Ἀρκετές θετικές ἀλλαγές εἶχαν σημειωθεῖ καί στήν ἐξωτερική πολιτική τῆς ΕΣΣΔ. Στό 20ό Συνέδριο ἔγινε λόγος καί γι' αὐτό. Ἡ ἀποφασιστική στροφή πού εἶχε πραγματοποιηθεῖ στίς σχέσεις μέ τή Γιουγκοσλαβία, τήν Ἰνδία, τήν Αἴγυπτο, μέ ἄλλες χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου ἦταν ἕνα φανερό ἐπίτευγμα τῆς νέας καθοδή-

γησης. Εἶχαν ἀρχίσει νά ἀλλάζουν καί οἱ σχέσεις μέ τίς δυτικές χῶρες. Εἶχε γκρεμιστεῖ σέ πολλά σημεῖα τό «σιδηροῦν παραπέτασμα», κάτω ἀπό τίς συγκλίνουσες προσπάθειες καί τῶν δύο πλευρῶν. Ἡ ἀποκατάσταση διπλωματικῶν σχέσεων μέ τή Δυτική Γερμανία καί ἡ ἀπελευθέρωση τῶν γερμανῶν αἰχμαλώτων πολέμου, τό σύμφωνο μέ τήν Αὐστρία, ἡ συνάντηση τῆς Γενεύης τῶν Χρουστσόφ, Μπουλγκάνιν καί Ζούκοφ μέ τούς ἡγέτες τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας, ὅλα αὐτά εἶχαν σημάνει τό τέλος μιᾶς ἀντιπαράθεσης πού γινόταν ὅλο καί πιό σκληρή καθώς καί τήν ἀπαρχή τῆς συνεργασίας. Ἀκριβῶς στά χρόνια 1955 - 56 πρωτοεμφανίστηκε στό πολιτικό μας λεξιλόγιο καί ἡ λέξη «ὕφεση». Στήν εἰσήγησή του στό 20ό Συνέδριο ὁ Χρουστσόφ δέν περιορίστηκε στό νά μιλήσει γιά τήν ἀνάγκη τῆς «εἰρηνικῆς συνύπαρξης» ἀλλά οὔτε καί ἀπέκλεισε τή δυνατότητα συνεργασίας ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές καί τούς σοσιαλδημοκράτες, καθώς ἐπίσης καί τή δυνατότητα ἑνός εἰρηνικοῦ κοινοβουλευτικοῦ δρόμου πρός τό σοσιαλισμό στή Δυτική Εὐρώπη. Τό 20ό Συνέδριο στάθηκε ἐκεῖνο πού διακήρυξε ὅτι ἡ θέση σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἰμπεριαλισμός καθιστᾶ ἀναπόφευκτους τούς παγκόσμιους πολέμους δέν ἔπρεπε πιά νά θεωρεῖται ὀρθή, ὅτι ἕνας νέος πόλεμος ἀνάμεσα στίς μεγάλες δυνάμεις μποροῦσε καί ἔπρεπε νά ἀποφευχθεῖ καί ὅτι τό κυνήγι τῶν ἐξοπλισμῶν μποροῦσε καί ἔπρεπε νά παραχωρήσει τή θέση του στήν εἰρηνική οἰκονομική συνεργασία ἀνάμεσα στόν καπιταλιστικό καί τό σοσιαλιστικό κόσμο.

Σύμφωνα μέ τά στενογραφημένα πρακτικά πού δημοσιεύτηκαν τό καλοκαίρι τοῦ 1956, τό 20ό Συνέδριο τέλειωσε στίς 25 τοῦ Φλεβάρη μέ τήν ψήφιση τῶν ὁδηγιῶν γιά τό ἕκτο πεντάχρονο σχέδιο καί τήν ἐκλογή τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καθώς καί τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου. Στήν πραγματικότητα τό συνέδριο τέλειωσε τυπικά τό βράδυ τῆς 24 τοῦ Φλεβάρη. Στήν καινούρια Κεντρική Ἐπιτροπή μπῆκαν μόνο 79 ἀπό τά 125 μέλη της πού εἶχαν ἐκλεγεῖ στό 19ο Συνέδριο. Ἡ εἴσοδος τῶν 54 νέων μελῶν ἀποτέλεσε ἐνίσχυση τῆς προσωπικῆς θέσης καί τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Χρουστσόφ. Ἐνῶ στό Κρεμλίνο διεξαγόταν ἡ πρώτη Ὁλομέλεια τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πού θά ἐξέλεγε τό Προεδρεῖο καί τή Γραμματεία, οἱ ἀντιπρόσωποι εἶχαν ἐπιστρέψει στό ξενοδοχεῖο τους, συζητοῦσαν τά ἀποτελέσματα τοῦ συνέδριου καί ἑτοιμάζονταν νά φύγουν.

Ἡ ξαφνική συνεδρίαση «κεκλεισμένων τῶν θυρῶν»

Λίγο πρίν ἀπό τά μεσάνυχτα οἱ συζητήσεις ἐκεῖνες διακόπηκαν ξαφνικά. Ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ συνέδριου ξανακλήθηκαν στό Κρεμλίνο. Στή μεγάλη αἴθουσα τοῦ Κρεμλίνου δέν παραβρίσκονταν οὔτε οἱ προσκεκλημένοι οὔτε οἱ ἀντιπροσωπεῖες τῶν ἀδελφῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων. Στούς σύνεδρους ἀνακοινώθηκε ὅτι ἡ νυχτερινή ἐκείνη συνεδρίαση θά διεξαγότανε «κεκλεισμένων τῶν θυρῶν». Στό βῆμα ἀνέβηκε ὁ Χρουστσόφ, ὁ ὁποῖος, στό ὄνομα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πού μόλις εἶχε ἐκλεγεῖ, διάβασε ἐπί τέσσερις ολόκληρες ὧρες τήν περίφημη εἰσήγηση «Ἡ προσωπολατρία καί οἱ συνέπειές της».

Κατάπληκτοι οἱ σύνεδροι ἄκουγαν σιωπηλά τήν εἰσήγηση, διακόπτοντας μονάχα ποῦ καί ποῦ μέ κραυγές ἔκπληξης καί ἀγανάκτησης. Ὁ Χρουστσόφ μίλησε γιά παράνομους μαζικούς διωγμούς πού εἶχε διατάξει ὁ Στάλιν, γιά τά τερατώδη βασανιστήρια στά ὁποῖα εἶχαν ὑποβληθεῖ πολλοί κρατούμενοι, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ἦταν καί μέλη τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου, γιά τά τελευταῖα γράμματά τους καί τίς δηλώσεις τους. Ἀφηγήθηκε τή σύγκρουση ἀνάμεσα στόν Στάλιν καί τόν Λένιν τούς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς τοῦ δεύτερου. Στάθηκε ἰδιαίτερα στά πολυάριθμα ὕποπτα περιστατικά πού σχετίζονταν μέ τή δολοφονία τοῦ Κίροφ στά 1934 καί ἔκανε σαφή ὑπαινιγμό γιά μιά πιθανή συνενοχή τοῦ Στάλιν. Μίλησε γιά τήν ἀναποφασιστικότητα πού ἔδειξε ὁ Στάλιν τίς πρῶτες μέρες τοῦ πολέμου, λέγοντας ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Στάλιν εἶχε στήν πράξη ἐγκαταλείψει τή θέση του. Κατά τόν εἰσηγητή, στόν Στάλιν ἔπρεπε νά ἀποδοθοῦν οἱ βαριές ἧττες πού εἶχε ὑποστεῖ ὁ Κόκκινος Στρατός στήν πρώτη περίοδο τοῦ πολέμου καί ἡ κατάληψη ἐκτεταμένων περιοχῶν τῆς χώρας ἀπό τόν ἐχθρό. Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Χρουστσόφ ὁ Στάλιν εἶχε ἐξαπολύσει ἕνα κύμα μαζικῶν διωγμῶν μετά τόν πόλεμο. Ἐξολόθρευσε κάμποσα μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς στή δεκαετία τοῦ '30, ἑτοίμαζε μιά νέα ἐξόντωση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί στά 1952 εἶχε πραγματικά ἀπομακρύνει ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ Κόμματος τούς Μόλοτοφ, Καγκάνοβιτς καί Βοροσίλοφ. Στόν Στάλιν ἀπέδωσε ὁ Χρουστσόφ τήν εὐθύνη γιά τή βαθιά κρίση τῆς γεωργίας καί γιά πολλά χονδροειδῆ λάθη τῆς σοβιετικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀφηγήθηκε πῶς ὁ ἴδιος ὁ Στάλιν εἶχε ἐνθαρρύνει τήν προσωπολατρία· εἶπε ὅτι εἶχε διαστρεβλώσει τήν ἱστορία τοῦ κόμματος καί ὅτι εἶχε μά-

λιστα γράφει μέ τό ἴδιο του τό χέρι ὁρισμένες σελίδες τῆς διογραφίας του.

Μετά τήν εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ δέν ἐπακολούθησε καμιά συζήτηση. Ἡ ἀπόφαση τοῦ 20οῦ Συνέδριου, πού δημοσιεύτηκε μονάχα ὕστερα ἀπό μερικούς μῆνες, ἐνέκρινε τήν εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ καί ἀνέθετε στήν Κεντρική Ἐπιτροπή τοῦ ΚΚΣΕ «νά πάρει τά ἀπαραίτητα μέτρα πού θά ἐξασφαλίσουν τό ξεπέρασμα τῆς προσωπολατρίας, πού εἶναι ξένη πρός τό μαρξισμό - λενινισμό, καί τήν ἐξάλειψη τῶν συνεπειῶν της σέ ὅλους τούς τομεῖς τῆς ἰδεολογικῆς, κρατικῆς καί κομματικῆς δραστηριότητας».

Ὅπως ξέρουμε, ἡ μυστική ἔκθεση τοῦ Χρουστσόφ δέν μπόρεσε νά μείνει μυστική. Τό εἶχε ἤδη πεῖ ὁ Στάλιν πώς μονάχα μέσα στό Πολιτικό Γραφεῖο ἦταν δυνατό νά κρατηθεῖ ἕνα μυστικό καί ὅτι τό νά φέρεις ἕνα ὁποιοδήποτε ζήτημα στήν Κεντρική Ἐπιτροπή ἦταν «σάν νά τό κατεβάζεις στό δρόμο». Καί ὁ Χρουστσόφ εἶχε διαβάσει τήν ἔκθεσή του ὄχι ἁπλῶς σέ μιά Ὁλομέλεια τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἀλλά σ' ἕνα Συνέδριο, μπροστά σέ δεκαπέντε χιλιάδες ἀντιπρόσωπους πού προέρχονταν ἀπ' ὅλη τή χώρα. Δέν πρέπει νά ἐκπλήσσει κατά συνέπεια τό γεγονός ὅτι ὄχι μόνο μιά μυστική συνεδρίαση αὐτή καθαυτή ἀλλά ἀκόμα καί οἱ κυριότερες θέσεις τῆς «μυστικῆς» ἔκθεσης ἔγιναν γνωστές στό ἐξωτερικό καί δημοσιεύτηκαν στό μή κομμουνιστικό τύπο τήν ἑπομένη. Κανείς, βέβαια, δέν πίστεψε στίς ὄχι καί τόσο κατηγορηματικές διαψεύσεις τοῦ Χρουστσόφ, πολύ περισσότερο ἀφοῦ λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα τό ἀμερικανικό Σταίητ Ντηπάρτμεντ ἔδινε στή δημοσιότητα ὁλόκληρο τό κείμενο τῆς ἔκθεσης σέ ἀγγλική μετάφραση.

Δέ θά ἐπιμείνω στήν τεράστια ἐπίδραση πού ἡ ἔκθεση τοῦ Χρουστσόφ ἄσκησε στήν παγκόσμια κοινή γνώμη καί ἰδιαίτερα στό κομμουνιστικό κίνημα. Θά περιοριστῶ νά σημειώσω ὅτι ὅσο κι ἄν τυπικά εἶναι εὔλογες, οἱ ἐπικρίσεις στήν ἔκθεση Χρουστσόφ δέν εὐσταθοῦν. Δέ θά πρέπει δηλαδή νά μείνουμε στό ὅτι ὑστερεῖ στό πεδίο τῆς θεωρητικῆς ἐμβάθυνσης, ὅτι τῆς λείπει ἡ ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν αἰτίων καί συνθηκῶν πού εἶχαν δημιουργήσει τήν προσωπολατρία τοῦ Στάλιν στήν περίοδο 1934 - 53, στό ὅτι ἀγνοεῖ τήν ἐγκληματική δραστηριότητα πολλῶν στενῶν συνεργατῶν τοῦ Στάλιν καί πολλά ἄλλα.

Τό Φλεβάρη τοῦ 1956 ἡ κατάσταση στό Προεδρεῖο τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί στήν ἴδια τήν Κεντρική Ἐπιτροπή, καθώς καί μέσα στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, ἦταν τέτοια ὥστε ἡ-

ταν κυριολεκτικά άδύνατο γιά τόν Χρουστσόφ νά διεξάγει παρατεταμένες έπιστημονικές έρευνες, νά άνοίξει συζητήσεις πάνω στό θέμα καί νά φέρει τεκμηριωμένες άποδείξεις. Πολλά πράγματα χρειάστηκε νά τά κάνει κρυφά, χωρίς νά τό ξέρουν όχι μόνο τά μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου τοῦ Κόμματος άλλά ούτε καί μέλη τοῦ Προεδρείου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὅπως οἱ Μόλοτοφ, Καγκάνοβιτς, Μάλενκοφ καί Βοροσίλοφ. Οὔτε μποροῦσε ἀκόμα νά ὑπολογίζει σέ πολλά στελέχη τῶν ὀργάνων πού ἔκαναν τίς ἀνακρίσεις ἤ τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Μολονότι μετά τήν ἐκτέλεση τοῦ Μπέρια σέ μερικές πόλεις τῆς ΕΣΣΔ (στό Μπακού, τό Λένινγκραντ καί τήν Τιφλίδα) εἶχαν περάσει ἀπό δίκη οἱ κυριότεροι σύντροφοί του (οἱ Ἀμπακούμοφ, Ρουχάντζε, Μπαγκίροφ, Ραπάβα, Καμπούλοφ, Μερκούλοφ, Παράμοφ καί ἄλλοι) καί παρόλο πού στίς δίκες αὐτές εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ φοβερά ἐγκλήματα πού εἶχαν διαπραχθεῖ μέ τή φανερή ἔγκριση τοῦ Στάλιν, τό ὄνομά του δέν ἀναφέρθηκε ποτέ. Φυσικά, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς καθοδήγησης τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπιδίωκε νά φορτώσει μονάχα στά ὄργανα τῆς ΝΚΒΔ τήν εὐθύνη γιά τίς παρανομίες τῶν προηγούμενων χρόνων. Γι' αὐτό ἐκείνη τήν ἐποχή ὁ Χρουστσόφ δέν μποροῦσε νά στηριχτεῖ στή συλλογική σκέψη καί βούληση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἤ στά πορίσματα πού εἶχε συνάψει ἡ ἐπιτροπή Μόλοτοφ - Ποσπέλοφ, πού εἶχε συγκροτηθεῖ ἕνα χρόνο πρίν ἀπό τό 20ό Συνέδριο γιά νά ἐρευνήσει τά «σφάλματα» τοῦ Στάλιν. Στήν περίοδο πού ἑτοίμασε καί σύνταξε τήν ἔκθεσή του στό 20ό Συνέδριο ὁ Χρουστσόφ διέτρεξε ὁ ἴδιος ἕναν πολύ σοβαρό κίνδυνο, ἴσως πολύ μεγαλύτερο ἀπό ἐκεῖνον πού εἶχε διατρέξει ὅταν μυστικά εἶχε ἑτοιμάσει τή σύλληψη τοῦ Μπέρια καί τῆς ὁμάδας του. Χρειάστηκε νά ἐνεργήσει ἀστραπιαῖα, ἀποφασιστικά καί μόνος του, μέ μόνη τήν ὑποστήριξη τῶν πιό ἔμπιστών του (πού τότε ἦταν ὁ Μπουλγκάνιν, ὁ Ζούκοφ, ἡ Φούρτσεβα, ὁ Σέροφ καί μερικοί ἄλλοι). Ὁ σοβαρός κίνδυνος συνίστατο στό γεγονός ὅτι οὔτε ὁ Χρουστσόφ, οὔτε οἱ ἄνθρωποι τοῦ πιό στενοῦ περιβάλλοντός του ἦταν ἀναμάρτητοι. Ἀντίθετα εὐθύνονταν κι αὐτοί μέ τή σειρά τους γιά τά ἐγκλήματα τῆς σταλινικῆς περιόδου, ἄν καί σέ πολύ μικρότερο βαθμό ἀπό ἄλλα μέλη τῆς καθοδήγησης τοῦ κόμματος. Τό ξεσκέπασμα τοῦ Στάλιν θά μποροῦσε νά συμπαρασύρει κι αὐτούς. Δέν μποροῦσε, δέν ἦταν πολύ πιθανό, «σπέρνοντας κι αὐτοί ἄνεμο, νά θερίσουν θύελλα»; Τότε κανείς δέν μποροῦσε νά τό ξέρει.

Τό τίμημα τοῦ ἀποφασιστικοῦ βήματος πού ὁ Χρουστσόφ ἑτοιμα-

ζόταν νά κάνει θά ἦταν ἀναμφίβολα μικρότερο, ἄν ἡ καταδίκη τοῦ Στάλιν καί τῶν ἐγκλημάτων του, ἀντί ἔτσι ξαφνικά σ' ἕνα συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, εἶχε γίνει σ' ἕνα ἀντιπροσωπευτικό διεθνές κομμουνιστικό σῶμα. 'Αλλά στά 1956 αὐτό δέν ἦταν οὔτε ρεαλιστικό οὔτε δυνατό. Ἔπρεπε νά γίνει ὅπως τό ἔκανε ὁ Χρουστσόφ καί ὅπως μονάχα αὐτός μποροῦσε τότε νά τό κάνει, διαφορετικά δέ θά μποροῦσε νά γίνει ἕνα τέτοιο βῆμα. Τό ἄμεσο τίμημα μιᾶς τόσο ἀποφασιστικῆς χειρονομίας μποροῦσε νά εἶναι ὑψηλό καί δύσκολα μποροῦσε νά προβλέψει κανείς τό μέγεθος τῶν συνεπειῶν της. Καί παρόλα αὐτά, ὅσο μεγάλος κι ἄν ἦταν ὁ κίνδυνος, ἦταν ὅμως δικαιολογημένος. Σέ μακρόχρονη προοπτική τά τελικά ἀποτελέσματα μιᾶς τόσο δραματικῆς καί ἀναπάντεχης καταγγελίας τῶν ἐγκλημάτων τοῦ Στάλιν ἐπρόκειτο νά ξεπεράσουν κατά πολύ τό ἀναμφίβολο τίμημα τῆς στιγμῆς. 'Ο Χρουστσόφ προτίμησε νά ριψοκινδυνέψει κι ἐμεῖς δέν μποροῦμε παρά νά τοῦ εἴμαστε εὐγνώμονες.

Στόν ξένο κομμουνιστικό τύπο καί στίς ἐργασίες τῶν σοβιετολόγων συνεχίζεται ἀκόμα ἡ συζήτηση γιά τούς λόγους πού θά πρέπει νά ὁδήγησαν τόν Χρουστσόφ νά μιλήσει στό 20ό Συνέδριο τοῦ Κόμματος γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί νά γκρεμίσει ἔτσι τή λατρεία τῆς προσωπικότητάς του, πού εἶχε τόσο βαθιά ριζώσει στή χώρα καί στό κόμμα.

Πρόκειται γιά ἕνα ἐρώτημα περίπλοκο στό ὁποῖο δέν μπορεῖ νά δοθεῖ μιά μονοδιάστατη ἀπάντηση. Τήν ἀπόφαση τοῦ Χρουστσόφ καθόρισαν χωρίς ἀμφιβολία πολλοί λόγοι πού περιπλέκονται μεταξύ τους μέ τρόπο τόσο ἰδιόμορφο πού πιθανό νά μήν τόν ἀντιλαμβανόταν οὔτε κι ὁ ἴδιος.

Διατυπώθηκε συχνά ἡ ἄποψη ὅτι τά πιό φανερά (ἕνα μικρό μέρος τους) ἀπό τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καταδικάστηκαν στό 20ό Συνέδριο γιά νά γίνει δυνατή ἡ ὀρθολογικοποίηση τῆς γραφειοκρατικῆς διεύθυνσης, ἄν ὄχι μάλιστα γιά νά ἐνισχυθοῦν τά προνόμια καί ἡ ἐξουσία τῶν ἀνώτερων ἀξιωματούχων. Γι' αὐτό κι ὁ Χρουστσόφ καταδίκασε πρῶτα ἀπ' ὅλα τίς παράνομες προγραφές τῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος. Τό πρόβλημα τῆς ἀποκατάστασης τῶν δεκάδων χιλιάδων κομμουνιστῶν ἀγωνιστῶν, πού στή δεκαετία τοῦ '20 συμμετεῖχαν σέ διάφορες ὁμάδες τῆς ἀντιπολίτευσης καί πού στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 εἶχαν σχεδόν ὅλοι ἐξοντωθεῖ μέ διαταγή τοῦ Στάλιν, οὔτε κάν τέθηκε στό 20ό Συνέδριο. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Χρουστσόφ θά ἤθελε νά λυτρώσει τά ὑψηλότερα στρώματα τῆς γραφειοκρατίας ἀπό τό φόβο τῶν προγραφῶν καί νά τελειοποιή-

σει ἔτσι τό ὁλοκληρωτικό σύστημα. Βέβαια, ἐμεῖς σήμερα ξέρουμε ὅτι κανένας δέν ἦταν προφυλαγμένος ἀπό τή σταλινική τρομοκρατία καί ὅτι ἀκριβῶς οἱ κορυφές τοῦ κομματικοῦ καί κρατικοῦ μηχανισμοῦ ὑπέστησαν σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς σταλινικῆς διαχείρισης τίς πιό ἀπάνθρωπες ἐκκαθαρίσεις. Ὅπως οἱ στρατάρχες τοῦ Ναπολέοντα εἶχαν στό τέλος κουραστεῖ ἀπό τούς πολέμους καί ποθοῦσαν μιά ἥσυχη ζωή μέσα στά παλάτια τους ἤ μέσα στά βασίλειά τους, ἔτσι καί οἱ γραμματεῖς τῶν ἐπιτροπῶν περιοχῆς, οἱ ὑπουργοί, οἱ στρατηγοί καί οἱ στρατάρχες τοῦ Στάλιν, μολονότι τοῦ χρωστοῦσαν πέρα γιά πέρα τήν ἄνοδό τους, εἶχαν πιά κουραστεῖ ἀπό τόν ἀδιάκοπο φόβο τῶν διωγμῶν, ἀπό τή νοσηρή καχυποψία τοῦ Στάλιν, ἀπό τόν ἐξαναγκασμό νά μένουν νύχτες ὁλόκληρες στά γραφεῖα τους περιμένοντας τό κουδούνι τοῦ Στάλιν, πού ἦταν σχεδόν πάντοτε ἐρεθισμένος καί δυσαρεστημένος. Πολλοί ἀπ' αὐτούς τούς «στρατιῶτες τοῦ Στάλιν» εἶχαν ἐπίσης κουραστεῖ νά καταφεύγουν ὁλοένα στή βία ἤ στίς ἀπειλές γιά νά μποροῦν νά πραγματοποιοῦν στίς περιοχές τους ἤ στούς τομεῖς τους τά προγράμματα συγκέντρωσης τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἤ νά ὀργανώνουν τό ἕνα «κυνήγι μαγισσῶν» μετά τό ἄλλο. Οἱ διαθέσεις αὐτές βοήθησαν ἀσφαλῶς τόν Χρουστσόφ στήν προσπάθειά του νά γκρεμίσει τήν προσωπολατρία τοῦ Στάλιν καί τοῦ ἐξασφάλισαν στήν ἀρχή τήν ὑποστήριξη τῆς πλειοψηφίας τῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος. Ὡστόσο αὐτό εἶναι ἕνα μέρος τῆς ἀλήθειας, καί οὔτε κάν τό κυριότερο. Ἡ γραφειοκρατία ἤθελε, βέβαια, νά ἐξαλείψει τίς ὑπερβολές τοῦ σταλινικοῦ καθεστῶτος, δέν τήν ἐνδιέφερε ὅμως μιά δημόσια καταγγελία τους ἡ ὁποία μποροῦσε τελικά νά ὑπονομεύσει τήν ἐξουσία της καί τό κύρος της. Ἐπιπλέον, στήν καθοδήγηση τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους, στίς μεσαῖες καί ὑψηλές βαθμίδες, στή δεκαετία τοῦ '50 λίγοι ἦταν ἐκεῖνοι πού δέν εἶχαν ἄμεσα ἤ ἔμμεσα ἀναμιχθεῖ σέ πολλές παρανομίες τῶν προηγούμενων χρόνων. Αὐτοί φοβοῦνταν νά μήν τούς καλέσουν νά ἀπολογηθοῦν γιά ὅσα εἶχαν συμβεῖ καί μιά ἔκθεση ἔστω καί τόσο γεμάτη ἀπό παρασιωπήσεις, ὅπως ἡ ἔκθεση τοῦ Χρουστσόφ, φαινόταν σέ πολλούς ἀπ' αὐτούς γεμάτη κινδύνους.

Ἀκόμη πιό διαδομένη εἶναι ἡ γνώμη πώς ἡ εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ στό 20ό Συνέδριο ὑπῆρξε ἕνα ἀποφασιστικῆς σημασίας ἐπεισόδιο τῆς πάλης γιά τήν ἐξουσία στήν κορυφή τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους. Ἀναλαμβάνοντας τήν πρωτοβουλία νά ξεσκεπάσει τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν, ὁ Χρουστσόφ κατάφερε ἕνα χτύπημα στούς

πιό στενούς «συνεργάτες» τοῦ Στάλιν, ὅπως ὁ Μόλοτοφ, ὁ Μάλενκοφ, ὁ Καγκάνοβιτς, ὁ Μικογιάν καί ἄλλοι, πού θεωροῦσαν ὅτι δικαιοῦνταν περισσότερο ἀπό αὐτόν νά «κληρονομήσουν» τήν ἐξουσία τοῦ πεθαμένου δεσπότη. Μολονότι στήν ἔκθεσή του ὁ Χρουστσόφ δέν εἶχε κατονομάσει κανένα ἀπό τά μέλη τοῦ Προεδρείου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ἦταν ὡστόσο σαφές πώς δέν μποροῦσαν νά μήν εἶναι βαθιά ἀναμιγμένοι στά ἀπάνθρωπα ἐγκλήματα γιά τά ὁποῖα ἔγινε λόγος στή μυστική συνεδρίαση τοῦ 20οῦ Συνέδριου. Μ' ἕνα ἀναπάντεχο καί ἀστραπιαῖο χτύπημα ὁ Χρουστσόφ κλόνισε τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια ἐκείνων πού μιά μέρα πρίν ἦταν οἱ «ἀρχηγοί», βάζοντάς τους τό δίλημμα: ἤ νά σκύψουν τό κεφάλι στήν ἐξουσία του ἤ νά διωχτοῦν γιά πάντα ἀπό τούς «διαδρόμους τῆς ἐξουσίας» ὅπου εἶχαν τόσο συνηθίσει. Εἶναι φανερό πώς κι αὐτή ἡ ἄποψη περιέχει μιά δόση ἀλήθειας.

Ὄχι μόνο ἀπό τήν εἰσήγηση στό 20ό Συνέδριο ἀλλά καί ἀπό τίς μετέπειτα ὁμιλίες πάνω στήν «προσωπολατρία», εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀγάπη καί ἡ ἀφοσίωση τοῦ νεαροῦ Χρουστσόφ ἀπέναντι στόν Στάλιν εἶχαν ἀπό καιρό ἀντικατασταθεῖ ἀπό ἐχθρότητα, φόβο, ἀκόμα καί μίσος — αἰσθήματα πού ὅμως εἶχε φροντίσει προσεκτικά νά τά κρατήσει κρυμμένα. Ὅπως φαίνεται, τά αἰσθήματα αὐτά εἶχαν ἤδη γεννηθεῖ μέσα του πρίν ἀπό τόν πόλεμο καί πῆραν τήν ὁριστική τους μορφή στά χρόνια τοῦ πολέμου καί στά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια. Ὁ Στάλιν εἶχε ἐπανειλημμένα περιπαίξει τόν «Νικήτα» πού τόν θεωροῦσε στενόμυαλο καί ἀφελή, συχνά τόν εἶχε ταπεινώσει καί προσβάλει. Μοῦ διηγήθηκαν ἐπανειλημμένα ὅτι στίς ἀτέλειωτες βεγγέρες, πού τόσο ἀριστοτεχνικά περιέγραψε στίς «Τρεῖς συναντήσεις μέ τόν Στάλιν» ὁ Τζίλας, πολλές φορές ὁ Στάλιν ὑποχρέωσε τόν Χρουστσόφ νά χορέψει τό γκοπάκ. «Χόρεψε, Νικήτα», τόν διάταξε ὅταν, σ' ἕνα ἀπό ἐκεῖνα τά γεύματα, ἔφτασε ἡ εἴδηση πώς ὁ Κόκκινος Στρατός εἶχε καταλάβει τό Κίεβο. Ὁ ἴδιος ὁ Χρουστσόφ διηγήθηκε μιά μέρα πώς μερικές φορές ὁ Στάλιν τόν ἀνάγκαζε νά πάει στή ντάτσα του στό Νότο, ὅπου τόν ὑποχρέωνε ὧρες ὁλόκληρες νά περιμένει στόν προθάλαμο καί στό τέλος, περνώντας πλάι του, τοῦ ἔλεγε: «Τί ἦρθες νά κάνεις ἐδῶ; Γύρνα πίσω». Μοῦ δόθηκε ἐπίσης ἡ εὐκαιρία νά μάθω ὅτι μιά φορά, στόν πόλεμο, θυμωμένος γιατί ὁ Χρουστσόφ εἶχε δώσει κάποια ἀνακριβή πληροφορία, ὁ Στάλιν ἄρχισε νά τόν χτυπᾶ μέ τό ἀκουστικό τοῦ τηλεφώνου. Στή μυστική ἔκθεσή του στό 20ό Συνέδριο ὁ Χρουστσόφ εἶπε ὅτι, ὅταν ὁ Στάλιν ἔστελνε νά τόν φωνάξουν, δέν ἤξερε ποτέ

ἄν θά γύριζε σπίτι του ἤ ἄν θά τόν συλλαμβάνανε. Δέ χωράει ἀμφιβολία ὅτι τό μίσος πρός τόν Στάλιν πού φρόντισε τόσο καλά νά τό κρατήσει κρυφό γιά τόσο μεγάλο διάστημα, δέν περίμενε παρά τήν εὐκαιρία νά ἐκδηλωθεῖ μόλις ὁ ἴδιος ὁ Χρουστσόφ θά ἀνέβαινε στήν ἐξουσία.

Ἡ στάση πού κράτησε ὁ Χρουστσόφ στά 1956 ὀφείλεται σέ μεγάλο βαθμό καί στά ἀξιέπαινα προσωπικά του προτερήματα. Πολύ σωστά ἔγραφε ὁ Σολζενίτσιν πώς τό θαῦμα τοῦ ἀνοίγματος τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης καί τῆς ἀπελευθέρωσης ἑκατομμυρίων κρατουμένων εἶναι σέ μεγάλο βαθμό τό ἀποτέλεσμα μιᾶς «ψυχικῆς ἀντίδρασης» τοῦ Χρουστσόφ, ὁ ὁποῖος μέσα στό ἀποπνικτικό κλίμα τοῦ κύκλου τοῦ Στάλιν εἶχε διατηρήσει τήν ἱκανότητα νά προβαίνει σέ καλές πράξεις καί νά μετανοεῖ. Περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο μέλος τοῦ Προεδρείου τῆς σταλινικῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Χρουστσόφ εἶχε διατηρήσει δεσμούς μέ τούς ἐργάτες, καί — τό πιό σημαντικό — μέ τήν ὕπαιθρο. Τόν ἀπασχολοῦσε εἰλικρινά ἡ σκληρή πολλές φορές τραγική κατάσταση τῶν οὐκρανῶν καί ρώσων ἀγροτῶν καί τόν πονοῦσε τό ὅτι ἦταν ἀναγκασμένος νά θέτει σέ ἐφαρμογή τίς ἐντολές τοῦ Στάλιν ἤ τοῦ Μάλενκοφ, πού ἦταν πολύ βαριές γιά τή γεωργία, ὅπως ἦταν ἡ συγκέντρωση τῶν προϊόντων πού ζητοῦσαν ἀπό τήν ἐξαθλιωμένη καί ἐρημωμένη ὕπαιθρο.

Ἐγώ πάντως τείνω νά πιστέψω ὅτι πολλές ἀπό τίς ἐνέργειες τοῦ Χρουστσόφ, ἐκεῖνα τά πρῶτα χρόνια τῆς γραμματείας του, καθορίστηκαν ὥς ἕνα βαθμό ἀπό τά προτερήματά του σάν στελέχους τοῦ κόμματος καί σάν ἐπαγγελματία ἐπαναστάτη, τά χαρακτηριστικά προτερήματα τῶν τοπικῶν στελεχῶν τοῦ κόμματος στή δεκαετία τοῦ '20, ἀπό τά ὁποῖα ὁρισμένα τουλάχιστο μπόρεσε νά τά διατηρήσει σ' ὅλη του τή ζωή. Ἁπλουστεύοντας πολύ τά πράγματα, μποροῦμε νά ποῦμε πώς ἡ πρώτη γενιά τῶν ἡγετῶν τοῦ κόμματος, ἐκείνη πού εἶχε τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπανάστασης, δέν ἦταν ἀρκετά συσπειρωμένη, ἔφερνε φανερά τά σημάδια ἀπό τίς σκληρές διαμάχες ἀνάμεσα στίς διάφορες φράξιες στά πρίν τήν ἐπανάσταση χρόνια, ἀπό τίς ἀντιθέσεις πού εἶχαν ξεσπάσει ἀνάμεσα στούς ἐκπατρισμένους, ἀπό τίς ἰδεολογικές διενέξεις καί τίς προσωπικές φιλοδοξίες. Ὁ Λένιν εἶχε σταθεῖ ἡ αὐθεντία καί ὁ ἀναγνωρισμένος ἀρχηγός τοῦ κόμματος, μετά τό θάνατό του ὅμως ἦταν σχεδόν ἀναπόφευκτο τό ξέσπασμα τῆς πάλης γιά τήν ἐξουσία στά ἀνώτερα στρώματα τῆς κομματικῆς ἱεραρχίας, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς διαφορές ἀπόψεων. Ἡ δεύτερη γενιά καθοδηγητῶν, αὐτοί πού πρόβαλαν στά

χρόνια τῆς ἐπαναστάσης, τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου, τοῦ χάους καί στή δύσκολη περίοδο τῆς ΝΕΡ, ἦταν πιό συμπαγής, ἄν καί λιγότερο καταρτισμένη ἀπό θεωρητική ἄποψη. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, πού συχνά ἦταν ἀναγκασμένοι νά δουλεύουν σέ συνθῆκες ἀναρχίας, ἄν ὄχι ἐχθρότητας, εἶχαν κατά κανόνα παρόλα αὐτά πλήρη ἐμπιστοσύνη ὁ ἕνας στόν ἄλλον καί τούς συνέδεε μεταξύ τους ἐκείνη ἡ παράξενη φιλία πού δημιουργεῖται ἀνάμεσα στά ἐπαγγελματικά στελέχη τῆς ἐπανάστασης, πού μοιάζει πολύ μέ τή φιλία πού γεννιέται ἀνάμεσα στούς στρατιῶτες ἤ καλύτερα ἀνάμεσα στούς ἀξιωματικούς, πού ἀτσαλώθηκαν στή μάχη καί τούς ἑνώνουν κοινά συμφέροντα. Σ' αὐτό τό στρῶμα τῶν κομματικῶν καθοδηγητῶν ἀνῆκαν ἄνθρωποι σάν τόν Κίροφ, τόν Κουίμπισεφ, τόν Ὀρτζονικίτζε, τόν Κοσιόρ, τόν Τσουμπάρ καί ἄλλους, οἱ ὁποῖοι στήν ἀρχή τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1917 ἦταν τριαντάρηδες. Σ' αὐτό τό στρῶμα ἀνῆκαν καί ἐπαγγελματικά στελέχη νεότερα στήν ἡλικία, πού ὅταν ἄρχισε ἡ Ἐπανάσταση, ἦταν περίπου 25 ἐτῶν. Στό ἴδιο στρῶμα μπῆκαν καί ἐπαναστάτες ἀκόμα πιό νέοι σάν τόν Κοσάρεβ ἤ τόν Ὀστρόβσκι. Αὐτό τό στρῶμα τῶν μεσαίων στελεχῶν τοῦ κόμματος τό προσέλκυε περισσότερο ἡ ἁπλότητα, ἡ χοντροκοπιά μᾶλλον τοῦ Στάλιν, παρά ἡ ραφιναρισμένη κουλτούρα καί ἡ ὑπεροψία τοῦ Τρότσκι ἤ ὁ ἀκαδημαϊκός δογματισμός καί ἡ διανοουμενίστικη ἀναποφασιστικότητα τοῦ Κάμενεφ καί τοῦ Ζινόβιεφ. Περισσότερο αὐτό, παρά οἱ θεωρητικές διαφορές, καθόρισε τελικά τή νίκη τοῦ Στάλιν πάνω στήν «ἀριστερή» ἀντιπολίτευση. Ἡ δεύτερη γενιά τῶν κομματικῶν στελεχῶν ἀποτελοῦνταν στό μεγαλύτερο μέρος της ὄχι ἀπό θεωρητικούς ἀλλά ἀπό ἀνθρώπους τῆς δράσης, ἄν καί δέν μποροῦν νά ἐπικροτηθοῦν ὅλα ὅσα ἔκαναν. Δέν ἔλειπαν, εἶναι ἀλήθεια, καί οἱ πρωτόβγαλτοι θεωρητικοί, ἡ νέα διανόηση τοῦ κόμματος, ἀλλά δέν πρόλαβαν νά ἀναπτύξουν ὅλες τους τίς δυνατότητες. Εἶχαν πολλά προτερήματα καί πολλά ἐλαττώματα, καί παρόλα αὐτά δέν τούς χαρακτήριζε ἡ γραφειοκρατική στενοκεφαλιά καί ἡ κολακεία. Ἤδη ἀπό τή δεκαετία τοῦ '20 ὁ Στάλιν εἶχε ἐπιχειρήσει νά καταλύσει τήν ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στά ἐπαγγελματικά στελέχη αὐτοῦ τοῦ στρώματος, πράγμα πού πέτυχε μόνο ὥς ἕνα βαθμό. Σχεδόν ὅλοι αὐτοί οἱ ἡγέτες τοῦ κόμματος χάθηκαν στά χρόνια τῆς τρομοκρατίας 1936 - 39. Καθώς εἶχε δεχτεῖ πολλούς ἀπό τούς κανόνες συμπεριφορᾶς πού εἶχαν ἐπιβληθεῖ ἀπό τόν Στάλιν, ὁ Χρουστσόφ γλίτωσε. Παρόλα αὐτά ὅμως δέν ἔγινε ποτέ «πραγματικά» σταλινικός. Στό βάθος τῆς ψυχῆς του τοῦ ἔμεινε πάντοτε μιά ἀμφι-

βολία γιά τό ἄν οἱ παλιοί του φίλοι ἦταν πραγματικά ἔνοχοι, ποτέ δέν μπόρεσε νά δεχτεῖ καρτερικά τό θάνατό τους, μολονότι κάτι τέτοιο ἔδινε καί σ' αὐτόν τή δυνατότητα νά ἀνέβει γρηγορότερα στήν ἐξουσία. Ὅταν βρέθηκε ἐπικεφαλῆς τῆς γραμματείας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΣΕ καί ὅταν, μέ τόν Μάλενκοφ, τόν Μπουλγκάνιν καί τόν Ζούκοφ, διέλυσε τήν ὁμάδα Μπέρια, δέ φρόντισε μονάχα νά καταπιαστεῖ μέ τίς οἰκονομικές ὑποθέσεις ἀλλά καί νά ἀποκαταστήσει τή μνήμη τῶν παλιῶν του φίλων. Κάλεσε σχεδόν ἀμέσως ἀπό τήν ἐξορία τήν οἰκογένεια τοῦ Κορύντ, τοῦ στενοῦ του φίλου ἀπό τόν καιρό πού εἶχαν δουλέψει μαζί στήν κομματική ἐπιτροπή Μόσχας καθώς καί ὅσους ἐπιζήσανε ἀπό τίς οἰκογένειες τοῦ Κοσάρεβ, τοῦ Κοσιόρ καί ἄλλων. Πολλά ἀπό τά ὅσα τοῦ διηγήθηκαν αὐτοί, στάθηκαν καί γιά τόν Χρουστσόφ μιά ἀποκάλυψη πού τόν γέμισε πίκρα καί ἀγανάκτηση. Εἶναι καί αὐτός ἕνας ἀπό τούς λόγους, καί ὄχι ἀπό τούς λιγότερο σημαντικούς, πού ἔσπρωξαν τόν Χρουστσόφ νά παρουσιάσει τήν ἔκθεσή του στό 20ό Συνέδριο. Σύνταξε τήν ἔκθεση ὅπως μποροῦσε καί δέν εἴμαστε ἐμεῖς πού θά τόν ἐπικρίνουμε γιά «ἐλλιπή θεωρητική ἐμβάθυνση». Τό ἀποφασιστικό ξεσκέπασμα ἔστω καί μερικῶν μονάχα ἀπό τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν στάθηκε μιά προσωπική πρωτοβουλία καί ἐπιτυχία τοῦ Χρουστσόφ. Θά παραμείνει σάν ἡ πιό σπουδαία χειρονομία τῆς ζωῆς του πού ἀντισταθμίζει ὅλα τά προηγούμενα καί ἑπόμενα σφάλματά του. Χάρη προπαντός στό 20ό Συνέδριο ὁ Χρουστσόφ μπῆκε στήν Ἱστορία καί κανείς δέ θά μπορέσει νά τόν διαγράψει, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ σοβιετικός τύπος τηρεῖ ἀπόλυτη σιωπή γύρω ἀπό τ' ὄνομά του ἐδῶ καί δεκατρία χρόνια.

Οἱ πρῶτοι μῆνες μετά τό 20ό Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ

Ἡ εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ στή μυστική συνεδρίαση τοῦ 20οῦ Συνέδριου δέν ἔμεινε γιά πολύ καιρό μυστική οὔτε κάν γιά τούς σοβιετικούς. Δέ δημοσιεύτηκε, εἶναι ἀλήθεια, οὔτε στίς ἐφημερίδες οὔτε στά περιοδικά. Λίγο μετά τό Συνέδριο ὅμως στάλθηκε σ' ὅλες τίς ἐπιτροπές πόλης καί περιοχῆς τοῦ κόμματος, τό κείμενο, τυπωμένο σέ εἰδικό τυπογραφεῖο. Ἕνα μήνα μετά τό τέλος τοῦ Συνέδριου, στά πλαίσια τῶν μικρῶν καί μεγάλων συνελεύσεων πού ἔγιναν σ' ὅλη τή χώρα, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπιτροπῶν περιοχῆς διάβασαν τήν ἔκθεση τοῦ Χρουστσόφ, χωρίς καμιά περικοπή, ἀπό τήν

πρώτη ὥς τήν τελευταία λέξη. Στίς συνελεύσεις ἔπαιρναν μέρος καί οἱ ἐξωκομματικοί. Δέ γίνονταν συζητήσεις. Τά στελέχη τῶν ἐπιτροπῶν περιοχῆς δέν ἀπαντοῦσαν στίς σποραδικές ἐρωτήσεις τῶν παρόντων. Οὔτε καί θά ἦταν σέ θέση νά ἀπαντήσουν. Κατά κανόνα ἡ συνέλευση τέλειωνε ἀμέσως μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ φυλλαδίου μέ τό κόκκινο ἐξώφυλλο. Σύμφωνα μέ τίς ὁδηγίες, τό βιβλιαράκι ἔπρεπε νά καταστρέφεται ἀμέσως μετά τή χρήση του.

Δέ θά ξεχάσω ποτέ μιά ἀπό κεῖνες τίς συνελεύσεις. Εἶχε γίνει στή λέσχη ἑνός ἐργοστασίου κοντά στό σταθμό τοῦ Πριμπίλοβο, στήν περιοχή τοῦ Λένινγκραντ. Εἶχαν προσκληθεῖ νά πάρουν μέρος ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου καί τοῦ σταθμοῦ ἀλλά καί οἱ δάσκαλοι ἑνός μικροῦ σχολείου τῆς ὑπαίθρου ὅπου ἤμουν τότε διευθυντής. Ἤξερα ἤδη πολλά πράγματα γιά τά ἐγκλήματα τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Ὁ πατέρας μου, καθηγητής στήν Πολιτική - Στρατιωτική Ἀκαδημία, εἶχε συλληφθεῖ καί αὐτός στά 1938 καί εἶχε πεθάνει τρία χρόνια ἀργότερα ἀπό τίς ταλαιπωρίες στίς ὁποῖες τόν εἶχαν ὑποβάλει στά χρυσωρυχεῖα τῆς Κολιμά. Λίγο πρίν πεθάνει, εἶχε κατορθώσει, ποιός ξέρει πῶς, νά στείλει στή μητέρα μου ἕνα γράμμα, ὅπου περιέγραφε μέ λεπτομέρειες τά ἀπάνθρωπα βασανιστήρια στά ὁποῖα εἶχαν ὑποβληθεῖ αὐτός καί οἱ σύντροφοί του στή φυλακή τοῦ Μπουτίρκι καί τίς παράλογες κατηγορίες πού τοῦ εἶχαν ἀπαγγείλει. Ὅσο γιά τόν τρομακτικό κανονισμό πού ἐφαρμοζόταν στά στρατόπεδα τῆς Κολιμά, μοῦ εἶχε μιλήσει τό 1947 ὁ Γκαβρίλοφ, ἕνας παλιός μπολσεβίκος, σύντροφος τοῦ πατέρα μου. Αὐτόν, τόν εἶχαν ἀναπάντεχα ἀπελευθερώσει στή διάρκεια τοῦ πολέμου, εἶχε πολεμήσει στό μέτωπο σάν ἁπλός στρατιώτης καί μετά τή νίκη δούλευε σάν ἀγρονόμος σ' ἕνα σοβχόζ κοντά στή Μόσχα. Ἕνα χρόνο μετά τή συνάντησή μας τόν ξαναπιάσανε. Παρόλα αὐτά, ἡ εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ στάθηκε καί γιά μένα σέ μεγάλο βαθμό μιά ἀποκάλυψη. Μοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση πάνω ἀπ' ὅλα τό γεγονός ὅτι ἡ μυστική ἔκθεση διαβαζότανε δημόσια, μπροστά σέ ὅλους τούς ἐργαζόμενους (τώρα σκέφτομαι πώς καί αὐτό ὑπῆρξε μιά προσωπική πρωτοβουλία τοῦ Χρουστσόφ). Τό κόμμα ἔμοιαζε νά ἀπευθύνεται σ' ὅλο τό λαό μέ τήν παράκληση νά τό βοηθήσει νά ξεριζώσει τίς συνέπειες τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν καί νά δημιουργήσει συνθῆκες τέτοιες ὅπου δέ θά μποροῦσαν νά ἐπαναληφθοῦν τά παλιά ἐγκλήματα. Λίγες μέρες ἀργότερα ζήτησα νά μπῶ στό κόμμα.

Βέβαια, σήμερα θά ἦταν παράλογο νά πεῖ κανείς πώς ἡ καταγ-

γελία τῶν τερατωδῶν ἐγκλημάτων τῆς σταλινικῆς ἐποχῆς χρησίμευσε γιά νά ἑδραιωθεῖ τό κύρος τῆς καθοδήγησης τοῦ κόμματος καί ν' ἀνέβει γενικά τό κύρος τοῦ ΚΚΣΕ, καί ὅτι συνέβαλε στήν ἀνάπτυξη τοῦ παγκόσμιου κομμουνιστικοῦ κινήματος. Ὄχι, τό 20ό Συνέδριο κατάφερε ἕνα σοβαρό χτύπημα στό κύρος τῆς καθοδήγησης τοῦ κόμματός μας καί στάθηκε μιά σκληρή δοκιμασία καί γιά τό παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα. Στίς δυτικές χῶρες πολλοί κομμουνιστές βγῆκαν ἀπό τό κόμμα. Ὅλοι ρωτοῦσαν: «Πῶς μπόρεσε νά συμβεῖ;» Μά δέν ἔπαιρναν καμιά πειστική ἀπάντηση. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἤδη ἀπό πολύ καιρό τόσο ὁ ἀστικός τύπος, ὅσο καί ὁ σοσιαλδημοκρατικός, γιά νά μή μιλήσουμε γιά τά φύλλα τῶν ἐμιγκρέδων, δημοσιεύανε εἰδήσεις γιά τίς κάθε λογῆς «ἀτιμίες» πού διαπράττανε οἱ μπολσεβίκοι, γιά τή μαζική τρομοκρατία, τίς ἑκατοντάδες τά στρατόπεδα συγκέντρωσης στίς ἀνατολικές καί βόρειες περιοχές τῆς χώρας, γιά τίς φυλακές πού ἦταν γεμάτες, τήν ἐξόντωση τῶν ἀντιπολιτευόμενων καί τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Στάλιν. Ὁ δυτικός τύπος συχνά παρομοίαζε τίς μεθόδους τῆς ΝΚΒΔ - ΜΒΔ - ΜΓκΜπ[1] μέ κεῖνες τῆς Γκεστάπο καί μιλοῦσε γιά ἑκατομμύρια θύματα τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας. Τόσο οἱ κομμουνιστές ὅσο καί πολλοί φιλελεύθεροι τῆς Δύσης ἀποκρούανε κατηγορηματικά ὅλα αὐτά σάν καθαρές ψευτιές καί συκοφαντίες. Καί ξαφνικά, ἀπό τή Μόσχα, ἀπό τό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ φτάνει ἡ εἴδηση: — Ναί, πολλά ἀπό ὅσα γράφτηκαν στόν ἀστικό τύπο ἀνταποκρίνονται στήν ἀλήθεια. Ἐπιπλέον, στό συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ ὁ Χρουστσόφ ἀναφέρει πράγματα πού οὔτε οἱ ἐχθροί τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης δέν τά εἶχαν φανταστεῖ. Στάθηκε μιά σκληρή δοκιμασία γιά ὅλους τούς φίλους τῆς ΕΣΣΔ καί τούς ὀπαδούς τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μποροῦμε νά ποῦμε μέ βεβαιότητα πώς τό 20ό Συνέδριο καί τά γεγονότα πού συνδέονται μ' αὐτό, ὅπως οἱ ταραχές στήν Πολωνία καί ἡ ἐξέγερση στήν Οὐγγαρία, προκάλεσαν σοβαρή κρίση στό παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα.

Μπροστά σ' αὐτή τήν κρίση πολλοί εἰλικρινεῖς καί τίμιοι κομμουνιστές ἀναρωτήθηκαν συχνά ἄν ἦταν ἀνάγκη νά μιλήσουμε μέ τόση εἰλικρίνεια καί μπροστά σ' ὅλο τόν κόσμο γιά τά φοβερά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν, γιά τά ὁποῖα σέ μεγάλο βαθμό ἔφερνε τήν εὐθύνη καί τό κόμμα, γιά νά μήν ποῦμε γιά τούς ἡγέτες του. «Τί

1. Ἀρχικά τῶν διαφόρων ὀνομασιῶν τῆς σοβιετικῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας, τῆς σημερινῆς Κά - Γκέ - Μπέ.

θά κάνω — ἀναρωτιόταν στά 1956 ἕνας καλός μου φίλος, γραμματέας τότε τῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς στό Λένινγκραντ — ἄν σέ κανένα μήνα μᾶς ποῦν πώς καί οἱ Ζινόβιεφ, Τρότσκι καί Μπουχάριν ἦταν ἐντελῶς ἀθῶοι καί ὁ θάνατός τους ἀποτελεῖ ἄλλο ἕνα ἀπό τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν πού ὀργάνωσε τή δολοφονία τοῦ Κίροφ; Πῶς θά μπορέσω νά τό ἐξηγήσω στούς ἐργάτες καί στούς φοιτητές;»

Ἐγώ δέν ἔθεσα στόν ἑαυτό μου κανένα ἐρώτημα. Ἤμουν πεισμένος πώς τό κόμμα κι ὁ λαός ἔπρεπε νά μάθουν τήν ἀλήθεια γιά τά ἐγκλήματα τῶν περασμένων χρόνων. Ἡ κρίση πού προκάλεσε τό 20ό Συνέδριο στό παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα ἦταν τό τίμημα πού ἔπρεπε νά πληρώσουμε γιά τό παρελθόν. Ἕνα παρελθόν πού δέ θά μπορούσαμε νά κρύψουμε. Ἀργά ἤ γρήγορα θά φανερωνόταν στόν κόσμο μέ κάποια ἄλλη μορφή· οἱ συνέπειες θά ἦταν ἀκόμα πιό βαριές.

Βέβαια, ἡ συγκίνηση, πού εἶχε προκαλέσει ἡ ἀποκάλυψη τῆς ὠμῆς ἀλήθειας γιά τίς συνέπειες τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν, ἦταν δυνατό νά ξεπεραστεῖ μονάχα ἄν ἄλλαζαν ριζικά τό κλίμα καί οἱ μέθοδοι δουλειᾶς τοῦ κόμματος καί τῆς καθοδήγησής του, ἄν προωθοῦνταν ἡ εἰλικρινής καί τίμια γραμμή τοῦ 20οῦ Συνέδριου.

Δυστυχῶς, οἱ κατοπινές πολιτικές ἐξελίξεις τῆς χώρας καί τοῦ κόμματος ἀκολούθησαν περίπλοκους δρόμους μέ παλινδρομήσεις, κι αὐτό συνέβαλε ἐλάχιστα στήν ἐξυγίανση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἀπό τούς πρώτους κιόλας μῆνες μετά τό 20ό Συνέδριο ἡ πορεία τῶν γεγονότων ἀποδείχτηκε ὁλότελα διαφορετική ἀπό ἐκείνη πού θά περίμενε κανείς. Ἐνῶ στό Λένινγκραντ, τόν Ἀπρίλη καί Μάη, οἱ κομμουνιστές στίς κομματικές συνελεύσεις ξαναβάζανε τό θέμα τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν καί τῶν συνεπειῶν της, οἱ προσπάθειές τους καταστάλθηκαν μέ τόν πιό ἀποφασιστικό τρόπο. Ἕνας παλιός μπολσεβίκος, πού στήν κομματική συνδιάσκεψη τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Λένινγκραντ εἶχε ἐκφωνήσει μιά βαρυσήμαντη ὁμιλία γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν, διαγράφτηκε λίγες μέρες ἀργότερα. Ἕνας γνωστός μου πού δίδασκε μαρξισμό - λενινισμό, κλήθηκε στήν Ἐπιτροπή Πόλης καί τιμωρήθηκε αὐστηρά, γιατί στή διάρκεια ἑνός μαθήματος εἶχε προσπαθήσει νά ἐξετάσει τό πρόβλημα τῶν αἰτίων πού εἶχαν δημιουργήσει τήν προσωπολατρία. Ὅταν στό περιοδικό «Ζητήματα τῆς Ἱστορίας» δημοσιεύτηκε ἕνα ἄρθρο τοῦ Μπουρτζάλοφ πού ἔκανε μέ πολύ μεγάλη προσοχή κριτική στά λάθη πού εἶχε διαπράξει ὁ Στάλιν τό Μάρτη τοῦ 1917,

ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή μέ εἰδική ἀπόφασή της καταδίκασε τό περιοδικό, καί σχεδόν ὅλοι οἱ συντάκτες του ἀπολύθηκαν. Τόσο στήν «Πράβδα» ὅσο καί μεμονωμένα, σέ μπροσοῦρες, δημοσιεύτηκαν δυό μεγάλα ἄρθρα ἀπό τήν κινέζικη ἐφημερίδα «Ζέν Μινζιμπάο» ὅπου τά ἀπάνθρωπα ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν χαρακτηρίζονταν σάν «λάθη» καί «παραβιάσεις τῆς ἐπαναστατικῆς νομιμότητας».

Ὁ συγγραφέας τους (στούς κύκλους τοῦ κόμματος δέν τό ἔκρυβαν ὅτι τά εἶχε γράψει προσωπικά ὁ Μάο Τσέ-τούγκ) ἐπιχειροῦσε νά ἀποδείξει, μέ σοφιστεῖες, πώς πολλά ἀπό τά «λάθη» πού εἶχε διαπράξει ὁ Στάλιν ἦταν ἴσα ἴσα χρήσιμα, γιατί «πλουτίζουν» τήν ἱστορική πείρα τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου. Στίς 30 τοῦ Ἰούνη 1956 ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή ψήφισε μιά εἰδική ἀπόφαση, «Τό ξεπέρασμα τῆς προσωπολατρίας καί τῶν συνεπειῶν της», πού τήν ἑπομένη δημοσιεύτηκε σ' ὅλες τίς ἐφημερίδες. Τόσο μέ τό περιεχόμενό της ὅσο καί μέ τίς διατυπώσεις πού υἱοθετοῦσε, ἀποτελοῦσε φανερά ἕνα βῆμα πίσω σέ σύγκριση μέ τήν ἔκθεση τοῦ Χρουστσόφ στό 20ό Συνέδριο. Μερικούς μῆνες ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ Χρουστσόφ ἀναγκάστηκε νά δηλώσει πώς ὁ Στάλιν ἦταν ἕνας «μεγάλος μαρξιστής-λενινιστής» κι ἕνας «μεγάλος ἐπαναστάτης» καί πώς τό κόμμα δέ θά ἐπέτρεπε «νά δοθεῖ ὁ Στάλιν βορά στούς ἐχθρούς τοῦ κομμουνισμοῦ». Συνάμα καταδίκασε σκληρά τή χρήση τοῦ ὅρου «σταλινισμός» σάν ἐπινόηση τῆς ἀντικομμουνιστικῆς προπαγάνδας.

Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, στήν ἴδια περίοδο συνέβαιναν στή χώρα ἀπό κάθε ἄποψη πολύ πιό σοβαρά πράγματα ἀπό τοῦτα τά ἰδεολογικά ζίγκ-ζάγκ. Τό κυριότερο ἀπ' αὐτά ἦταν ἡ μαζική ἀπελευθέρωση ὅλων σχεδόν τῶν πολιτικῶν κρατουμένων πού συνοδευόταν ἀπό μιά ἐξίσου ταχεία καί μαζική ἀναθεώρηση τῶν δικῶν καθώς κι ἀπό τήν ἀποκατάσταση ὅλων σχεδόν τῶν κρατουμένων πού εἶχαν χαθεῖ στά σταλινικά στρατόπεδα καί τίς φυλακές ἀνάμεσα στό 1935 καί τό 1955. Γιά νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ ἀποκατάσταση, συγκροτήθηκαν μέ ἐντολή τοῦ Χρουστσόφ περίπου ἑκατό εἰδικές ἐπιτροπές στίς ὁποῖες συμμετεῖχαν ἐκπρόσωποι τῆς εἰσαγγελίας καί τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΣΕ, πού ἀπό τή Μόσχα πῆγαν σέ ὅλα τά «νησιά» τοῦ Γκούλαγκ. Ἡ ἀναθεώρηση τῶν δικῶν γινόταν ἐπιτόπου, καί τίς περισσότερες φορές ἡ ἀποκατάσταση καί ἡ ἐλευθερία παραχωροῦνταν ὕστερα ἀπό μιά γρήγορη ματιά στό κατηγορητήριο καί μιά σύντομη συνομιλία μέ τόν ἴδιο τόν κατηγορούμενο. Δέν πνίγονταν σέ χιλιάδες ἐξετάσεις καί ἀτέλειωτους

ἐλέγχους. Τό καλοκαίρι τοῦ 1956 εἶχαν κιόλας ἀπελευθερωθεῖ καί ἀποκατασταθεῖ μερικά ἑκατομμύρια πολιτικοί κρατούμενοι. Πρῶτοι ἀπόκτησαν τήν ἐλευθερία τους ὅσοι ἦταν γραμμένοι στό κόμμα καί οἱ οἰκογένειες τῶν νεκρῶν κομμουνιστῶν. Ἀπελευθερώθηκαν ἑκατομμύρια κρατούμενοι πού βρίσκονταν ἀκόμα στά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί στήν ἐξορία, μολονότι εἶχαν πιά ἐκτίσει τήν ποινή τους. Στίς πιό περίπλοκες περιπτώσεις ὁ καταδικασμένος πού ἐπανακτοῦσε τήν ἐλευθερία του, μποροῦσε κατόπι νά ζητήσει τήν ἀποκατάστασή του. Ἀπελευθερώθηκαν ἐπίσης ὅλοι σχεδόν οἱ ἐξωκομματικοί πού εἶχαν καταδικαστεῖ μέ ψεύτικες κατηγορίες γιά «ἀντισοβιετική δραστηριότητα». Ἐπανέκτησαν τήν ἐλευθερία τους καί μερικοί ἀπό τούς σοσιαλεπαναστάτες, τούς μενσεβίκους καί τούς ἀναρχικούς πού εἶχαν ἐπιζήσει, πολλοί ἀπό τούς ὁποίους βρίσκονταν κλεισμένοι στό στρατόπεδο συγκέντρωσης ἐπί εἰκοσιπέντε-τριάντα χρόνια. Τούς ἴδιους μῆνες ἀπελευθερώθηκαν καί ἀποκαταστάθηκαν καί οἱ σοβιετικοί πολιτικοί αἰχμάλωτοι καί ἐκτοπισμένοι πού στή διάρκεια τοῦ πολέμου δέν εἶχαν συνεργαστεῖ μέ τόν ἐχθρό.

Ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς ΕΣΣΔ, ἡ ἐπιστροφή στίς οἰκογένειές τους ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί ἡ μετά θάνατο ἀποκατάσταση ἑκατομμυρίων θυμάτων τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας ὑπῆρξαν συνέπειες τοῦ 20οῦ Συνέδριου πολύ πιό σπουδαῖες κι ἀπό τή δημόσια πολιτική καταδίκη τοῦ Στάλιν.

Ἀπό ἀγάπη γιά τή δικαιοσύνη, δέν μποροῦμε νά μή σημειώσουμε ὅτι ἡ δραστηριότητα τῶν ἐπιτροπῶν ἀποκατάστασης, τόσο στό κέντρο ὅσο καί τοπικά, δέν ὑπολήφθηκε σέ ἀνεκτικότητα καί συμβιβασμούς. Ἡ ἀποκατάσταση τῶν κρατουμένων πού εἶχαν τουφεκιστεῖ ἤ πεθάνει ἀπό φυσικό θάνατο — πολύ περισσότεροι ἀπό αὐτούς πού εἶχαν ἐπιζήσει — γινόταν κατά κανόνα μονάχα μέ βάση τίς δηλώσεις συγγενῶν ἤ φίλων. Ἄν ἔλειπε ἡ δήλωση, γενικά ἡ ἀποκατάσταση δέν παρεχότανε. Δέ γινόταν τίποτα γιά νά βρεθοῦν οἱ συγγενεῖς ἤ τά παιδιά τοῦ νεκροῦ, γιά νά τούς ἀνακοινωθεῖ ἡ εἴδηση τῆς ἀποκατάστασης καί νά τούς δοθεῖ ἔστω καί μιά γελοία ἀποζημίωση γιά τήν κατάσχεση τῆς περιουσίας, τήν ἐπίταξη τοῦ διαμερίσματος, τήν κατεστραμμένη ζωή. Ἡ ἀποκατάσταση εἶχε γενικά ἀτομικό χαρακτήρα, μολονότι ἡ κύρια κατηγορία ἦταν σχεδόν πάντοτε ἡ συμμετοχή σέ κάποια δῆθεν «ἀντισοβιετική» ὀργάνωση. Δέ δημοσιεύτηκε κανένας κατάλογος ὅσων εἶχαν ἀποκα-

τασταθεῖ καί τῶν νεκρῶν. Δέν ἀποκαταστάθηκαν οἱ περισσότεροι ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν πάρει μέρος στήν ἀντιπολίτευση τῆς δεκαετίας τοῦ '20, γιά νά μήν ποῦμε γιά τούς σοσιαλεπαναστάτες καί τούς μενσεβίκους, παρόλο πού ὅσους εἶχαν ἐπιζήσει τούς ἄφηναν ἐλεύθερους. Κι ὅμως, ἄν καί ἀθῶοι, εἶχαν περάσει καί αὐτοί δεκάδες χρόνια στίς φυλακές καί στά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Δέν ἀναθεωρήθηκαν οἱ πολιτικές δίκες - παρωδίες τῆς περιόδου 1928 - 31 καί 1936 - 38. Ἑφτά ὁλόκληρα χρόνια, μετά τό 20ό Συνέδριο, ἡ γυναίκα τοῦ Κρεστίνσκι προσπάθησε νά πετύχει τήν ἀποκατάσταση τοῦ συζύγου της, πού εἶχε καταδικαστεῖ μέ τόν Μπουχάριν. Ὅταν τῆς τηλεφώνησαν ἀπό τήν Κεντρική Ἐπιτροπή γιά νά τῆς ἀνακοινώσουν ὅτι τόν εἶχαν ἀποκαταστήσει καί ἐπαναφέρει στό κόμμα, τῆς ἦρθε συγκοπή καί πέθανε πλάι στό τηλέφωνο. Ἡ σύζυγος τοῦ Μπουχάριν ἐπέστρεψε στή Μόσχα ὕστερα ἀπό δεκαεφτά χρόνια κράτηση καί ἐξορία. Τήν ἴδια τήν ἀποκατάστησαν, ἐνῶ τόν ἄντρα της, τυπικά τουλάχιστο, ὄχι ἀκόμα. Ὥς καί ἡ ἀναθεώρηση τῆς δίκης ἐναντίον τοῦ Τουχατσέβσκι καί τοῦ Γιακίρ καί ἄλλων στρατιωτικῶν ἔγινε μονάχα στά 1957.

Οὔτε οἱ ἐπιτροπές ἀποκατάστασης οὔτε ἡ Εἰσαγγελία οὔτε τά κομματικά ὄργανα πῆραν ποτέ μέτρα ἐναντίον τῶν ἀνακριτῶν τῆς ΝΚΒΔ, πού εὐθύνονταν γιά βασανιστήρια, οὔτε τιμώρησαν τούς διοικητές τῶν φυλακῶν καί τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης οὔτε δώσανε στή δημοσιότητα τά ὀνόματα τῶν συκοφαντῶν καί τῶν καταδοτῶν. Μόνο σέ ὁρισμένες περιπτώσεις, αὐτοί πού εἶχαν στή συνείδησή τους δεκάδες καί ἑκατοντάδες νεκρούς καί βασανισμένους, τιμωρήθηκαν κομματικά «γιά ὑπέρβαση ἐξουσίας», «γιά προσφυγή σέ παράνομες μεθόδους ἀνάκρισης», γιά «ἀστήριχτες κατηγορίες» κλπ. Ὅταν ἄρχισε ἡ μαζική ἐπιστροφή τῶν πρώτων κρατουμένων, οἱ καταδότες καί οἱ ἀνακριτές, πού οἱ περισσότεροί τους ἦταν πιά συνταξιοῦχοι, πανικοβλήθηκαν. Σημειώθηκαν περιπτώσεις τρέλας καί αὐτοκτονίας. Ἕνας πρώην συνταγματάρχης τῆς ΝΚΒΔ, πού ἀναγνώρισε στό δρόμο κάποιον πού τόν εἶχε ἀνακρίνει, ἔπεσε στά γόνατα καί τοῦ ζήτησε συγγνώμη. Ἕνας ἄλλος ἀνακριτής ἔπεσε νεκρός ὅταν εἶδε ἕνα θύμα του. Ὑπῆρξαν ὅμως καί ἄλλου εἴδους περιπτώσεις. Ἕνας πρώην διευθυντής σχολείου πού μετά ἀπό χρόνια φυλάκιση πῆγε στό ὑπουργεῖο Παιδείας στή βόρεια Ὀσσετία, ἀναγνώρισε στόν ὑπουργό τόν παλιό του ἀνακριτή. Αὐτήν τή φορά ἡ συγκοπή σκότωσε ὄχι τόν ὑπουργό ἀλλά τόν πρώην διευθυντή. Σ' ἕνα δρόμο τοῦ Κίεβου, ἕνας ἀποκαταστημένος ἀξιωματικός ἔρι-

ξε ἕναν πυροβολισμό ἐναντίον τοῦ δικαστῆ πού τόν εἶχε βασανίσει μέρες ὁλόκληρες. Πάντως, τέτοιες περιπτώσεις ἦταν σπάνιες καί πολύ γρήγορα οἱ πρώην ὑπάλληλοι τῆς ΝΚΒΔ δέν εἶχαν πιά κανένα λόγο νά ἀνησυχοῦν. Τό μεγαλύτερο μέρος ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν καταδικάσει βρίσκονταν πιά ἀπό καιρό θαμμένοι σέ τεράστιους κοινούς λάκκους. Καί τό πιό ἰσχυρό συναίσθημα πού ἔνιωσαν πολλοί ἀπό ἐκείνους πού εἶχαν γυρίσει τά πρῶτα χρόνια, δέν ἦταν ἡ ὀργή καί ἡ δίψα γιά ἐκδίκηση, ἀλλά ὁ φόβος μήν τούς συλλάβουν καί πάλι.

Ὅπως ἔγραφε ἕνα ἀνώνυμος ποιητής:

Δίχως μεσίστιες σημαῖες στούς πύργους
Χωρίς μνημόσυνα οὔτε κεριά,
Ἡ Ρωσία ἔδωσε χάρη στούς ἀθώους καταδικασμένους
Στούς καταδικασμένους καί τούς δήμιούς της.

Λίγο ὕστερα ἀπό τό 20ό Συνέδριο συγκροτήθηκαν ἐπιτροπές ἐπιφορτισμένες νά ἐρευνήσουν τίς περιστάσεις κάτω ἀπό τίς ὁποῖες εἶχε δολοφονηθεῖ ὁ Κίροφ καί τό πῶς εἶχαν ὀργανωθεῖ οἱ «δημόσιες» πολιτικές δίκες τῆς περιόδου 1936 - 38. Ἀπό μιᾶς ἀρχῆς ἡ δουλειά τῶν ἐπιτροπῶν χώλαινε τρομερά ἀπό τά πολλά ἐμπόδια πού παρενέβαλλαν ἡ Κά - Γκέ - Μπέ, ἡ Εἰσαγγελία τῆς ΕΣΣΔ καί ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή. Συνέβηκε πολλές φορές, σπουδαῖα τεκμήρια, πού μέ δυσκολία εἶχαν βρεθεῖ, νά ἐξαφανιστοῦν ἀπό τά ἀρχεῖα τῶν ὑπαλλήλων τῶν εἰδικῶν ἐπιτροπῶν. Μετά τά γεγονότα τῆς Οὐγγαρίας τοῦ 1956 τό πρόβλημα τοῦ Στάλιν καί τῆς ἐμβάθυνσης τῆς πολιτικῆς πού εἶχε ξεκινήσει τό 20ό Συνέδριο πέρασαν σέ δεύτερη μοίρα. Μέσα στήν Κεντρική Ἐπιτροπή ὀξύνθηκε ἡ πάλη γιά τήν ἐξουσία ἀνάμεσα στήν ὁμάδα πού ἐπικεφαλῆς της ἦταν ὁ Χρουστσόφ καί τήν ἄλλη, τῶν πιό στενῶν συνεργατῶν τοῦ Στάλιν, στήν ὁποία ἀνῆκαν ὁ Μόλοτοφ, ὁ Μάλενκοφ, ὁ Καγκάνοβιτς καί ὁ Βοροσίλοφ καί στήν ὁποία ὕστερα ἀπό λίγο προσχώρησαν ἀνάμεσα στούς ἄλλους ὁ Μπουλγκάνιν, ὁ Περβούχιν, ὁ Σαμπούροφ καί ὁ Σεπίλοφ. Ἄν καί σέ πρώτη μοίρα ἔμπαιναν τά οἰκονομικά προβλήματα, καθοριστική αἰτία τῆς πάλης ἦταν πάντως τό ζήτημα ἄν ἔπρεπε ἤ ὄχι νά συνεχιστεῖ καί νά ἀναπτυχθεῖ ἡ γραμμή τοῦ 20οῦ Συνέδριου. Ὁ Χρουστσόφ βγῆκε νικητής ἀπό μιά τέτοια πάλη γεμάτη ἀπό δραματικά ἐπεισόδια, μόνο καί μόνο γιατί τόν ὑποστήριξαν ὁ Ζούκοφ, πού ἦταν ἀρχηγός τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ καί ὁ Σέροφ, ὁ ἀρχηγός τῆς Κά - Γκέ - Μπέ. Χάρη σ' αὐτούς ὁ

Χρουστσόφ εἶχε διατηρήσει τή θέση του, κατά τή γνώμη του ὅμως καί αὐτοί εἶχαν ἀποχτήσει ἀπό τότε ὑπερβολική δύναμη καί ἐπιρροή στίς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Δέν πέρασε πολύς καιρός ἀπό τήν ἀπομάκρυνση τοῦ Μόλοτοφ, τοῦ Μάλενκοφ, τοῦ Καγκάνοβιτς καί μερικῶν ἄλλων ἀπό τό Προεδρεῖο τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς κι ἦρθε κι ἡ σειρά τοῦ Μπουλγκάνιν. Μολονότι κατεῖχε καί τά δυό ἀξιώματα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΚΚΣΕ καί τοῦ προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τῆς ΕΣΣΔ, γιά πολύ καιρό ὁ Χρουστσόφ δέ ριψοκινδύνευε νά διατυπώσει καί ἄλλες καταγγελίες σέ βάρος τοῦ Στάλιν. Ἡ σαρκοφάγος μέ τή σορό του ἦταν ἀκόμη στό μαυσωλεῖο τῆς Κόκκινης Πλατείας. Πολλές πόλεις ἔφερναν ἀκόμη τό ὄνομα τοῦ Στάλιν καθώς καί χιλιάδες δρόμοι, πλατεῖες, ἱδρύματα, ἐργοστάσια, κολχόζ. Μεταξύ 1956 καί 1960 στό σοβιετικό τύπο δέν δημοσιεύτηκε κανένα ἄρθρο γιά τή ζωή καί τό ἔργο τῶν πιό ἔγκριτων στελεχῶν τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους πού εἶχαν πέσει θύματα τῶν σταλινικῶν προγραφῶν, ἔστω κι ἄν εἶχαν ἀποκατασταθεῖ ὅλοι μετά θάνατο, τόσο σάν πολίτες ὅσο καί σάν μέλη τοῦ κόμματος. Στίς 21 Δεκέμβρη 1959, ὅμως, ὅλος ὁ τύπος ἀφιέρωσε μεγάλο χῶρο στά ὀγδόντα χρόνια ἀπό τή γέννηση τοῦ Στάλιν. Τό μηνιαῖο κεντρικό ὄργανο τοῦ κόμματος, τό «Κομμουνίστ», στό φύλλο του ἀρ. 18 τοῦ 1959, δημοσίευε ἕνα ἄρθρο ἀφιερωμένο στόν Στάλιν, στό ὁποῖο λεγόταν ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Στίς 21 Δεκέμβρη συμπληρώνονται 80 χρόνια ἀπό τή γέννηση τοῦ Στάλιν, μιᾶς ἀπό τίς πιό ἐξέχουσες καί δραστήριες προσωπικότητες τοῦ Κομμουνιστικοῦ μας Κόμματος καί τοῦ διεθνοῦς κομμουνιστικοῦ κινήματος... Ὁ Στάλιν στάθηκε ἕνας περηφανής θεωρητικός τοῦ μαρξισμοῦ, ὀργανωτής, ἀφοσιωμένος ἀγωνιστής τοῦ κομμουνισμοῦ, συνεπής μαρξιστής - λενινιστής καί ὑπερασπιστής τῶν συμφερόντων τῶν ἐργαζομένων. Ὑπῆρξε ἀνώτατο στέλεχος τοῦ Κόμματος καί γιά τρεῖς καί πλέον δεκαετίες ὑπῆρξε γενικός γραμματέας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Μεγάλες στάθηκαν οἱ ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στό κόμμα, στήν πατρίδα καί στό σοβιετικό λαό, στό διεθνές ἐργατικό καί κομμουνιστικό κίνημα» (σ. 4).

Ἡ κατάσταση στή χώρα πρίν τό 22ο Συνέδριο

Ἡ περίοδος πού πέρασε ἀπό τήν Ὁλομέλεια τοῦ Ἰούνη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ὥς τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ στάθηκε μιά

περίοδος ἀναδιοργάνωσης καί «κινήσεων». Ἀναδιοργανώθηκε τό σύστημα διαχείρισης τῆς βιομηχανίας καί τῆς γεωργίας, τροποποιήθηκε τό σύστημα δημόσιας ἐκπαίδευσης, καταργήθηκαν οἱ μηχανοτρακτερικοί σταθμοί, ὀργανώθηκε μιά μαζική ἐκστρατεία γιά τήν παραγωγή κρέατος καί γάλατος κλπ. Ἡ ἀπαρίθμησή τους θά ἦταν πολύ μακροσκελής. Γιά νά ἀντικατασταθεῖ τό ἕκτο πεντάχρονο σχέδιο, πού δέν εἶχε ἀκόμα ἐκπληρωθεῖ, μ' ἕνα νέο ἑπταετές σχέδιο, συγκλήθηκε στά 1959 τό 21ο Ἔκτακτο Συνέδριο. Γύρω στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἐπιδεινώθηκε ἡ διεθνής θέση τῆς ΕΣΣΔ. Ἡ πολιτική τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης, τῆς οἰκονομικῆς ἅμιλλας καί τῆς ὕφεσης, πού εἶχε διακηρύξει τό 20ό Συνέδριο, δέν πραγματοποιοῦνταν μέ συνέπεια. Περίοδοι «τήξης τῶν πάγων» ἐναλλάσσονταν ἔτσι, ἐκεῖνα τά χρόνια, μέ ξαφνικές καί τραχιές ἐκρήξεις «ψυχροῦ πολέμου». Χειροτέρεψαν σαφῶς οἱ σχέσεις μέ τή Δυτική Γερμανία, τίς ΗΠΑ καί μέ πολλές ἄλλες δυτικές χῶρες. Χάλασαν καί πάλι οἱ σχέσεις μέ τή Γιουγκοσλαβία. Ὅλο καί πιό ψυχρές καί ἐχθρικές γίνονταν οἱ σχέσεις μέ τήν Κίνα. Βέβαια, πολλές ἀπ' αὐτές τίς δυσκολίες ὀφείλονταν στίς δυτικές χῶρες καί στήν Κίνα. Ἀλλά σέ μεγάλο βαθμό ὀφείλονταν καί στήν ἀσυνέπεια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς ΕΣΣΔ πού ἀντικαθρέφτιζε τόν εὐμετάβλητο χαρακτήρα τοῦ Χρουστσόφ καί τίς ἀπερίσκεπτες ἀντιδράσεις του μπροστά στό ἕνα ἤ τό ἄλλο γεγονός πού σημειωνόταν στόν κόσμο. Ἡ προσωπική ἐξουσία τοῦ Χρουστσόφ αὔξανε διαρκῶς καί ἡ «συλλογική καθοδήγηση» γινόταν ὅλο καί πιό «συλλογική» μονάχα κατ' ὄνομα. Κι ὅσο πιό πολύ μεγάλωνε ἡ ἐξουσία του, τόσο λιγότερο ὑπομονετικές, φρόνιμες καί προσεκτικές σέ σχέση μέ τά συμφέροντα τοῦ κράτους, ἀποδείχνονταν ἡ πολιτική καί οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Χρουστσόφ. Ἄν ἦταν δυνατό νά γίνουν στή χώρα μας ἔρευνες ὅπως ἐκεῖνες τῶν ἰνστιτούτων Γκάλλοπ καί Χάρις, ἐκείνη τήν ἐποχή θά εἶχαν ἀσφαλῶς ἀποκαλύψει ὅτι ἡ δημοτικότητα τοῦ Χρουστσόφ στήν πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ εἶχε μειωθεῖ σημαντικά. Αὐτή ἦταν ἡ περίπλοκη κατάσταση μέσα στήν ὁποία προετοιμάστηκε τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ, πού εἶχε ὁριστεῖ γιά τό Φλεβάρη τοῦ 1961.

Τό βασικό ζήτημα πού ἔπρεπε νά συζητηθεῖ στό 22ο Συνέδριο ἦταν τό νέο πρόγραμμα τοῦ ΚΚΣΕ. Τό δεύτερο πρόγραμμα τοῦ κόμματος, πού εἶχε υἱοθετηθεῖ στά 1919, εἶχε ξεπεραστεῖ ἀπό καιρό καί δέν εἶχε πιά παρά μόνο ἱστορική ἀξία. Γι' αὐτό καί τό 20ό Συνέδριο εἶχε συγκροτήσει εἰδική ἐπιτροπή ἐπιφορτισμένη νά ἐπεξερ-

γαστεῖ τό σχέδιο τοῦ νέου προγράμματος. Τίς βασικές κατευθύντήριες γραμμές του τίς εἶχε ὑποδείξει στήν ἐπιτροπή ὁ ἴδιος ὁ Χρουστσόφ.

Ἐμεῖς δέν εἴχαμε ἐδῶ τήν πρόθεση νά ἐξετάσουμε τά καλά καί τά κακά τοῦ προγράμματος τοῦ ΚΚΣΕ. Περιοριζόμαστε νά σημειώσουμε πόσο ἔξω ἀπό τήν πραγματικότητα, μετέωρο καί ἀστήρικτο, ἦταν τό κύριο σύνθημά του: μέσα σέ δέκα χρόνια ὄχι μόνο νά φτάσουμε ἀλλά καί νά ξεπεράσουμε τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες στό οἰκονομικό πεδίο, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ δηλαδή τήν κατά κεφαλή παραγωγή, καί σέ εἴκοσι χρόνια «νά ὁλοκληρώσουμε οὐσιαστικά τήν οἰκοδόμηση τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας στήν ΕΣΣΔ».

Θυμᾶμαι πώς στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 εἶχα πάρει μέρος, σάν βοηθός ἀρχισυντάκτης τοῦ μεγάλου ἐκδοτικοῦ «Προσβεστσένιε», σέ μιά ἰδεολογική συνδιάσκεψη στελεχῶν. Τήν εἰσήγηση τήν εἶχε παρουσιάσει ὁ γραμματέας τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἰλιτσόφ. Μετά τήν εἰσήγηση ἑτοιμάστηκε νά ἀπαντήσει στίς πολυάριθμες γραπτές ἐρωτήσεις. Μία ἀπ' αὐτές ἔλεγε: «Σύντροφε Ἰλιτσόφ! Μπορεῖτε νά μοῦ πεῖτε μέσα σέ πόσα χρόνια ἡ Σοβιετική Ἕνωση θά οἰκοδομήσει τόν κομμουνισμό;» Μέσα στήν αἴθουσα ὅλοι ξέσπασαν σέ γέλια. Χαμογελώντας κι ὁ Ἰλιτσόφ, ἀπάντησε πώς δέν ἦταν δυνατό νά ἀντιμετωπιστεῖ τό πρόβλημα τόσο ἁπλοϊκά. Κανείς δέν μποροῦσε νά προσδιορίσει μέ ἀκρίβεια τίς προθεσμίες τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἴσως νά χρειαστοῦν σαράντα, πενήντα, ἴσως καί περισσότερα χρόνια. Ἀλλά δέν εἶχε περάσει χρόνος κι ὁ Χρουστσόφ ἔριχνε τό σύνθημα: «Αὐτή ἡ σοβιετική γενιά θά ζήσει στόν κομμουνισμό». Τό σχέδιο προγράμματος τοῦ ΚΚΣΕ ἔβαζε μιά ἀκριβή προθεσμία γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ κομμουνισμοῦ: εἴκοσι χρόνια, δηλαδή στά 1980. Σύμφωνα μέ αὐτή τήν κατεύθυνση τό πρόγραμμα τοῦ ΚΚΣΕ περιεῖχε καί μερικούς ἀριθμούς σχετικά μέ τή βιομηχανική καί γεωργική παραγωγή, πού ἡ ἀνεδαφικότητά τους γίνεται φανερή ὅταν τούς συγκρίνει κανείς μέ τούς ἀριθμούς τοῦ 1980 πού υἱοθέτησε τό 25ο Συνέδριο.

Πάντως, ἡ δημοσίευση τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ ΚΚΣΕ δέν προκάλεσε καί πολύ ἐνθουσιασμό στόν πληθυσμό. Στά χρόνια 1959 - 61 ἡ γεωργία εἶχε σημειώσει στασιμότητα, ὁ ἀνεφοδιασμός τῶν πόλεων μέ κρέας καί γάλα εἶχε σημαντικά χειροτερέψει, ἀλλά καί τό εἰσόδημα τῶν κολχόζνικων εἶχε μειωθεῖ. Εἶναι φυσικό νά εἶχαν ἐπιδράσει στή διάθεση τοῦ κόσμου περισσότερο οἱ δυ-

σκολίες ἐκείνης τῆς στιγμῆς παρά ἡ ἀκόμα μακρινή προοπτική μιᾶς γενικῆς ἀφθονίας. Τό πιό σοβαρό πρόβλημα γιά τόν Χρουστσόφ ἦταν ἡ πτώση τοῦ κύρους του σχεδόν σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τοῦ κρατικοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Σ' αὐτές τίς συνθῆκες ἐνισχύονταν καί οἱ δυνάμεις πού συμβατικά μποροῦμε νά τίς ὀνομάσουμε «νεοσταλινική ἀντίδραση». Τόσο ὁ Χρουστσόφ ὅσο καί ἡ «σκιώδης κυβέρνησή» του ἔνιωθαν πώς πληθαίναν, μέσα στή μηχανή τῆς ἐξουσίας, οἱ φιλοσταλινικές (καί γι' αὐτό ἀντιχρουστσοφικές) διαθέσεις. Αὐτό ἔσπρωξε τόν Χρουστσόφ νά θέσει καί πάλι τό ζήτημα τοῦ Στάλιν στό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ.

Τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ. Ἕνα νέο βῆμα πρός τά ἐμπρός στήν καταγγελία τοῦ Στάλιν καί τοῦ σταλινισμοῦ

Ξέρουμε μέ βεβαιότητα πώς στή συνεδρίαση πού συζητήθηκαν τό σχέδιο δουλειᾶς καί τά κυριότερα κείμενα τοῦ ἐπικείμενου συνέδριου, τό Προεδρεῖο τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἀποφάσισε νά μή θέσει στό συνέδριο τό ζήτημα τοῦ Στάλιν οὔτε τό ζήτημα τῆς «ἀντικομματικῆς ὁμάδας τῶν Μάλενκοφ, Μόλοτοφ, Καγκάνοβιτς καί Σεπίλοφ, πού εἶχε προσχωρήσει ἀργότερα». Παρόλα αὐτά, στίς 17 Ὀκτώβρη 1961, ἀπό τό βῆμα τοῦ Συνέδριου, μέ ἀναπάντεχη καί σταθερή ἀποφασιστικότητα, χωρίς νά τό ξέρουν πολλά ἀπό τά μέλη τοῦ Προεδρείου, ὁ Χρουστσόφ ξανάθεσε τό ζήτημα τοῦ Στάλιν. «Ἀπό τήν πρώτη ἀρχή — δήλωσε ὁ Χρουστσόφ, — ὁ Μόλοτοφ, ὁ Μάλενκοφ κι ὁ Βοροσίλοφ ἀντιτάχθηκαν σκληρά στή γραμμή τοῦ κόμματος, στήν καταγγελία, δηλαδή, τῆς προσωπολατρίας, στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐσωκομματικῆς δημοκρατίας, στήν καταδίκη καί τό διόρθωμα ὅλων τῶν ὑπερβάσεων ἐξουσίας, στήν ἀνακάλυψη τῶν ὑπεύθυνων γιά τίς διώξεις καί τίς προγραφές. Αὐτό, βέβαια, δέν ἦταν τυχαῖο, γιατί οἱ ἴδιοι εὐθύνονταν προσωπικά γιά πολλές μαζικές προγραφές σέ βάρος στελεχῶν τοῦ κόμματος καί τῆς Κομσομόλ, στελεχῶν τῆς οἰκονομίας, στρατιωτικῶν καθώς καί γιά ἄλλα ἀνάλογα ἐπεισόδια πού σημειώθηκαν στήν περίοδο τῆς προσωπολατρίας».

Μιά τόσο ἀναπάντεχη στροφή στήν εἰσήγηση τοῦ Χρουστσόφ προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις στούς διαδρόμους τοῦ Συνέδριου. Μερικά μέλη τοῦ Προεδρείου τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς δέν ἔκρυβαν τήν ὀργή τους. Ἕνας γνωστός μου δούλευε στό μηχανισμό

τοῦ Συνέδριου. Τή δεύτερη μέρα, στό διάλειμμα, εἶδε τόν Σουσλόφ στόν μπουφέ πού, πολύ θυμωμένος, ἔλεγε στό συνομιλητή του: «Μά γιατί νά κάνουμε ἀκόμα τόσο θόρυβο σχετικά μέ τό πτῶμα τῆς ἀντικομματικῆς ὁμάδας; Εἴχαμε μάλιστα ἀποφασίσει νά μή θέσουμε τέτοιου εἴδους ζητήματα στό συνέδριο».

Ἀλλά καθώς εἶχαν ἔρθει τά πράγματα, δέν ἦταν δυνατό νά ἀρνηθοῦν πιά νά συζητήσουν γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τῶν πιό στενῶν συνεργατῶν του. Ὅλοι οἱ ὁμιλητές ἔκαναν βιαστικά τίς ἀπαραίτητες διορθώσεις στίς ἤδη ἕτοιμες ὁμιλίες τους. Ὁ Μαζούροφ, πού πῆρε τό λόγο ἀπό τούς πρώτους, διηγήθηκε μέ πολλές λεπτομέρειες τήν ἐξόντωση τῶν κομματικῶν στελεχῶν τῆς Λευκορωσίας πού εἶχε διαπράξει ὁ Μάλενκοφ. Ἡ Φούρτσεβα μίλησε γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Μόλοτοφ καί τοῦ Καγκάνοβιτς. Ὁ Πολιάνσκι ἀποκάλυψε πῶς ὁ Καγκάνοβιτς εἶχε ἐξοντώσει τά κομματικά στελέχη στό Κουμπάν. Ὁ Σόλοχοφ, πού μίλησε στίς 24 τοῦ Ὀκτώβρη, ζήτησε τή διαγραφή τῆς φραξιονιστικῆς ὁμάδας ἀπό τό Κόμμα. «Ἐδῶ στό συνέδριο, εἶπε ὁ Σόλοχοφ, μάθαμε νέες λεπτομέρειες γιά τήν ἐγκληματική τους δράση. Γι' αὐτό καί γεννιέται αὐθόρμητα τό ἐρώτημα: ὥς πότε θά καθόμαστε πλάι πλάι μ' ἐκείνους πού ἔκαναν ἕνα τόσο σοβαρό κι ἀνεπανόρθωτο κακό; Δέν εἴμαστε ὑπερβολικά ἀνεκτικοί ἀπέναντι σ' ἐκείνους πού ἔχουν στή συνείδησή τους τό θάνατο χιλιάδων πιστῶν παιδιῶν τῆς πατρίδας καί τοῦ κόμματος, τήν καταστροφή χιλιάδων συγγενῶν τους; Γιά τά ἐγκλήματα πού διέπραξαν ἐναντίον τοῦ λαοῦ καί τοῦ κόμματος πρέπει νά λογοδοτήσουν καί θά λογοδοτήσουν. Αὐτό ἀπαιτεῖ ἕνας νόμος πού τόν ἐγκρίνει ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα». Οἱ σύνεδροι κάλυψαν αὐτά τά λόγια μ' ἕνα θυελλῶδες χειροκρότημα.

Λεπτομερέστατες πληροφορίες γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τῶν πιό στενῶν συνεργατῶν του περιεῖχαν οἱ ὁμιλίες τῶν Ἰλιτσόφ, Σβέρνικ, Σελέπιν καί Σερτζούκ. Στά 1961 ὁ Σελέπιν ἦταν πρόεδρος τῆς Κά - Γκέ - Μπέ καί ὁ Σερτζούκ πρῶτος ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου τοῦ Κόμματος καί οἱ ὁμιλίες τους περιεῖχαν λεπτομέρειες, πού γιά κείνη τήν ἐποχή ἔκαναν αἴσθηση, σχετικά μέ τά ἐγκλήματα τῆς περιόδου 1936 - 39. Στό κλείσιμό του ὁ Χρουστσόφ ἐπανῆλθε στό πρόβλημα τῶν ἐγκλημάτων τοῦ Στάλιν καί τοῦ κύκλου του, ἀφιερώνοντας στό θέμα αὐτό περισσότερο χρόνο καί μεγαλύτερη προσοχή ἀπό ὅ,τι στήν εἰσήγησή του. Διηγήθηκε μέ λεπτομέρειες τίς περιστάσεις τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρτζονικίτζε, τόν τουφεκισμό τοῦ Σβανίτζε, τό θάνατο τῶν διοικητῶν τοῦ

Κόκκινου Στρατοῦ, τῶν μελῶν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καί τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου, τίς ἐξαιρετικά ὕποπτες περιστάσεις τῆς δολοφονίας τοῦ Κίροφ. Μέ τήν ὁμόφωνη ἔγκριση τοῦ Συνέδριου, ὁ Χρουστσόφ πρότεινε νά ἀνεγερθεῖ στή Μόσχα ἕνα μνημεῖο γιά νά ἀποθανατίσει «τούς συντρόφους πού ἔπεσαν θύματα τῆς αὐθαιρεσίας».

Λίγο πρίν τό τέλος τοῦ Συνέδριου, ἡ Σπυριδόνοβα, τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης τοῦ Λένινγκραντ, ὁ Ντεμίτσεφ, ὁ Τζαβιχσβίλι καί ὁ Ποντγκόρνι, ἀπό τίς κομματικές ὀργανώσεις τῆς Μόσχας, τῆς Γεωργίας καί τῆς Οὐκρανίας, ζήτησαν τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τό Μαυσωλεῖο τῆς σαρκοφάγου μέ τή σορό τοῦ Στάλιν, γιατί, ὅπως εἶπε ὁ Ντεμίτσεφ, «ἄν ἔμενε ἀκόμα ἐκεῖ, θά ἦταν ἱεροσυλία». Μετά τήν ὁμιλία τῆς ἀντιπροσώπου Λαζούρκινα, πού εἶχε περάσει δεκαεφτά χρόνια στά σταλινικά στρατόπεδα καί τίς φυλακές, τό 22ο Συνέδριο ἀποφάσισε νά μεταφερθεῖ ἡ σορός τοῦ Στάλιν ἀπό τό Μαυσωλεῖο. Ἡ ἀπόφαση ἔλεγε ἐπί λέξει: «Θεωρεῖται ἄσκοπο νά διατηρηθεῖ ἀκόμα στό Μαυσωλεῖο ἡ σαρκοφάγος μέ τό φέρετρο τοῦ Στάλιν, δεδομένου ὅτι οἱ σοβαρές παρεκτροπές τοῦ Στάλιν ἀπό τή λενινιστική διδασκαλία, οἱ καταχρήσεις ἐξουσίας, οἱ μαζικές προγραφές σέ βάρος τίμιων σοβιετικῶν πολιτῶν καί ἄλλες πράξεις πού διαπράχθηκαν στήν περίοδο τῆς προσωπολατρίας καθιστοῦν ἀδύνατη τήν παραπέρα παραμονή τοῦ φέρετρου στό Μαυσωλεῖο τοῦ Λένιν».

Ἡ ἀπόφαση πάρθηκε τό πρωί τῆς 30 Ὀκτώβρη. Πραγματοποιήθηκε τήν ἐπόμενη νύχτα. Σ' ἕνα ποίημά του («Οἱ κληρονόμοι τοῦ Στάλιν»), πού δημοσιεύτηκε στήν «Πράβδα» καί ξεσήκωσε πολύ θόρυβο, ὁ γνωστός σοβιετικός ποιητής Γεφτουσένκο ἔγραφε:

Σώπαινε τό μάρμαρο. Ἀστραπόλαμπε σιωπηλό τό γυαλί.
Ἀκίνητος ἔστεκε ὁ φρουρός, σάν μπρούντζινο ἄγαλμα στόν ἄνεμο.
Γύρω στό φέρετρο μιά ἐλαφριά ὁμίχλη. Ξεχυνόταν μιά μυρωδιά
μέσα ἀπό τίς χαραμάδες,
καθώς τό μεταφέραν ἔξω ἀπό τό μαυσωλεῖο
ἀρμένιζε ἀργά ἀγγίζοντας μόλις τίς λόγχες.
Σώπαινε κι ἐκεῖνο — κι ἐκεῖνος! — ἀλλά ἀπειλητικά.
Σφίγγοντας τίς βαλσαμωμένες γροθιές του
ὁ ἄνθρωπος μέσα στό φέρετρο κολλοῦσε τό μάτι σέ μιά χαραμάδα,
κάνοντας τόν πεθαμένο.
Μηχανευόταvε κάτι. Εἶχε μπεῖ ἐκεῖ μέσα μονάχα γιά ἕναν ὑπνάκο.

Κι ἐγώ ἀπευθύνω στήν κυβέρνηση μιά παράκληση:
διπλασιᾶστε, τριπλασιᾶστε τίς φρουρές στήν ταφόπετρα
μπᾶς καί σηκωθεῖ ὁ Στάλιν καί μαζί μέ τόν Στάλιν τό παρελθόν.

Ἀλλά καμιά φρουρά δέν ἔβαλαν κοντά στήν ταφόπετρα κάτω ἀπό τήν ὁποία βρίσκεται ἡ τέφρα τοῦ Στάλιν. Θά ἦταν πολύ μεγάλη ἡ τιμή. Σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό Μαυσωλεῖο ἔσκαψαν ἕνα βαθύ λάκκο κι ἐκεῖ μέσα κατέβασαν τό φέρετρο τοῦ Στάλιν. Τόν τάφο δέν τόν σκέπασαν μέ χῶμα. Πλάι στόν ἀνοιχτό λάκκο ἔφεραν φορτηγά πού ἄδειασαν τό φορτίο τους ἀπό ὑγρό γύψο πάνω στό φέρετρο πού εἶχε τοποθετηθεῖ στό βάθος. Στήν ἐπιφάνεια τοποθέτησαν μιά ἁπλή πλάκα ἀπό γρανίτη, πάνω στήν ὁποία ἀργότερα χάραξαν τήν ἁπλή ἐπιγραφή: «Ι. Β. Στάλιν». Ὅταν στίς 31 Ὀκτώβρη 1961 ὁ Χρουστσόφ ἔκλεισε τό 22ο Συνέδριο, ἡ σαρκοφάγος μέ τό φέρετρο τοῦ Στάλιν δέν ὑπῆρχε πιά στό Μαυσωλεῖο τῆς Κόκκινης Πλατείας.

Τό 22ο Συνέδριο ἀποτέλεσε σέ σχέση μέ τό 20ό, ἕνα μεγάλο βῆμα πρός τά ἐμπρός σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἀπομυθοποίηση καί τήν καταγγελία τοῦ σταλινισμοῦ· ὄχι μόνο γιατί ἔφερε στό φῶς λεπτομέρειες γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν πού ἀκόμα ἦταν ἄγνωστες, — μολονότι καί αὐτό ὑπῆρξε πολύ σημαντικό. Τό Συνέδριο ἀσχολήθηκε πολύ καί μέ τούς συνένοχους τοῦ Στάλιν, τόν Μόλοτοφ, τόν Καγκάνοβιτς, τόν Μάλενκοφ καί τόν Βοροσίλοφ. Ἐκεῖνο πού ἔχει μεγαλύτερη σημασία πάντως εἶναι τό γεγονός ὅτι τό Συνέδριο ἐξέτασε ὅλα αὐτά τά προβλήματα σέ δημόσιες συνεδριάσεις καί ὄχι «κεκλεισμένων τῶν θυρῶν». Τά κείμενα τῶν ὁμιλιῶν δημοσιεύονταν τήν ἐπομένη σ' ὅλα τά κεντρικά ὄργανα τοῦ τύπου. Θυμᾶμαι μέ πόσο ἐνδιαφέρον διαβάζαμε τότε ὅλοι τίς ἐφημερίδες, καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τίς ὁλοένα περισσότερες καταγγελίες. Μιλοῦσαν παντοῦ γι' αὐτό καί εἶχε κανείς τήν ἐντύπωση πώς, οὐσιαστικά, τό Συνέδριο εἶχε συνέλθει ὄχι γιά νά συζητήσει καί νά ἐγκρίνει τό νέο πρόγραμμα τοῦ ΚΚΣΕ ἀλλά γιά νά καταδικάσει τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν. Μονάχα μετά τό 22ο Συνέδριο στάθηκε δυνατό νά μπεῖ τέρμα στά ἀπειράριθμα σύμβολα τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν. Ξαναβαφτίστηκαν ὅλες οἱ πόλεις πού ἔφεραν τό ὄνομά του. Ἐξαφανίστηκαν οἱ πλατεῖες καί οἱ ὁδοί «Στάλιν», καταργήθηκαν οἱ τίτλοι ἐφημερίδων καί περιοδικῶν ὅπως «Στάλινετς» [Σταλινικός] ἤ «Μολοντόι Στάλινετς» [Νεαρός σταλινικός]. Τό ὄνομα τοῦ Στάλιν ἐξαφανίστηκε ἀπό τίς ὀνομασίες πολλῶν χιλιάδων ἐπιχειρήσεων, ἰ-

δρυμάτων, κολχόζ καί σοβχόζ.

Πολλά από τά μνημεία τοῦ Στάλιν εἶχαν γκρεμιστεῖ ἀπό τό 1956. Μέ ἐντολή τοῦ Κολζόφ, στό Λένινγκραντ, μερικά τρακτέρ ἔδεσαν μέ συρματόσχοινα τό ἄγαλμα τοῦ Στάλιν καί τό γκρέμισαν, μέρα μεσημέρι, μεταφέροντάς το σ' ἕνα χυτήριο ὅπου καί τό ἔλιωσαν. Γκρεμίστηκε καί ἔλιωσε τό τεράστιο μπρούντζινο ἄγαλμα τοῦ Στάλιν στή διώρυγα Βόλγα - Ντόν, πού γιά τήν κατασκευή του εἶχε δώσει διαταγή ὁ ἴδιος. Γκρέμισαν καί τό μεγάλο ἄγαλμά του πού εἶχαν ὑψώσει στό ὄρος Δαυίδ, κοντά στήν Τιφλίδα. Σέ πολλές πόλεις, πάντως, τά ἀγάλματα τοῦ Στάλιν ἦταν ἀκόμα ἄθικτα. Τώρα, μετά τό 22ο Συνέδριο, τά γκρέμισαν παντοῦ. Μονάχα στή Γεωργία ἦταν δυνατό νά συναντήσεις δρόμους ἤ πλατεῖες μέ τό ὄνομα τοῦ Στάλιν. Καί μονάχα ἐκεῖ διατηρήθηκαν, σέ κανένα μουσεῖο, μικρές ἐκθέσεις ἀφιερωμένες στόν Στάλιν. Καί τό ἄγαλμα τοῦ Στάλιν, στήν κεντρική πλατεία τῆς Τιφλίδας μεταφέρθηκε, ἀλλά κατά πάσα πιθανότητα δέν τό κατάστρεψαν.

Τό 22ο Συνέδριο ἄνοιξε τό δρόμο γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα καί τή δημοσίευση ἔργων πάνω σέ θέματα πού μέχρι τότε θεωροῦνταν ταμπού. Μεταξύ 1962 καί 1964 δημοσιεύτηκαν στήν ΕΣΣΔ δεκάδες βιβλία κι ἑκατοντάδες ἄρθρα πάνω σέ πολλά γεγονότα σχετικά μέ τά ἐγκλήματα τοῦ Στάλιν καί τῶν συνενόχων του πού ἡ κοινή γνώμη ἀκόμα δέν τά ἤξερε. Στίς κεντρικές ἐφημερίδες καί σ' ἐκεῖνες τῶν ὁμόσπονδων καί αὐτόνομων δημοκρατιῶν, στά τοπικά καί περιφερειακά ὄργανα ἄρχισαν νά κάνουν τήν ἐμφάνισή τους πολλές νεκρολογίες στή μνήμη κρατικῶν, οἰκονομικῶν καί κομματικῶν στελεχῶν, στρατιωτικῶν, πνευματικῶν ἀνθρώπων πού εἶχαν χαθεῖ στίς δεκαετίες τοῦ '30 καί τοῦ '40. Στά τέλη τοῦ 1971 στό προσωπικό μου ἀρχεῖο ὑπῆρχαν περίπου χίλια ἄρθρα πού κατέληγαν μέ τά λόγια: «Ἔπεσε θύμα τῶν ἀδικαιολόγητων διώξεων πού ἔλαβαν χώρα στά χρόνια τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν. Ἀποκαταστάθηκε μετά θάνατο». Ἤ πάλι: «Βρῆκε τραγικό θάνατο στά χρόνια τῆς προσωπολατρίας τοῦ Στάλιν. Τό Κόμμα ἀποκατάστησε τήν τιμή του». Τήν ἑπομένη τοῦ 22ου Συνέδριου δεκάδες καί ἑκατοντάδες ἄτομα ἄρχισαν νά γράφουν ἀναμνήσεις οἱ ὁποῖες, φυσικά, διαφέρανε μεταξύ τους ὡς πρός τήν ἀντικειμενικότητα καί τό ταλέντο. Ἡ προσωπολατρία τοῦ Στάλιν, οἱ παραβάσεις τῆς ἐξουσίας, οἱ φυλακές καί τά στρατόπεδα συγκέντρωσης ἔγιναν θέμα τῆς λογοτεχνίας. Τό πιό σπουδαῖο καί χαρακτηριστικό γεγονός ἀπό αὐτή τήν ἄποψη στάθηκε φυσικά ἡ ἀπόφαση τοῦ Τβαρντόβσκι

νά δημοσιεύσει στό «Νόβι Μίρ» τό σύντομο μυθιστόρημα τοῦ Σολζενίτσιν «Μιά ἡμέρα τοῦ Ἰβάν Ντενίσοβιτς». Καί τά ἄλλα ὅμως ἔργα μέ τό ἴδιο θέμα, ἕνα μέρος ἀπό τά ὁποῖα (ὅπως λόγου χάρη οἱ ἀναμνήσεις τοῦ στρατηγοῦ Γκορμπάτοφ) δημοσιεύτηκε κι ἕνα ἄλλο κυκλοφόρησε σ' ὅλη τή χώρα χειρόγαρφο (λόγου χάρη τό «Ταξίδι στόν ἴλιγγο» τοῦ Γκίνζμπουργκ ἤ τά «Διηγήματα τῆς Κολυμά» τοῦ Σαλάμοφ), ἄφησαν ἀνεξίτηλα τά σημάδια τους στή συνείδηση ἐκείνων πού τά διάβασαν, μολονότι τέτοιου εἴδους διαδικασίες καί τάσεις δέν ἀναπτύχθηκαν μέ ἀρκετή συνέπεια, στό σύνολό τους. Πάντως, ἡ κατάσταση πού δημιουργήθηκε στόν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς λογοτεχνίας τήν ἐπομένη τοῦ 22ου Συνέδριου διαφέρει οὐσιαστικά ἀπό ἐκείνη πού εἶχε δημιουργηθεῖ μετά τό 20ό Συνέδριο. Τό περίπλοκο καί δύσκολο ἔργο τῆς προσαρμογῆς καί τῆς ἐπανεκτίμησης πολλῶν ἀξιῶν, πού εἶχε ἐκδηλωθεῖ τήν ἐπομένη τοῦ 20οῦ Συνέδριου στό διεθνές σοσιαλιστικό καί κομμουνιστικό κίνημα, πῆρε σημαντικές διαστάσεις στή χώρα μας προπαντός μετά τό 22ο Συνέδριο. Γι' αὐτό κι ἐμεῖς γενικά μιλᾶμε γιά «γραμμή τοῦ 20οῦ καί τοῦ 22ου Συνέδριου». Γι' αὐτό καί κλείνουμε ἕνα ἄρθρο ἀφιερωμένο στά εἰκοσάχρονα τοῦ 20οῦ Συνέδριου μέ τήν ἐξιστόρηση τοῦ 22ου.

Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ «Ἀρχιπέλαγους Γκούλαγκ» τοῦ Σολζενίτσιν

τοῦ Ρόυ Μεντβέντιεφ

Τό θέμα καί μιά γενική ἐκτίμηση

Βγῆκε ὁ δεύτερος τόμος τοῦ «Ἀρχιπέλαγους Γκούλαγκ» τοῦ Σολζενίτσιν. Ὁ πρῶτος τόμος περιεῖχε μιά λεπτομερή ἀνάλυση τῶν ὅσων εἶχαν προηγηθεῖ τοῦ ἐγκλεισμοῦ ἑκατομμυρίων σοβιετικῶν στά σταλινικά στρατόπεδα συγκέντρωσης: τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο γίνονταν οἱ συλλήψεις καί τῶν διαφόρων μορφῶν φυλάκισης, τῶν βασανιστηρίων στή διάρκεια τῶν ἀνακρίσεων, τῶν δικαστικῶν καί παραδικαστικῶν διώξεων, τῶν στρατοπέδων μεταγωγῆς καί τῶν μεταγωγῶν. Στό δεύτερο τόμο ὁ συγγραφέας μπαίνει στό πιό σημαντικό καί κεντρικό μέρος τοῦ Γκούλαγκ, στά ἀναμορφωτικά στρατόπεδα, ἤ ὅπως ὀρθά τά χαρακτηρίζει ὁ Σολζενίτσιν, «τά στρατόπεδα ἐργασίας καί ἐξόντωσης». Δέν ὑπάρχει τίποτα πού ὁ συγγραφέας νά τό παραμελεῖ. Ἡ ἱστορία τοῦ πῶς δημιουργήθηκαν τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, ἡ οἰκονομία τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας, ἡ δομή τῆς διαχείρισης, οἱ κατηγορίες τῶν κρατουμένων καί ἡ καθημερινή τους ζωή, οἱ συνθῆκες διαβίωσης τῶν γυναικῶν καί τῶν ἀνηλίκων, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στούς κανονικούς κρατούμενους καί τούς «Πριντούρκι»[1], ἀνάμεσα στούς κοινούς ἐγκληματίες καί τούς πολιτικούς κρατούμενους, ἡ συνοδεία, ἡ ὑπηρεσία πληροφοριῶν, ἡ στρατολόγηση χαφιέδων, οἱ τιμωρίες καί οἱ «ἐπιβραβεύσεις», ἡ δραστηριότητα τῶν νοσοκομείων καί τῶν ἰατρείων, ἡ ἀγωνία καί ἡ δολοφονία καθώς καί ἡ ἁπλή διαδικασία τῆς κηδείας, ὅλα αὐτά ἐξετάζονται στό βιβλίο τοῦ Σολζενίτσιν. Ὁ συγγραφέας

1. Ὁ «πριντούρκ» εἶναι ὁ κρατούμενος στήν ὑπηρεσία τῆς διοίκησης τοῦ στρατόπεδου.

περιγράφει τίς διάφορες φάσεις τῆς καταναγκαστικῆς ἐργασίας τῶν καταδίκων, τήν πενιχρή διατροφή τους, βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ στρατοπέδου γιά νά ἐπεκτείνει τήν ἀνάλυσή του στό ἄμεσο περιβάλλον του, στήν ψυχολογικά ἰδιόμορφη κατάσταση καί στή συμπεριφορά τῶν κρατουμένων καί τῶν δεσμοφυλάκων τους.

Ὅπως καί ὁ πρῶτος, ἔτσι κι ὁ δεύτερος τόμος εἶναι ἀξιόλογος, πολύ περισσότερο ἀφοῦ ἡ εὐσυνείδητη λεπτομερής ἔρευνα στηρίζεται σέ ἀξιόπιστα γεγονότα. Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, ὁ δεύτερος τόμος δέν προκαλεῖ ἐκεῖνο τό αἴσθημα βαθυτάτου δέους, ἐκεῖνο τό ψυχικό τραῦμα πού προκαλοῦσε ὁ πρῶτος. Ἴσως, ὅμως, νά πρόκειται γιά δική μου ἐντύπωση, ἐπειδή ἔχω διαβάσει δεκάδες καί δεκάδες ἀναμνήσεις πρώην κρατουμένων (πού, φυσικά, στήν πλειοψηφία τους δέν ἔχουν δημοσιευτεῖ) καί ἔχω ἀκούσει ἑκατοντάδες ἀφηγήσεις καί μαρτυρίες γιά τή ζωή στά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μπορεῖ νά παίζει ρόλο καί τό γεγονός ὅτι, παρά τήν ἀξιοπιστία τῶν κυριότερων γεγονότων (ὁ δεύτερος τόμος τοῦ «Ἀρχιπέλαγους» περιέχει, σέ σχέση μέ τόν πρῶτο, πολύ λιγότερες μικρο - ανακρίβειες), πολλές ἀπό τίς γνῶμες καί τίς κρίσεις τοῦ συγγραφέα εἶναι πολύ κατηγορηματικές καί μονόπλευρες καί ὅτι σπάνια οἱ γενικεύσεις του ἀποδεικνύονται βάσιμες. Αὐτό ἰσχύει, ἰδιαίτερα, γιά τήν ἀναπαράσταση τοῦ «ἐλεύθερου κόσμου» στό κεφάλαιο «Ἡ κακοποιημένη ἐλευθερία» ὅπου οἱ ἀποχρώσεις εἶναι ὑπερβολικά τονισμένες.

Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι τά ἐλαττώματα τοῦ δεύτερου τόμου, γιά τά ὁποῖα θά μιλήσω παρακάτω, δέ μειώνουν τήν αἰσθητική καί κοινωνική σημασία τοῦ βιβλίου πού δέν ἔχει ὅμοιό του στό λογοτεχνικό αὐτό εἶδος μέ θέμα τά στρατόπεδα.

Ἕνα ἀπό τά πρώην «παιδιά τοῦ Γκούλαγκ» πού εἶχε πάει νά ξαναεπισκεφτεῖ τή Βοκρούτα (ὅπως λέει καί ὁ Σολζενίτσιν, πολλούς πρώην κρατουμένους τούς τραβοῦν οἱ τόποι ὅπου δούλεψαν γιά χρόνια πίσω ἀπό τό συρματόπλεγμα), μοῦ διηγήθηκε ἐδῶ καί μερικά χρόνια ἕνα πολύ συνηθισμένο γιά κεῖνα τά μέρη γεγονός. Εἶχαν ἀρχίσει μόλις τό σκάψιμο γιά τά θεμέλια ἑνός σχολείου, ὅταν ὁ ἐκσκαφέας, μέ τή μετατόπιση τῶν πρώτων στρωμάτων χώματος, ἔφερε στήν ἐπιφάνεια μιά τεράστια ποσότητα ἀπό ἀνθρώπινα κόκαλα. Δέν ἐπρόκειτο βέβαια γιά καμιά προϊστορική ἀνακάλυψη καί κανένας ἀρχαιολόγος δέν ἔφτασε ἐπιτόπου. Ἐπρόκειτο στήν πραγματικότητα γιά ἕναν ἀπό ἐκείνους τούς τεράστιους κοινούς τάφους πού ἄνοιγαν κοντά στά βορεινά στρατόπεδα. Τούς ἔσκαβαν τό φθι-

νόπωρο, καί τό χειμώνα ἔριχναν μέσα τά πτώματα τῶν κρατουμένων πού πέθαιναν στό στρατόπεδο ἤ πού τούς ἐκτελοῦσαν, κι ὅταν πλησίαζε τό σύντομο βορεινό καλοκαίρι, τούς σκέπαζαν. Ἡ ἀνέγερση τοῦ σχολείου διακόπηκε, ὄχι βέβαια γιά νά ὑψώσουν κανένα μνημεῖο στούς ἄγνωστους κρατούμενους. Τή νύχτα τά ὀστᾶ μεταφέρθηκαν ἔξω ἀπό τήν πόλη καί θάφτηκαν (χωρίς νά τοποθετηθεῖ κανένα σημάδι πού νά δείχνει πώς ἐπρόκειτο γιά νεκροταφεῖο). Ἐκεῖ ὅπου βρισκόταν ὁ κοινός τάφος χτίστηκε τό σχολεῖο.

Ἐλάχιστες εἶναι, ἀλίμονο, οἱ ἐλπίδες νά ὑψωθοῦν μνημεῖα ἐκεῖ πού ἦταν τά μεγαλύτερα στρατόπεδα, νά γίνουν κάποτε μουσεῖα οἱ παράγκες, οἱ «ζῶνες», οἱ πυργίσκοι, τά ὑπόγεια τῶν στρατοπέδων, νά μπορεῖ κανείς νά βρίσκει τά ἀπειράριθμα ἐκεῖνα νεκροταφεῖα ὅπου εἶναι κατά πάσα πιθανότητα θαμμένοι περισσότεροι σοβιετικοί ἀπό ὅσους ἔπεσαν στό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ἐλάχιστες ἐλπίδες ὑπάρχουν νά ἀνάψουν μιά μέρα σ' ἐκείνους τούς τόπους καντήλια καί νά χαραχτοῦν πάνω σέ μαρμάρινες πλάκες τά ὀνόματα τῶν νεκρῶν καί τῶν δολοφονημένων. Ἴσως, τό μοναδικό μνημεῖο πού θά ἀφιερωθεῖ σ' αὐτούς, νά εἶναι τό βιβλίο. Καί τό «Ἀρχιπέλαγος Γκούλαγκ», πού ὁ συγγραφέας του τό ἀφιέρωσε σ' ὅλους ἐκείνους πού χάθηκαν μέσα στά στρατόπεδα καί «δέν ἔζησαν ἀρκετά γιά νά τά διηγηθοῦν», θά ἐπιζήσει καί δέ θά ξεχαστεῖ ποτέ.

Οἱ μύθοι τῶν στρατοπέδων

Εἶναι ἀναπόφευκτο στή χώρα μας, ὅπου δέν ὑπάρχει ἐλευθερία τύπου καί ἐνημέρωσης, ὅπου τό μεγαλύτερο μέρος τῶν πληροφοριῶν διοχετεύεται μέσα ἀπό κρυφά κανάλια, νά κυκλοφοροῦν ἀναρίθμητες φῆμες καί νά διαδίδονται κάθε εἴδους μύθοι πού ὁ κόσμος τούς δέχεται σάν ἀδιαμφισβήτητες ἀλήθειες. Μύθοι καί διαδόσεις, πού συχνά ἀπέχουν πολύ ἀπό τήν πραγματικότητα, δέν μποροῦσαν νά μή διαδίδονται ἀκόμα περισσότερο μέσα στά στρατόπεδα. Ἡ Ναταλία Ρεσιετόβσκαγια προσπάθησε τελευταῖα νά ἐπιβάλει τήν ἄποψη ὅτι καί τό ἔργο τοῦ Σολζενίτσιν δέν μπόρεσε νά τεκμηριώσει (ὄχι ἀπό δικό του φταίξιμο) πολλά ἀπό ἐκεῖνα πού ὁ συγγραφέας εἶχε μάθει ἀπό συντρόφους τοῦ στρατοπέδου ἤ τά εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπό κατοπινά γράμματα καί ἀφηγήσεις. Παρόλα αὐτά ἡ προσωπική του πείρα καί ἡ διαίσθησή του σάν ἐρευνητῆ καί λογοτέχνη τοῦ ἐπιτρέπουν νά ξεχωρίζει μέ ἀρκετή ἀκρίβεια τήν ἀλή-

θεια ἀπό τή φαντασία σέ ὅσα τοῦ διηγοῦνται. Ἄν, παρόλα αὐτά, στό «Ἀρχιπέλαγος» τοῦ Σολζενίτσιν, βρίσκουμε καί μερικούς μύθους, αὐτοί ἀφοροῦν προπαντός τό πιό μακρινό παρελθόν ἤ τή ζωή καί τίς «ὑποθέσεις» τῶν κορυφῶν τῶν «Ὀργάνων»[2] (ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Ἀμπακούμοφ, ὑπουργοῦ τοῦ «Ἔμ - Γκέ - Μπέ»)[3].

Σάν μύθος μοῦ φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά ἀναφερθεῖ ἡ περίπτωση τοῦ δεκατετράχρονου παιδιοῦ πού στίς 20 τοῦ Ἰούνη 1929 κάλεσε τόν Γκόρκι νά ἐπισκεφθεῖ τό εἰδικό στρατόπεδο τοῦ Σολοβκί, νά μιλήσει μαζί του, καί ἐπί μιάμιση ὥρα τοῦ διηγόταν τίς ἀνομίες πού διαπράττονταν μέσα στό στρατόπεδο. Κατά τόν Σολζενίτσιν, ὁ Γκόρκι βγῆκε ἀπό τό δωμάτιο μέ δάκρυα στά μάτια. Ἀλλά παρόλα αὐτά, ὄχι μόνο δέν ἔκανε τίποτα γιά τούς κρατούμενους τοῦ στρατόπεδου ἀλλά ἀργότερα ἐκθείασε ἐπανειλημμένα τούς ὑπαλλήλους τῆς Τσέκα[4] τοῦ Σολοβκί, αὐτούς τούς ἴδιους πού ἐκείνη τή νύχτα τουφέκισαν τό παιδί πού εἶχε πεῖ τήν ἀλήθεια. Κι ὅμως, ὁ ἴδιος ὁ Σολζενίτσιν λέει πώς οἱ πρῶτοι ἀνήλικοι ἔφτασαν στό Σολοβκί γύρω στά μέσα Μάρτη τοῦ 1929. Πῶς μποροῦσαν λοιπόν νά ξέρουν τί συνέβαινε στό Σολοβκί πολλά χρόνια πρίν, οἱ τρόφιμοι τοῦ παιδικοῦ στρατόπεδου πού μόλις εἶχαν φτάσει καί τούς κρατοῦσαν ἀπομονωμένους ἀπό τούς ἐνήλικους; Ὡστόσο, κι ἄν ἀκόμα αὐτό τό ἐπεισόδιο δέν ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ, δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀμφιβάλλουμε γιά τίς παρανομίες καί τίς αὐθαιρεσίες πού διαπράττονταν στό Σολοβκί, πού ὁ ἴδιος ὁ Σολζενίτσιν τίς ἔζησε καί πού ἐπιβεβαιώνονται καί ἀπό ἄλλες μαρτυρίες.

Πῶς ἔγιναν τά στρατόπεδα;

Ὁ Σολζενίτσιν λέει ὅτι στά 1918 ἄνοιξαν τά πρῶτα στρατόπεδα συγκέντρωσης γιά πολιτικούς ἀντίπαλους στή χώρα μας. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά συκοφαντία, ὅπως μερικοί ἐπικριτές του ὑποστηρίζουν. Ὁ Σολζενίτσιν ἀναφέρει ἕνα τηλεγράφημα πού ἔστειλε ὁ Λένιν στήν Εὐγενία Μπός, πρόεδρο τῆς ἐπαρχιακῆς ἐπιτροπῆς τῆς Πέντζα, γιά νά τῆς προτείνει «νά κλείσει τούς ὕποπτους σέ στρα-

2. Δηλαδή τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας.
3. Ἀρχικά τοῦ «Ὑπουργείου Κρατικῆς Ἀσφάλειας» στά ρούσικα.
4. Τσέκα, ἀπό τά ἀρχικά τῶν λέξεων στά ρούσικα τῆς «Ἔκτακτης Ἐπιτροπῆς» (γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀντεπανάστασης καί τοῦ σαμποτάζ), ὄνομα τῆς πρώτης σοβιετικῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας (1918 - 22).

τόπεδα συγκέντρωσης ἔξω ἀπό τήν πόλη» (Ἅπαντα, τόμος 50ός, Μόσχα, 1965, σ. 143 - 44, στά ρούσικα). Ἀλλά θά μποροῦσε νά εἶχε ἀναφέρει καί ἄλλα ἐπίσημα ντοκουμέντα. Γιά παράδειγμα, στήν εἰδική ἀπόφαση τοῦ Σοβναρκόμ τῆς Ὁμόσπονδης Ρωσικῆς Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας, τῆς 5 Σεπτέμβρη τοῦ 1918, λέγεται ἐπί λέξει: «... Εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπερασπίσουμε τή Σοβιετική Δημοκρατία ἀπό τούς ταξικούς ἐχθρούς, ἀπομονώνοντάς τους σέ στρατόπεδα συγκέντρωσης» («Ἐζενεντέλνικ Τσέκα», ἀρ. φ. 1, Σεπτέμβρης 1918, σ. 11). Τό Φλεβάρη τοῦ 1919 ὁ Σοκόλνικοφ, πού ἦταν μέλος τῆς Τσέκα τῆς Μπολσεβίκικης Περιφερειακῆς Στρατιωτικῆς Ἐπιτροπῆς καί τοῦ Στρατιωτικοῦ Ἐπαναστατικοῦ Σοβιέτ τοῦ Νοτίου μετώπου, ἀντιτάχθηκε στήν ὑπόδειξη τῆς Τσέκα νά τουφεκιστοῦν ὁμαδικά οἱ κοζάκοι πού εἶχαν ὑποστηρίξει τόν Κράσνοφ ἤ εἶχαν ὑπηρετήσει στό Λευκό στρατό καί πρότεινε νά χρησιμοποιηθοῦν μάλιστα οἱ κοζάκοι σέ δημόσια ἔργα στίς ἀνθρακοφόρες περιοχές, στήν κατασκευή τῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καί τήν κατεργασία τῆς τύρφης. Γι' αὐτόν τό σκοπό ζήτησε τηλεγραφικά νά «ἀρχίσει ἀμέσως ἡ κατασκευή τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης» (Κεντρικό Κομματικό Ἀρχεῖο). Τά στρατόπεδα συγκέντρωσης τῆς ἐποχῆς τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου ἦταν ἐγκαταστάσεις ἁπλές καί χοντροκαμωμένες, πού ὁ κανονισμός τους ἐλάχιστη σχέση εἶχε μ' ἐκεῖνον τῶν στρατοπέδων τῆς δεκαετίας τοῦ '30. Ἄλλοτε τούς κρατούμενους τούς βάζανε νά δουλεύουν, ἄλλοτε, στίς περιοχές τῶν ἐπιχειρήσεων, τούς κλείνανε ἁπλῶς στό συρματόπλεγμα ἔξω ἀπό τήν πόλη. Τά «κοινωνικά ὕποπτα στοιχεῖα» πού τά ἔκλειναν σ' αὐτά τά στρατόπεδα δέ δούλευαν· συγγενεῖς καί φίλοι τούς ἔφερναν φαΐ καί τούς τό ἔδιναν μέσα ἀπό τό συρματόπελγμα. Στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ὅπως προκύπτει ἀπό τά ἔγγραφα τῆς Τσέκα, οἱ κρατούμενοι στά στρατόπεδα συγκέντρωσης ἦταν στήν πλειοψηφία τους ἀγρότες πού τούς εἶχαν συλλάβει γιά «κερδοσκοπία». Μέ τό τέλος τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου πολλά στρατόπεδα διαλύθηκαν καί οἱ κρατούμενοι γύρισαν στά σπίτια τους. Ὅταν ἄρχιζε ἡ περίοδος τῆς ΝΕΡ (Νέας Οἰκονομικῆς Πολιτικῆς), ὅπως φαίνεται, τά στρατόπεδα πολιτικῶν κρατουμένων εἶχαν σχεδόν παντοῦ καταργηθεῖ (μέ ἐξαίρεση τό εἰδικό στρατόπεδο τοῦ Σολοβκί καί μερικά ἄλλα στρατόπεδα ἀπομόνωσης πολιτικῶν κρατουμένων, γιά τά ὁποῖα μιλάει ὁ Σολζενίτσιν).

Δέ μᾶς εἶναι δυνατό νά προσδιορίσουμε μέ ἀκρίβεια, στήν ἱστορία τῶν πρώτων στρατοπέδων συγκέντρωσης πολιτικῶν κρατουμένων,

τί ὑπαγορευόταν ἀπό τή σκληρή ἀνάγκη ἐκείνων τῶν καιρῶν καί τί ἀντίθετα ἦταν ἀποτέλεσμα μιᾶς ὁλότελα ἀδικαιολόγητης σκληράδας. Θά ἦταν ὡστόσο σφάλμα ἄν ἐξομοιώναμε τά στρατόπεδα τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου μ' ἐκεῖνα τῆς σταλινικῆς περιόδου ἤ ἄν ἀγνοούσαμε τό ὅτι στά χρόνια 1918 - 20 ἡ Σοβιετική Δημοκρατία βρισκόταν ἐπιπλέον σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τίς «λευκές» κυβερνήσεις πού ὑποστηρίζονταν ἀπό τούς ἐπεμβασίες καί ὅτι τά πολυάριθμα στρατόπεδα συγκέντρωσης πού εἶχαν δημιουργηθεῖ στά κατεχόμενα ἀπό τούς «λευκούς» καί τούς ἐπεμβασίες ἐδάφη ἦταν συχνά πολύ πιό φοβερά ἀπό ἐκεῖνα τῆς Ὁμόσπονδης Ρωσικῆς Σοβιετικῆς Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας. Τόν καιρό τοῦ Στάλιν ἡ τρομοκρατία τῶν στρατοπέδων στρεφόταν ἐναντίον ἀνυπεράσπιστων ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δέν τηροῦσαν καθόλου ἐχθρική στάση πρός τή μοναδική καί ἰσχυρή ἐξουσία πού κυριαρχοῦσε στή χώρα. Γιά τόν Σολζενίτσιν αὐτή ἡ διαφορά εἶναι σάν νά μήν ὑπάρχει.

Ὁ χείμαρρος τοῦ 1937

Ὁ Σολζενίτσιν δέν κρύβει τήν ἀπέχθειά του γιά τούς καθοδηγητές τῆς οἰκονομίας καί τοῦ κόμματος, τούς ἀνώτατους διοικητές τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ, τά στελέχη τῆς Κομσομόλ καί τῶν συνδικάτων καί προπαντός γιά τά ἡγετικά στελέχη τῆς ΝΚΒΔ (Λαϊκοῦ Ἐπιτροπάτου Ἐσωτερικῶν Ὑποθέσεων) καί τῆς Εἰσαγγελίας, πού μέ τή σειρά τους ἔπεσαν θύματα τῶν ἀπάνθρωπων προγραφῶν τοῦ 1937 καί 1938. Στόν πρῶτο τόμο τοῦ «Ἀρχιπέλαγους» ὁ Σολζενίτσιν εἶχε γράψει: «Ἐξετάζοντας λεπτομερῶς ὅλη τήν ἱστορία τῶν συλλήψεων καί τῶν δικῶν τῆς περιόδου 1936 - 38 νιώθουμε ἀποτροπιασμό ὄχι τόσο γιά τόν Στάλιν καί τούς συνενόχους του, ὅσο προπαντός γιά τούς κατηγορούμενους, πού ἔπεσαν σέ μιά ἄσκημη κατάσταση ταπείνωσης καί ἐξευτελισμοῦ. Μᾶς δημιουργεῖ ἀπέχθεια ἡ λιγοψυχία πού δείχνουν μπροστά στήν ὑπεροψία καί τήν ἀκαμψία» (σ. 138 - 39). Ὁ Σολζενίτσιν ἰσχυρίζεται ὅτι στά χρόνια τοῦ ἐμφύλιου πόλεμου, τῆς κολεκτιβοποίησης καί τῆς ἐκβιομηχάνισης οἱ ἄνθρωποι αὐτοί συμπεριφέρθηκαν ἀνηλεῶς στούς πολιτικούς ἀντιπάλους τους καί γι' αὐτό δέν πρέπει κανείς νά τούς λυπᾶται τώρα πού κι αὐτοί μέ τή σειρά τους ἔπεσαν θύματα τοῦ «συστήματος».

Καί στό δεύτερο ὀγκώδη τόμο τοῦ «Ἀρχιπελάγους» ὁ συγγρα-

φέας τηρεῖ τήν ἴδια στάση ἀπέναντι στό «χείμαρρο τοῦ 1937». Μέ φανερή ἱκανοποίηση ὁ Σολζενίτσιν ἀναφέρει τά ὀνόματα δεκάδων ἀνωτέρων στελεχῶν τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος πού ἐκτελέστηκαν μέ διαταγή τοῦ Στάλιν στά χρόνια 1937 - 38. Κατά τή γνώμη του τούς ἄξιζε αὐτή ἡ τύχη, γιατί πληρώθηκαν γιά ὅ,τι εἶχαν κάνει σέ ἄλλους. «Ἄν ὁ νεαρός Τουχατσέβσκι — γράφει ὁ Σολζενίτσιν — ἐπιστρέφοντας θριαμβευτής ἀπό τήν κατασταλτική δραστηριότητα πού εἶχε ἀναπτύξει σέ βάρος τῶν δυστυχισμένων ἀγροτῶν τοῦ Ταμπόφ, δέ βρῆκε στό σταθμό μιά Μαρούσια Σπιριδόνοβα[5] νά τόν ξεκάνει μέ μιά σφαίρα στό μέτωπο, αὐτό ἔγινε τελικά ἀπό ἕναν ἀποτυχημένο γεωργιανό παπά, δεκαέξι χρόνια ἀργότερα» (σ. 327).

Ἐμεῖς ὅμως δέν μποροῦμε σέ καμιά περίπτωση νά συμμεριστοῦμε αὐτές τίς διαθέσεις καί τίς δηλώσεις τοῦ Σολζενίτσιν.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, δέν μποροῦμε καθόλου νά ἀγνοήσουμε ὅτι τά στελέχη πού πέθαναν τό '30 ἦταν ἄνθρωποι τελείως διαφορετικοί μεταξύ τους τόσο σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τά προσωπικά πλεονεκτήματα ὅσο καί ἀπό τήν ἄποψη τῶν εὐθυνῶν γιά τά ἐγκλήματα τῶν προηγούμενων χρόνων. Ὑπῆρχαν ἀνάμεσά τους ἄνθρωποι πού εἶχαν ἤδη διαφθαρεῖ βαθύτατα κι εἶχαν τόσο ἀφομοιωθεῖ ἀπό τό σταλινικό σύστημα ὥστε χωρίς νά διστάζουν καθόλου ἐκτελοῦσαν τίς πιό σκληρές κι ἀπάνθρωπες ἐντολές — ἄνθρωποι πού, χωρίς νά νοιάζονται γιά τή χώρα καί τό λαό, σκέφτονταν μονάχα τόν ἑαυτό τους καί τήν ἐξουσία τους. Δέν περιορίζονταν μονάχα στό νά ἐκτελοῦν τίς ἐντολές ἀλλά ἐπιπλέον «ἔπαιρναν πρωτοβουλίες» καί βοηθοῦσαν τόν Στάλιν καί τά ὄργανα τῆς ΝΚΒΔ νά «ξεσκεπάζουν» καί νά ἐξοντώνουν τούς «ἐχθρούς τοῦ λαοῦ». Ἀλλά δέν ἦταν λίγοι κι ἐκεῖνοι πού γελιοῦνταν καί ἦταν ταυτόχρονα ὄργανα καί θύματα μιᾶς ἄλλης λατρείας, τῆς κομματικῆς πειθαρχίας. Ὑπῆρχαν ἀνάμεσά τους πολλοί τίμιοι ἄνθρωποι, θαρραλέοι καί γεμάτοι αὐτοθυσία, πού πολύ ἀργά εἶχαν ἀρχίσει νά καταλαβαίνουν. Δέν ἦταν λίγοι οἱ ἄνθρωποι πού σκέφτονταν, πού βασανίζονταν ἀπ' ὅσα συμβαίνανε στή χώρα, καί πού παρόλα αὐτά πίστευαν στό κόμμα καί στήν κομματική προπαγάνδα. Πιθανόν νά μποροῦμε σήμερα νά μιλήσουμε γιά πολιτική καί ἱστορική εὐθύνη ὅλου τοῦ δυναμικοῦ τοῦ κόμματος ὅσον ἀφορᾶ γεγονότα τῆς δεκαετίας τοῦ '20 καί τοῦ

---

5. Μαρία Α. Σπιριδόνοβα (1884 - 1941) ἡγετικό στέλεχος τῶν ἀριστερῶν σοσιαλεπαναστατῶν. Ἀνέπτυξε τρομοκρατική δράση.

'30. Κι ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὅλοι μαζί, ἀδιακρίτως, ἐγκληματίες πού πῆραν αὐτό πού τούς ἔπρεπε. Ἡ μοίρα πού χτύπησε τούς περισσότερους ἀπό τούς μπολσεβίκους πού εἶχαν κάνει τήν ἐπανάσταση, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μιά ἀπό τίς πιό τρομακτικές τραγωδίες τῆς ἱστορίας μας, κι ἐμεῖς δέν μποροῦμε σέ καμιά περίπτωση νά προσυπογράψουμε τήν προβληματική πρόταση πού κάνει ὁ Σολζενίτσιν, νά ἀντικατασταθοῦν δηλαδή τά λόγια «βρῆκε τραγικό θάνατο στά χρόνια τῆς προσωπολατρίας», πού περιέχονταν στίς νεκρολογίες πού δημοσιεύονταν στόν τύπο, μέ τά λόγια «βρῆκε κωμικό θάνατο...». Οἱ μεγαλύτεροι ἀνάμεσα στούς ρώσους συγγραφεῖς δέν ἐπέτρεψαν ποτέ στόν ἑαυτό τους νά προσβάλει τή μνήμη τῶν νεκρῶν. Ἄς θυμηθοῦμε τόν Πούσκιν: «Ὁ Ριέγκο ἦταν ἔνοχος ἀπέναντι στόν Φερδινάνδο. Συμφωνῶ· γι' αὐτό ὅμως τόν κρέμασαν. Πέστε μου ἄν εἶναι δίκαιο νά βρίζεις ἕνα θύμα τοῦ δήμιου».

Ὅταν διάβασα τόν πρῶτο τόμο τοῦ «Ἀρχιπέλαγους» μοῦ ἔκανε ἄσχημη ἐντύπωση τό γεγονός ὅτι ὁ Σολζενίτσιν περιγράφοντας τίς δίκες ὅπου ὁ Κριλένκο εἶχε παίξει τό ρόλο τοῦ δημόσιου κατήγορου, ὅταν ἦταν ἐπίτροπος τοῦ λαοῦ στή Δικαιοσύνη, ἔνιωθε κάποια «ἀνακούφιση» στή σκέψη ὅτι πρίν τόν τουφεκίσουν, στή φυλακή τοῦ Μπουτύρκι, εἶχε ὑποστεῖ κι ὁ ἴδιος τίς ταπεινώσεις στίς ὁποῖες εἶχε ὑποβάλει ἄλλους ἀνθρώπους. Μοῦ φαίνεται ὅτι μιά τέτοια στάση ἀπέχει πολύ ἀπό τήν κοινή αἴσθηση ἀνθρωπισμοῦ, γιά νά μή μιλήσουμε γιά τίς χριστιανικές ἀρχές τῆς «μεγαλοψυχίας» καί τῆς «μή κατηγορηματικότητας στήν κρίση» τίς ὁποῖες διακηρύσσει ὁ Σολζενίτσιν στό τέλος τοῦ δεύτερου τόμου.

Ἡ στάση τοῦ Σολζενίτσιν μᾶς φαίνεται λαθεμένη πολύ περισσότερο γιατί, ὅπως ξέρουμε, τούς σοβιετικούς καί κομματικούς ἡγέτες πού εἶχαν ἐξοντωθεῖ τούς ἀναπλήρωσαν ἐπανειλημμένα ἄνθρωποι ἀκόμα χειρότεροι. Γι' αὐτό, τόν καιρό τοῦ Γιέζοφ καί τοῦ Μπέρια μποροῦσες ἀκόμα ν' ἀναπολεῖς στελέχη τῆς Τσέκα σάν τόν Λάτσις καί τόν Πέτερς. Ἡ σκληρότητα τοῦ Λάτσις καί τοῦ Πέτερς, δικαιολογημένη ἤ ἀδικαιολόγητη, δέν ὑπαγορεύτηκε ποτέ ἀπό πλεονεξία, κολακεία καί σαδισμό. Πιθανῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέν ἔφτασαν νά διαπράξουν ἐγκλήματα σάν κι αὐτά πού διέπραξαν, ὡστόσο, ὁ Γιέζοφ, ὁ Μπέρια, ὁ Ζακόφσκι καί ἄλλα τέτοιου εἴδους ὑποκείμενα.

Ἁπλούστατα, τή φοβερή μοίρα τῶν στελεχῶν πού πιάστηκαν στά 1937 - 38 δέν τήν ἄξιζε κανείς. Καί δέν εἶναι δυνατό νά νιώ-

θεις εὐχαρίστηση στή σκέψη τῶν ἐξευτελισμῶν καί τῶν βασανισμῶν στούς ὁποίους ὑποβλήθηκαν, ἔστω κι ἄν ξέρεις ὅτι σέ πολλούς ἀπ' αὐτούς ἄξιζε ὁ θάνατος.

Ὁ Σαλάμοφ ἀφηγεῖται σ' ἕνα διήγημα ὅτι στή διάρκεια τῆς «ἀνάκρισης» τοῦ Νικόνοφ, ὑπαρχηγοῦ τῆς ΝΚΒΔ τοῦ Λένινγκραντ καί ἄξιου συνάδελφου τοῦ Γιέζοφ καί τοῦ Ζακόφσκι, τοῦ τσάκισαν τούς ὄρχεις (γιά τό βασανιστήριο αὐτό, τό πιό τρομερό, πού εἶναι ἀδύνατο νά τό ὑποφέρεις, μιλάει καί ὁ Σολζενίτσιν στό δεύτερο τόμο). Διαβάζοντας τό διήγημα τοῦ Σαλάμοφ δέν ἔνιωσα καμιά ἱκανοποίηση. Εἶναι πιθανό τοῦ Νικόνοφ νά τοῦ ἄξιζε ἐκτέλεση γιά τά ἐγκλήματά του· ὄχι ὅμως τά φοβερά βασανιστήρια καί ὁ ἐξευτελισμός. Εἶναι βαθύτατο ἠθικό σφάλμα τό νά σκέφτεται κανείς ὅτι οἱ διώξεις τοῦ Στάλιν σέ βάρος τῶν κυριότερων στελεχῶν τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος καί τοῦ Σοβιετικοῦ Κράτους ἀποτέλεσαν, ἔστω καί παρατραβηγμένα, ἕνα εἶδος ἱστορικῆς δικαιοσύνης. Ὄχι, ὁ θάνατος ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων στάθηκε ὁ πρόλογος τοῦ θριάμβου τῶν ἀκόμα φοβερότερων κατοπινῶν ἀδικιῶν — καί ὄχι μόνο ἀπέναντι στό κόμμα ἀλλά ἀπέναντι σ' ὁλόκληρο τόν πληθυσμό τῆς χώρας μας.

Ὅσο κι ἄν εἶναι πιθανό νά φανεῖ παράξενο, ὁ Σολζενίτσιν εἶναι ἕτοιμος νά δηλώσει ὅτι ὅλος ὁ σοβιετικός λαός — ὅλοι οἱ ρῶσοι καί οἱ ἄλλες ἐθνότητες — ἦταν ἄξιοι τῆς τύχης πού βρῆκαν στήν περίοδο ἀνάμεσα στό '20 καί τό '40. Στόν πρῶτο τόμο, χωρίς νά ἀναφέρεται μονάχα στό κόμμα, ἀλλά ἐξετάζοντας τούς πιό ἁπλούς καί ταπεινούς σοβιετικούς πολίτες, ἀναφωνοῦσε: «Ἀναλωθήκαμε σ' ἐκείνη τή μοναδική καί ζωντανή φλόγα τοῦ '17, καί κατόπιν β ι α σ τ ή κ α μ ε νά ὑποταχτοῦμε. Τό κάναμε μέ ε ὐ χ α ρ ί σ τ η σ η ... Ὅλα ὅσα ἀκολούθησαν, ἁπλούστατα, μ ᾶ ς ἄ ξ ι ζ α ν» (σ. 37. Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Σολζενίτσιν). Καί στό δεύτερο τόμο τοῦ «Ἀρχιπέλαγους» βρίσκουμε ἀρκετές δηλώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Τό λαθεμένο καί τό ἄδικο μιᾶς τέτοιας τοποθέτησης εἶναι τόσο φανερό ὥστε δέν μποροῦμε νά χάνουμε τόν καιρό μας μέ ἀντικρούσεις.

Οἱ κομμουνιστές αἰχμάλωτοι τοῦ Γκούλαγκ

Εἶναι πιθανό οἱ κομμουνιστές νά ἀποτέλεσαν τήν πλειοψηφία μεταξύ ἐκείνων πού στάλθηκαν στό θάνατο στά 1937 - 38. Πάντως,

ἑκατοντάδες χιλιάδες κομμουνιστές τῆς βάσης καί μεσαῖα στελέχη τοῦ κόμματος καί τῆς Κομσομόλ, πού πιάστηκαν ἐκεῖνα τά χρόνια, στάλθηκαν στά στρατόπεδα μαζί μέ τούς ἄλλους κρατούμενους. Στούς κομμουνιστές ὁ Σολζενίτσιν ἀφιερώνει ἕνα κεφάλαιο τοῦ δεύτερου τόμου, μολονότι ἀσχολεῖται ἀρκετά μ' αὐτούς καί στά ἄλλα κεφάλαια. Ἀφοῦ ἀναφέρεται σύντομα στούς κομμουνιστές γιά τούς ὁποίους «οἱ κομμουνιστικές πεποιθήσεις ἀποτελοῦσαν ἕνα καθαρά προσωπικό τους ζήτημα», καί πού δέν ἔκαναν ἐπίδειξη τῆς «κομματικότητάς» τους οὔτε προσπαθοῦσαν νά ξεχωρίσουν ἀπό τούς ἄλλους κρατούμενους, ὁ Σολζενίτσιν συγκεντρώνει τήν προσοχή του στούς «ὀρθόδοξους» καί στούς «νομιμόφρονες» (τό κεφάλαιο γιά τούς κομμουνιστές τιτλοφορεῖται ἀκριβῶς «Οἱ νομιμόφρονες»). Ἀκόμα καί στό στρατόπεδο συγκέντρωσης αὐτοί προσπαθοῦσαν νά δικαιολογήσουν τόν Στάλιν καί τήν τρομοκρατία, στά στρατόπεδα μεταγωγῶν τραγουδοῦσαν «Ἐγώ δέν ξέρω ἄλλη χώρα, ὅπου ὁ ἀέρας νά 'ναι τόσο καθαρός» καί θεωροῦσαν ὅτι μονάχα αὐτοί εἶχαν βρεθεῖ ἐκεῖ τυχαῖα, ἐνῶ οἱ ἄλλοι κρατούμενοι, τουλάχιστον οἱ περισσότεροι, εἶχαν καταδικαστεῖ γιατί τό ἄξιζαν. Ὁ Σολζενίτσιν βρίσκει ἕνα σωρό ἀφορμές γιά νά ἐμπαίξει αὐτούς τούς «νομιμόφρονες» καί τούς «ὀρθόδοξους». Μερικές φορές ἡ εἰρωνεία του εἶναι ὁλότελα δικαιολογημένη. Πραγματικά, ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές πού πιάστηκαν στά χρόνια 1937 - 38 δέν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού πίστευαν ἀκόμα στόν Στάλιν καί στόν ἴδιο τόν Γιέζοφ καί ἀπομονώνονταν ἀπό τούς ἄλλους κρατούμενους ἤ τούς φέρνονταν μέ ἐχθρότητα. Ἀλλά ἡ ἐπανάκτηση τῆς ἱκανότητας νά ξεχωρίζουν τήν ἀλήθεια, μολονότι — γιά εὐνόητους λόγους — δέν ἦταν πάντοτε ὁλοκληρωμένη, ἔγινε πάντως πολύ γρήγορα καί ἤδη, ὕστερα ἀπό λίγους μῆνες «ἀνακρίσεων», ὁ ἀριθμός τῶν «νομιμοφρόνων» καί τῶν «ὀρθόδοξων» μεταξύ τῶν μελῶν τοῦ κόμματος πού εἶχαν συλληφθεῖ, μειώθηκε σημαντικά. Στά στρατόπεδα δέν ἦταν καθόλου πολλοί. Ἐννοεῖται, βέβαια, ὅτι ἡ καταδικαστική ἀπόφαση τοῦ Στάλιν καί τῶν ὀργάνων τῆς ΝΚΒΔ δέ συνεπαγόταν καθόλου, γιά τήν πλειοψηφία τῶν κομμουνιστῶν, τήν ἄρνηση καί τῶν σοσιαλιστικῶν καί κομμουνιστικῶν πεποιθήσεών τους.

Ὁ Σολζενίτσιν ὁλοφάνερα ψεύδεται ὅταν, περιγράφοντας τίς περιπέτειες τῶν κομμουνιστῶν στό στρατόπεδο συγκέντρωσης, δηλώνει πώς αὐτοί «δέ διαμαρτύρονταν ποτέ γιά τίς προκλήσεις τῶν παλιανθρώπων στήν κουζίνα ἤ στίς ἀγγαρεῖες» (σ. 337) καί ὅτι «οἱ ὀρθόδοξοι γρήγορα θά τακτοποιηθοῦν ὅλοι πολύ καλά» (σ. 329). Ὁ

συγγραφέας τοῦ «'Αρχιπέλαγους» κάνει μάλιστα καί τήν ἑξῆς ὑπόθεση: «Ποιός ξέρει ἄν δέν ὑπῆρξε κάποια γραπτή ἤ ἔστω καί μόνο προφορική ἐντολή, νά τακτοποιηθοῦν εὐπρεπέστερα οἱ κομμουνιστές» (σ. 339).

"Οχι, 'Αλεξάντρ 'Ισάγιεβιτς, τέτοια ἐντολή δέ δόθηκε, κι ἐσεῖς τό ξέρετε πολύ καλά ὅταν στό «Μιά μέρα τοῦ 'Ιβάν Ντενίσοβιτς» διηγηθήκατε πῶς πέταξαν τόν κομμουνιστή Μπογιανόβσκι στό κελί τῆς ἀπομόνωσης χωρίς κανένα λόγο. 'Από τήν περίπτωση τοῦ Μπορίς Τζάκοφ καί τῆς Γκαλίνας Σερεμπριάκοβα δέν μποροῦμε νά ποῦμε πῶς συμπεριφερόταν καί πῶς ζοῦσε ἡ πλειοψηφία τῶν κομμουνιστῶν πού τούς εἶχαν κλείσει στά σταλινικά στρατόπεδα. 'Από πολλές ἀπόψεις, ζοῦσαν χειρότερα ἀπό ἄλλες κατηγορίες κρατουμένων, κι οἱ κομμουνιστές πού χάθηκαν στά στρατόπεδα συγκέντρωσης δέν εἶναι καθόλου λιγότεροι ἀλλά — ἀντίθετα — μᾶλλον περισσότεροι ἀπό τούς ἄλλους κρατούμενους. Βέβαια, δέν ἔχουμε ἐλεγμένα στατιστικά στοιχεῖα σχετικά μ' αὐτό. Παρόλα αὐτά, ἀπό τά ὑλικά τῶν κομματικῶν διασκέψεων πού συνῆλθαν μετά τό 22ο Συνέδριο τοῦ ΚΚΣΕ μαθαίνουμε πώς στά χρόνια 1955 - 57 ἐπέστρεψε στή Μόσχα μονάχα τό 6% τῶν κομματικῶν μελῶν πού εἶχαν συλληφθεῖ ἐδῶ ἀπό τό 1936 ὥς τό 1939. Οἱ ὑπόλοιποι, τό 94%, ἀποκαταστάθηκαν μ ε τ ά θ ά ν α τ ο. Συνολικά, ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο μέλη τοῦ κόμματος πού συνέλαβαν σ' ὁλόκληρη τή Σοβιετική Ένωση στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ '30, γύρισαν πίσω λίγο παραπάνω ἀπό ἑξήντα ὥς ὀγδόντα χιλιάδες ἄτομα, ὕστερα ἀπό δεκαπέντε μέ δεκαοχτώ χρόνια κράτηση. Τά βάσανα πού εἶχαν ὑποφέρει τούς εἶχαν ἀφήσει τόσο βαθιά σημάδια ὥστε ἐλάχιστοι ἔμοιαζαν κάπως μέ τούς ἀνθρώπους γιά τούς ὁποίους ὁ Σολζενίτσιν μιλάει σήμερα μέ τόσο σαρκασμό.

'Ο σοσιαλισμός, ἐπανάσταση ἤ θρησκεία;

Στό τέταρτο μέρος τοῦ βιβλίου («'Η ψυχή καί τό συρματόπλεγμα») ὁ Σολζενίτσιν ἐξετάζει κυρίως τήν πνευματική ἀναμόρφωση πού ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς παραμονῆς του στό στρατόπεδο, τήν ἀνάκτηση ἐκείνης τῆς πίστης στό Θεό, πού τοῦ εἶχαν ἐμποτίσει ἀπό τά μικρά του χρόνια καί πού εἶχε ἀπαρνηθεῖ στήν πρώτη νιότη του γιά νά ἀσπαστεῖ τό μαρξισμό. Προκαλεῖ ἔκπληξη τό γεγονός ὅτι, παρά τίς ἐπιφυλάξεις του, ὁ συγγραφέας φτάνει στό σημεῖο

νά ἐκφράσει τήν εὐγνωμοσύνη του γιά τό στρατόπεδο συγκέντρωσης, γιατί ἀκριβῶς οἱ ταλαιπωρίες πού εἶχε ὑποφέρει ἐκεῖ τόν εἶχαν βοηθήσει νά ἐπανέλθει στίς ἀγκάλες τῆς χριστιανοσύνης. «Εὐλογημένη νά 'σαι φυλακή!» γράφει μέ κεφαλαῖα γράμματα κλείνοντας τό κεφάλαιο «Ἀνάληψη» (σ. 604).

Σ' αὐτό τό μέρος τοῦ ἔργου του ὁ Σολζενίτσιν διατυπώνει βαθιές ἀλλά πολύ πικρόχολες σκέψεις. Ὡστόσο (τουλάχιστο κατά τή δική μου γνώμη), δέν εἶναι λίγες οἱ ψεύτικες χροιές. Οἱ ἀναφορές στό μαρξισμό, πού στηρίζονται σέ προκαταλήψεις, σάν τήν «ἄτεγκτη καί ἀλάθητη διδασκαλία, γιά τήν ὁποία ἰσχύει μονάχα τό ἀποτέλεσμα, ἡ ὕλη, ἀλλά ὄχι τ ό π ν ε ῦ μ α» (σ. 598), οἱ κρίσεις πάνω στό γεγονός ὅτι μονάχα ἡ πίστη στό Θεό μποροῦσε νά σώσει καί νά ἐξυψώσει τό πνεῦμα μέσα στά στρατόπεδα, ἐνῶ — ἀντίθετα — ἡ πίστη σ' ἕναν ἐπικείμενο θρίαμβο τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, σέ μιά καλύτερη κοινωνική ὀργάνωση, ἀντί νά ἀναχαιτίσει τήν ἠθική διαφθορά, ὁδηγοῦσε κατευθείαν στό χαφιεδισμό· ὅλα αὐτά δέν ἔχουν καμιά βάση καί εἶναι καρπός τῆς ὑπεροψίας. Μιά θρησκευτική μανία ὁδηγεῖ τόν Σολζενίτσιν σ' ἐκείνη τήν ἀκαμψία καί τό δῆθεν ἀλάθητο στίς κρίσεις του γιά τά ὁποῖα κατηγορεῖ τό μαρξισμό.

Ὁ Σολζενίτσιν δέν πιστεύει πώς κι ἐκεῖνοι πού δέν εἶναι θρῆσκοι ξέρουν νά διακρίνουν τό καλό ἀπό τό κακό.

Καθώς μάλιστα ταυτίζει τό σοσιαλισμό μέ τό σταλινισμό, ὁ Σολζενίτσιν δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβει ἐκείνους πού στήν τραγική ἐμπειρία τους καί σ' ἐκείνη τῶν συμπατριωτῶν τους βρίσκουν μιά παρότρυνση γιά νά ἐντείνουν τήν πάλη τους γιά τήν κοινωνική δικαιοσύνη, γιά ἕνα καλύτερο μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας πάνω στή γῆ, γιά τήν κατάργηση ὅλων τῶν μορφῶν ὑποδούλωσης τοῦ ἀνθρώπου στόν ἄνθρωπο — μαζί καί τῶν ψευτοσοσιαλιστικῶν. Ὁ Σολζενίτσιν δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβει ὅτι οἱ σοσιαλιστικές πεποιθήσεις μποροῦν ν' ἀποτελέσουν τό θεμέλιο μιᾶς ἀληθινῆς οὐμανιστικῆς ἠθικῆς καί ἑνός βαθιά ἀνθρώπινου ἤθους. Κι ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά προβλήματα τῆς ἠθικῆς καί τοῦ ἤθους δέ βρῆκαν ἀκόμα μιά ὁλότελα ἱκανοποιητική ἀπάντηση στό μαρξισμό - λενινισμό, δέν εἶναι καθόλου ἀλήθεια, ὅμως, ὅτι ὁ ἐπιστημονικός σοσιαλισμός εἶναι ἀπό τή φύση του ἀνίκανος νά δημιουργήσει ἠθικές ἀξίες.

Κλείνοντας τήν παράθεση τῶν σκέψεών του μέσα στό στρατόπεδο, ὁ Σολζενίτσιν λέει:

«Ἀπό τότε κατάλαβα τήν ἀλήθεια γιά ὅλες τίς θρησκεῖες τοῦ κό-

σμου· καταπολεμοῦν τό κακό μέσα στόν ἄνθρωπο (στόν κάθε ἄνθρωπο). Δέν μπορεῖ νά καταργηθεῖ τελείως τό κακό ἀπό τόν κόσμο, μπορεῖ ὅμως νά περιοριστεῖ στόν κάθε ἄνθρωπο.

Ἀπό τότε κατάλαβα τό ψεῦδος ὅλων τῶν ἐπαναστάσεων τῆς ἱστορίας· ἐξοντώνουν μονάχα τούς σύγχρονους φορεῖς τοῦ κακοῦ (καί, καθώς δέν ἔχουν καιρό γιά διακρίσεις, ἐξοντώνουν καί τούς φορεῖς τοῦ καλοῦ). Τό ἴδιο τό κακό, ὅμως, τό μεγαλύτερο, τό κουβαλοῦν μέσα τους σάν κληρονομιά» (σ. 612).

Αὐτή ἡ ἀντιπαράθεση δέν εἶναι, κατά τή γνώμη μου, οὔτε ὀρθή οὔτε δικαιολογημένη. Πραγματικά, εἶναι ἀνάγκη νά καταπολεμᾶται τό κακό ταυτόχρονα στόν κάθε ἄνθρωπο, στούς σύγχρονούς μας φορεῖς τοῦ κακοῦ καί στούς ἄδικους κοινωνικούς θεσμούς. Ἡ πάλη μπορεῖ νά προσλάβει διάφορες μορφές. Εἶναι καλύτερα νά γίνεται στά πλαίσια μιᾶς εἰρηνικῆς ἰδεολογικῆς ἅμιλλας, μέ τήν ἐφαρμογή μεταρρυθμίσεων καί τίς βαθμιαῖες ἀλλαγές πρός τό καλύτερο. Ὡστόσο, μπορεῖ νά καταστεῖ ἀναπόφευκτη ἡ προσφυγή σέ ἐπαναστατικές μορφές πάλης, πού, μολονότι μποροῦν νά προξενήσουν μεγάλο ἀριθμό θυμάτων καί συχνά νά ἀπογοητεύσουν, δέν ὁδηγοῦν ὁπωσδήποτε σέ αὔξηση τοῦ κακοῦ στόν κόσμο. Δέν εἶναι μόνο ἡ σοσιαλιστική διδασκαλία ἀλλά καί οἱ θεωρίες ὁποιασδήποτε θρησκείας πού μποροῦν νά παραποιηθοῦν καί νά χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀνθρωπότητας. Τέτοιου εἴδους παραδείγματα ὑπάρχουν ἀρκετά στήν ἱστορία τῆς ρούσικης ὀρθοδοξίας μέ τή σκοταδιστική της παράδοση. Ὅπως ξέρουμε, στό 16ο αἰώνα, ἡ ρούσικη Ἐκκλησία ἔκαιγε ἀκόμα ζωντανούς τούς αἱρετικούς. Συμπτωματικά, στή συμπεριφορά καί στίς πράξεις τοῦ Στάλιν διακρίνονται ὄχι μόνο ἡ πραγματιστική του στάση ἀπέναντι στή βία, ἀπέναντι στήν προσφυγή στά ἀκραῖα μέτρα, πού χαρακτηρίζει πολλούς ἐπαναστάτες, ἀλλά καί ὁ δογματισμός, ἡ πονηριά, ἡ ἀκαμψία καί ἄλλα χαρακτηριστικά πού ὥς ἕνα βαθμό εἶναι ἀναμφίβολα ἀπόρροια τῆς πεντάχρονης παραμονῆς του σ' ἕνα ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικό σχολεῖο καθώς καί τῶν τριῶν χρόνων στό σεμινάριο.

Τά ἐγκλήματα πού περιγράφει ὁ Σολζενίτσιν εἶναι τρομακτικά, κι ἐμεῖς ὅλοι συμφωνοῦμε μαζί του πώς πρέπει νά καταδικαστοῦν. Ἐγώ ὅμως εἶμαι ἐντελῶς πεισμένος ὅτι μονάχα ἡ ἐπικράτηση μιᾶς κοινωνίας πραγματικά σοσιαλιστικῆς, κοινωνικῶν καί ἠθικῶν σχέσεων αὐθεντικά σοσιαλιστικῶν μπορεῖ νά προφυλάξει σταθερά τήν ἀνθρωπότητα ἀπό μιά ἐπανάληψη τέτοιων ἐγκλημάτων.

Τό ψέμα μπορεῖς νά τό νικήσεις μόνο μέ τήν ἀλήθεια

τοῦ Λέβ Κόπελεφ

I.

Τό «Γράμμα πρός τούς ἡγέτες τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης» γράφτηκε καί στάλθηκε τό Σεπτέμβρη τοῦ 1973 ὅταν ὁ συγγραφέας του ὑποβαλλόταν σέ ἄγριο διωγμό ἀπό τίς στῆλες τῶν ἐφημερίδων, στίς συνελεύσεις καί σέ εἰδικές δημόσιες συνελεύσεις. Ἦταν φανερό πώς ἡ συντριπτική δύναμη τοῦ κράτους, οἱ ἀναρίθμητες δυνάμεις τῆς ἐπίσημης προπαγάνδας, χιλιάδες ἀξιωματοῦχοι καί στελέχη τῶν πολιτιστικῶν ἱδρυμάτων, τῆς πολιτικῆς ἀστυνομίας, τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, τῶν κομματικῶν ὀργανώσεων, τοῦ συνδικάτου καί ἄλλοι ὀρθώνονταν ἐναντίον του καί ἐναντίον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἀντρέι Σαχάροφ. Τούς εἶχαν κηρύξει πόλεμο εἰσαγγελεῖς καί ἀκαδημαϊκοί, χαφιέδες καί καλλιτέχνες τοῦ λαοῦ, ἁπλοί ἀστυνομικοί καί τιμημένοι μέ τά μεγαλύτερα καλλιτεχνικά καί λογοτεχνικά βραβεῖα, ἀνώνυμοι ἐργαζόμενοι, ὑπεύθυνοι γιά τόν ἔλεγχο τῆς ἀλληλογραφίας, μαστόροι στήν παρακολούθηση τῶν τηλεφώνων καί συγγραφεῖς μυθιστορημάτων, τραγουδιῶν, σκηνοθέτες ταινιῶν μέ μεγάλη ἐπιτυχία...

Σέ πεῖσμα ὅμως ὅλου αὐτοῦ τοῦ κόσμου, παρά τίς ἀπειλές, τίς κατάρες καί τίς συκοφαντίες πού ἀντιμετώπιζαν κάθε μέρα καί ὥρα, ὁ Ἀλεξάντρ Σολζενίτσιν κατάστρωνε τήν ἔκκλησή του «πρός τούς ἡγέτες τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης», προσπαθώντας νά τούς κάνει νά σκεφτοῦν σοβαρά, ξεκινώντας ἀπό ἐκτιμήσεις πού ὁ ἴδιος τίς θεωροῦσε βασικές, τή σωτηρία τῆς Ρωσίας.

Οἱ ἀδιαμφισβήτητα εὐγενικές καί μεγαλεπήβολες προθέσεις ἀποτελοῦν, κατά κάποιο τρόπο, τό ἀποκορύφωμα τῆς πολύχρονης σύγκρουσης ἀνάμεσα στό συγγραφέα καί στό κράτος. Ἕνας λόγος παραπάνω, λοιπόν, γιά νά ἐξετάσουμε μέ προσοχή καί σοβαρότητα

μέ ποιό τρόπο ἐπιτυγχάνεται αὐτός ὁ σκοπός.

Τά λογοτεχνικά καί πολιτικά ἐπιτεύγματα τοῦ Σολζενίτσιν, ἡ δικαιολογημένη παγκόσμια δόξα του τόν τοποθετοῦν πάνω σ' ἕνα βάθρο τόσο ὑψηλό ὥστε κάθε λέξη, πού προφέρει ἀπό κεῖνο τό ὕψος, βρίσκει ἀπήχηση στόν κόσμο, βρίσκει πλῆθος ἀναγνῶστες καί ἀκροατές σέ πεῖσμα ὅλων τῶν λογοκριτῶν, ὑπερνικώντας κάθε προσπάθεια νά σκεπαστεῖ ἡ φωνή του. Γι' αὐτό κι ὅταν ὁ συγγραφέας τοῦ «Μιά μέρα τοῦ Ἰβάν Ντενίσοβιτς» καί τοῦ «Τμήματος Καρκινοπαθῶν» δημοσιεύει τίς θεωρητικές του μελέτες, προγνωστικά καί ἐκκλήσεις, τό νόημά τους καί ἡ δυνητική τους ἐπίδραση πάνω στά πιό διαφορετικά μεταξύ τους ἄτομα, εἶναι τεράστια.

Τό «Γράμμα πρός τούς ἡγέτες» περιέχει τόσο νέες — οὐσιαστικά — κρίσεις γιά τό συγγραφέα του ὅσο καί σκέψεις πού εἶχε διατυπώσει προηγούμενα, στό γράμμα πρός τόν πατριάρχη Πιμέν, στήν ὁμιλία του γιά τό Βραβεῖο Νόμπελ, στήν εἰσήγηση καί στό ἄρθρο «Εἰρήνη καί βία» (Αὔγουστος 1973). Ὅταν ὁ Σολζενίτσιν ζοῦσε στή Ρωσία καί δεχόταν συκοφαντίες καί ἀπειλές, ὁποιαδήποτε κριτική, ἀκόμα καί ἡ πιό φιλική, θά μποροῦσε νά σημαίνει συνενοχή μέ τούς διῶκτες. Ἀλλά τώρα πού εἶναι ἀσφαλισμένος, τώρα πού ἡ ἐξορία του ἐπιβεβαιώνει οὐσιαστικά τήν πνευματική νίκη του πάνω στό ψέμα καί τήν αὐθαιρεσία, ἡ ἀνάγκη νά ἐξεταστοῦν μέ ἀμεροληψία οἱ ἱστορικές, κοινωνιολογικές καί πολιτικές ἰδέες, πού ἐξέφρασε στά ἄρθρα του, γίνεται ὁλοένα πιό ἐπιτακτική. Ἡ προσφυγή σέ παραχωρήσεις ἤ παρασιωπήσεις στηριγμένες στό κύρος καί στίς ὑπηρεσίες πού πρόσφερε, ἡ προσπάθεια νά δημιουργηθεῖ γύρω ἀπό τό συγγραφέα ἕνα φωτοστέφανο ἀλάθητου καί ἀπρόσβλητου, σημαίνει προσβολή τῆς πραγματικῆς του ἀξιοπρέπειας, παραίτηση ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀπό τή φροντίδα γιά τό καλό τῆς Ρωσίας, δηλαδή ἀπό τά ἠθικά καί κοινωνικά ἰδεώδη πού ἐμπνέουν τό ἔργο του.

Ὁ Πούσκιν συνιστοῦσε νά κρίνουμε τόν καλλιτέχνη ἀνάλογα μέ τούς νόμους πού ὁ ἴδιος ἐπιβάλλει στόν ἑαυτό του, κι ἐμεῖς θ' ἀκολουθήσουμε τίς συμβουλές του στήν ἀνάλυση τοῦ «Γράμματος πρός τούς ἡγέτες». Θά στηριχτοῦμε στήν ἀγάπη γιά τήν ἀλήθεια, στόν πατριωτισμό καί στή χριστιανική ἠθική, δηλαδή στίς ἀρχές πού ὁ Σολζενίτσιν θεωρεῖ σάν τούς νόμους πού διέπουν τή ζωή του καί τά ἔργα του (ἔμμεσα τά καθαυτό λογοτεχνικά ἔργα καί ἄμεσα τίς ἐξομολογήσεις καί τίς ἐκκλήσεις του). Θά ἀκολουθήσουμε μέ ἀκρίβεια τήν πορεία τῶν σκέψεών του καί τῶν λόγων του.

II.

Στό πρῶτο μέρος τοῦ «Γράμματος», πού τιτλοφορεῖται «Ἡ Δύση στά γόνατα», ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ ΕΣΣΔ σημείωσε σημαντικές ἐπιτυχίες στήν ἐξωτερική πολιτική («ποτέ ἡ τσαρική Ρωσία δέ γνώρισε ἐπιτυχίες πού θά μποροῦσαν ἔστω κι ἀπό μακριά νά συγκριθοῦν μ' αὐτές»). Οἱ ἀποτυχίες τῆς τσαρικῆς διπλωματίας ἐξηγοῦνται ὄχι μόνο ἀπό τή γραφειοκρατία της, ἀλλά καί «... ἀπό μιά ὁρισμένη δόση ἰδεαλισμοῦ» πού δέν ἄφησε νά «... ἀξιοποιηθεῖ μέ συνέπεια ὁ ἐθνικός ἐγωισμός». Ἀντίθετα «... ὁ Στάλιν, πού πάντοτε ξεγελοῦσε μέ εὐκολία τόν Ροῦζβελτ, ξεγέλασε καί τόν Τσώρτσιλ, πῆρε ὄχι μόνο ὅ,τι ἤθελε στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀσία ἀλλά καί πιθανό, περισσότερα ἀπό ὅσα περίμενε» καί «... ὁ δυτικός κόσμος σάν ἑνωτική δύναμη... παύει σχεδόν νά ὑπάρχει... Οἱ νικήτριες δυνάμεις ἀδυνάτισαν καί γέρασαν χωρίς κανέναν ἐξωτερικό λόγο...» «Ἡ καταστροφική ἐξασθένηση τοῦ δυτικοῦ κόσμου... εἶναι κυρίως τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἱστορικῆς κρίσης — ψυχολογικῆς καί ἠθικῆς — ὅλης ἐκείνης τῆς κουλτούρας κι ἐκείνου τοῦ συστήματος κοσμοαντίληψης πού τά συνειδητοποίησαν στήν ἐποχή τῆς Ἀναγέννησης καί πού βρῆκαν τίς ἐξωτερικές τους ἐκφάνσεις στούς διαφωτιστές τοῦ 18ου αἰώνα...»

Οἱ κρίσεις αὐτές ἠχοῦν κατηγορηματικά. Ὡστόσο, ἡ σταλινική διπλωματία δέν ὑπῆρξε καθόλου τόσο ἐπιτυχής καί τά ἀποτελέσματά της δέν ξεπέρασαν τά ἴδια της τά σχέδια. Ἀληθεύει μᾶλλον τό ἀντίθετο. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἡ κατάληψη τῶν Δαρδανελλίων καί τῆς Τραπεζούντας εἶχε ἐξεταστεῖ στά 1939 - 40, στίς διαπραγματεύσεις μέ τόν Χίτλερ, σάν ἕνα ἐνδεχόμενο, ἡ προσπάθεια ὅμως νά πραγματοποιηθοῦν οἱ παλιές αὐτές διεκδικήσεις τοῦ ρούσικου ἰμπεριαλισμοῦ, ὅπως καί οἱ κατοπινές γιά τήν κατάκτηση τοῦ περσικοῦ Ἀζερμπαϊτζάν καί τῆς Μαντζουρίας, γιά τή διείσδυση στήν Ἑλλάδα καί τήν ἐκχώρηση τοῦ Δυτικοῦ Βερολίνου καί τῆς Νότιας Κορέας, γιά τήν ὑποταγή τῆς Γιουγκοσλαβίας, τόν «ἐποικισμό» τοῦ Χσιντσάνγκ (τοῦ κινέζικοῦ Τουρκεστάν), γιά «φινλανδοποίηση» ὅλων τῶν σκανδιναβικῶν χωρῶν, ὅλα αὐτά ἀποτέλεσαν μιά μακριά σειρά ἀπό χοντρά λάθη καί ἧττες τῆς σταλινικῆς διπλωματίας.

Ὁ «δυτικός κόσμος» δέν ὑπῆρξε ποτέ μιά «ἑνιαία δύναμη». Συμμαχίες μεταξύ δυνάμεων γεννιῶνταν σέ περιόδους πολέμων καί κρίσεων (ναπολεόντειοι πόλεμοι, πόλεμος τῆς Κριμαίας, πρῶτος παγ-

κόσμιος πόλεμος), γρήγορα ὅμως διαλύονταν ἤ ἀναπλάθονταν. Ἴσως θά μπορούσαμε νά ποῦμε πώς ἡ πρώτη πραγματική ἕνωση τῆς «Δύσης» γεννήθηκε στά χρόνια 1947 - 49, στά πλαίσια τοῦ ΝΑΤΟ κι ἔγινε ἐφιάλτης γιά τό σταλινικό ἰμπεριαλισμό καί ἀργότερα γιά τό χουστσοφικό.

Ἡ τσαρική διπλωματία, ἄλλωστε, εἶχε ἀποκτήσει δικαιλογημένα τή φήμη μιᾶς ἀπό τίς πιό ἱκανές τῆς Εὐρώπης. Δικαιολογημένα λοιπόν, ὁ Μπίσμαρκ αὐτοαποκαλοῦνταν μαθητής τῆς διπλωματικῆς σχολῆς τῆς Πετρούπολης. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν ρώσων διπλωματῶν ἐπισφράγισαν γερά τίς κατακτήσεις στήν Κεντρική Ἀσία καί τήν Ἄπω Ἀνατολή, τήν προσάρτηση τῆς Ὑπερκαυκασίας καί τήν καταστολή στήν Πολωνία, παρόλη τή συμπάθεια πού ἀπολάμβανε ἡ τελευταία στή Δυτική Εὐρώπη. Ὅταν ἡ συντριβή στήν Κριμαία τό 1854 - 55 καί οἱ σοβαρές ἀπώλειες τοῦ 1877 ἐξασθένισαν τίς ἐπιχειρηματολογίες τῶν τσαρικῶν πρεσβευτῶν, καί ὁ φόβος τῆς αὐξανόμενης ἐξάπλωσης τῆς Ρούσικης Αὐτοκρατορίας συνένωσε αὐστριακούς καί γερμανούς διπλωμάτες μέ τούς βρετανούς ἤ τούρκους συναδέλφους τους — πράγμα πού τούς ἐπέτρεψε νά θέσουν σέ μειονεκτική θέση τούς ρώσους συναδέλφους — δουλοπρεπεῖς δημοσιογράφοι σάν τόν Κάτκοφ ἔσπευσαν νά ἐξηγήσουν τίς ἀποτυχίες τῶν τελευταίων μέ τόν ἱπποτικό τους ἰδεαλισμό. Ἀλλά καί τότε ἀκόμα, μονάχα οἱ πολύ ἀφελεῖς καί κακῶς πληροφορημένοι πατριῶτες τά πίστευαν αὐτά. Στήν πραγματικότητα ἡ ἐξωτερική πολιτική τῶν τσάρων καί τῶν ὑπουργῶν τους — ἀρχίζοντας ἀπό τόν Ἀλέξανδρο τόν Α΄ πού ἔκανε τόν Ταλλεϋράνδο πράκτορά του ὥς τόν Witte, πού πλήρωσε ἕνα ἐλάχιστο τίμημα γιά τίς συντριβές στή Μαντζουρία καί γιά τήν Τσουσίμα, — αὐτή ἡ ἐξωτερική πολιτική, μαζί μέ τήν καταστρεπτική διπλωματία τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ρομανόφ, δέν ὑπῆρξε ποτέ ἰδεαλιστική *καί*, στίς ἐπιτυχίες ὅπως καί στίς ἀποτυχίες, ὑπαγορεύτηκε πάντοτε μέ πραγματισμό ἀπό τήν ἐγωιστική ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἔτσι, ὅ λ ε ς ο ἱ β α σ ι κ έ ς θ έ σ ε ι ς τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους εἶναι οὐσιαστικά ἀντίθετες πρός τήν πραγματικότητα καί, ἐπιπλέον, καθόλου πρωτότυπες. Μπορεῖ κανείς νά διακρίνει σ' αὐτές τήν ἀπήχηση τῶν «ἀντιδυτικῶν» τάσεων στούς παλιούς σλαβόφιλους καί τούς νέους «εὐρασιάτες», τούς «Νέους Ρώσους» καθώς καί τήν ἄρνηση ὅλων ἐκείνων τῶν ρευμάτων τῆς εὐρωπαϊκῆς λαϊκῆς οὐμανιστικῆς σκέψης, πού ἀπολυτρώθηκε ἀπό τό θρησκευτικό

δογματισμό (ἐκεῖνον «πού διαμορφώθηκε τήν ἐποχή τῆς Ἀναγέννησης»), πού μέ τό ἴδιο πάθος τήν ἐκφράσανε πολλοί χριστιανοί καί ἑβραῖοι στοχαστές καταπολεμώντας τό διαφωτιστικό καί κάθε λογῆς θετικισμό. Ἐπιπλέον, τό ἐσχατολογικό ὕφος αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ «Γράμματος» ἀντικατοπτρίζει ἐπίσης, ἄν καί ἐπιφανειακά, ἀμυδρές ἰδέες ἀπαισιόδοξων φιλοσόφων, ὅπως οἱ Σοπενάουερ, Νίτσε, Ντανιλέφσκι καί Σπένγκλερ.

Τά ἐγκωμιαστικά σχόλια γιά τή σταλινική ἐξωτερική πολιτική, σέ βάρος τῶν «ἰδεαλιστῶν» διπλωματῶν τοῦ παρελθόντος, χρησιμεύουν μονάχα γιά νά εἰσάγουν κατ' ἀντίφαση, θέσεις πολύ διαφορετικές, πού εἶναι πιά κριτικές.

«Ἀναθρέψαμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δυό ἀδυσώπητους ἐχθρούς... τή γερμανική Βέρμαχτ καί, τώρα, τήν Κίνα τοῦ Μάο Τσέ - τούγκ... Βοηθήσαμε νά μεγαλώσει ὁ Μάο Τσέ - τούγκ σέ βάρος τοῦ φιλειρηνικοῦ γείτονά μας, τοῦ Τσάγκ Κάι - σέκ».

Τό πρῶτο μέρος αὐτῶν τῶν δηλώσεων δέν εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμο. Ἀπό τό 1925 ὥς τό 1933 ἡ κυβέρνηση τῆς ΕΣΣΔ φιλοξένησε τίς παράνομες σχολές τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ράιχσβερ (στό Λέπεκ καί στό Βόλσκ) καί στά 1939 - 41, ὁ σοφός Στάλιν ἐφοδίασε τή στρατιωτική βιομηχανία τοῦ Ράιχ μέ στρατιωτικές πρῶτες ὕλες καί, πρῶτα πρῶτα, μέ πετρέλαιο (τόν Αὔγουστο τοῦ 1939, ἡ ἀεροπορία, τά ἅρματα μάχης καί τά αὐτοκίνητα τῆς Βέρμαχτ διέθεταν καύσιμα μόνο γιά τρεῖς μῆνες ἐνῶ τόν Ἰούνιο τοῦ 1941 εἶχαν ἀποθέματα γιά πέντε χρόνια). Ὡστόσο τή Βέρμαχτ δέν τήν «ἀναθρέψαμε» μόνο ἐμεῖς. Ἴσα ἴσα, ἐμεῖς λιγότερο ἀπό τούς ἄλλους. Ἡ ἑρμηνεία τῆς σταλινικῆς βοήθειας στή Βέρμαχτ καί στόν Χίτλερ σάν ἡ «κατά γράμμα ἐφαρμογή τῆς μαρξιστικῆς - λενινιστικῆς γραμμῆς» ὑποδηλώνει πλήρη ἄγνοια τοῦ θέματος ἤ συνειδητή προσφυγή, γιά πολεμική καί προπαγάνδα, σέ μιά ὁλοφάνερη καί παράλογη ψευτιά.

Εἶναι δύσκολο νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ συγγραφέας πιστεύει στ' ἀλήθεια τούς λόγους ἐκείνους τοῦ Στάλιν καί τοῦ Μόλοτοφ, καί τῶν ἐπίσημων «θεωρητικῶν» τους, ὅπου ἐπαναλαμβάνονται γελοῖες, κενές φράσεις γιά τήν πίστη στίς ἀρχές τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ ἀκόμα κι ὅταν διαπράττανε, σέ συνεννόηση μέ τόν Χίτλερ, τόν τέταρτο διαμελισμό τῆς Πολωνίας καί χαρακτηρίζανε μέ ὅλη τήν ἐπισημότητα σάν «δίκαιο πόλεμο... ἐθνικοαπελευθερωτικό» τόν πόλεμο τοῦ Χίτλερ ἐναντίον τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ὁ Στάλιν ἀστειευόμενος ἀποκαλοῦσε τόν Μπέρια «ὁ Χίμλερ μας», καί

γιορτάζοντας τήν Πρωτοχρονιά τοῦ 1941, ἔπινε «στήν ὑγεία τοῦ Φύρερ, προσφιλοῦς ἀρχηγοῦ τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ». Ἀλλά τότε δέ μᾶς μένει παρά νά ὑποθέσουμε πώς ἡ ἀπαίτηση «νά μή ζοῦμε μέσα στό ψέμα», ἀφορᾶ μονάχα ἕνα συγκεκριμένο εἶδος ψέματος, πού γιά νά τό ἀποκρούσεις εἶναι δυνατό νά ἀπομακρυνθεῖς πολύ ἀπό τήν ἀλήθεια.

Ὅσο γιά τή θέση τῆς βοήθειας γιά «νά μεγαλώσει» ὁ Μάο Τσέ-τούγκ, ὄχι μόνο ἀπέχει ἀπό τήν ἀλήθεια ἀλλά εἶναι καί τελείως ἀντίθετη πρός αὐτήν. Ἡ «ἐξάπλωση» τοῦ Μάο Τσέ-τούγκ ἔγινε ὄχι χάρη στή σταλινική πολιτική ἀπέναντι στήν Κίνα ἀλλά σέ πεῖσμα της — εἴτε πρόκειται γιά τή γραμμή τῆς Κομιντέρν εἴτε γιά τίς διπλωματικές καί στρατιωτικές ἐνέργειες. Ἔγινε ἀπό τό 1926-27, ὅταν ὁ Στάλιν, πού εἶχε ἀκόμα στό πλευρό του τόν Μπουχάριν, ἀπαιτοῦσε ἀπό τό Κινέζικο Κομμουνιστικό Κόμμα νά ὑποταχθεῖ στόν Τσάγκ Κάι-σέκ· καί ἀργότερα ὅταν οἱ λιγοστοί κινέζοι σταλινικοί κατηγοροῦσαν τόν Μάο καί τούς συντρόφους του γιά «τυχοδιωκτισμό», γιά «πνεῦμα ἀντάρτικο», γιά παρεκκλίσεις «ἐθνικιστικές-ἀγροτιστικές» καί ἄλλα. Καί ὥς τό 1947-48, ὅταν εἶχε γίνει πιά ὁλοφάνερη ἡ συντριβή τῶν στρατευμάτων καί τοῦ κράτους τοῦ Κουόμινταγκ, πάντοτε ὁ Στάλιν δέν ἔκανε ἄλλο παρά νά δημιουργεῖ ἐμπόδια στούς μαοϊκούς, πού δέν τούς εἶχε ἐμπιστοσύνη καί τούς ὑποπτευότανε γιά τροτσκισμό καί ἐθνικιστικές παρεκκλίσεις. Ἡ «Μεγάλη πορεία» τοῦ 1931-33 τῶν στρατιῶν τοῦ Μάο καί τοῦ Τσού Ἔν-λάι ἔμεινε στή μέση παρά τίς ὁδηγίες τῆς Κομιντέρν. Ὁ Μάο ἐκλέχτηκε πρόεδρος τοῦ Κινέζικου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τό 1935, στή θέση τοῦ Βάγκ Μίγκ, συντριμμένου ὑποψήφιου τῆς Κομιντέρν, μέσω τοῦ ὁποίου ὁ Στάλιν ζητοῦσε ἀπό τούς κινέζους κομμουνιστές νά εὐθυγραμμιστοῦν «σ' ἕνα ἑνιαῖο ἀντιγιαπωνέζικο μέτωπο κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ στρατάρχη Τσάγκ Κάι-σέκ». Ἀπό τό 1931, ὅταν οἱ γιαπωνέζοι κατέλαβαν τή Μαντζουρία, καί ὥς τό 1945, ἡ Σοβιετική Ἕνωση ὑποστήριξε μέ κάθε μέσο τό «φιλειρηνικό γείτονα Τσάγκ Κάι-σέκ», προμηθεύοντάς του ὅπλα, στρατιωτικές ὕλες, στέλνοντάς του στρατιωτικούς συμβούλους καί πιλότους καταδιωκτικῶν ἀεροπλάνων ἐνῶ ἡ βοήθεια πρός τήν «εἰδική ζώνη» καί τίς κομμουνιστικές στρατιές (τήν 4η καί τήν 8η) περιοριζόταν σέ χαιρετιστήρια μηνύματα καί στήν ἀποστολή κανενός γιατροῦ καί κανενός «πολιτικοῦ» ἐκπροσώπου, πού ἦταν κυρίως κατάσκοποι καί παρατηρητές στήν καθοδήγηση τοῦ Κινέζικου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος (βλέπε, γιά παράδειγμα, τίς

ἀναμνήσεις τοῦ Βλαντιμίροφ πού δημοσιεύτηκαν πρόσφατα, καί πού ἀφήνουν νά διαφανοῦν πράγματα πού εἶχαν ἤδη ἀπό καιρό σημειώσει ἀμερικανοί καί γερμανοί μάρτυρες). Στά 1945, ὅταν τά σοβιετικά στρατεύματα κατέλαβαν τή Μαντζουρία, ἔφραξαν τό δρόμο στίς στρατιές τῶν κινέζων κομμουνιστῶν. Κι ὅταν τό 1946 ὁ Στάλιν, μετά ἀπό ἀπαίτηση τῶν ἀγγλοαμερικανῶν, διέταξε τή βιαστική ἐκκένωση τῆς Μαντζουρίας, ὁ Μάο Τσέ - τούγκ τό πληροφορήθηκε μόνο ἀφοῦ μερικές μεραρχίες τοῦ Τσάγκ Κάι - σέκ, πού ἡ μεταφορά τους εἶχε γίνει μέ ἀμερικάνικα ἀεροπλάνα, εἶχαν πλησιάσει πολύ. Μέ αὐτό τόν τρόπο, οἱ στρατιές τοῦ Μάο, πού βρίσκονταν πολύ πιό κοντά, κατόρθωσαν νά καταλάβουν μονάχα μερικές ἀποθῆκες μέ παλιά γιαπωνέζικα ὅπλα «πού γενναιόδωρα τά εἶχαν ἀφήσει οἱ σοβιετικοί ἀδελφοί» (πού δέν παραλείψανε νά διαλύσουν ἀκόμα καί τίς σιδηροδρομικές γραμμές κοντά στίς ζῶνες τίς κατεχόμενες ἀπό τά «ἀδελφά» κομμουνιστικά στρατεύματα). Ὁ ἐξοπλισμός αὐτῶν τῶν στρατευμάτων ἀποτελοῦνταν τό 1946 - 48 προπάντων ἀπό λάφυρα — γιαπωνέζικα καί ἀμερικάνικα — πού πήρανε ἀπό τά στρατεύματα τοῦ Κουόμινταγκ. Οἱ κομμουνιστές μαχητές πῆραν καί πολλά κανόνια καί πολυβόλα σοβιετικῆς κατασκευῆς ἀπό τούς στρατηγούς τοῦ Τσάγκ Κάι - σέκ πού εἴχανε παραδοθεῖ. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν κινέζων κομμουνιστῶν προκαλοῦσαν ἀνησυχίες στόν Στάλιν ἀντί νά τόν χαροποιοῦν. Ἐκεῖνα ἀκριβῶς τά χρόνια πού ἄρχιζε ἡ ρήξη μέ τή Γιουγκοσλαβία καί ὁ ἰσχυρός ἀνταγωνισμός στήν Ἄπω Ἀνατολή, ὁ Μάο, δύστροπος καί σκοτεινός, μυστηριώδης, ἦταν χωρίς ἀμφιβολία πιό ἰσχυρός καί πιό ἐπικίνδυνος ἀπό τόν Τίτο καί τούς πιθανούς ὀπαδούς του. Νά γιατί, μετά τήν τελική νίκη τῶν μαοϊκῶν, πού ἦταν πιά ἀναπότρεπτη, ὁ Στάλιν, πίσω ἀπό ἕνα παραπέτασμα προπαγανδιστικῶν φλυαριῶν καί πομπωδῶν συγχαρητηρίων, ἐπέβαλε στή νέα Κίνα ὑποδουλωτικές συμφωνίες παραχωρήσεων, ἐνίσχυσε τίς θέσεις του στούς κινέζικους σιδηροδρόμους, στίς στρατιωτικές βάσεις τοῦ Πόρτ - Ἄρθουρ καί τοῦ Νταϊρέν, στό Χσινκιάγκ. Μέ τό χαρακτηριστικό κυνισμό του, παρέδωσε στόν Μάο τό σοβιετικό πράκτορα Κάο Κάν, μέλος τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Κινέζικου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος (βλ. τίς «Ἀναμνήσεις» τοῦ Χρουστσόφ), ἐλπίζοντας νά ἀποκτήσει, μέ μιά τόσο «γενναιόδωρη» θυσία, τήν ἐμπιστοσύνη τῶν κινέζων. Ταυτόχρονα στρατολογοῦνταν μέ ἐνδελέχεια νέοι σοβιετικοί πράκτορες ἀνάμεσα στούς κινέζους φοιτητές, πού τούς φιλοξενοῦσαν στίς ἀνώτερες σοβιετικές τεχνικές σχολές — πολιτικές καί στρατιωτικές — καί γινόταν προσπάθεια νά τοποθετηθοῦν σοβιετικοί

στρατιωτικοί σύμβουλοι σέ ὅλες τίς σπουδαῖες μονάδες καί ὀργανώσεις τοῦ κινέζικου στρατοῦ. Ὁ Στάλιν προκάλεσε τόν πόλεμο τῆς Κορέας πρῶτα ἀπ' ὅλα γιά νά μπλέξει τήν Κίνα σ' ἕναν τοπικό πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, νά τήν ἐξασθενίσει καί νά τήν καταστήσει ὅσο τό δυνατό πιό ὑποτελῆ.

Αὐτή εἶναι ἡ πραγματική ἱστορία τῶν σινο - σοβιετικῶν σχέσεων — ἱστορία ἀρκετά γνωστή ἀπό τίς πολυάριθμες εὐρωπαϊκές καί ἀμερικανικές μαρτυρίες — καί ἐπιβεβαιωμένη, μέ τρόπο ἔμμεσο ἀλλά ἀπόλυτα μονοσήμαντο, ἀπό τό ἔργο τοῦ Βλαντιμίροφ «Ἡ εἰδική περιοχή τῆς Κίνας» (Μόσχα 1973) καί ἀπό τίς «Ἀναμνήσεις» τοῦ Χρουστσόφ. Οἱ προσπάθειες τῆς κυβέρνησης τοῦ Χρουστσόφ νά βελτιώσει αὐτές τίς σχέσεις — παραιτούμενη ἀπό τούς κινέζικους σιδηροδρόμους, τίς παραχωρήσεις, τίς στρατιωτικές βάσεις, μέ διάφορες διευκολύνσεις στό Χσινκιάγκ, μέ προγράμματα ἐντατικῆς οἰκονομικῆς βοήθειας κλπ. — δέν ἀρκοῦσαν πιά ἀπό τήν πλευρά τῶν κινέζων ἡγετῶν, οἱ ὁποῖοι εἴχανε γρήγορα ὡριμάσει. Ὅλες αὐτές οἱ διευκολύνσεις δέν ἐξάλειψαν ἀλλά μονάχα ἀποδέσμευσαν καί ἀποκάλυψαν ἀντιθέσεις πού προηγούμενα ἦταν καλυμμένες. Οἱ κινέζοι προπαγανδιστές ἐξυμνοῦν τόν Στάλιν γιά νά ἐξοργίζουν τόν Χρουστσόφ — κι αὐτό ἐξάλλου, μονάχα στή δημαγωγική μαζική προπαγάνδα καί προπαντός σ' ἐκείνη πού προορίζεται γιά «ἐξαγωγή», — ἐνῶ στίς «μυστικές» καί «μισομυστικές» συνομιλίες καί στίς ἐμπιστευτικές συνδιασκέψεις μέ ξένους ἁρμόδιους, οἱ κινέζοι δέν κάνουνε καμιά διάκριση ἀνάμεσα στόν Στάλιν καί ὅλους τούς κατοπινούς «νέους τσάρους» τοῦ Κρεμλίνου, τούς «ρώσους σοσιαλ - ἰμπεριαλιστές», κλπ.

Στό δεύτερο μέρος τοῦ «Γράμματος», πού τιτλοφορεῖται «Ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Κίνας», ἡ φράση μέ τήν ὁποία ἔκλεινε τό πρῶτο μέρος μετατρέπεται σέ ἀπειλητική προφητεία.

«... ἡ νεολαία μας, καί τό ἄνθος τῆς ὥριμης γενιᾶς θά πάει μέ γρήγορα βήματα νά χαθεῖ στόν πόλεμο, καί σέ τί πόλεμο; Ἕναν πόλεμο ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ! Γιά τί πράγμα; Κυρίως γιά μιά νεκρή ἰδεολογία.

... Ἡ πρώτη αἰτία τοῦ ἐπικείμενου πόλεμου... ἡ πιό σπουδαία, καί αὐτή πού δέν προσφέρει καμιά διέξοδο, εἶναι ἡ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ. Ἄς μή μᾶς ἐκπλήσσει αὐτό. Σ' ὅλη τήν ἱστορία δέν ὑπῆρξαν πόλεμοι — ἐξωτερικοί ἤ ἐμφύλιοι — πιό ἄγριοι ἀπό ἐκείνους πού προκλήθηκαν ἀπό τίς ἰδεολογικές διαφορές (κι ἀνάμεσα

σ' αὐτούς, ἀλίμονο, εἶναι κι οἱ θρησκευτικοί πόλεμοι).

... Κι ἑξήντα ἑκατομμύρια συμπατριῶτες μας θά ἀφήσουν νά τούς σφάξουν γιατί ἡ βασική ἀλήθεια βρίσκεται στή σελίδα 533 ἑνός τόμου τοῦ Λένιν κι ὄχι στή σελίδα 445 ὅπως ὑποστηρίζει ὁ ἀντίπαλος».

Καί σάν φυσικό συμπέρασμα αὐτῶν τῶν διαπιστώσεων, ἀντηχοῦν οἱ ἐκκλήσεις: «... Ἀφῆστε σ' αὐτούς αὐτή τήν ἰδεολογία. Οἱ κινέζοι καθοδηγητές ἄς περηφανευτοῦν καί λίγο γι' αὐτό.

... Αὐτή ἡ σκληρή ἐχθρότητα ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί σ' ἐμᾶς θά ἐξαφανιστεῖ..., ἡ ἔνοπλη σύγκρουση θά παραμείνει ἀπομακρυσμένη γιά πολύ καιρό καί ἴ σ ω ς ν ά μ ή γ ί ν ε ι π ο τ έ.

... Ἄν λείψει ἡ ἰδεολογική σύγκρουση, ὁ σινο - σοβιετικός πόλεμος εἶναι σχεδόν βέβαιο πώς δέ θά γίνει. Κι ἄν ἐπέλθει, σ' ἕνα ἀπώτερο μέλλον, θά εἶναι πραγματικά ἀμυντικός ὁ πόλεμος, πραγματικά πατριωτικός». (Τά κεφαλαῖα καί οἱ ὑπογραμμίσεις στό πρωτότυπο).

Κι ἔτσι ἡ «πρώτη», ἡ «πιό σημαντική» αἰτία, «πού δέν προσφέρει καμία διέξοδο» στόν ἀπειλούμενο πόλεμο ἐναντίον τῆς Κίνας, εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια ἡ δόλια ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ (στό κείμενο τοῦ «Γράμματος» ἡ λέξη αὐτή γράφεται τίς περισσότερες φορές μέ κεφαλαῖα) ἡ ὁποία στό μεταξύ εἶναι «νεκρή» καί σχεδόν ἀνύπαρκτη.

Ἄς ἀφήσουμε τό συγγραφέα νά διατυπώνει μέ δική του εὐθύνη τή γενική κατηγορηματική καί ἀφελή κρίση γιά τούς ἰδεολογικούς πολέμους. Κάθε σοβαρός ἱστορικός, εἴτε πιστεύει εἴτε εἶναι ἄθεος, ὑποστηρικτής τῶν γεωπολιτικῶν θεωριῶν, εἴτε σοσιαλ - δαρβινιστής, ὑπαρξιστής, θρῆσκος ἤ μαρξιστής, θά μπορέσει νά τοῦ ἀντιτάξει δεκάδες γεγονότα πού ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ φόρμουλες καί τά ἰδεολογικά λάβαρα μποροῦν νά ἔχουν τεράστια ὑποκειμενική σημασία γιά πάρα πολλούς ἀνθρώπους καί συχνά χρησιμεύουν σάν προπαγανδιστικά μέσα γιά στρατιωτικούς σκοπούς, δέν εἶναι ὅμως ποτέ καί πουθενά οἱ πιό «σημαντικές» αἰτίες καί τό «ἔναυσμα» τῶν πολέμων. Ὕστερα ἀπό χρόνων σκληρές μάχες ἀνάμεσα στούς ὑπερασπιστές τῆς Ἁγίας Συμμαχίας καί τούς Οὐγενότους, βρέθηκε πώς «Τό Παρίσι ἀξίζει μιά λειτουργία». Καί ὁ καβγάς γιά τά κλειδιά τῶν Ἁγίων Τόπων στά Ἱεροσόλυμα στάθηκε μονάχα μιά ἀφορμή γιά τόν πόλεμο τῆς Κριμαίας τοῦ 1854 - 55.

Τί εἶναι, λοιπόν, ἐκεῖνο πού προκαλεῖ τήν ὁλοένα μεγαλύτερη ἔνταση στίς σινο - σοβιετικές σχέσεις, ποιές εἶναι οἱ πραγματικές αἰτίες αὐτῆς τῆς ἐπικίνδυνης ἐχθρότητας; Εἶναι δυνατό νά προέ-

κυψε μονάχα τώρα ἐξαιτίας ἰδεολογικῶν διενέξεων;

Τό μεγαλο - ρωσικό κράτος ἀπό τή γέννησή του φιλοδοξοῦσε νά ἐπεκταθεῖ τόσο δυτικά ὅσο καί ἀνατολικά καί πρός τό Νότο. Ἡ ἀνάγκη νά ἀναχαιτιστοῦν οἱ ἐπιδρομές καί οἱ ἐπιβουλές φιλοπόλεμων γειτόνων ἐνθάρρυνε τούς πρίγκιπες καί τούς τσάρους νά ἐπιτίθενται πρῶτοι, νά κατακτοῦν πότε μέ τή δύναμη καί πότε μέ τήν πονηριά, «νά ὑποτάσσουν στό ἰσχυρό τους σκῆπτρο» τά ἐδάφη τῆς Λιβονίας καί τοῦ Νόβγκοροντ, τά ταρταρικά καί σιβηριανά βασίλεια, τά παραμεθόρια ἐδάφη τοῦ Νογκάι καί ἄλλα πολλά. Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Πέτρου τοῦ Μεγάλου δέν μποροῦν νά ξεχωριστοῦν ἀπό τήν ἐπιθετική ἐξωτερική του πολιτική, τήν ὁποία καί συνέχισαν οἱ κληρονόμοι του. Ἀπό τά ρούσικα στρατεύματα πού προήλαυναν στά ἐδάφη δυτικά τοῦ Δνήστερου καί στήν κοιλάδα τοῦ Ἀμούρ, στή Φινλανδία καί στό Τουρκεστάν, στόν Καύκασο καί στήν Καμτσάτκα, συχνά προηγοῦνταν, καί πάντοτε τά συνόδευαν, θαρραλέοι ἐξερευνητές, φλογεροί ἱεραπόστολοι, ἔμποροι ὅλο πρωτοβουλία, φυσιοδίφες καί ἐθνογράφοι πού διψοῦσαν γιά γνώσεις, πονηροί διπλωμάτες... Καί μέ τίς σφαῖρες, τίς ξιφολόγχες καί τά πολυβόλα, ἤ μέ τά ρούβλια, κι ἄλλοτε μέ ὡραῖες πραμάτειες καί ὡραῖα λόγια, καί κάποτε μέ ὅλα αὐτά μαζί, ἡ ρούσικη δύναμη κατέβαλε τήν ἀντίσταση τῶν πριγκίπων, τῶν βασιλιάδων, τῶν ἐμίρηδων καί τῶν ντόπιων μπέηδων... Κάμποσες φορές κατόρθωσε νά νικήσει καί κινέζους στρατιωτικούς ἀρχηγούς, μανδαρίνους - κυβερνῆτες καί μανδαρίνους - διπλωμάτες... Ἀφοῦ ἄρχισε ἀπό τό 17ο αἰώνα μέ τίς καζάκικες κατακτήσεις τοῦ Χαμπαρόφ, πού τίς στερέωσε ἡ καπατσοσύνη τῶν πρεσβευτῶν, κι ἀφοῦ κυρίεψε, στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, τίς παρακείμενες περιοχές τῶν βορειοανατολικῶν συνόρων τῆς Κίνας, καί διείσδυσε στά τέλη τοῦ αἰώνα στή Μαντζουρία (κινέζικοι σιδηρόδρομοι), τό ρωσικό κράτος τοῦ 20οῦ αἰώνα ἄρχισε νά προσαρτάει τήν ἐξωτερική Μογγολία καί τό κινέζικο Τουρκεστάν. Ἄρχισε κάτω ἀπό τούς τελευταίους Ρομανόφ καί συνέχισε κάτω ἀπό τόν Λένιν καί τόν Στάλιν.

Τά ἰδεολογικά λάβαρα ἄλλαξαν μέ τό πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ πραγματική ὅμως οὐσία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά κράτη ἔμεινε σχεδόν ἀναλλοίωτη.

Στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στήν Κεντρική Κίνα ξέσπασε μιά μαζική ἐξέγερση, τό κίνημα τῶν Τάι - πίγκ, πού φιλοδοξοῦσε ν' ἀνατρέψει τή μαντζουριανή δυναστεία καί νά ἀναχαιτίσει τή διείσδυση τῶν ξένων.

Ἡ ἰδεολογική σημαία τῶν Τάι - πίγκ ἦταν ὁ χριστιανισμός. Οἱ καπετάνιοι ὅμως τῶν ἀγγλικῶν καί ἀμερικανικῶν κανονιοφόρων τουφέκιζαν τούς κινέζους ὁμόθρησκούς τους, ὑπερασπίζοντας τήν ἐξουσία τῶν εἰδωλολατρῶν τοῦ Πεκίνου. Οἱ κινέζοι ἐθνικιστές ἐπαναστάτες, πού στά 1900 εἶχαν ἐπικεφαλῆς τους τό Σύνδεσμο τῶν Μπόξερς καί στά 1911 τό κόμμα τοῦ Κουόμινταγκ, πού ἱδρύθηκε ἀπό τόν Σούν Γιάτ - σέν, θεωροῦσαν τήν τσαρική Ρωσία σάν ἕναν ἀπό τούς πιό ἐπικίνδυνους ἐχθρούς τῆς Κίνας. Στά 1927, ὁ Τσάγκ Κάι - σέκ διέκοψε τίς σχέσεις μέ τούς κομμουνιστές πού τούς θεωροῦσε «πράκτορες τῆς Μόσχας». Στά 1929, ὁ Τσάγκ Χσού - λιάγκ ἐπιχείρησε νά ἀνακαταλάβει τούς κινέζικους σιδηροδρόμους. Στίς δεκαετίες τοῦ '20 καί τοῦ '30, τά διάφορα ἀντίπαλα κινέζικα κόμματα συζητοῦσαν, εἰδικά, γιά τό ποιός ἦταν ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος γιά τή χώρα τους: ἡ Ἰαπωνία, ἡ Ρωσία ἤ οἱ «πέραν τοῦ ὠκεανοῦ διάβολοι». Ἡ οὐσιαστική ἰδιομορφία τοῦ μαοϊκοῦ κόμματος καί τῶν μαοϊκῶν στρατευμάτων δέν ἦταν τόσο ἡ ἀμφίβολη προσήλωσή τους στό μαρξισμό (ὁ ἴδιος ὁ Μάο εἶχε ἐλάχιστες γνώσεις μαρξισμοῦ καί ἑκατομμύρια ὀπαδοί του δέν τόν ξέρουν καθόλου) ὅσο μιά πανεθνική δομή, γερή, αὐστηρά συγκεντρωτική, ἕνας πυρήνας ἀποκρυστάλλωσης μιᾶς νέας μεγάλης αὐτοκρατορίας. Νά γιατί οἱ γιαπωνέζοι καί ὁ Στάλιν προτιμοῦσαν νά στηρίζονται στίς κινέζικες πολιτικές δυνάμεις πού ἦταν φορεῖς καταστρεπτικῶν κεντρόφυγων τάσεων. Οἱ γιαπωνέζοι στηρίζονταν στούς μαντζουριανούς ὀπαδούς ἀποχωριστικῶν κινημάτων καί στή φράξια τοῦ Βασίν - βέι τοῦ Κουόμινταγκ (πού προηγούμενα στρεφόταν πρός τή Μόσχα), καί ὁ Στάλιν στόν Τσάγκ Κάι - σέκ καί στό «χριστιανό στρατάρχη» Φέγκ Γιού - χσιάγκ.

Ἡ ἐχθρότητα ἀνάμεσα στίς κυβερνήσεις τοῦ Στάλιν, τοῦ Χρουστσόφ, τοῦ Μπρέζνιεφ ἀπό τή μιά, καί στίς κυβερνήσεις τοῦ Μάο, τοῦ Τσού κλπ. ἀπό τήν ἄλλη, ὑπῆρξε πάντοτε, εἶναι καί θά εἶναι κάθε ἄλλο παρά «ἰδεολογική». Αὐτή ἡ ἐχθρότητα ἀντιπροσωπεύει τή λογική ἐξέλιξη διαφόρων παλιῶν ἀντιθέσεων — ἰδιαίτερα γεωπολιτικῶν — ἀνάμεσα σέ μιά ἰσχυρή εὐρασιατική δύναμη, πού γνωρίζει μιά ἐντατική καί ἐπεκτατική ἀνάπτυξη, καί μιά χώρα ἀσιατική, πού μέχρι τελευταῖα ἦταν μισοαποικιακή καί πού, ὕστερα ἀπό τήν ἀπότομη ἀλλαγή στήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων, σάν συνέπεια τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πόλεμου, μέ τή συντριβή τῆς γιαπωνέζικης αὐτοκρατορίας, τήν πτώση τοῦ ἀγγλικοῦ, γαλλικοῦ καί ὁλλανδέζικου ἀποικιακοῦ συστήματος, μέ τήν ἐμφάνιση νέων κρα-

τῶν (Ἰνδία, Πακιστάν, Ἰνδονησία, δημοκρατίες τῆς Ἰνδοκίνας), μετατρέπεται σέ μιά μεγάλη δύναμη, ἀφάνταστα πιό ἰσχυρή — μέ τήν ἀπόλυτη καί τή σχετική ἔννοια — ἀπ' ὅ,τι ἦταν ποτέ ἡ Κίνα στίς τέσσερις χιλιάδες χρόνια τῆς ἱστορίας της.

Ἄν τό νέο κινέζικο κράτος θεωρεῖ τή Σοβιετική Ἕνωση σάν τόν κύριο ἀντίπαλό του, αὐτό δέν ὀφείλεται καθόλου στό ὅτι οἱ μαοϊκοί θέλουν νά ἑρμηνεύσουν μέ διαφορετικό τρόπο τόν Μάρξ καί τόν Λένιν. Αὐτό συμβαίνει γιατί μετά τήν ἀποχώρηση τῶν ἀμερικανῶν ἀπό τό Βιετνάμ, καί ὅσο ἡ Ἰαπωνία παραμένει ἀνεξόπλιστη, τά στρατεύματά μας καί οἱ πύραυλοί μας, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐγκατεστημένοι κατά μῆκος ὅλων τῶν ἀπό ξηρᾶς συνόρων μας πού περισφίγγουν σάν τανάλια τή Μαντζουρία, καί τά πολεμικά μας πλοῖα, τά ὁποῖα πληθαίνουν ταχύτατα σέ ὅλες τίς θάλασσες πού βρέχουν τίς κινέζικες ἀκτές, ἀποτελοῦν γι' αὐτούς τήν πιό σοβαρή καί ἄμεση ἀπειλή. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, οἱ διεκδικήσεις τοῦ μαοϊκοῦ κράτους ἀπέναντί μας δέν ἔχουν οὔτε αὐτές τήν παραμικρή ἰδεολογική καταβολή. Εἶναι διεκδικήσεις τελείως «ἰμπεριαλιστικές», ἐδαφικές, ἐθνικές καί γεωπολιτικές. Μερικές ἀπ' αὐτές στηρίζονται, γιά παράδειγμα, στό γεγονός ὅτι στήν «ἐσωτερική» Μογγολία, δηλαδή μέσα ἀπό τά σύνορα τῆς Κίνας, ζοῦν τρεῖς φορές τόσοι μογγόλοι ὅσοι καί στήν «ἐξωτερική» Μογγολία, δηλαδή στή Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Μογγολίας, πού ἡ Μόσχα τῆς ἀπαγόρεψε νά «ἑνωθεῖ» μέ τήν πλειοψηφία τῶν μογγόλων. Στηρίζονται ἐπίσης στό γεγονός ὅτι στό Χσινκιάγκ ζοῦν πάρα πολλοί καζάχοι, οὐζμπέκοι, οὐζγκοῦροι καί κιρκάσιοι, καί στό ὅτι οἱ σοβιετικοί πράκτορες τούς ἔστρεψαν πάντοτε ἐναντίον τῶν «μεγαλυτέρων ἀδελφῶν» τους «Χάν», δηλαδή τῶν καθαυτό κινέζων. Οἱ περιβόητες ἰδεολογικές συζητήσεις, στίς ὁποῖες τό «Γράμμα» ἀποδίδει τόσο μεγάλη σημασία ἐμφανίστηκαν ἐδῶ καί δεκαπέντε χρόνια μόλις, σάν προπαγανδιστική συνέπεια καί ὄχι σάν αἰτία τῶν πραγματικῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στά κράτη. Οἱ συζητήσεις αὐτές ὀξύνονται ἐσκεμμένα τόσο στήν Κίνα ὅσο καί μέσα σέ ὁρισμένα ξένα κομμουνιστικά κόμματα, καί πίσω ἀπό τό προπέτασμα καπνοῦ καί τό θόρυβο πού ξεσηκώνουν, κρύβουν τίς πραγματικές αἰτίες τῶν τραγικά ἀνεπίλυτων διενέξεων πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά κράτη — ἀνάμεσα στά κράτη καί ὄχι στούς λαούς. Οἱ ἰδεολογικές φλυαρίες τοῦ μαοϊκοῦ τύπου καί τοῦ ραδιοφώνου, τῶν «πολιτιστικῶν ἐπαναστάσεων» κλπ., ἀποτελοῦν ἕνα ἀπό τά μέσα ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς προπαγάνδας πού ἔχει σάν σκοπό τόν προσεταιρισμό φίλων καί συμπαθούντων σέ

ἄλλες χῶρες καί τή δημιουργία μιᾶς τεχνητῆς «ἠθικῆς καί πολιτικῆς ἐθνικῆς ἑνότητας» στήν Κίνα. Πρόκειται γιά τήν κινέζικη παραλλαγή τῆς παλαιότατης μεθόδου τῆς ὑπερβολικῆς προβολῆς τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, πού ἐφαρμόζουν ὅλες οἱ φιλοπόλεμες δικτατορίες. Ἔτσι καί οἱ χιτλερικοί ἔσειαν μπρός στούς γερμανούς τό φόβητρο τοῦ παγκόσμιου ἰουδαϊσμοῦ καί τοῦ παγκόσμιου κομμουνισμοῦ, καί μετά τό 1939, τό φόβητρο τῶν «πλουτοκρατιῶν». Ἔτσι κι οἱ σταλινικοί μᾶς φόβιζαν ὥς τά 1939, ἐπισημαίνοντας τήν ἀπειλή τοῦ παγκόσμιου φασισμοῦ καί τοῦ γιαπωνέζικου μιλιταρισμοῦ, ὕστερα ἀπό τό 1939 ὥς τό 1941, τήν ἀπειλή τῶν ἀγγλογάλλων ἰμπεριαλιστῶν καί τῶν «φινλανδῶν ἐπιδρομέων». Στά χρόνια τοῦ πόλεμου, οἱ ἀπειλές ἦταν τόσο πραγματικές πού δποιαδήποτε προπαγάνδα ἀποδεικνυόταν κατώτερη τῆς πραγματικότητας. Ἀπό τό 1946 ὅμως, ἄρχισαν νά μᾶς ἀπειλοῦν ξανά μέ τά σκυλόψαρα τῆς Γουώλ Στρήτ, τόν παγκόσμιο σιωνισμό, τό ρεβανσιστικό πνεῦμα τῆς Δυτικῆς Γερμανίας... Τά τελευταῖα αὐτά χρόνια, ἡ ἡμιεπίσημη προπαγάνδα μας, ἡ «ψιθυριστή» (καί πολύ πιό ἀποτελεσματική) μεταχειρίζεται ὅλο καί πιό ἐπίμονα τήν κινέζικη ἀπειλή. Ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τοῦ Γεφτουσένκο, τοῦ Βοζνεσένσκι καί τῶν εἰσηγητῶν στίς μυστικές συνεδριάσεις, ἔστω καί ἀπό θέσεις κάπως διαφορετικές — μᾶλλον πιό κοντινές πρός τίς ἐθνικιστικές θέσεις δρισμένων δμάδων — ὁ συγγραφέας πού ἀγαπᾶ τήν ἀλήθεια, ἥρωας καί συνάμα προφήτης, καταφεύγει κι αὐτός σ' αὐτή τήν προπαγάνδα, φορτώνοντας ἔτσι ἀκόμα περισσότερο τήν πλάστιγγα τῆς ζυγαριᾶς πού βαραίνει ἀπό τό ὑπερβολικό πάθος πού δείχνουν οἱ δημοσιογράφοι τοῦ Πρακτορείου Νόβοστι, οἱ ἐπίσημοι δμιλητές, οἱ στιχοπλόκοι καί οἱ πολιτικοί ἐπίτροποι τοῦ στρατοῦ.

Τό θλιβερό χαρακτηριστικό τοῦ «Γράμματος πρός τούς καθοδηγητές» εἶναι ὅτι μπορεῖ καί χρησιμεύει συνάμα τόσο στήν ἡμιεπίσημη διαφωτιστική δουλειά, τή «στρατιωτική καί πατριωτική», τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας, τῆς ΝΤΟΣΑΑΦ[1], τοῦ κράτους, ὅσο καί στήν κινέζικη προπαγάνδα. Αὐτή εἶναι ἡ εἰλικρινής δμολογία τοῦ εὐνοούμενου τοῦ Χρουστσόφ, τοῦ πιό φημισμένου ρώσου συγγραφέα: καλεῖ τούς νέους τσάρους τοῦ Κρεμλίνου νά ἀπαρνηθοῦν ὅλους τούς διεθνεῖς δεσμούς καί τίς ὑποχρεώσεις τους, νά ἀδιαφορήσουν φα-

1. Πανσοβιετική Ἐθελοντική Ἕνωση γιά τή συνεργασία μέ τό Στρατό, τό Ναυτικό καί τήν Ἀεροπορία.

νερά γιά τά προγράμματα καί τά ἰδανικά, πού ἀπό καιρό ἔχουν προδώσει, καί, ἀφήνοντας νά πέσει κάθε προσωπεῖο, νά οἰκοδομήσουν ἕνα «αὐταρχικό» καί κλειστό ἐθνικιστικό κράτος. Ἐπιπλέον, ἡ κινέζικη ἐθνική ὑπερηφάνεια πρέπει νά κολακεύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐτός ὁ ρῶσος συγγραφέας, φημισμένος σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο, τιμημένος μέ βραβεῖο Νόμπελ κλπ., διδάσκει στό λαό του τίς αἰώνιες κινέζικες ἀρχές τοῦ «μεγάλου τείχους», δηλαδή τήν ἐθνική ἀπομόνωση, τό συντηρητικό αὐταρχισμό πού κλείνει κάθε πρόσβαση σέ ὅ,τι εἶναι ξένο... Χρησιμοποιώντας τό κείμενο τοῦ «Γράμματος», οἱ μαοϊκοί προπαγανδιστές μποροῦν νά πλουτίζουν τό διπλοστάσιό τους μέ νέα ἐπιχειρήματα γιά νά ἀναζωπυρώνουν τήν ἐχθρότητα πρός τή Ρωσία καί τούς ρώσους στίς ἀσιατικές καί ἀφρικανικές χῶρες καθώς καί ἀνάμεσα στούς λαούς ὁρισμένων δημοκρατιῶν μας. Τό «Γράμμα» μπορεῖ νά προκαλεῖ αὐτό τό διπλό κακό γιατί εἶναι χτισμένο πάνω σ' ἕνα διπλό ψέμα: μιά ἀνακριβή ἀναπαράσταση τῆς ἱστορίας τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στή Ρωσία καί τήν Κίνα, καί μιά λαθεμένη ἑρμηνεία τῆς σημερινῆς τους κατάστασης.

Ὡστόσο εἶναι ὁλότελα δικαιολογημένη ἡ ἀνησυχία πού ἔσπρωξε τό συγγραφέα τοῦ «Γράμματος» νά ἀναζητήσει μιά διέξοδο ἀπό τήν ὁλοένα μεγαλύτερη ἔνταση πού ἐκδηλώνεται ὄχι μόνο μέ τό θόρυβο τῆς προπαγάνδας ἀλλά καί μέ ἀπειλητικές συγκεντρώσεις στρατευμάτων ἀπό τίς δυό πλευρές τῶν συνόρων. Ἔχουν γίνει ἕνα μακάβριο σύμβολο οἱ αἱματηρές συγκρούσεις στή νησίδα τοῦ Νταμάνσκ, ὅπου σέ μιά στενή λουρίδα ἄγονης γῆς, πού δέν τήν εἶχε πατήσει ποτέ κανείς, πέθαναν καμιά ἑκατοστή νέοι — κινέζοι καί σοβιετικοί στρατιῶτες. Ἀλληλοσκοτώθηκαν ὄχι γά κάποια ἰδεολογία, ἀλλά γιά τήν κατάκτηση ἐκείνης τῆς νησίδας· γιά τή γῆ καί γιά τήν ἐξουσία, ὄχι γιά τίς ἰδέες.

Οἱ ἰδέες καί ἡ κοσμοαντίληψη πού ἐπικρατοῦν στήν ΕΣΣΔ καί στήν Κίνα εἶναι βασικά διαφορετικές. Μονάχα ὅποιος ἔχει ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη στίς ἐφημερίδες μπορεῖ νά σκεφτεῖ στά σοβαρά ὅτι πρόκειται ἁπλά γιά παραλλαγές μιᾶς καί μόνης ἰδεολογίας. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἀντίληψη καί ἡ γνώση τοῦ κόσμου γιά ἕνα μεγάλο ἀριθμό προσωπικοτήτων — ἀνωτέρου καί μεσαίου ἐπιπέδου — τοῦ κόμματος, τοῦ κράτους, τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς στή Σοβιετική Ἕνωση πλησιάζουν πολύ τίς ἀπόψεις πού ἐκφράζει τό «Γράμμα» καί τά ὅσα γράφονται στό πρόγραμμα τοῦ ΚΚΣΕ ἤ στά ἐγχειρίδια τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ. Ὅσο γιά τίς ἰδέες καί τά ἰδανικά τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν κινέζων ὑ-

πευθύνων, αὐτοί, οὔτε κάν πλησίασαν ποτέ τους αὐτά τά ἐγχειρίδια. Ὡστόσο, ἀνεξάρτητα ἀπό ὅλες τίς ἰδεολογικές διαφορές — ἀπό τίς ὁποῖες οἱ περισσότερες εἶναι ἐξαιρετικά ἀφηρημένες, περιπλέκονται ὅμως ἀπό μιά δημαγωγική καί ψευδόμενη προπαγάνδα — οἱ πραγματικές ἀντιθέσεις στήν πάλη γιά τήν ἐξουσία καί τή γῆ ὑπάρχει κίνδυνος νά ὁδηγήσουν, ἄν συνεχιστεῖ ἡ σημερινή ἔνταση, σ' ἐκείνη τή μοιραία σύμπτωση περιστάσεων ὅπου «τά κανόνια ἀρχίζουν νά ρίχνουν μόνα τους». Στή συνειδητοποίηση καί τήν ἀντίληψη αὐτῆς τῆς τρομερῆς ἀπειλῆς βρίσκεται ἡ πηγή τῆς εὐγενικῆς ἀνησυχίας πού ἐνέπνευσε τό σχέδιο τοῦ Σολζενίτσιν. Ἡ συγκεκριμενοποίησή του, ὅμως, στόν τύπο καί τά μέσα σωτηρίας πού προτείνει στό «Γράμμα» του προκαλοῦν στούς ἀναγνῶστες, πού γνωρίζουν τήν ἱστορία καί τή σύγχρονη πραγματικότητα, μονάχα μιά ὀδυνηρή ἀπορία. Ἄν ὁ συγγραφέας τοῦ «Γράμματος» πιστεύει πραγματικά ὅσα γράφει, σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδαής καί ἀφελής. Ἄν ὅμως προβαίνει ἐσκεμμένα, γιά νά ἐπηρεάσει τίς μάζες, σέ δηλώσεις ὁλοφάνερα ψεύτικες ἀλλά ἐντυπωσιακές, τότε πῶς συμβιβάζεται αὐτό μέ τήν παρότρυνση «νά μή ζοῦμε μέσα στό ψέμα»;

Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀντρέι Σαχάροφ καί τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ φαίνονται ἀντικειμενικά πιό θεμελιωμένες καί ὑποκειμενικά πιό ζυγισμένες. Δέν μποροῦν νά ἀποκρουστοῦν οἱ ἀπαιτήσεις τῶν κινέζων ἐθνικιστῶν μέ ἐθνικιστικές ἀντιπροτάσεις σχετικά μέ τό πόσο παλιές καί νόμιμες εἶναι οἱ κτήσεις μας στήν Ἄπω Ἀνατολή. Ἐκεῖνο πού, σ' αὐτή τήν περίπτωση, θά μποροῦσε νά ἀποβεῖ ἀποτελεσματικό δέν εἶναι ἡ ἐπιστροφή στήν ὀρθοδοξία τῆς Ρωσίας ὅπως ἦταν πρίν ἀπό τόν Μεγάλο Πέτρο ἀλλά ἡ πείρα τῆς ξεκάθαρης αὐτοκριτικῆς καί συνάμα ρεαλιστικῆς πολιτικῆς πού ὁ Λένιν προσπαθοῦσε νά ἐφαρμόσει σέ τέτοιες περιπτώσεις. Αὐτό θά σήμαινε νά διακηρυχτεῖ ἀνοιχτά, ὅπως ἀναγνωριζόταν στά πρῶτα χρόνια μετά τήν ἐπανάσταση, ὅτι τά ἐδάφη πού πῆρε ἡ Ρωσία ἀπό τήν Κίνα στά τελευταῖα τριακόσια χρόνια στάθηκαν ὁ καρπός τῆς κατακτητικῆς στρατηγικῆς τῆς τσαρικῆς αὐτοκρατορίας, στή βάση ἀνισότιμων συμφωνιῶν. Ἀπό τότε ὅμως πέρασε πολύς καιρός, τό δίκαιο τῶν ζωντανῶν εἶναι ἰσχυρότερο ἀπό τό δίκαιο τῶν νεκρῶν, τό Βλαδιβοστόκ εἶναι ἀδιαμφισβήτητα «δική» μας πόλη, καί ὅλες ἐκεῖνες οἱ περιοχές ἔγιναν δικές μας. Ἀναγνωρίζοντας αὐτό, καί ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ γενοκτόνα σταλινική πολιτική ὁδήγησε στά 1936 - 37 στήν ἐξόντωση τῶν κινέζων, θά ἀφαιρέσουμε ἀπό τή μαοϊκή προπαγάνδα τήν κύρια τροφή της. Καί οἱ ἀναφορές στίς

πραγματικές ἀρχές ἀκριβῶς ἐκείνης τῆς ἰδεολογίας πού τό «Γράμμα» φωτίζει μ' ἕνα φῶς δαιμονιακό καί μυθολογικό θά μποροῦσαν νά εὐνοήσουν τήν ἀναζήτηση πραγματικῶν συμβιβασμῶν πού θά στηρίζονταν στήν ἀποστρατικοποίηση τῶν συνόρων, στή διευκόλυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στούς μογγόλους τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μογγολίας καί σ' ἐκείνους τῆς Λαϊκῆς Κίνας, μέ συγκεκριμένες μακροπρόθεσμες συμφωνίες πού θά ἀφοροῦν τήν οἰκονομική, ἐπιστημονική καί τεχνική συνεργασία, τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, τήν κοινή πάλη κατά τῆς μόλυνσης, τῆς πείνας, τῶν ἀσθενειῶν, τῶν φυσικῶν καταστροφῶν... Σήμερα, ἀκόμα κι ἕνα τέτοιο πρόγραμμα φαίνεται οὐτοπιστικό, ὑπάρχουν ὅμως σ' αὐτή τήν οὐτοπία ζωντανά σπέρματα ἀλήθειας ἱκανά νά ἀναπτυχθοῦν κάτω ἀπό εὐνοϊκές συνθῆκες, ἐνῶ αὐτό πού προτείνεται στό «Γράμμα» σάν μέσο πρόληψης ἤ ἀπομάκρυνσης ἑνός «ἐπικείμενου» πόλεμου δέν εἶναι κάν οὐτοπία ἀλλά ἕνα κράμα ἀπό ἀφηρημένες λογικές φόρμουλες πού στηρίζονται σέ ἀλλοιωμένες ἀντιλήψεις τῆς πραγματικότητας καί πού ὁλοκληρώνονται μέ ἐντυπωσιακούς ἐξορκισμούς.

III.

Καί τό τρίτο μέρος, «Τό ἀδιέξοδο τοῦ πολιτισμοῦ», εἶναι ἀπόρροια μιᾶς δικαιολογημένης ἀνησυχίας. Πολλοί, στίς πιό διαφορετικές χῶρες, ἀνησύχησαν γιά τή μόλυνση τῆς βιοσφαίρας, γιά τήν ἐξόντωση τῶν φυσικῶν πόρων καί γιά ὅλες τίς ἄλλες ἐπικίνδυνες — κατά κάποιο τρόπο — συνέπειες μιᾶς συνεχοῦς καί ἀνεξέλεγκτης τεχνολογικῆς προόδου. Θά μπορούσαμε μονάχα νά χαροῦμε πού ἕνας διάσημος ρῶσος συγγραφέας ἑνώνει τή φωνή του μ' ἐκείνους πού ἀναζητοῦν τούς δρόμους καί τά μέσα γιά νά διαλύσουν τίς φοβερές δυνάμεις πού ἀπειλοῦν ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα. Ὁ συγγραφέας ὅμως τοῦ «Γράμματος» θεωρεῖ ὅτι ἡ ρίζα ὅλων αὐτῶν τῶν κακῶν ταυτίζεται μέ τίς αἰτίες πού — κατά τή γνώμη του — προκαλοῦν «τήν καταστροφική ἀποδυνάμωση τοῦ δυτικοῦ κόσμου» καί βρίσκεται μέσα «στίς ψεύτικες ἰδέες» πού «μᾶς ἐμφύσησαν οἱ ὀνειροπόλοι τοῦ διαφωτισμοῦ». Καί προτείνει νά λυθοῦν ὅλα αὐτά τά τρομερά καί περίπλοκα παγκόσμια προβλήματα ἀκριβῶς ὅπως καί τό πρόβλημα τοῦ ἐνδεχόμενου πόλεμου ἀνάμεσα στήν ΕΣΣΔ καί τήν Κίνα.

«Δέ θά ἀνέφερα κάν ἐκεῖνο τόν κίνδυνο σ' αὐτό τό "Γράμμα", ἄν ἡ λύση καί τῶν δυό προβλημάτων δέν ἦταν σχεδόν ταυτόσημη, ἄν μιά μόνη ἀπόφαση δέ μᾶς λύτρωνε ταυτόχρονα κι ἀπό τούς δυό κινδύνους» (οἱ ὑπογραμμίσεις στό πρωτότυπο).

Ποιό εἶναι λοιπόν αὐτό τό μοναδικό φάρμακο γιά ἀρρώστιες τόσο διαφορετικές; Ἡ ἄρνηση τῆς ἰδεολογίας. Πραγματικά «...στό δρόμο τῆς σωτηρίας μας» ὑψώνεται, φράζοντάς τον, «ἡ Μοναδική Προοδευτική Ἀντίληψη τοῦ Κόσμου».

Καί σάν ἄμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς βασικῆς ἄρνησης ἀκολουθεῖ καί ἡ ἄρνηση τοῦ γεγονότος ὅτι, ἀπό παλιά (ἀπό τόν καιρό τοῦ Μεγάλου Πέτρου), «...ἀκολουθήσαμε τυφλά καί ἀλόγιστα τά ἀχνάρια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ», μιά καί ἡ Ρωσία «εἶναι σέ θέση νά διαλέξει ἕνα δικό της δρόμο μέσα στήν ἀνθρωπότητα».

Ἡ τελευταία αὐτή πρόταση βρίσκει τή συγκεκριμενοποίησή της στό ἑπόμενο μέρος, στό τέταρτο, πού τιτλοφορεῖται «Ἡ βορειοανατολική Ρωσία», μέ τήν πρόσκληση νά παραιτηθοῦμε ἀπό τίς διεθνεῖς σχέσεις, γιατί, ἄν πρέπει νά πιστέψουμε τό «Γράμμα», οἱ σχέσεις αὐτές συνίστανται ἤ «στήν κινητοποίηση... γιά τήν παγκόσμια ἐπανάσταση», τήν προετοιμασία «ἐκείνου τοῦ κλονισμοῦ πού ἴσως ὡριμάζει καί πού ἴσως πραγματοποιηθεῖ στίς δυτικές χῶρες», ἤ στόν ὑπερπλουτισμό τῶν ξένων πού, «... σάν ἡ τελευταία ἀπό τίς καθυστερημένες χῶρες, τούς καλοῦμε... νά ἐκμεταλλευτοῦν τό ὑπέδαφός μας καί στούς ὁποίους προτείνουμε ... νά πάρουν ἕναν ἀνεκτίμητο θησαυρό μας: τό φυσικό ἀέριο τῆς Σιβηρίας».

Σχετικά μ' αὐτό, λέγεται: «... ἀπό τό 1920 καί ἐπί μισό αἰώνα, μέ περηφάνεια (καί πολύ ὀρθά) ἀρνηθήκαμε νά ἐμπιστευτοῦμε στούς ξένους τήν ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν μας πλούτων».

Τό ἀποτέλεσμα εἶναι περίεργο. Αὐτή ἡ ἴδια ἰδεολογία — ποιός ξέρει γιατί — δέν ἐνόχλησε ἐπί μισό αἰώνα τήν «περήφανη» καί «ὀρθή» ἐθνική οἰκονομική πολιτική. Παρόλα αὐτά, τώρα, γιά ὅλους τούς κινδύνους «ὑπάρχει μιά καί μόνη διέξοδος: ΝΑ ΑΠΟΚΡΟΥΣΟΥΜΕ ΤΗ ΝΕΚΡΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ πού ἀπειλεῖ νά μᾶς καταστρέψει εἴτε μέ τόν πόλεμο εἴτε μέ τήν οἰκονομία, νά ἀποκρούσουμε ὅλες τίς ξένες φανταστικές παγκόσμιες ὑποχρεώσεις της».

Ἡ παράγραφος, πού ἀρχίζει μέ τήν ἐξύμνηση μιᾶς «περήφανης καί ὀρθῆς» πενηντάχρονης οἰκονομικῆς πολιτικῆς, καταλήγει σέ μιά ἱερεμιάδα: «... θά εἴχαμε πολλά ἐξαιρετικά ἐμπορεύματα ἄν ἡ βιομηχανία μας δέν ἦταν κι αὐτή οἰκοδομημένη προπάντων

πάνω στήν ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ. Κι ἐδῶ ἐπίσης ἡ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ φράζει τό δρόμο στό λαό μας».

Ἀκατανόητο μένει τό γιατί ὥς τά 1917 οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ρούσικης οἰκονομίας, πού ἀπεῖχαν πάρα πολύ ἀπό αὐτήν τή βλαβερή ἰδεολογία, διευκόλυναν τόσο γενναιόδωρα τίς παραχωρήσεις στούς ξένους σ' ὁλόκληρη τή χώρα, ἀπό τόν ποταμό Λένα ὥς τό Μπακού, ἐνῶ ἀπό τό 1920 ὥς τό 1970, τήν ἐποχή τῆς λεγόμενης αὐταρχικῆς κυριαρχίας τῆς ἰδεολογίας, ὅλα ἦταν διαφορετικά, «περήφανα» κλπ. Καί ἀκόμη λιγότερο κατανοητό εἶναι τό πῶς οἰκοδομεῖται ἡ βιομηχανία πάνω στήν ἰδεολογία, ποιά «ἐξαιρετικά ἐμπορεύματα» θά παράγονταν στή χώρα μας ἄν τά προγράμματα καί οἱ παραγγελίες τῆς βιομηχανίας καταστρώνονταν ὄχι ἀπό οἰκονομολόγους πού μελέτησαν στά νιάτα τους τό διαλεκτικό ὑλισμό, ἀλλά ἀπό προγραμματιστές, ἄς ποῦμε, αὐστηρά ὀρθόδοξους... Ἀκόμα καί ἡ πλουσιότατη φαντασία ἑνός συγγραφέα θά δυσκολευόταν πιθανό νά βρεῖ ἀπάντηση σ' αὐτά τά ἐρωτήματα.

Τό κήρυγμα τῆς ἐθνικῆς ἀπομόνωσης, τῆς ἐπιστροφῆς στό «σοφό παραγνωρισμό τῶν ξένων» (κήρυγμα παλαιο - μοσχοβίτικο — γιά νά μήν ποῦμε κινέζικο —) μοιάζει στίς μέρες μας κάτι περισσότερο ἀπό ἀφελές. Μιά τέτοια ἀπομόνωση ἦταν δυνατή σ' ἕναν κόσμο πού ἀγνοοῦσε τήν ἀεροπορία, τό ραδιόφωνο, τούς διαπλανητικούς πυραύλους, τήν ἀτομική ἐνέργεια, τίς διαστημικές ἔρευνες καί τούς παγκόσμιους πολέμους. Τό νά ἐπαναθέσουμε τίς ἐλπίδες μας σ' ἕνα «μεγάλο τεῖχος» ἤ σ' ἕνα «σιδηροῦν παραπέτασμα», πού θά προστατεύουν τά πλούσια ἀγροκτήματα τῶν μοναστηριῶν τῆς βορειοανατολικῆς Ρωσίας ἀπό τίς συμφορές πού ἀπειλοῦν ὁλόκληρο τόν πλανήτη μας, σημαίνει νά καταδικάσουμε τή Ρωσία στή μοίρα τῆς Ἁγίας Πόλης τοῦ Κιτέτζ[2], χάνοντας κάθε πραγματική ἔννοια τῆς ἱστορίας καί τῆς ἐπικαιρότητας. Παραμένει ἀκατανόητο τό πῶς μποροῦν νά συνδυαστοῦν τέτοιες οὐτοπίες ἄξιες τοῦ Μανίλοφ[3], μέ τούς ὀρθούς συλλογισμούς, πού προηγοῦνται καί ἕπονται, πάνω στήν πολύπλοκη φύση τῶν πιό βασανιστικῶν προβλημάτων, πού ἀπό τή λύση τους ἐξαρτᾶται, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, ἡ ἐπιβίωση τῆς ἀνθρωπότητας.

---

2. Ρούσικη πόλη πού σύμφωνα μέ τήν παράδοση χάθηκε στό βυθό μιᾶς λίμνης.

3. Ἥρωας τῶν «Νεκρῶν ψυχῶν» τοῦ Γκόγκολ, σύμβολο ὀνειροπόλου καί αἰσθηματικοῦ οὐτοπισμοῦ.

IV.

Στό τέλος τοῦ τέταρτου μέρους, ὁ συγγραφέας δηλώνει ὅτι θεωρεῖ «ἠθικό» «νά συστήσει μιά πολιτική γιά τή σωτηρία μας μέσα στίς τόσες κοινές δυσκολίες», γιατί «... ὁ λαός μας ὑπέφερε στόν 20ό αἰώνα, νομίζω, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο λαό στόν κόσμο».

Ἡ ἰδέα τῶν «πρωτείων» στά βάσανα, πού ὑπῆρχε ἤδη καί στήν ὁμιλία του στά πλαίσια τῆς βράβευσής του μέ τό Νόμπελ καί πού πολλές φορές ἐπανέρχεται σέ ἄρθρα καί συνεντεύξεις, μᾶς ὑποχρεώνει νά θυμηθοῦμε τή διεκδίκηση τῶν πρωτείων σέ παγκόσμια κλίμακα καί τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ χώρα μας ἦταν ἡ «ἐκλεκτή» τῆς ἱστορίας — ἀπόψεις πού διατυπώνονται καθαρά ἀπό τή δεκαετία τοῦ '30 («Εἴμαστε ἡ μόνη χώρα τοῦ νικηφόρου σοσιαλισμοῦ... Τό βασικό κριτήριο πού ξεχωρίζει τό καλό ἀπό τό κακό στή γῆ εἶναι ἡ στάση ὅλων τῶν ἐργαζομένων ἀπέναντι στήν πατρίδα μας»). Στά μισά τῆς δεκαετίας τοῦ '40 οἱ διεκδικήσεις αὐτές ἔγιναν ὅλο καί πιό θορυβώδεις καί ἀπόκτησαν μιά βίαιη ἐπιθετική δύναμη κι ἕνα χαρακτήρα καθαρά σωβινιστικό καί ἰμπεριαλιστικό. Ἦταν τότε πού προβαλλόταν κάθε λογῆς «πρωτεῖο» καί διώκονταν οἱ «ἀπάτριδες κοσμοπολίτες» καί οἱ «δοῦλοι τοῦ κάθε πράγματος πού εἶναι ξένο» (πόσοι ἀπ' αὐτούς κλείστηκαν στά νησιά τοῦ ἀρχιπέλαγους Γκούλαγκ ἀπό τό 1947 ὥς τό 1953!), καί κηρυσσόταν μιά ξενοφοβία τόσο ἄγρια πού ξεπερνοῦσε κατά πολύ κι ἐκείνη τῶν «λατινομάχων» τῆς Ρωσίας πρίν τό Μεγάλο Πέτρο. Ἡ ἀλλαγή τοῦ «σύν» σέ «πλήν», ἡ ἀντικατάσταση τῶν διεκδικήσεων τῶν πρωτείων τῆς προόδου μέ τή διεκδίκηση τῶν πρωτείων στά βάσανα δέν ἀλλάζει τήν οὐσία αὐτῆς τῆς θερμῆς βιβλικῆς πίστης γιά τόν «ἐκλεκτό» χαρακτήρα τοῦ λαοῦ μας. Ὁ «μοσχοκεντρισμός» τῶν σταλινικῶν πού ἐπαναλάμβαναν ὅτι «ὁ τελευταῖος σοβιετικός πολίτης εἶναι ἀνώτερος ἀπό τόν πρῶτο ἀστό» κλπ. προαναγγέλλει τήν περηφάνεια τοῦ μάρτυρα πού προβάλλουν ὁ συγγραφέας τοῦ «Γράμματος» καί οἱ ὀπαδοί του. Καί γι' αὐτούς «ἡ γῆ ἀρχίζει ἀπό τό Κρεμλίνο». Ἀπ' αὐτή τήν ἰδέα γεννιέται μιά ὑπεροπτική περιφρόνηση γιά τά βάσανα καί τίς συμφορές τῶν κατοίκων κάθε ἄλλης περιοχῆς τῆς γῆς: «τί εἶναι οἱ δικές σας οἱ ἔγνοιες μπροστά στίς δικές μας! Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ἕλληνες, οἱ ἰνδονήσιοι, οἱ χιλιανοί κλπ. κλπ., εἶναι πολύ μακριά ἀπό τίς δικές μας ὀδύνες καί τίς δικές μας θυσίες!» Αὐτή ἡ στάση ἀπέναντι στόν κόσμο προκαθορίζει πολλές ἀπό τίς σελίδες τοῦ Ἀλέξανδρου Σολζενίτσιν καί τοῦ

Βλαδίμηρου Μαξίμοφ. Καί μολονότι καί οἱ δυό αὐτοανακηρύσσονται χριστιανοί, ὑπάρχει τόση χριστιανοσύνη στούς λογιστικούς ὑπολογισμούς τους — ἐμεῖς ἔχουμε ἑκατομμύρια θύματα ἐνῶ ἐσεῖς μόνο μερικές χιλιάδες — (κι ἄν ἀκόμα παραδεχτοῦμε πώς οἱ λογαριασμοί τους εἶναι σωστοί) ὅσος πατριωτισμός καί μαρξισμός ὑπῆρχε σ᾽ ἐκείνους πού τούς κατάγγελλαν σάν «ἀπάτριδες κοσμοπολίτες».

Στό μέρος πού τιτλοφορεῖται «Ἐσωτερική ἀνάπτυξη» ϐρίσκουμε σωστά λόγια πόνου καί ὀργῆς γιά τή σοϐιετική ζωή. Ἡ πικρή ἀλήθεια γιά τήν καταστροφή τῆς ὑπαίθρου, γιά τίς παράλογες δαπάνες τῶν ἐξοπλισμῶν, γιά τήν ἀποϐλάκωση ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μέ τό οἰνόπνευμα, γιά τό κυνήγι τοῦ εὔκολου κέρδους, γιά τήν τερατώδη διαφθορά τῶν πόλεων, γιά τήν πτώση τοῦ ἐπιπέδου τῆς παιδείας, γιά τίς φοϐερές καί ἀνεπανόρθωτες ζημιές στήν ἠθική καί πνευματική ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων προκαλεῖ στόν ἀναγνώστη μιά εὐγενική συγκίνηση, μιά εἰλικρινή ἀνησυχία.

Ἀλλά στήν προσπάθειά του νά ἐξηγήσει τίς αἰτίες ὅλων αὐτῶν τῶν συμφορῶν καί νά χαράξει τούς δρόμους γιά τό ξεπέρασμά τους, ὁ συγγραφέας ἐπανέρχεται μέ πάθος στή συνηθισμένη Καρχηδόνα του, τήν «ἰδεολογία».

«Ἡ ἰδεολογική μας καλλιέργεια κατάντησε πιά ἀντικείμενο ἐμπαιγμοῦ σέ ὅλον τόν κόσμο».

«... παντοῦ, σέ κάθε τομέα, ἐκεῖνο πού δέ μᾶς ἀφήνει νά οἰκοδομήσουμε μιά ὑγιή Ρωσία, εἶναι ἡ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ».

Τό μέρος αὐτό τελειώνει μέ τήν παρότρυνση νά ἐγκαταλείψουμε «πρίν ἀπό κάθε ἄλλο τήν ἰδεολογία», καί τό ἑπόμενο (τό ἕκτο) μέρος ἔχει αὐτόν ἀκριϐῶς τόν τίτλο, «Ἡ ἰδεολογία».

Αὐτή, ὅπως μαθαίνουμε, «... ὄχι μόνο ἔχει ξεπεραστεῖ, ὄχι μόνο ἔχει γεράσει ἀλλά καί στίς καλύτερες δεκαετίες της λάθεψε σ᾽ ὅλες της τίς προϐλέψεις, δέ στάθηκε ποτέ μιά ἐπιστήμη... πρωτόγονη οἰκονομική θεωρία, ἐπιφανειακή... Λάθευε, προϐλέποντας... ἔσφαλλε... ἔχανε τό στόχο... λάθευε στούς λογαριασμούς...

Ὁ μαρξισμός ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀκριϐής, ὄχι μόνο δέν εἶναι μιά ἐπιστήμη, ὄχι μόνο δέν πρόϐλεψε κ α ν έ ν α γ ε γ ο ν ό ς μέ ἀριθμούς, ποσότητες, προθεσμίες ἤ τόπους... ἀλλά ἐκεῖνο πού κάνει ἐντύπωση, εἶναι ἡ οἰκονομιστική - μηχανιστική χοντροκοπιά του.

... ὅλες τίς πέτρες πού ἔδεσαν στό λαιμό μας, μᾶς τίς χάρισε... ἀκριβῶς ἡ ἀπαρχαιωμένη προοδευτική διδασκαλία πού κληρονομήσαμε. Καί ἡ κολεκτιβοποίηση. Καί ἡ ἐθνικοποίηση τῶν μικροεπαγγελμάτων καί τῶν ὑπηρεσιῶν... Καί οἱ διαταραχές στή βιομηχανική ἀνάπτυξη καί στήν ἀνανέωση τῆς τεχνολογίας. Καί οἱ θρησκευτικοί διωγμοί».

Αὐτό ἀκριβῶς τό τελευταῖο ἐξηγεῖ καί τήν αὔξηση τῆς ἐγκληματικότητας, μιά καί «γιά τόν θρησκευόμενο ἡ πίστη του ἀποτελεῖ τήν ὑπέρτατη ἀξία». Ἐνῶ ὁ μαρξισμός, μεταφυτεύοντας τόν ἀθεϊσμό, «ἐπιβάλλει»... τήν ἐνθάρρυνση τῆς ἐγκληματικότητας, ἔτσι «ὅπως ἐπιβάλλει στούς ἡγέτες τῆς ὑπερδύναμης νά ἀπολογοῦνται γιά τίς πράξεις τους σέ μακρινούς ἐπισκέπτες, πού ἔρχονται ἀπό τό ἄλλο ἡμισφαίριο, σέ ἀρχηγούς ἀσήμαντων κομμουνιστικῶν κομμάτων, πού δέν ἀσκοῦν καμιά ἐπιρροή καί πού τό μόνο μέ τό ὁποῖο δέν ἀσχολοῦνται εἶναι ἡ μοίρα τῆς Ρωσίας».

«... Ὁ πατριωτισμός... σημαίνει ἄρνηση τοῦ μαρξισμοῦ. Ὁ μαρξισμός ὅμως λέει ὅτι δέν πρέπει νά ἐποικιστεῖ ἡ βορειοανατολική Ρωσία ἀλλά ὅτι πρέπει ν' ἀφήσουμε τίς γυναῖκες μας νά δουλεύουν μέ φτυάρια καί ἀξίνες, ἐνῶ ἐπισπεύδεται καί χρηματοδοτεῖται ἡ παγκόσμια ἐπανάσταση».

Στίς παραγράφους πού ἀκολουθοῦν, βλέπουμε νά μεταμορφώνεται παράξενα αὐτό τό πανίσχυρο τέρας πού λέγεται μαρξιστική ἰδεολογία· εἶναι ἤδη νεκρό.

«... Ἡ ἰδεολογία, ἀφοῦ ἔφερε τή σημερινή μας κατάσταση ὥς τή σοβαρότατη σύγκρουση, ἀπό καιρό πιά δέ μᾶς βοηθᾶ... Τώρα πιά στή χώρα μας τίποτα δέ στηρίζεται ἐποικοδομητικά πάνω της, μοιάζει μέ ψεύτικη χαρτονένια κολόνα τοῦ θεάτρου. Ἄν τή βγάλεις, τίποτα δέ θά γκρεμιστεῖ, τίποτα δέ θά κλονιστεῖ. Ὅλα, στή χώρα, στηρίζονται ἀπό καιρό στά ὑλικά συμφέροντα...» (ἔχουμε ἐδῶ μιά ἀπρόσμενη συμβολή στήν ἴδια αὐτή ἰδεολογία, πού μιά εἶναι «πέτρα στό λαιμό μας» καί μιά «κολόνα ἀπό χαρτόνι»).

«Σήμερα αὐτή ἡ ἰδεολογία ἀρκεῖται στό νά σᾶς ἐξασθενίζει καί νά σᾶς κρατᾶ δέσμιους. Μολύνει τή ζωή τῆς κοινωνίας, τά μυαλά, τούς λόγους, τό ραδιόφωνο, τόν τύπο, μέ ψευτιές, ψευτιές, ψευτιές».

«... Ἀκριβῶς γιατί τό Κράτος μας... στηρίζεται ἀκόμα σ' αὐτή τήν ψεύτικη διδασκαλία... εἶναι ὑποχρεωμένο νά ρίχνει στή φυλακή ὅποιον σκέφτεται διαφορετικά. Ἀκριβῶς γιατί μιά ψευδής

ἰδεολογία δέν ἔχει μέ τί νά ἀπαντήσει σέ ἀντιρρήσεις καί διαμαρτυρίες, ἄν ὄχι μέ τά ὅπλα καί τή φυλακή».

«Παρατῆστε συνεπῶς αὐτήν τή φθαρμένη ἰδεολογία... Ἄς ἐγκαταλείψει τή χώρα μας σάν ἕνα σύννεφο, σάν μιά ἐπιδημία... Ἄς ἀποβάλουμε ὅλοι μας αὐτό τό βρώμικο καταϊδρωμένο πουκάμισο πού ἔχει λερωθεῖ μέ τόσο αἷμα ὥστε δέν ἀφήνει πιά ν' ἀναπνεύσει τό ζωντανό σῶμα τοῦ ἔθνους, τό αἷμα 66 ἑκατομμυρίων ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων. Αὐτό τό πουκάμισο φέρει τήν εὐθύνη γιά ὅλο τό αἷμα πού χύθηκε... Πρέπει ὅσο γίνεται πιό γρήγορα νά τό βγάλουμε ἀπό πάνω μας κι ἄς τό πάρει ὅποιος θέλει».

Παραθέσαμε τόσο ἐκτενῆ ἀποσπάσματα ὥστε νά μήν ὑπάρξει περίπτωση ἀμφιβολιῶν ὡς πρός τήν ἀκρίβεια μέ τήν ὁποία ἀποδίδουμε τή σκέψη τοῦ συγγραφέα. Ἀλλά καί γιατί ἡ γλώσσα καί τό ἴδιο τό ὕφος τοῦ «Γράμματος» μαρτυροῦν τή δυσάρεστη ἑνότητα ἀνάμεσα στή μορφή καί τό περιεχόμενο.

Οἱ δηλώσεις ὅτι «ἡ ἰδεολογία» φταίει γιά ὅλες τίς συμφορές πού προκαλεῖ ἡ ἀνεξέλεγκτη βιομηχανική καί τεχνολογική πρόοδος, ἡ μόλυνση τῆς γήινης ἀτμόσφαιρας, ἡ αὔξηση τῆς ἐγκληματικότητας, ἡ ἐξουθενωτική δουλειά τῶν σοβιετικῶν γυναικῶν, δέν ἀντέχουν σέ μιά ἁπλή ἀντιπαράθεση μέ γεγονότα σέ ὅλους γνωστά. Πραγματικά ἡ μόλυνση τοῦ ἀέρα, τῶν ὑδάτων, τοῦ ἐδάφους, ἡ βλαβερή ἐπίδραση πάνω στήν ὑγεία ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων πού ἀσκεῖ ἡ σύγχρονη ἐκβιομηχάνιση καί ἡ ἴδια ἡ ζωή τῶν μητροπόλεων, πού πνίγονται ἀπό τίς δηλητηριώδεις ἐξατμίσεις τῶν αὐτοκινήτων, ξεκουφαίνονται ἀπό τούς ἐκκωφαντικούς θορύβους, τούς τριγμούς, τά κουδουνίσματα, πού ταράζονται ἀπό τήν ταχύτητα, τή βιασύνη, τό ἀδιάκοπο πήγαινε - ἔλα τῶν ἀνθρώπων καί τῶν αὐτοκινήτων καί τυφλώνονται ἀπό ὑπερβολικά ἰσχυρά φῶτα, ἀντανακλάσεις, λάμψεις, χρώματα. Ὅλα αὐτά χαρακτηρίζουν σέ μεγαλύτερο βαθμό ἐκεῖνες τίς χῶρες ὅπου ἐπικρατοῦν ἰδεολογίες ὁλότελα διαφορετικές. Οἱ σύγχρονες παγκόσμιες πληγές τυραννοῦν τή ζωή τῶν κατοίκων τοῦ Τόκιο καί τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Ἰαπωνίας περισσότερο κι ἀπό τή ζωή τῶν παριζιάνων καί τῶν λονδρέζων, τούς ὁποίους θά μπορούσαμε, ἄν θέλαμε, νά κατηγορήσουμε γιά ὑπερβολική ἐμπιστοσύνη στούς «ὀνειροπόλους τοῦ διαφωτισμοῦ» — πού κι αὐτοί, ἄλλωστε, καταδικάζονται στό «Γράμμα». Τόν ἰσχυρισμό ὅτι ὁ μαρξισμός, μέ τή βοήθεια τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ἐνθαρρύνει τήν ἐγκληματικότητα δέ θά τόν πιστέψουν οὔτε καί οἱ πιό συντηρητικοί νομομαθεῖς τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, γιατί ξέρουν πώς

στή Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, πού εἶναι μαρξιστική καί ἄθεη, ἡ κάθε λογῆς ἐγκληματικότητα ἀνθεῖ πολύ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στή Δυτική Γερμανία, πού τήν κυβερνοῦν χριστιανικά κόμματα. Ἀκόμα κι ἐκεῖνες οἱ πολιτεῖες τῶν ΗΠΑ, ὅπου ὄχι μόνο ὁ Μάρξ ἀλλά ἀκόμα καί ὁ Δαρβίνος ἦταν μέχρι πρόσφατα ἀπαγορευμένοι, ξεπερνοῦν — σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν αὔξηση τῆς ἐγκληματικότητας, τή διάδοση τῶν ναρκωτικῶν, τίς διαστροφές τῆς «σεξουαλικῆς ἐπανάστασης» — ὅλες τίς μαρξιστικές χῶρες τόσο ριζικά ὅσο τίς ξεπερνοῦν καί ὡς πρός τόν ἀριθμό τῶν αὐτοκινήτων καί τῶν ἐμπορευμάτων ἀλλά καί τῶν ἐκκλησιῶν...

Δέ θά ἐμβαθύνουμε στή συζήτηση σχετικά μέ τά ἱστορικά πεπρωμένα τοῦ μαρξισμοῦ. Ἡ ἔννοια αὐτή ἑρμηνεύεται ἀπό μόνη της σήμερα, τόσο ἀπό τούς ὑποστηρικτές της ὅσο καί ἀπό τούς ἀντιπάλους της, μέ τρόπο τόσο διαφορετικό καί ἀντιφατικό ὥστε θά χρειαζόταν πολύ περισσότερος χῶρος καί χρόνος ἀπ' αὐτόν πού διαθέτουμε γιά μιά τέτοια συζήτηση. Ἄς ἀρκεστοῦμε, λοιπόν, νά ὑπενθυμίσουμε τά πιό στοιχειώδη γεγονότα καί τούς πιό ἁπλούς συλλογισμούς πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτό.

Ὅποια κι ἄν εἶναι τά λάθη καί τά σφάλματα ὑπολογισμοῦ πού περιέχονται στά οἰκονομικά, φιλοσοφικά καί κοινωνιολογικά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, δέ θά μποροῦσαν — ἀκόμη καί τά πιό χοντροκομμένα ἀπ' αὐτά — νά ἀποτελέσουν τίς αἰτίες καί τίς πηγές τῆς μεθόδου (πού στή συνέχεια ἔγινε θεωρητική μεθοδολογία) τῆς «κομματικοποίησης». Ἡ ἔννοια αὐτή πρωτοεμφανίστηκε στήν πολιτική πράξη καί στίς πολεμικές τοῦ Λένιν καί τρεφόταν πρίν ἀπ' ὅλα μέ τήν πεῖρα τοῦ ρούσικου ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς περιόδου 1870 - 80. Ἀργότερα ὁ Στάλιν τήν ὑποβίβασε στό ἐπίπεδο μιᾶς ἄκαμπτης στρατιωτικο - αστυνομικῆς διδασκαλίας. Καί σήμερα ἀντιπροσωπεύει μιά ἀπό τίς κύριες βάσεις τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας — ἤ ἀκριβέστερα — ἐκείνου τοῦ συστήματος κρατικῆς προπαγάνδας, ὅπου εὔκολα μποροῦν νά ὑποκαθιστοῦν καί νά ἀντικαθιστοῦν ἰδέες καί ἰδανικά, συνθήματα καί πολιτικές ἔννοιες, ἀντίθετες μεταξύ τους, χωρίς νά ἀλλοιώνουν τήν οὐσία τους. Μπορεῖς νά αὐτοαποκαλεῖσαι διεθνιστής καί νά κηρύσσεις τόν πιό πρωτόγονο ἰμπεριαλιστικό σωβινισμό, τό μίσος πρός τούς γερμανούς καί τούς ἀμερικανούς. Νά διακηρύσσεις δεξιά κι ἀριστερά τήν προσήλωσή σου στή δημοκρατία, στήν ἐλευθερία, στόν ἀνθρωπισμό, καί νά διαπαιδαγωγεῖς — μέ ὅλα τά μέσα πού διαθέτουν ἡ ἐξουσία, ἡ παιδαγωγική, ἡ προπαγάνδα — στό πνεῦμα τῶν φεουδαρχι-

κῶν ἐθίμων, τῆς μοιρολατρικῆς ὑποταγῆς στήν αὐθαιρεσία, σέ μιά τυφλή ἐμπιστοσύνη στίς ἀρχές, στήν περιφρόνηση τῆς προσωπικότητας, στό πνεῦμα τῆς λατρείας μιᾶς πλήρους ὑποταγῆς στά εἴδωλα τοῦ κόμματος, τοῦ κράτους, τοῦ στρατοῦ. Νά ἐπιβάλλεις τά προτερήματα τοῦ σαμουράι, νά προσδίνεις στό χαφιεδισμό καί στήν παλιανθρωπιά ἡρωικό χαρακτήρα. Νά θεωρεῖς πώς ὅλα ὅσα συγγενεύουν μέ τίς ἰδέες καί τά ἰδανικά τοῦ ἐπαναστατικοῦ σοσιαλισμοῦ — καί ἰδιαίτερα μέ τό μαρξισμό — σημαίνουν τυφλή πίστη στήν πιό χοντροκομμένη προπαγάνδα μας.

Ἡ σταλινική ἰδεολογία, πού κυριαρχεῖ ἀκόμα καί σήμερα στή συνείδηση τοῦ μεγαλύτερου μέρους ἀπό τούς ἀνώτερους ἀξιωματούχους μας, στά σχολικά καί πανεπιστημιακά προγράμματα, στή μαζική λογοτεχνία, στίς ταινίες, στίς ἐφημερίδες (στό ἕκτο μέρος τοῦ «Γράμματος» ὁ συγγραφέας μιλᾶ μάλιστα γιά «ἰδεολογία μέ τή μορφή ἐφημερίδων») , ἔχει ἐπίσης τόση σχέση μέ τό μαρξισμό ὅση ἔχει καί ἡ ἰδεολογία τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας ἤ τοῦ μισοπαράνομου περιοδικοῦ «Βέτσε»[4] τοῦ Σαμιζντάτ. Οἱ χοντροκομμένες φόρμουλες, πού ἔχουν χάσει ἀπό καιρό τό πραγματικό τους νόημα, τά γιορταστικά συνθήματα καί οἱ ἄλλες τελετουργικές ἐκφράσεις, πού ὀφείλουν — ὅπως καί νά 'χει τό πράγμα — νά ἀντικατοπτρίζουν μιά κάποια ἐπίφαση ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ - λενινισμοῦ, ἔχουν μέ τήν πραγματικότητα τήν ἴδια σχέση πού ἔχουν καί οἱ «συνταγματικές μας ἐλευθερίες».

Τό νά κατηγορεῖ κανείς τόν Μάρξ, τόν Ἔνγκελς, ἀκόμη καί τόν Λένιν γιά τίς εὐθύνες τους σχετικά μέ τήν «ἰδεολογική καλλιέργεια», δηλαδή σχετικά μέ τήν καταστρεπτική κολεκτιβοποίηση, τά λάθη καί τούς παραλογισμούς στή βιομηχανική ἀνάπτυξη καί τήν ἀπειλή τῆς «τεχνολογικῆς καταστροφῆς», τώρα, δέν εἶναι καθόλου πιό δίκαιο ἀπό τό νά καταφέρεται ἐναντίον τῶν εὐαγγελιστῶν γιά τίς φρικαλεότητες τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, ἀπό τό νά θεωρεῖ χριστιανική τήν ἰδεολογία τοῦ «Μεγάλου Ἱεροεξεταστῆ» ἤ νά καταλογίζει στόν Δαρβίνο καί τόν Χαῖκελ τήν εὐθύνη γιά τά ἐγκλήματα τῶν χιτλερικῶν, ἐπειδή αὐτοί ἐπεξεργάστηκαν τούς ρατσιστικούς νόμους καί δημιούργησαν τά στρατόπεδα ἐξόντωσης, ἐπικαλούμενοι τή διδασκαλία τῆς «φυσικῆς ἐπιλογῆς».

Ἡ κολεκτιβοποίηση στήν ΕΣΣΔ δέν προβλεπόταν ἀπό κανένα

4. «Βέτσε» εἶναι ἡ συνέλευση πολιτῶν τῆς ἀρχαίας Ρωσίας. Ἐδῶ πρόκειται γιά μιά δεξιά ἐθνικιστική σοβιετική ὁμάδα.

θεωρητικό ἰδεολογικό πρόγραμμα. Τήν ἔβαλαν σέ ἐφαρμογή ξαφνικά, ὕστερα ἀπό μιά ἐπέμβαση τοῦ Στάλιν σέ μιά μυθοποιημένη συνδιάσκεψη «μαρξιστῶν ἀγρονόμων» (γιά τήν ὁποία δέν ἔγινε ποτέ λόγος οὔτε πρίν οὔτε μετά, καί πού δέν εἶναι γνωστός κανείς ἀπ' ὅσους πῆραν μέρος σ' αὐτήν). Ἡ «πλήρης κολεκτιβοποίηση», πού στηρίχτηκε στήν ἐξάλειψη τῶν «κουλάκων», ἐφαρμόστηκε στά 1929 - 30 μέ τρόπο φοβερά γραφειοκρατικό καί δέν ἀπόκτησε «θεωρητική» βάση, γαρνιρισμένη μέ μαρξιστικές - λενινιστικές φράσεις, παρά μόνο σιγά σιγά, στό βαθμό πού ἐξελίσσονταν τά γεγονότα ἤ μετά ἀπ' αὐτά. Τότε ἀκριβῶς ἔκανε τήν ἐμφάνισή της ἡ περίφημη φόρμουλα τῶν τεσσάρων, ἡ «διδασκαλία τῶν Μάρξ - Ἔνγκελς - Λένιν - Στάλιν». Στήν Πολωνία, ὅπου τό καθοδηγητικό κόμμα θεωρεῖται κι αὐτό μαρξιστικό, μολονότι ἔχουν περάσει τριάντα χρόνια, δέν ἐφαρμόστηκε ἡ κολεκτιβοποίηση. Καί στή Λαϊκή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας, στήν Οὐγγαρία καί στήν Τσεχοσλοβακία, πού κυβερνῶνται ἀπό «μαρξιστές», οἱ γεωργικοί συνεταιρισμοί δέν μποροῦν κάν νά συγκριθοῦν μέ τά κ ο λ χ ό ζ μας οὔτε ὡς πρός τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν ἀγροτῶν οὔτε ὡς πρός τό σύστημα νομικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων. Οἱ ἰνδιάνικοι γεωργικοί συνεταιρισμοί, τά ἰσραηλινά κιμπουτσίμ καί οἱ συλλογικές ἐπιχειρήσεις πού συγκροτοῦνται σέ ὁρισμένα χωριά τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς — συχνά στά πλαίσια θρησκευτικῶν κοινοτήτων — δημιουργοῦνται ἀπό ἄτομα μέ τίς πιό διαφορετικές ἰδεολογίες, πού ἀπέχουν πάρα πολύ ἀπό τό μαρξισμό.

Τά πιό οὐσιαστικά ἰδεολογικά ἀξιώματα τῆς σταλινικῆς κολεκτιβοποίησης ἔχουν τίς ρίζες τους στίς κοινωνικές, ψυχολογικές καί ἠθικές παραδόσεις τῆς δουλοπαροικίας καί τῆς ἀρχαίας κοινότητας μ ί ρ. Οἱ κοινωνικές οὐτοπίες τῶν σλαβόφιλων καί τῶν λαϊκιστῶν, τῶν ὀπαδῶν τοῦ Τολστόι καί τῶν πρώτων σοβιετικῶν κομμουνάρων προσδίνανε ζωτικότητα σ' αὐτές τίς παραδόσεις. Τίς παραδόσεις αὐτές προσπάθησαν νά τίς ἐξαλείψουν ὁ Στολίπιν, ὁ Α. Κριβόστσιν καί διάφοροι «οἰκονομιστές» μεταξύ τῶν δραστήριων γαιοκτημόνων, στούς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένες ἐπίσης πάρα πολλές σελίδες ἀπό τόν «Αὔγουστο 1914», καθώς καί σοβιετικοί παράγοντες πού ἀπό τό 1921 εἶχαν στραφεῖ πρός τό «μορφωμένο γεωργό» — ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί μαρξιστές σάν τόν Μπουχάριν, τόν Ρύκοφ, τόν Ἀιχένβαλντ, τόν Στέκι καί ἄλλους, πού δυσφημίστηκαν στά 1929 σάν «δεξιά παρέκκλιση» καί ἐξοντώθηκαν στά 1937 - 38 σάν «ἐχθροί τοῦ λαοῦ». Οἱ ἰδεολογικές, ἠθικές, κοινωνικές καί

διοικητικές παραδόσεις τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας τῆς ἐποχῆς τῆς δουλοπαροικίας ἀποδείχτηκαν πολύ πεισματικές κι ἄντεξαν στίς πιέσεις τῆς ἀστικῆς προόδου στολυπινιανοῦ τύπου, στίς ἐπαναστατικές δονήσεις, στή Νέα Οἰκονομική Πολιτική (ΝΕΡ). Καί στίς δεκαετίες πού ἀκολούθησαν — σ' ἐκείνη τήν περίοδο πού ὑπῆρξε ἡ πιό τρομερή, ἡ πιό ἐξοντωτική στή χιλιόχρονη ἱστορία τῶν ρώσων ἀγροτῶν, τῶν οὐκρανῶν, τῶν λευκορώσων, τῶν μολδαβῶν, τῆς Βαλτικῆς, τῆς Κεντρικῆς 'Ασίας, τῆς 'Υπερκαυκασίας — αὐτές ἀκριβῶς οἱ παραδόσεις ἔγιναν ἡ βάση τῆς «σοσιαλιστικῆς» οἰκονομίας μας. Ἡ σταλινική δουλοπαροικία ἀποδείχτηκε πιό ὀλέθρια γιά τούς ρώσους, τούς οὐκρανούς καί τούς λευκορώσους ἀγρότες, ἴσως γιατί γι' αὐτούς νά ἀποτελοῦσε μιά βίαιη καί καταναγκαστική ἐπιστροφή στό παρελθόν ἡ καταστροφή καί ἡ διάλυση τῶν νέων σχέσεων ἰδιοκτησίας, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, πού ἄρχιζαν νά ἀποκρυσταλλώνονται στή γεωργία, τή στιγμή πού οἱ πόλεις ἀναπτύσσονταν πλάι τους, ἀπορροφώντας καί προσελκύοντας τούς κατοίκους τῶν χωριῶν πού εἶχαν καί πάλι ὑποδουλωθεῖ. Στά χωριά καί τίς κωμοπόλεις τῆς Κεντρικῆς 'Ασίας καί τῆς 'Υπερκακαυσίας, στά ἀ σ ύ λ καί στά κ ι σ λ ά κ, ἡ μετάβαση ἀπό τήν ἀρχαία κοινότητα στή νέα ἦταν πιό «ἁρμονική», ἡ ἔξοδος πρός τίς πόλεις λιγότερο μαζική. Γιά διαφορετικούς λόγους, ἡ κολεκτιβοποίηση, πού ἔγινε ἀργότερα στίς δημοκρατίες τῆς Βαλτικῆς, πραγματοποιήθηκε μέ πιό εὐνοϊκό τρόπο ἀπό ὅ,τι στή Ρωσία καί τήν Οὐκρανία. 'Αλλά σ' ἐμᾶς, ἀκόμα καί στήν πιό φιλελεύθερη περίοδο τοῦ χρουστσοφικοῦ «λιωσίματος τῶν πάγων», στά 1961, καμιά ἐφημερίδα, κανένα φυλλάδιο δέν ἀνέφερε οὔτε μιά λέξη γιά τά ἑκατοντάχρονα τῆς κατάργησης τῆς δουλοπαροικίας. Κανένας δέν τόλμησε νά θυμίσει στούς ἀγρότες, πού δέν ἔχουν διαβατήριο, τή μοίρα τῶν προγόνων τους...

Ἔτσι οἱ κινέζικες «λαϊκές κοινότητες» κληρονομοῦν πρῶτα ἀπ' ὅλα τίς παραδόσεις τῆς μακρόχρονης κοινοτικῆς δομῆς τῆς κινέζικης ὑπαίθρου, πού τή διοικοῦσαν οἱ γαιοκτήμονες καί οἱ γέροντες. Τώρα αὐτούς τούς ἔχουν ἀντικαταστήσει μέ κομματικά στελέχη πού αὐτοανακηρύσσονται μαρξιστές - λενινιστές μέ τόσα δικαιώματα ὅσα εἶχαν καί οἱ σταλινικοί «ὑπαξιωματικοί Πρισιμπέγιεφ»[5]. Καί οἱ διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στίς κινέζικες κοινότητες

5. Ἥρωας τοῦ ὁμώνυμου διηγήματος τοῦ Τσέχοφ, σύμβολο καταπιεστικοῦ καί αὐταρχικοῦ διοικητικοῦ ζήλου.

καί τά κολχόζ μας δέν όφείλονται στήν έρμηνεία τοῦ μαρξισμοῦ άλλά στή φύση τῶν σχέσεων μέσα στήν κάθε χώρα καί στίς ἰδιομορφίες τῆς προηγούμενης κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Νά γιατί, στίς κοινότητές τους, οἱ ὁποῖες δημιουργήθηκαν στή βάση πατριαρχικῶν κοινοτήτων πού ἀκόμα δέν εἶχαν διαλυθεῖ καθώς καί σέ γαῖες πού μόλις τίς εἶχαν πάρει ἀπό τούς γαιοκτήμονες, τό πνεῦμα πρωτοβουλίας τῶν μαζῶν ἔχει μεγαλύτερη σημασία, καί ἡ γραφειοκρατία συνδυάζεται μέ τήν ὀχλοκρατία τῶν «κόκκινων φρουρῶν».

V.

Τό «Γράμμα» διατείνεται ὅτι ἡ ἰδεολογία πού ἐπικρατεῖ σήμερα, ἀπαιτεῖ ἔνοπλη βία καί φυλακές γιά τούς μή κομφορμιστές. Αὐτό εἶναι ἀλήθεια· ποιά εἶναι ὅμως ἡ ἰδεολογία πού ἐπικρατεῖ σήμερα; Ποιοί εἶναι οἱ μή κομφορμιστές πού τούς κυνηγοῦν μέ τά ὅπλα καί τούς ρίχνουν στίς φυλακές;

Οἱ πομπώδεις κήρυκες τοῦ μεγαλο-ρούσικου ἰμπεριαλιστικοῦ σωβινισμοῦ δροῦν ἀνενόχλητοι σέ πολλούς ἐκδοτικούς οἴκους (Μολοντάγια Γκβάρντια, Σοβιέτσκαγια Ροσσίγια, στούς περιφερειακούς οἴκους τοῦ Ροστόφ, τοῦ Κρασνοντάρ, τοῦ Σαράτοφ καί ἄλλους), στίς συντάξεις τῆς ἐφημερίδας «Σοβιέτσκαγια Ροσσίγια», τῶν περιοδικῶν «Ὀγκονιόκ», «Μολοντάγια Γκβάρντια» [Ἡ νέα φρουρά], «Μοσκβά», «Νεβά», «Ντόν», «Βόλγα» καί σέ πάρα πολλά ἄλλα δημοσιεύματα. Κατέχουν ἡγετικές θέσεις στήν Ἑταιρία γιά τήν προστασία τῶν ἱστορικῶν μνημείων, πού στήν πραγματικότητα ἔγινε ἕνας νόμιμος σύλλογος τῆς νέας Μαύρης Λεγεώνας[6], κατέχουν, τέλος, πόστα στά πιό διαφορετικά ἰδεολογικά ἱδρύματα. Ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων κι ἐπιστήμονες διακηρύσσουν ἀνοιχτά ὅτι θαυμάζουν τή δυναστεία τῶν Ρομανόφ, ὅτι εἶναι ὑποστηρικτές τῶν ἐθνικιστικῶν καί μοναρχικῶν ἰδεῶν τοῦ Λεόντιεφ, τοῦ Ντανιλέφσκι, τοῦ Ροζάνοφ, παραμένουν μέλη τοῦ ΚΚΣΕ, δημοσιεύουν βιβλία, ποιήματα καί ἄρθρα πού ἐκθέτουν μέ τρόπο μόλις καλυμμένο τίς ἰδέες τους πού εἶναι ἀπόλυτα ἐχθρικές πρός ὅλες τίς ἑρμηνεῖες τοῦ μαρξισμοῦ.

Πρίν μερικά χρόνια, κάποιος Σκουρλάτοφ, μέλος τῆς ἐπιτροπῆς

6. «Τσόρναγια Σότνια»: ρούσικη προεπαναστατική δεξιά ἐθνικιστική ὀργάνωση.

πόλης τῆς Μόσχας τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας, δημοσίευσε «θέσεις» μέ τίς ὁποῖες ἀπαιτοῦσε νά υἱοθετηθοῦν νόμοι πού θά διαφύλαγαν τήν ἁγνότητα τῆς φυλῆς καί θά ἀπαγόρευαν τούς γάμους ἀνάμεσα σέ ἄτομα μέ διαφορετική ἐθνικότητα. Ζήτησε, μάλιστα, νά ἐνισχυθεῖ ἡ «στρατιωτική ἐκπαίδευση στό πνεῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ καί τοῦ ἡρωισμοῦ» μέ τήν ἐπιβολή σωματικῶν ποινῶν, τήν εἰσαγωγή καθεστῶτος στρατώνα στά σχολεῖα, τήν καταστολή κάθε «διανοουμενίστικης ἀδυναμίας». Ὅταν αὐτές οἱ θέσεις ξεσήκωσαν ζωηρές ἀντιδράσεις — ἀλλά μόνο ἐσωτερικές, στούς διαδρόμους — ὁ Σκουρλάτοφ μεταφέρθηκε σέ ἄλλη θέση — ἰδεολογική κι αὐτή — καί, φυσικά, παρέμεινε μέλος τοῦ ΚΚΣΕ. Ὅσο γιά τούς ἐπικριτές του, τούς ἀπολύσανε λίγους μῆνες ἀργότερα, μέ χαρακτηρισμούς κάθε ἄλλο παρά ἐπαινετικούς.

Στό μεταξύ, κάθε ἀπόπειρα νά μελετηθοῦν σοβαρά προβλήματα τοῦ μαρξισμοῦ — καί ἰδιαίτερα ἡ ἱστορία καί ἡ σημερινή κατάσταση τῆς χώρας — μέ τή βοήθεια τῶν μαρξιστικῶν μεθόδων κριτικο - κοινωνικῆς ἀνάλυσης τῆς οἰκονομίας καί τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐπισύρει τά πιό σκληρά κατασταλτικά μέτρα. Τά μέλη τῆς ὁμάδας τοῦ Κρασνοπεβτσόφ στό πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας (1957), τῆς «Ἕνωσης τῶν Κομμουνάρων» τοῦ Λένινγκραντ (1956) καί τῶν «μαρξιστικῶν - λενινιστικῶν» κύκλων τοῦ Γκόρκι, Βλαντιμίρ, Ριαζάν, Χαρκόβου καί ἄλλων πόλεων, πού εἶχαν ἱδρυθεῖ ἀνάμεσα στά 1966 καί 1969 (ὁμάδες ἐντελῶς εἰρηνικές πού ἀσχολοῦνταν μέ ἔρευνες γνήσια μαρξιστικές) πιάστηκαν καί καταδικάστηκαν μέ βάση τό ἄρθρο 70 σέ μακρόχρονες ποινές φυλάκισης. Ὁ στρατηγός Π.Γ. Γκριγκορένκο, πεισμένος μαρξιστής, πέρασε πάνω ἀπό πέντε χρόνια σέ ψυχιατρική κλινική ὕστερα ἀπό σχετική καταδικαστική ἀπόφαση δικαστηρίου. Οἱ ὑπερασπιστές ἐκείνης τῆς ἰδεολογίας πού τόσο μισεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ «Γράμματος» καταδιώκονται ἀπό τήν Κά - Γκέ - Μπέ, ἀπό τούς εἰσαγγελεῖς καί τά δικαστήρια ὄχι μέ λιγότερη αὐστηρότητα ἀπό τούς ὀπαδούς τῆς αὐτοδιάθεσης τῆς Οὐκρανίας, τῆς Μολδαβίας, τῆς Λιθουανίας, τῆς Λεττονίας, τῆς Ἐσθονίας, τῆς Ἀρμενίας, τοῦ Οὐζμπεκιστάν — ἀπό τίς δημοκρατίες, δηλαδή, ὅπου ὑποτίθεται ὅτι ἀπειλοῦνται ἀπό τόν «ἀστικό ἐθνικισμό». Σ' ἐμᾶς ἡ σοβαρή μελέτη τοῦ μαρξισμοῦ δέν εἶναι λιγότερο ἐπικίνδυνη ἀπό τή διάδοση τοῦ Σαμιζντάτ ἤ τήν προσχώρηση σέ κινήσεις σιωνιστῶν, βαπτιστῶν, «ἱεχωβάδων», «γνήσιων ὀρθόδοξων», βουδιστῶν, ἤ ἀπό τό νά ὑπερασπίζεσαι τούς τάρταρους τῆς Κριμαίας, πού βρίσκονται πάντοτε σέ ἀναγκαστική ὑπερορία.

Σέ ἀντάλλαγμα, οἱ «ἐθνικιστές» κι ἐκεῖνοι πού ἐξυβρίζουν μέ προσβλητικές ἐκφράσεις οὐκρανούς, ἑβραίους, κατοίκους τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, θά ἀκούσουν, στή χειρότερη περίπτωση, καμιά πατερναλιστική ἐπίπληξη καί θά ὑποστοῦν συμβολικές τιμωρίες πού γρήγορα θά ἀνακληθοῦν.

Γι' αὐτό, ἄν μποροῦμε νά μιλᾶμε, στή χώρα μας, γιά τήν ὕπαρξη μιᾶς καί μόνης κυρίαρχης ἰδεολογίας, αὐτή εἶναι τόσο κοντά στό μαρξισμό ὅσο, λόγου χάρη, καί οἱ φλυαρίες τῶν «μαστιγωνόμενων» καί τῶν «εὐνουχισμένων»[7] εἶναι κοντά στή διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων ἤ στή φιλοσοφία τοῦ Σ. Μπουλγκακόφ καί τοῦ Φλορένσκι[8].

Στό «Γράμμα» συχνά συναντᾶμε τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ὀλέθρια αὐτή ἰδεολογία ἐπιβαρύνει τή Ρωσία μέ δαπανηρές διεθνεῖς ὑποχρεώσεις καί ὑποχρεώνει τούς «ἡγέτες τῆς ὑπερδύναμης νά λογοδοτοῦν... σέ ἡγέτες ἀσήμαντων κομμουνιστικῶν κομμάτων...». Μιά τέτοια ἐκπληκτική — ἤ ἀμφίβολη — ἐμπιστοσύνη στά κείμενα τῶν ἐπίσημων ἀνακοινωθέντων τῶν ἐφημερίδων ἀντιστρέφει ἐντελῶς τά γεγονότα. Ἡ Κομμουνιστική Διεθνής, πού δημιουργήθηκε στά 1919 ἀπό τόν Λένιν καί τούς ξένους ὀπαδούς του σάν «γενικό ἐπιτελεῖο» τῆς παγκόσμιας προλεταριακῆς ἐπανάστασης, πού τή θεωροῦσαν τότε σάν ἐπικείμενη, εἶχε ἤδη γίνει, λίγα χρόνια ἀργότερα, ἕνα πειθήνιο ὄργανο τῆς σοβιετικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί — σέ πολλές περιπτώσεις — ἕνας προμηθευτής στρατιωτικῶν μυστικῶν. (Οἱ πιό σπουδαῖοι πράκτορες τῶν σοβιετικῶν Ὑπηρεσιῶν Πληροφοριῶν — ὁ Τρέπερ κι ὁ Ράντο στή Δύση, ὁ Ζόργκε στήν Ἄπω Ἀνατολή — ἦταν, στήν ἀρχή, πράκτορες τῆς Κομιντέρν). Ἀνάμεσα στά 1937 καί 1953 ἐξοντώθηκαν στούς σταλινικούς θαλάμους βασανιστηρίων καί κλείστηκαν στίς σταλινικές φυλακές καί τά στρατόπεδα πολύ κομμουνιστές ἀπό διάφορες χῶρες, πολύ περισσότεροι ἀπ' ὅ,τι σέ ὅλα τά φασιστικά καί ἀντιδραστικά κράτη τῆς γῆς μαζί. Στά 1938, μιά εἰδική ἀπόφαση τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κομιντέρν διάλυσε χωρίς πολλά λόγια τά κομμουνιστικά κόμματα τῆς Πολωνίας, τῆς Δυτικῆς Οὐκρανίας καί τῆς Δυτικῆς Λευκορωσίας πού δέν ἀρέσανε στόν Στάλιν. Δυό χρόνια ἀργότερα, ἑκατοντάδες γερμανοί καί αὐστριακοί κομμουνιστές παραδόθηκαν στήν Γκεστάπο καί ὁ Στάλιν ἦταν ἕτοιμος νά προσ-

7. Ρούσικες θρησκευτικές αἱρέσεις.
8. Ρῶσοι θρησκευτικοί φιλόσοφοι.

χωρήσει στό σύμφωνο ἀντι - Κομιντέρν τοῦ ἄξονα Βερολίνο - Ρώμη - Τόκιο. Στά 1943, ἡ Κομιντέρν «αὐτοδιαλύθηκε» γιά νά καθησυχάσει τούς δυτικούς συμμάχους. Τά κομμουνιστικά κόμματα πού ἔχουν ἰσχυρούς δεσμούς μέ τή Μόσχα καί δέχονται τήν ὑλική της βοήθεια, εἶναι ἐξαναγκασμένα νά ἐκτελοῦν ὅλες σχεδόν τίς ἐντολές τῆς σοβιετικῆς ἱεραρχίας καί συχνά νά θυσιάζουν στά κρατικά συμφέροντα τῆς ΕΣΣΔ ὄχι μόνο τά ἐθνικά καί πολιτικά συμφέροντα τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ τους ἀλλά ἀκόμη καί ἀνθρώπινο αἷμα καί ζωές. Αὐτό συνέβηκε στά 1939, ὅταν οἱ κομμουνιστές τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Φινλανδίας, τοῦ Βελγίου καί τῆς Ὀλλανδίας ὑποχρεώθηκαν νά ἀκολουθήσουν ἡττοπαθή πολιτική. Τά ἴδια ὑπέστησαν — καί ὑφίστανται ἀκόμη — οἱ κομμουνιστές στίς ἀραβικές χῶρες, στό Ἰσραήλ, στήν Κούβα, στήν Ἰνδία, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι, σύμφωνα μέ ἐντολές ἤ «συμβουλές» τῆς Μόσχας, νά ὑποτάσσονται σέ ἀνηλεεῖς ἡγέτες (Νάσερ, Φιντέλ, Μπουμεντιέν καί ἄλλους) ἤ νά παρεμποδίζουν τό ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα τῶν ἴδιων τῶν συμπατριωτῶν τους (τῶν κούρδων, λόγου χάρη, στό Ἰράκ). Ἡ οὐγγαρέζικη ἐξέγερση τοῦ 1956, ἡ ρήξη μέ τήν Κίνα καί τήν Ἀλβανία στά 1960 - 61, ἡ εἰσβολή στήν Τσεχοσλοβακία στά 1968 προκάλεσαν πολλές καί διάφορες κρίσεις καί συγκρούσεις μέσα στά κομμουνιστικά κόμματα διαφόρων χωρῶν. Ἀπό τότε πολλοί κομμουνιστές τῆς Ἰταλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῶν σκανδιναβικῶν χωρῶν, ἀπέκτησαν μιά σχετική ἀνεξαρτησία. Στίς ἐφημερίδες τους βρίσκεις εὐνοϊκές ἐκτιμήσεις γιά τά ἔργα τοῦ Σολζενίτσιν καί τοῦ Ρόυ Μεντβέντεφ, παρατηρήσεις γιά τήν ἔλλειψη ἐλευθερίας τοῦ λόγου ἤ γιά τόν ἀντισημιτισμό στήν ΕΣΣΔ, ἄρθρα πού ὑποδηλώνουν συμπάθεια πρός τήν Κίνα, πρός τούς τσεχοσλοβάκους διανοούμενους πού καταδιώκονται ἀπό τό καθεστώς τοῦ Χούζακ κλπ. Οἱ «ἡγέτες τῆς ΕΣΣΔ», ὅμως, δέ χρειάστηκε καί οὔτε θά χρειαστεῖ ποτέ νά «λογοδοτήσουν» σέ κανένα ξένο κομμουνιστικό κόμμα καί οἱ χρηματικές παροχές πρός αὐτά τά κόμματα εἶναι κάθε ἄλλο παρά ἀνιδιοτελεῖς ἐνισχύσεις πρός ὄφελος τῆς «παγκόσμιας ἐπανάστασης», τήν ὁποία ἀπό καιρό πιά κανείς δέ σκέφτεται ἀκόμη καί «στά σπίτια τῶν βετεράνων τῆς ἐπανάστασης». Οἱ χρηματοδοτήσεις αὐτές, πού εἶναι πραγματικά σημαντικές, ἐξασφαλίζουν στό κράτος μας μιά ἐνίσχυση τόσο ὀγκώδη καί συχνά ὁλοκληρωτική ὥστε τά μέλη τοῦ τσαρικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου οὔτε μποροῦσαν ποτέ νά τήν ὀνειρευτοῦν. Φυσικά, πρίν ἀπό τό 1937 - 39, καί πρίν ἀπό τό 1968, ἡ ὑποστήριξη αὐτή

ἦταν οὐσιαστική καί ἐνεργός. Ὡστόσο, αὐτό πού μένει ἀκόμα — ἰδιαίτερα στήν Ἀσία, τήν Ἀφρική καί τή Λατινική Ἀμερική — εἶναι ἀσύγκριτα ἀνώτερο ἀπό τίς ἀντίστοιχες δυνάμεις τῶν ἄλλων μεγάλων δυνάμεων.

VI.

Στό ἕβδομο καί τελευταῖο μέρος, πού ἔχει τόν τίτλο «Ἀλλά πῶς θά μπορούσαμε νά τά καταφέρουμε;», ἐκτίθεται, ἄς ποῦμε, τό θετικό πρόγραμμα. Τί προτείνει συγκεκριμένα τό «Γράμμα πρός τούς ἡγέτες» σέ ἀντικατάσταση τοῦ σημερινοῦ «ἰδεολογικοῦ» καθεστῶτος, πού εἶναι γεμάτο ὀλέθριες ἀπειλές;

Ἡ πρώτη πρόταση φαίνεται ἑλκυστική: «Νά ἐπιτρέψουμε ἐλεύθερα μιά τίμια ἅμιλλα, ὄχι γιά τήν ἐξουσία, ἀλλά γιά τήν ἀλήθεια ἀνάμεσα σ' ὅλα τά ἰδεολογικά καί ἠθικά ρεύματα, καί ἰδιαίτερα, ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς θρησκεῖες. Κανείς δέ θά μπορέσει νά τίς κατατρέξει, ἄν ὁ δυνάστης τους, ὁ μαρξισμός, στερηθεῖ τά προνόμια πού τοῦ παραχωρεῖ τό κράτος».

Ἡ ἔκκληση γιά ἀνεξιθρησκεία, ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τοῦ λόγου εἶναι τόσο θετική ἀπό μόνη της ὥστε μποροῦμε νά μή σταθοῦμε καί πάλι στήν περίφημη μαρξιστική «Καρχηδόνα». Τό φανταστικό αὐτό φόβητρο μπορεῖ καί νά μείνει — ἔστω καί γιά νά διασκεδάζει καί νά παρηγορεῖ τό συγγραφέα — πολύ περισσότερο ἀφοῦ, παρακάτω, συναντᾶμε τή λογική καί συνάμα σωστή ἄρνηση «. . .κάθε ἐπανάστασης καί κάθε ἔνοπλης ἀναταραχῆς γενικά».

Παρόλα αὐτά, οἱ πιό συγκεκριμένες πολιτικές συνταγές ἔρχονται — δυστυχῶς — σέ ἀντίθεση μέ τούς ἀρχικούς εὐσεβεῖς πόθους πού εἶχαν τελείως ἀφηρημένο χαρακτήρα καί οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἀλληλοσυγκρούονται.

Ἡ παρότρυνση πρός ἕνα «αὐταρχικό καθεστώς» στηρίζεται σέ περιφρονητικούς συλλογισμούς γιά τόν «ἄκρατο ἐκτραχηλισμό τῆς δημοκρατίας» στή Δύση, πού ἀποδεικνύεται μέ τά ἑξῆς: τίς προεδρικές ἐκλογές στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τήν ἀθώωση ἑνός εἰρηνόφιλου ἐπιστήμονα πού «εἶχε κλέψει καί δημοσιεύσει ἔγγραφα τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν» καί τή δραστηριότητα τῶν συνδικάτων πού προσπαθοῦν «νά ἁρπάξουν τήν καλύτερη μπουκιά σέ κάθε δύσκολη στιγμή». Ὅλα αὐτά εἶναι κρίσεις πολύ κατηγορηματικές ἀλλά ἐλάχιστα ἔγκυρες καί ἀντιστοιχοῦν ἐξ ὁλοκλήρου στό πρῶτο

μέρος τοῦ «Γράμματος» («Ἡ Δύση στά γόνατα»)· ἐπαναλαμβάνουν, μάλιστα, ὁρισμένες ἄλλες παλιότερες δηλώσεις τοῦ συγγραφέα (στό ἄρθρο του «Εἰρήνη καί βία»). Αὐτό τό ἐπίπεδο πολιτικῆς σκέψης θυμίζει πάρα πολύ τίς ἀντιλήψεις τῶν πολιτικάντηδων τοῦ καφενείου πού περιγράφουν οἱ Ἴλφ καί Πετρόφ στό μυθιστόρημά τους «Τό χρυσό μοσχάρι». Ἡ ἰδέα τῆς «σαπισμένης Δύσης», πού τροφοδότησε πολλές παρόμοιες σκέψεις, προκαθορίζεται σαφῶς ἀπό τίς πληροφορίες πάνω στήν «ψεύτικη ἀστική δημοκρατία» πού κατακλύζουν τόσο τήν παλιά μπολσεβίκικη προπαγάνδα ὅσο καί ὅλα τά σοβιετικά ἐγχειρίδια, ἀρχίζοντας ἀπό τή «Σύντομη Ἱστορία τοῦ ΚΚΣΕ» καί προχωρώντας σέ ὅλα τά σύγχρονα δημοσιεύματα — ἀφηγήματα, μελέτες, σατιρικά ἀναγνώσματα — πού ἔχουν σάν ἀντικείμενο τίς δυτικές χῶρες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ θέση πώς ἡ Ρωσία ἦταν «ἐντελῶς ἀπροετοίμαστη» γιά τή δημοκρατία, θυμίζει ἀνάλογα παραδείγματα πολιτικῆς πολυπραγμοσύνης, πού ἐκδηλώθηκε παλιά στούς «Νέους Καιρούς» τοῦ Σουβάριν, στόν «Πολίτη» καί ἀργότερα στήν «Ἀναγέννηση»[9]. Στήν πολεμική ὅμως μέ τούς «σάπιους φιλελεύθερους» καί τούς «πολυλογάδες δημοκράτες» οἱ ἐξτρεμιστές τῆς «ἀριστερᾶς» καί τῆς «δεξιᾶς» συχνά ἔχουν κοινό χαρακτηριστικό τους τό πάθιασμα καί τή μεγαλοστομία στήν προβολή τῶν ἰδεῶν τους.

Στή θέση τῆς καταδικασμένης δημοκρατίας, ὁ συγγραφέας τοῦ «Γράμματος» προτείνει ἕνα «αὐταρχικό καθεστώς» καί, γιά νά προλάβει τυχόν φόβους, διαβεβαιώνει ὅτι τό αὐταρχικό καθεστώς του «δέ σημαίνει καθόλου ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀνώφελοι ἤ ὅτι μένουν στά χαρτιά», ἀλλά δέχεται ἀκόμα καί «τήν αὐτονομία τόσο τῆς νομοθετικῆς ὅσο καί τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καθώς καί τῆς δικαιοσύνης», καί «στηρίζεται στόν ἀνθρωπισμό».

Πρόκειται γιά ὡραῖα λόγια καί μόνο. Γιατί μιά σελίδα πρίν, διαβάζουμε: «... Ἡ Ρωσία ἔζησε χίλια χρόνια κάτω ἀπό αὐταρχικό καθεστώς καί στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας ὁ λαός της διατηροῦσε ἀκόμα ὅλη τή φυσική καί ἠθική του εὐρωστία... Ἐκεῖνο τό αὐταρχικό καθεστώς εἶχε... ἰσχυρές ἠθικές βάσεις· ὄχι μιά γενικευμένη ἰδεολογία βίας ἀλλά τή δικαιοσύνη, καί, ἐπιπλέον, τήν παλιά ὀρθοδοξία πού εἶχε ἀνθήσει ἑπτά ὁλόκληρους αἰῶνες καί πού δέν εἶχε ἀκόμα ἀποδυναμωθεῖ ἀπό τόν Νίκωνα οὔτε εἶχε κρατικοποιηθεῖ ἀπό τό Μεγάλο Πέτρο».

9. Ρώσικα συντηρητικά περιοδικά.

Ἡ παράγραφος αὐτή πού ἀρχίζει μεγαλοπρεπῶς μέ μιά δοξολογία, τελειώνει μ' ἕνα πραγματικό «ἐκ βαθέων».

«... Στό τέλος τῆς μοσχοβίτικης περιόδου καί σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐποχῆς τῆς Πετρούπολης, ὅταν ἡ ἀρχή αὐτή παραγκωνίστηκε καί ἀποδυναμώθηκε..., τό αὐταρχικό καθεστώς ἄρχισε νά παρακμάζει ὥσπου χάθηκε».

Προκύπτει ἔτσι ὅτι τό πιό σωτήριο καθεστώς, πού εἶχε διατηρήσει ἀκόμα «στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας... ὅλη τή φυσική καί ἠθική εὐρωστία τοῦ λαοῦ...», τοποθετοῦνταν πρίν ἀπό τόν Νίκωνα καί πρίν ἀπό τό Μεγάλο Πέτρο.

Καταπληκτικό πραγματικά παιχνίδι ἱστορικῆς σκέψης! Οἱ σφαγές στό Νόβγκοροντ καί τό Ψκόφ, ἡ ἐξόντωση δεκάδων χιλιάδων ἀτόμων, τό τρομοκρατικό καθεστώς πού ἐγκαθίδρυσε τόν καιρό τοῦ Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ ὁ Μαλιούτα Σκουράτοφ, ἡ ὑποδούλωση τῶν ἀγροτῶν, οἱ θολοί καιροί ὅπου εὐγενεῖς καί παπάδες ὁρκίζονταν πότε στόν ἕνα καί πότε στόν ἄλλο σφετεριστή, τά προνόμια τῶν πρώτων Ρομανόφ — τό μονοπώλιο στά οἰνοπνευματώδη ποτά καί οἱ ἀπάνθρωπες τιμωρίες πού ἐπιβάλλανε στίς γυναῖκες πού τολμοῦσαν νά ἀπομακρύνουν τούς μέθυσους ἀπό τίς «ταβέρνες τοῦ στέμματος» — ὅλα αὐτά δέν τόν ἐμποδίζουν νά θεωρεῖ «δίκαιο καί σοφό» αὐτό τό αὐταρχικό καθεστώς. Καί οἱ διωγμοί τοῦ Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ ἐναντίον τοῦ κλήρου μήπως δέ συνταράξανε τήν ὀρθοδοξία «πού εἶχε ἀνθήσει ἑφτά ὁλόκληρους αἰῶνες»; Ἤ μήπως τούς ἀντιστάθμιζε ἡ εὐσέβεια τοῦ τσάρου, οἱ λειτουργίες πού ἔβαζε νά κάνουν μέ τόση ἐπιμέλεια στή μνήμη ὅλων τῶν κληρικῶν καί μή πού εἶχαν πέσει θύματα τῶν ἐκτελέσεων καί τῶν βασανιστηρίων, πού ὁ ἴδιος διέταζε;

Ἐντούτοις, μετά τή «Ρούσικη ἀλήθεια» τοῦ Γιαροσλάβ, μονάχα στά χρόνια τοῦ Ἀλεξέι Μιχαήλοβιτς καί τοῦ Μεγάλου Πέτρου, μετά δηλαδή τήν «ἀπονέκρωση» καί τήν «κρατικοποίηση», ἄρχισαν νά σκέφτονται στά σοβαρά τή δικαιοσύνη στή Ρωσία. Σύμφωνα μέ τό ὀπισθοδρομικό σχῆμα τοῦ «Γράμματος» θά πρέπει νά ἐντάξουμε στήν ἐποχή τῆς καταστρεπτικῆς κατάπτωσης καί τήν ἐποχή τῶν μεταρρυθμίσεων τῆς δεκαετίας τοῦ 60, τοῦ 19ου αἰώνα, τήν περίοδο δηλαδή τῆς πραγματικά μεγάλης ἀνανέωσης καί ἀναμόρφωσης τῆς Ρωσίας. Στό μισό αἰώνα πού ἀκολούθησε, μετά τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας, ἀναπτύχθηκαν ταχύτατα καί καρποφόρησαν ὅλες οἱ ὑλικές καί πνευματικές δυνάμεις τῆς χώρας μας, συσσωρεύτηκαν τόσοι θησαυροί στόν οἰκονομικό, τόν ἐπιστημονι-

κό, τόν καλλιτεχνικό καί τό λογοτεχνικό τομέα ὥστε ἐξακολούθησαν νά δίνουν τούς καρπούς τους ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τίς τρομερές καταστροφές τοῦ 1914 - 21, καί μετά τά πρωτοφανῆ σέ ἀγριότητα πογκρόμ πού ἔπληξαν τήν ἐθνική κουλτούρα στή δεκαετία τοῦ 30, καί μετά ἀπό ἕνα νέο καταστρεπτικό πόλεμο καί νέες ἐκτελέσεις μέ σύντομες διαδικασίες... Οἱ πιό ἰσχυρές, καί μέχρι τώρα ἀνεξάντλητες πηγές τῆς πνευματικῆς καί ὑλικῆς ἐνεργητικότητας, πού συγκροτοῦν τή ρούσικη ἐθνική κουλτούρα, ἄρχισαν ν' ἀποδεσμεύονται ἤ ἀκόμη νά βλασταίνουν ἁπλῶς, στήν περίοδο ἀκριβῶς τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μεγάλου Πέτρου, καί μέ ἰδιαίτερη ἔνταση στά χρόνια τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων τοῦ 19ου αἰώνα.

Τό διάγραμμα τῆς ρούσικης ἱστορίας σκιαγραφημένο μέ τόσο ἀσυνάρτητο τρόπο καί μέ τόσες ἐσωτερικές ἀντιφάσεις στό «Γράμμα», ὅπου σκοπός εἶναι νά ἀποδειχτεῖ ἡ ἀναγκαιότητα ἑνός αὐταρχικοῦ καθεστῶτος πού θά στηρίζεται στήν ὀρθοδοξία τῶν πιστῶν μιᾶς ἐποχῆς, δέν εἶναι λιγότερο ἀπομακρυσμένο ἀπό τήν ἀλήθεια ἀπ' ὅλα τά ἄλλα διαγράμματα πού προηγήθηκαν ἤ ἀκολούθησαν. Καί ἡ ἴδια ἡ ἐπιθυμία γιά ἕνα αὐταρχικό καθεστώς πού ὀφείλει νά ἐπιτρέπει τήν ἐλευθερία τοῦ λόγου καθώς καί μιά μεγάλη ποικιλία ἰδεολογιῶν, τήν ἀνεξαρτησία τῶν δικαστηρίων κλπ., μοιάζει προπαντός μέ τά ὄνειρα τῆς ἡρωίδας τοῦ «Γάμου» τοῦ Γκόγκολ, πού θά ἤθελε νά συνδυάσει τή μύτη τοῦ ἑνός ἀρραβωνιαστικοῦ μέ τό μπόι τοῦ ἄλλου καί τό χαρακτήρα ἑνός τρίτου...

Ἔχοντας συνειδητοποιήσει ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ πειστική δύναμη τῶν ἐπικλήσεων τῆς ἀρχέγονης εὐσέβειας, τό «Γράμμα» προβάλλει, σάν ὑπόδειγμα ὠφέλιμου αὐταρχισμοῦ πιό κοντινοῦ σέ μᾶς, τά «σοβιέτ πρίν τόν Ἰούλη τοῦ 1918». Κι ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά τερατώδη ἀντίφαση. Ἐκείνη τήν περίοδο ἐπρόκειτο ἀκόμη γιά σοβιέτ δημοκρατικά, στά ὁποῖα συμμετεῖχαν ἐκπρόσωποι διαφόρων κομμάτων, κι ἐκεῖνοι ἦταν πού προσπάθησαν ν' ἀντιταχθοῦν στόν αὐταρχικό συγκεντρωτισμό.

Τό νά ὑποστηρίζει κανείς ὅτι εἶναι ἐφικτό ἕνα καθεστώς αὐταρχικό πού βασίζεται σέ ἐλεύθερα σοβιέτ εἶναι μιά ἀφηρημένη λογική ἔννοια ἀνάλογη μέ τό «παγωτό στή σούβλα».

Ἔτσι, ἡ βάση τοῦ κριτικοῦ μέρους τοῦ «Γράμματος πρός τούς ἡγέτες» — ἡ καταγγελία τῆς ἰδεολογίας — ἀποδεικνύεται μιά ὁλότελα κοινότοπη προπαγανδιστική προσπάθεια ἀποκοίμισης. Εἶναι σάν νά παίζεις μ' ἕνα δαιμονικό μύθο· τό ἴδιο ὅπως οἱ χιτλε-

ρικοί ἔπαιξαν μέ τό μύθο τοῦ «παγκόσμιου ἰουδαϊσμοῦ», καί οἱ σταλινικοί καί οἱ μαοϊκοί μέ τό μύθο τοῦ «παγκόσμιου ἰμπεριαλισμοῦ».

Ψεύτικες καί ἄδικες ἀφετηρίες κριτικῆς ὁδηγοῦν ἀναπόφευκτα σέ ψεύτικα καί ἄδικα συμπεράσματα. Οἱ προτροπές νά ἀπομονωθεῖ ἡ Ρωσία ἀπό τόν κόσμο, νά δημιουργηθεῖ ἕνα ὑπερβολικά αὐταρχικό καθεστώς, καταλήγουν νά εἶναι — ἀναμφίβολα, πέρα ἀπό τή θέληση τοῦ συγγραφέα — μᾶλλον πλησιέστερες πρός τά ἰδανικά τοῦ σταλινικοῦ αὐταρχισμοῦ τοῦ «μοντέλου τῆς περιόδου 1948 - 53» καί τοῦ μαοϊκοῦ προγράμματος τῆς «πολιτιστικῆς ἐπανάστασης», ὅπου συνυπάρχουν ἡ λατρεία τοῦ ἀπόλυτου κύρους τοῦ Μάο καί οἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς ἀπεριόριστης ἐλευθερίας γιά τή «γραμμή τῶν μαζῶν», ἡ ὑποχρεωτική ἀρχή τῆς μεταθεσιμότητας καί τό «ἄνοιγμα πρός τήν κριτική» σέ ὅλα τά στρώματα τῆς κρατικῆς, τῆς κομματικῆς ἀκόμα καί τῆς στρατιωτικῆς μηχανῆς.

Οἱ κριτικές τοῦ «Γράμματος» ἀπέχουν πολύ ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος. Ἄς εὐχηθοῦμε ὅτι οἱ ἐλπίδες του, οἱ συνταγές του καί οἱ προφητεῖες του θά ἀποδειχτοῦν τό ἴδιο ἀπομακρυσμένες κι ἀπό τήν πραγματικότητα τοῦ μέλλοντος. Γιατί οἱ ἀφελεῖς πολιτικο - οἰκονομικές φαντασιώσεις, πού ὁ Α. Δ. Σαχάροφ χαρακτήρισε δικαιολογημένα σάν «θρησκευτικό καί πατριαρχικό ρομαντισμό», ἀποκαλύπτουν, παρά τόν ἐμπνευσμένο θρησκευτικό ἰδεαλισμό τους, ἄξιο ἑνός Ἀββακούμ[10], ὀργανικές συγγένειες μ' ἐκεῖνες τίς σύγχρονες ἰδεολογίες καί τίς σοσιαλιστικές ἀντιλήψεις πού ἔφεραν μονάχα νέες συμφορές στήν ἀνθρωπότητα.

Αὐτή ἡ γεμάτη σεβασμό παραδοχή τοῦ Στάλιν, ἐντελῶς ἀναπάντεχη ἀπό τό συγγραφέα τοῦ «Ἀρχιπέλαγους Γκούλαγκ», μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ἐκφραστικό σύμβολο αὐτῆς τῆς παρά φύση καί συνάμα λογικῆς ἐπαναπροσέγγισης: «. . . ἀπό τίς πρῶτες μέρες τοῦ πολέμου, [ὁ Στάλιν] δέν εἶχε στηρίξει τίς ἐλπίδες του στήν ὑποστήριξη τῆς σάπιας καί χαλασμένης ἰδεολογίας ἀλλά φρόνιμα σκεπτόμενος τήν ἀπέρριψε, καί στή συνέχεια ἔπαψε νά τήν ἀναφέρει, καί ξεδίπλωσε στή θέση της τήν παλιά ρούσικη σημαία, καί ἀκόμη, ὥς ἕνα βαθμό, τό ὀρθόδοξο λάβαρο. . . κι ἔτσι θριαμβεύσαμε».

Ἡ ἐπιδοκιμασία αὐτή εἶναι πολύ πιό ἀπαράδεκτη γιατί εἶναι κι αὐτή οἰκοδομημένη πάνω στή διαστρέβλωση (μονάχα μή συνει-

10. Ἱδρυτής τῶν «παλαιοπιστῶν» καί ἀρχηγός τοῦ ρούσικου θρησκευτικοῦ σχίσματος τοῦ 17ου αἰώνα.

δητή;) τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ὁ Στάλιν ἀπέκρουσε τό μαρξισμό ὄχι «ἀπό τίς πρῶτες μέρες τοῦ πολέμου» ἀλλά δεκαπέντε χρόνια πρίν, ὅταν διακήρυξε ὅτι τό πραγματικό καθῆκον καί τό βασικό σύμβολο τοῦ κομματικοῦ του πιστεύω ἦταν «ἡ οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ μιά μόνο χώρα». Ὅσο γιά τήν «παλιά ρούσικη σημαία», δέν εἶναι ὁ μόνος πού κατέφυγε σ' αὐτήν.

Στά 1919, μιά διαταγή τοῦ Τρότσκι ὅριζε τή στολή τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ, ἐμπνευσμένη ἀπό τό μοντέλο τῆς παλιᾶς ἐνδυμασίας τῶν ρώσων πολεμιστῶν: τό κράνος «μπογκατύρκα»[11] — ἔτσι τό ἀποκαλοῦσαν στόν κανονισμό ὡσότου ἄρχισαν νά τό λένε «μπουντιόνοβκα»[12] —, τά γαλόνια καί τά σιρίτια τῶν «στρέλτσι»[13] στό γιακά καί στά μανίκια. Ἡ σοβιετική προπαγάνδα ἐναντίον τῶν ξένων ἐπεμβασιῶν κι ἐναντίον τοῦ Βράνγκελ — ἰδιαίτερα, τά ποιήματα τοῦ Ντεμιάν Μπέντνυ — στηριζόταν σέ ἐθνικιστικά καθώς καί σέ ταξικά συνθήματα. Στά 1920, ὅταν ἄρχισε ἡ εἰσβολή τῶν στρατευμάτων τοῦ Πιλσούντσκι, ὁ Μπρουσίλοβ καί ὁ Τρότσκι ὕψωσαν καί οἱ δυό τήν «παλιά ρούσικη σημαία». Καί στά 1923 ὑψώθηκε ἡ ἴδια σημαία ὅταν ἀποκρούστηκε τό τελεσίγραφο τοῦ Κάρζον, ὅπως καί στά 1927 ἐναντίον τοῦ Τσάμπερλαιν, καί στά 1929, τήν ἐποχή τῆς ἐπίθεσης στούς κινέζικους σιδηροδρόμους. Στά 1930, μέ τήν εἰσήγησή του στό 16ο Συνέδριο, ὁ Στάλιν ξεκίνησε τήν πιό λυσσαλέα ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν παραδόσεων τῆς ρούσικης ἐθνικῆς κουλτούρας, βρίζοντας χυδαῖα καί κατά τρόπο ἄξεστο τό ρούσικο παρελθόν («Ἡ Ρωσία πάντα ἡττήθηκε...»). Ἐκεῖνα τά χρόνια καταστράφηκαν ἑκατοντάδες ἐκκλησίες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες ὁ ναός τοῦ Σωτήρα καί τό παρεκκλήσι Ἰβέρσκαγια στή Μόσχα, πουλήθηκαν θησαυροί τοῦ Ἐρμιτάζ (τά τρακτέρ εἶναι πιό χρήσιμα ἀπό τούς παλιούς πίνακες), κλπ. Ὕστερα ἀπό τίς τερατώδεις «ὑπερβολές» τῆς κολεκτιβοποίησης πού εἶχε διαπράξει, ὁ Στάλιν ἔριξε τίς εὐθύνες γιά τήν «παραζάλη πού ἀκολουθεῖ τίς ἐπιτυχίες» στούς πειθήνιους ἐκτελεστές του. Μετά τή φοβερή πείνα τοῦ 1933, μετά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Χίτλερ καί τήν ἐπέκταση τῶν γιαπωνέζικων κατακτήσεων στήν Κίνα, κατάλαβε τόν κίν-

11. Ἀπό τή λέξη «μπογκατύρ», ὅπως ἀποκαλεῖται ὁ ἥρωας τῶν ρούσικων λαϊκῶν ἐπικῶν τραγουδιῶν.

12. Ἀπό τό ὄνομα τοῦ Σεμιόν Μπουντιόνυ, ὀργανωτῆ τοῦ κόκκινου ἱππικοῦ.

13. Ρῶσος στρατιώτης τοῦ 16ου - 17ου αἰώνα.

δυνο τοῦ ἐθνικοῦ μηδενισμοῦ πού ἐγκαθίδρυσε. Κι ἔτσι, στά 1934, ἔκανε ξαφνικά μεταβολή, τά 'βαλε μέ τόν Ποκρόφσκι καί τόν Ντεμιάν Μπέντνυ, «ξεδίπλωσε τήν παλιά σημαία» καί ἐπέβαλε τό νόμο «περί προδοσίας τῆς Πατρίδας» (παλιότερα ἡ ἔννοια αὐτή δέν ὑπῆρχε στό λεξιλόγιό του). Ἀπό κείνη τήν περίοδο δέν ὑπέστειλε πιά ἐκείνη τή σημαία. Κυμάτιζε στόν ἄνεμο, στά ἐγχειρίδια ἱστορίας — πλάι στά ὁποῖα τά ἐγχειρίδια τοῦ Σολοβιόφ καί τοῦ Κλουτσέβσκι μοιάζουν μέ ἔργα ἐπαναστατῶν μαρξιστῶν —, στό μνημεῖο γιά τόν Μίνιν καί τόν Ποζάρσκι καί στή λογοτεχνία γιά τίς μάζες. Καί μετά τόν πόλεμο, ὅταν — σύμφωνα μέ τά ὅσα περίεργα λέγονται στό «Γράμμα» — «βγῆκε πάλι ἀπό τή ναφθαλίνη ἡ προοδευτική διδασκαλία», τότε ἀκριβῶς ὁ Στάλιν ὕψωνε ἀκόμα πιό ψηλά τήν «παλιά σημαία». Οἱ δοξολογίες τοῦ Ἰβάν τοῦ Τρομεροῦ καί τῆς «προοδευτικῆς» ὀ π ρ ί τ σ ι ν α, ἡ «κανονικοποίηση» τοῦ Γιούρι Ντολγκορούκι πού, στούς περασμένους αἰῶνες, θεωροῦνταν ἕνας ἐπαρχιώτης πριγκιπίσκος ἀμφίβολης ἠθικῆς, οἱ ὁρμητικοί χείμαρροι μυθιστορημάτων, θεατρικῶν ἔργων, ταινιῶν, «ἐκλαϊκευτικῶν» ἔργων μέ ὑπερπατριωτικό περιεχόμενο δέν ἔπαψαν νά πληθαίνουν ὥς τά 1953, καί δέ σταμάτησαν — γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια — οὔτε καί στίς μέρες μας. Ὅλα αὐτά συνοδεύονται ἀπό ἕνα κύμα ξενοφοβίας πού μόνο οἱ πιό φανατικοί πιστοί μποροῦσαν νά ὀνειρευτοῦν. Συντελέστηκε ἡ ἐκδίωξη τῶν «ἀπείθαρχων» φυλῶν ὅπως οἱ καλμοῦκοι, οἱ γερμανοί τοῦ Βόλγα, οἱ μπαλχάροι, οἱ τσετσένοι, οἱ ἰνγκοῦσοι, οἱ τάταροι καί οἱ ἕλληνες τῆς Κριμαίας· ἡ ἐκδίωξη τῶν γερμανῶν τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσίας. Θεσπίστηκε ὁ νόμος πού τιμωροῦσε μέ κάθειρξη τό γάμο μέ ἀλλοδαπούς... Καταδικάστηκαν μετά θάνατο — γιατί πολέμησαν ἐναντίον τῆς Ρωσίας — τόσο ὁ ἱστορικός ἥρωας Σαμίλ ὅσο καί οἱ μυθικοί ἥρωες τῆς λαϊκῆς παράδοσης τῆς Κιρκασίας καί τοῦ Τουρκμενιστάν. Μαζί μέ τίς θορυβώδεις ὑμνολογίες γιά πραγματικές καί ὑποθετικές «προτεραιότητες» τῆς ρούσικης ἐπιστήμης καί τῆς τεχνικῆς, γίνονταν σφοδρές ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν «κακόβουλων» ξένων ἐπικριτῶν τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος τῆς Ρωσίας, διδασκόταν μιά ἐχθρική καί — στίς καλύτερες περιπτώσεις — ὑπεροπτική ἀνεκτικότητα ἀπέναντι σ' ὅλους τούς ξένους, ἐγκαθιδρυόταν ἕνας ἐπίσημος καί «ἡμιεπίσημος» ἀντισημιτισμός. Αὐτά τά ψευτοπατριωτικά αἰσθήματα, πού διαποτίζανε τή συνείδηση καί τό ὑποσυνείδητο πολλῶν καί καθόριζαν τό ὕφος τόσο στή λογοτεχνία ὅσο καί στή δραματουργία καί τήν ποίηση, διεισδύσανε καί στήν κοσμοαντίληψη τοῦ συγ-

γραφέα τοῦ «Γράμματος» πού νόμισε πώς ἦταν δυνατό νά ἐγκρίνει «τή φρόνιμη στάση τοῦ Στάλιν» ἀπέναντι στήν «παλιά ρούσικη σημαία καί ἀκόμη, ὥς ἕνα βαθμό... [στό] ὀρθόδοξο λάβαρο».

Δέν πρέπει ὡστόσο νά ξεχνᾶμε ὅτι ἡ σταλινική αὐτή σύνεση εἶχε ἐκδηλωθεῖ πολύ πρίν ἀπό τόν πόλεμο κι ὅτι δέν ἔπαψε οὔτε μετά νά παίρνει διαστάσεις καθώς καί τό ὅτι συνδέεται ἄμεσα μέ ὅλα τά ἐπιτεύγματα τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ του, ἀνάμεσα στά ὁποῖα κι ἐκεῖνα, γιά τά ὁποῖα γίνεται λόγος στό «Ἀρχιπέλαγος Γκούλαγκ». Οἱ ξεδιάντροποι ἰσχυρισμοί τῶν σταλινικῶν ὅτι εἶναι μαρξιστής — ἰσχυρισμοί πού μέ τόση ἀφέλεια πιστεύει ἤ προσποιεῖται ὅτι πιστεύει — ὁ συγγραφέας τοῦ «Γράμματος», εἶναι τόσο βάσιμοι καί νόμιμοι ὅσο καί οἱ ἰσχυρισμοί τοῦ Χίτλερ καί τοῦ Μουσολίνι ὅτι ἦταν σοσιαλιστές, ἤ τῶν καθολικῶν καί τῶν διαμαρτυρομένων τρομοκρατῶν στήν Ἰρλανδία πού διατείνονται ὅτι εἶναι χριστιανοί. Ὅλη ἡ ἐξωτερική καί ἐσωτερική πολιτική, ὅλη ἡ ἰδεολογική, προπαγανδιστική καί διαπαιδαγωγική δραστηριότητα τῶν παλιῶν καί νέων σταλινικῶν ἐνσαρκώνει μέ φανερό τρόπο τούς ἱστορικούς νόμους πού διατύπωσε ὁ Ν. Μπερντιάγιεφ: «Οἱ μετεπαναστατικές καινοτομίες ἀπορροφοῦν πάντοτε ὅ,τι χειρότερο ὑπῆρχε στό παλιό. Εἶναι αὐταπάτη νά νομίζεις ὅτι ἡ ἐπανάσταση προκαλεῖ μιά ρήξη μέ τό παλιό. Τό παλιό παρουσιάζεται μονάχα μέ τήν ἐπίφαση τοῦ καινούριου. Ἡ παλιά σκλαβιά μεταμφιέζεται, ἡ παλιά ἀνισότητα μεταμορφώνεται σέ νέα ἀνισότητα» (Ν. Μπερντιάγιεφ: «Περί δουλείας καί περί ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου»).

Τίς ἴδιες ὀδυνηρά σωστές σκέψεις ἐνσάρκωσε ποιητικά ὁ Μαξιμιλιάν Βολόσιν σέ πολλούς ἱστορικο - φιλοσοφικούς στίχους, καί ἰδιαίτερα στό ποίημα «Βορειοανατολικά (!)»: «Ἑκατοντάδες χρόνια ἀπάνθρωπα, φρικτά βασανιστήρια, καί ἡ περγαμηνή δέν ξετυλίχτηκε ἀκόμα ὁλόκληρη καί δέν τέλειωσε ὁ κατάλογος τῶν δημίων...» Αὐτά τά προφητικά λόγια γράφτηκαν στά 1923! Καί στό ἴδιο ποίημα: «... Παραλήρημα τῶν Ὀ χ ρ ά ν υ, φρίκη τῶν Τ σ έ κ α...[14]. Στούς κομισάριους τά καπρίτσια τοῦ αὐταρχικοῦ καθεστῶτος, ἐκρήξεις ἐπαναστάσεων στούς τσάρους...». Πρίν ἀπό μισό αἰώνα, ὁ ποιητής συνέλαβε μέ τρόπο πιό διορατικό καί ἐμβριθή τούς τραγικούς νόμους τῆς ἱστορίας τῆς χώρας του· καί δέν ἦταν ὁ μόνος. Λίγο ἀργότερα ἡ Ἄννα Ἀχμάτοβα ἔγραφε:

---

14. Ὀχράνυ καί Τσέκα: πολιτικές ἀστυνομίες τῆς τσαρικῆς καί τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας ἀντίστοιχα.

«... Νά ζεῖς στό Κρεμλίνο εἶναι ἀδύνατο... βρίθουν ἀκόμα τά μικρόβια τῆς παλιᾶς ἐρινίας: ὁ ἀπέραντος τρόμος τοῦ Βόριδα, τό μίσος ὅλων τῶν Ἰβάν, ἡ μεγαλαυχία τοῦ σφετεριστῆ ἀντί γιά τό δίκαιο τοῦ λαοῦ». Αὐτή εἶναι μιά ἀλήθεια ποιητική καί ἱστορική γιά τίς παραδόσεις τοῦ «αὐταρχικοῦ» ἰμπεριαλισμοῦ ἀπό τόν Σεμιάκα ὥς τόν Σκουράτοφ, τόν Γιάγκοντα, τόν Γιέζοφ, τόν Μπέρια. Ἡ «εἰσαγόμενη» ἰδεολογία, στήν ὁποία τό «Γράμμα» ἀποδίδει μιά τόσο ὑπερβολική σημασία, ἀποτελεῖ μονάχα ἕνα ἀπό τά πρόσκαιρα διακοσμητικά στοιχεῖα.

Ἡ πραγματική ἰδεολογία τοῦ σταλινισμοῦ, πού ζεῖ ἀκόμα σήμερα καί διαβρώνει τήν καθημερινή δημόσια καί «ἰδιωτική» μας ζωή, τά σχολικά συγγράμματα, τίς ἐφημερίδες καί τή λογοτεχνία εἶναι ἡ ἰδεολογία μιᾶς αὐταρχικῆς καί γραφειοκρατικῆς κομματικότητας, ἑνός ἰμπεριαλιστικοῦ σωβινισμοῦ καί μιᾶς τυπικῆς ἔλλειψης ἀρχῶν στήν ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας, τοῦ παρόντος, τῶν οἰκονομικῶν ἤ ἠθικῶν προβλημάτων. Ὅλες αὐτές οἱ ἑρμηνεῖες πηγάζουν μονάχα ἀπό τίς στιγμιαῖες ἀνάγκες τῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς πολιτικῆς μέ τέτοιο τρόπο ὥστε κάθε «θεωρητική» διατύπωση σήμερα μπορεῖ νά εἶναι ἀκριβῶς τό ἀντίθετο τῆς χτεσινῆς.

Τό αὐταρχικό καθεστώς, ὁ σωβινισμός καί ἡ πραγματοκρατία εἶναι οὐσιαστικά καί ἀναπότρεπτα χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς κυρίαρχης συντηρητικῆς ἰδεολογίας καί ὅλες οἱ τελετουργικές φόρμουλες (ἐπαναστατικές, διεθνεῖς, δημοκρατικές, σοσιαλιστικές, κομμουνιστικές, οὐμανιστικές, κλπ.) ἤ ἀκόμη καί οἱ διαχύσεις μέ ἀποσιωπητικά, δέν εἶναι ἄλλο παρά ἀπατηλές μεταμφιέσεις, καθαρά ἐπιφανειακά τελετουργικά στοιχεῖα, «ἐπιβιώσεις», λείψανα, ὅπως ἡ προσωνυμία «σύντροφε» ἤ τό σύνθημα «Προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἑνωθεῖτε!». Στήν πραγματική της οὐσία, ἡ ἰδεολογία τοῦ σταλινισμοῦ ἀπέχει πολύ περισσότερο ἀπό τόν παλιό μπολσεβικισμό, καί προπαντός ἀπό ὅλες τίς μορφές — παλιές καί νέες — τοῦ μαρξισμοῦ, παρά ἀπό ὁρισμένες σύγχρονες συντηρητικές ἰδεολογίες, ἐθνικιστικές καί θρησκευτικές — συμπεριλαμβανομένης καί τῆς νέας ἰδεολογίας τῶν «παλιῶν πιστῶν» ἀπό τήν ὁποία εἶναι διαποτισμένο τό «Γράμμα πρός τούς ἡγέτες». Ἡ γεμάτη πάθος καί βίαιη καταγγελία τῆς ὑποθετικῆς παγκόσμιας δύναμης ἑνός «μαρξισμοῦ» ἀφελῶς γελοιογραφημένου, τά ἰδανικά τῆς ἐθνικῆς απομόνωσης καί ἀποκλειστικότητας, ἡ ἀπολογία ἑνός αὐταρχικοῦ καθεστῶτος, ἡ ὀργανική ἐχθρότητα πρός τή δημοκρατία καί πρός κάθε μορφή οὐμανισμοῦ (εἴτε τῆς Ἀναγέννησης, εἴτε τοῦ Διαφωτι-

σμοῦ), ἡ ἴδια ἡ μεθοδολογία τοῦ αὐθαίρετου χειρισμοῦ γεγονότων καί ἀντι - γεγονότων καί παραλείψεων, ὅλα αὐτά δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά διαιωνίζουν τά θεμελιώδη στοιχεῖα τῆς ἰδεολογίας τοῦ σταλινισμοῦ. Ἐννοεῖται, βέβαια, ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἀφομοιώνονται μέ τρόπο ὄχι συνειδητό, ἀπολυτρωμένα ἀπό κάθε στοιχειωδῶς ἐπαναστατικό καί μισο - μαρξιστικό ἐπικάλυμμα, ἤ ἀκόμη περισσότερο ἐξοπλισμένα μέ τό ἀντίθετο σῆμα τους: ἕνα σύν ἀντί γιά ἕνα πλήν ἤ καί ἀντίστροφα. Παραμένει ὅμως ἡ συγγένεια γιά ὅ,τι ἀφορᾶ τήν οὐσία.

VII.

Ὡστόσο, ὅλα ὅσα μᾶς φαίνονται, σ' αὐτό τό «Γράμμα», λαθεμένα, ἄδικα, ἀκόμα καί ἐπικίνδυνα ὡς πρός τίς πιθανές ἐπιπτώσεις τους, δέν ἐξαντλοῦν τό περιεχόμενό του καί τή γενική του σημασία.

Εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη καί ἐπίκαιρη ἡ ὀδυνηρή ἀνησυχία γιά τή μοίρα τῆς Ρωσίας καί τῆς ρούσικης ἐθνικῆς κουλτούρας. Εἶναι ἀνάγκη ν' ἀκούσουν ὅσο τό δυνατόν περισσότεροι συμπατριῶτες μας τή γεμάτη πάθος ἔκκλησή του νά ἀπελευθερωθοῦν ἀπό τήν ψεύτικη ἐπίσημη αἰσιοδοξία καί τήν ὑπεροπτική ἀμετροέπεια, καί νά σκεφτοῦν σοβαρά πῶς μποροῦν νά λυθοῦν τά ζωτικῆς σημασίας καθημερινά προβλήματα τῆς πνευματικῆς καί ὑλικῆς μας ὕπαρξης.

Μποροῦμε μονάχα νά ὑποστηρίξουμε τό αἴτημά του νά διασωθοῦν, νά φροντίζονται, νά φυλάγονται μέ πνεῦμα ἄγρυπνο ἡ φύση τῆς χώρας μας, τά μνημεῖα τῆς ἐθνικῆς μας κουλτούρας, νά αναστηλωθοῦν καί νά ἀναγεννηθοῦν οἱ στειρεμένες πηγές τῆς λαϊκῆς δημιουργίας καί εἶναι ἀπαραίτητο νά συγκεκριμενοποιηθεῖ αὐτό, μέ ὅλα τά δυνατά μέσα, στόν τύπο καί στούς δημόσιους ὀργανισμούς.

Εἶναι πειστικές οἱ ὀρθές σκέψεις του πάνω στό γεγονός ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ἀναδιοργανωθοῦν ἀποφασιστικά οἱ μέθοδοι σχεδιασμοῦ καί διαχείρισης στή γεωργία καί τή βιομηχανία, νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τίς μεθόδους πού στηρίζονται στήν ἐξουσία ἀνίκανων ἤ ἀδιάφορων διαχειριστῶν καί νά προσανατολιστοῦμε πρός τίς πραγματικά ζωτικές ἀνάγκες τοῦ λαοῦ καθώς καί πρός τά συμφέροντα τῶν μελλοντικῶν γενιῶν.

Στό «Γράμμα» ἐκεῖνο πού χαροποιεῖ εἶναι ἡ σαφῶς διατυπωμέ-

νη ἀπόκρουση κάθε μορφῆς βίας καθώς καί ἡ πεποίθηση ὅτι εἶναι πραγματικά δυνατό νά ἐξυγιανθεῖ καί νά βελτιωθεῖ τό κοινωνικό καί κρατικό μας καθεστώς μονάχα μέ «ἁρμονικό» τρόπο, χωρίς δηλαδή νά προσφύγουμε στή βία.

Ἡ Ρωσία γνώρισε μέ τό παραπάνω τήν πικρή ἱστορική πεῖρα τῶν ἀδελφοκτόνων, χωρίς οἶκτο καί δίχως εἱρμό σφαγῶν. Τά φρόνιμα λόγια τοῦ «Γράμματος» ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τίς παραδοξολογίες τῶν ἐξτρεμιστῶν τῆς παλιᾶς καί τῆς νέας ἐμιγκράτσιας πού — ἀπό φανατική καί τυφλή ἄγνοια ἤ ἀπό συμφέρον καί πολιτικαντισμό — διακηρύσσουν τήν ἀνάγκη νέων ρωσικῶν ἐπαναστάσεων.

Τά λόγια πού ἀφοροῦν τή σκληρή μοίρα τῶν ρωσίδων γυναικῶν, οἱ συμφορές πού προκάλεσαν ὁ μαζικός ἀλκοολισμός, ὁ ὑποβιβασμός τοῦ ἐπιπέδου τῆς παιδείας εἶναι γεμάτα πραγματικό πόνο.

Ὅλα αὐτά τά ἀναμφισβήτητα προτερήματα τοῦ «Γράμματος πρός τούς ἡγέτες», μολονότι δέν τό ἀπαλλάσσουν οὔτε ἐξισορροποῦν τά ἐλαττώματά του — πού δυστυχῶς δέν εἶναι τυχαῖα ἀλλά ἐνισχύουν ἐκεῖνα τά στοιχεῖα «μπολσεβικισμοῦ ἀπό τήν ἀνάποδη» πού εἶχαν ἤδη ἐκδηλωθεῖ στίς προηγούμενες δηλώσεις τοῦ συγγραφέα στόν τύπο καθώς καί στό «Ἀρχιπέλαγος Γκούλαγκ», ἰδιαίτερα στό δεύτερο τόμο, — μποροῦν καί πρέπει νά καταστοῦν ἀπό μόνα τους γόνιμα.

Τί εἶναι ὁ δημοκρατικός κομμουνισμός;

τοῦ Π. Ἔγκοροφ

Ἡ ρούσικη φιλελεύθερη κίνηση* ἀρχίζει ἀργά, ἀλλά φανερά, νά ξεπερνᾶ τήν παιδική ἡλικία. Τό γεγονός ὅτι ἀρχίζει νά ὡριμάζει, ἐπιβάλλει νά ξεκαθαριστοῦν καί οἱ θέσεις της. Τό ἔκαναν ἤδη οἱ ὀπαδοί τῆς ὀρθόδοξης ἰδεολογίας (κι ἀπό τίς δυό πλευρές): οἱ θιασῶτες τῆς δημοκρατίας καί οἱ ὑποστηρικτές τῆς «φωτισμένης δεσποτείας», πού συγκρότησαν μιά ὁμάδα ἀρκετά συμπαγή καί διαθέτουν, οὐσιαστικά, δυό ὄργανα, ἕνα στό ἐσωτερικό τῆς χώρας («Βέτσε») κι ἕνα ἄλλο στό ἐξωτερικό («Κοντινέντ»). Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε γιά τούς σιωνιστές· κι αὐτοί εἶναι συσπειρωμένοι καί δημοσιεύουν τίς συλλογές τους, τίς ἀνθολογίες καί τίς μονογραφίες τους. Ἔκαναν νά ἀκουστεῖ ἡ φωνή τους καί οἱ θιασῶτες τῆς σύγκλισης, πού ἡ πλατφόρμα της, ὡστόσο, δέν ἔχει ἕνα συγκεκριμένο χαρακτήρα ἀπό πολλές ἀπόψεις.

Καί γιά τούς δημοκρατικούς κομμουνιστές ἦρθε ἡ στιγμή νά ἐμφανίσουν δημόσια τή δική τους στάση ἀπέναντι στήν πραγματικότητα.

Ἀπό τήν ἐποχή τῶν σταλινικῶν, μαοϊκῶν καί τιτοϊκῶν διωγμῶν** πού, ἄν καί ἐξασθένησε, δέν ἄφησε ἀκόμη τή στερνή πνοή

---

* Δεδομένου ὅτι τό τελευταῖο διάστημα συγκροτήθηκε στά πλαίσια τῆς ἀντιπολιτευτικῆς κίνησης μιά πτέρυγα πού διεκδικεῖ ὁρισμένες ἐλευθερίες στά πλαίσια τοῦ αὐταρχικοῦ, μή δημοκρατικοῦ καθεστῶτος, ἡ ἔκφραση «δημοκρατική κίνηση» δέν εἶναι πιά ἐπαρκής γιά νά ἀγκαλιάσει τό σύνολο τῆς κίνησης. Γιά τό λόγο αὐτό θά ἦταν πιό σωστό νά τήν ὀνομάζουμε ριζοσπαστική κίνηση.

** Μολονότι ἡ δικτατορία τοῦ Τίτο εἶναι πιό μαλακή ἀπό τή σταλινική καί τή μαοϊκή, μολονότι ἡ οἰκονομική της πολιτική στηρίζεται σέ μιά γερή δημοκρατική ἀρχή, οἱ πολιτικές προγραφές, πού ἐντάθηκαν στή Γιουγκοσλαβία τά τελευταῖα χρόνια, μᾶς δίνουν τό δικαίωμα νά τήν τοποθετήσουμε στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τίς ἄλλες.

της (καί, μολονότι ψυχορραγεῖ, ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ θύματα, σέ ἀτομικό ἐπίπεδο πιά καί ὄχι σέ μαζικό), ὁ ὅρος «κομμουνισμός» προκαλεῖ μιά μηδενιστική ἀντίδραση. Ἄλλοι ταυτίζουν τήν ἰδέα τοῦ «κομμουνισμοῦ» μέ τή στρατηγική τῆς βίαιης ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας, μέ μιά ἄγρια δικτατορία, μέ τό δεσποτισμό, μέ τά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ἄλλοι, πάλι, ἐννοοῦν μέ τόν ὅρο «κομμουνισμός» ἕνα ὁρισμένο κοινωνικό ἰδανικό καί παίρνοντας ὑπ' ὄψη τήν πραγματικότητα πού ἀντιμετωπίζουν, ἔπαψαν νά πιστεύουν στήν πραγματοποίησή του καί κατέληξαν νά τόν θεωροῦν εἰρωνικά σάν τόν «ἀραβικό φοίνικα» τοῦ Μεταστάσιου, πού «ὅλοι λένε πώς ὑπάρχει, μά κανείς δέν ξέρει ποῦ βρίσκεται».

Ὅσο γιά τήν ἰδέα τοῦ «δημοκρατικοῦ κομμουνισμοῦ», ὁπωσδήποτε θά προκαλέσει ἀμηχανία τόσο στούς μηδενιστές ὅσο καί στούς «ὀρθόδοξους». Οἱ μηδενιστές, πού ταυτίζουν τόν κομμουνισμό μέ τή δικτατορία, θεωροῦν ὅτι ὁ κομμουνισμός (καί ὁ σοσιαλισμός!) εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ τή δημοκρατία καί ὅτι ἡ ἔκφραση «δημοκρατικός κομμουνισμός» (ὅπως καί ἡ ἔκφραση «δημοκρατικός σοσιαλισμός») εἶναι μιά contradictio in adiecto (σάν τόν «τετραγωνισμό τοῦ κύκλου» ἤ τήν «ἁλμυρή ζάχαρη»). Οἱ ὀρθόδοξοι, ἀπό τήν πλευρά τους, πού ἔμαθαν μηχανικά ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι μιά μορφή διεύθυνσης τοῦ Κ ρ ά τ ο υ ς (σάν νά μήν ὑπῆρχαν ἤδη στοιχεῖα της στήν πρωτόγονη προ-κρατική κοινωνία), θά τονίσουν μέ περισπούδαστο ὕφος: «Μά ὁ κομμουνισμός εἶναι μιά ἕνωση ἀνθρώπων μ ή κρατική καί συνεπῶς τό νά μιλᾶς γιά δημοκρατία κάτω ἀπό τόν κομμουνισμό εἶναι παράλογο»*.

---

* Ξεκινώντας ἀπό τή σκέψη τοῦ Ἔνγκελς, ὁ Λένιν τόνιζε ὅτι ἡ δημοκρατία, σάν μιά ἀπό τίς μορφές τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, θά ἔσβηνε στόν κομμουνισμό γιά νά παραχωρήσει τή θέση της στήν αὐτοκυβέρνηση. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Στάλιν φρόντισε νά τή σκοτώσει καί νά τήν καταστρέψει, ὅταν ἦταν ἀκόμα σέ ἐμβρυώδη κατάσταση, προτοῦ προλάβει ν' ἀποκτήσει δύναμη, ἀντικαθιστώντας την ὄχι μέ αὐτοκυβέρνηση ἀλλά μέ μιά δικτατορία χωρίς προηγούμενο.

Ὁποιαδήποτε ἰδέα μπορεῖ νά ἑρμηνευτεῖ μέ στενότερη ἤ εὐρύτερη ἔννοια. Τό νά θεωρεῖς τή δημοκρατία ἁπλῶς σάν μιά ἀπό τίς μορφές διακυβέρνησης, σημαίνει ὅτι στενεύεις τήν ἔννοιά της. Ἄν λέγοντας δημοκρατία ἐννοοῦμε τήν ἀρχή τῆς λήψης τῶν ἀποφάσεων κατά πλειοψηφία, τό σεβασμό τοῦ δικαιώματος τοῦ καθενός νά πείσει τούς ἄλλους νά αναθεωρήσουν τήν ἀπόφαση πού πάρθηκε λαβαίνοντας συγχρόνως ὑπ' ὄψη τά δικαιώματα τῆς μειοψηφίας καί τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, τότε ἡ δημοκρατία εἶναι μιά ἀρχή πού ἰσχύει ὄχι μόνο γιά τήν πολιτική ὀργάνωση ἀλλά καί γιά τήν οἰκονομική ἤ καί γιά ὁποιαδήποτε ἄλλη ὀργάνωση, καί ὄχι μονάχα γιά τήν ἐποχή ὅπου

Κατά συνέπεια, μπροστά στά ἐλαττώματα, τά κακά καί τά μιάσματα τῆς σύγχρονης πραγματικότητας, πολλοί φιλελεύθεροι σηκώνουν ἀνήμποροι τά χέρια: «Γιά τί πράγμα νά παλέψουμε; Δέν ὑπάρχουν ἰδέες! Τίποτα δέν εἶναι σαφές». Βέβαια, εἶναι τρομερό πράγμα οἱ στενοκέφαλοι πού ἰσχυρίζονται ἠλίθια καί ἐπιπόλαια ὅτι «ὅλα εἶναι καθαρά» (τή στάση αὐτήν τή γελοιοποίησαν μέ ἐπιτυχία ὁ Γκάλιτς στήν ποίηση κι ὁ Καβενέτσκι στή ζωγραφική, μέ τό ἔργο τους πού τιτλοφορεῖται μάλιστα «Ἴμ βσιό γιάσνο» [Γι' αὐτούς ὅλα εἶναι σαφῆ]). Ὡστόσο, ἴσως νά μήν εἶναι καλύτεροι ἐκεῖνοι πού, μέ κουρασμένο ὕφος ἀνθρώπου πού τά ξέρει ὅλα, δηλώνουν πώς ὄχι μόνο δέν εἶναι «ἀλλά καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει τίποτα τό σαφές», κρύβοντας πίσω ἀπό αὐτήν τή σνόμπ διατύπωση τήν ἀναποφασιστικότητά τους καί προσπαθώντας μ' αὐτό τόν τρόπο νά παρηγορηθοῦν καί νά δικαιολογήσουν τή «φρόνιμη» ἀδράνειά τους, ἀρκούμενοι σέ ἀναρχοειδεῖς φλυαρίες μπροστά σ' ἕνα φλιτζάνι καφέ ἤ ἕνα ποτήρι κρασί.

Δέ χωράει ἀμφιβολία πώς σέ σχέση μέ τά σημερινά κοινωνικά προβλήματα εἴμαστε ἀκόμη μακριά ἀπό ἐκείνη τήν πλήρη σαφήνεια γιά τήν ὁποία καυχιῶνται οἱ ὀρθόδοξοι, ὅπως εἶναι ἀλήθεια ἐπίσης ὅτι δέ φτάσαμε στό ἀποκαρδιωτικό (καί βολικό) ἀδιέξοδο ὅπου πρόθυμα κρύβονται οἱ σνόμπ. Ἐμεῖς θεωροῦμε ὅτι εἶναι ἀναγκαία — καί δυνατή — μιά σοβαρή καί βαθιά ἀνάλυση ὅλης τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς προβληματικῆς.

Συνηθίζεται νά ξεχωρίζονται δυό τύποι συστημάτων: τά μηχανικά καί τά ὀργανικά. Στά πλαίσια μιᾶς τέτοιας διάκρισης, ἄλλοι ἐντάσσουν τήν κοινωνία στά μηχανικά συστήματα, κι ἄλλοι (γιά παράδειγμα, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὁ Σπένσερ καί ὁ Λένιν), στά ὀργανικά συστήματα, στούς ὀργανισμούς*. Οἱ ὑποστη-

---

ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ἀκόμα ἡ κρατική ὀργάνωση, ἀλλά καί γιά τήν ἐποχή ὅπου τό κράτος θά ἔχει ἐξαφανιστεῖ, δηλαδή γιά τόν κομμουνισμό.

* Ὁ Σπένσερ οἰκοδόμησε τήν ἀντίληψή του γιά τήν ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ξεκινώντας ἀπό τήν ἄμεση σύγκριση τῆς κοινωνίας μέ τόν ὀργανισμό, ἐνῶ ὁ Λένιν μίλησε μόνο ἀκροθιγῶς γιά ὀργανισμό, θέλοντας μ' αὐτό νά ὑπογραμμίσει ὅτι ἡ κοινωνία δέν εἶναι ἕνα χαῶδες σύμφυρμα ἀτόμων ἀλλά ἕνα σύστημα μέ καλά ρυθμισμένη δομή. Ὅσο ὀρθή κι ἄν εἶναι ἡ σκέψη αὐτή δέ συλλαμβάνει τήν ἰδιομορφία τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος στήν ἀναλογία του μέ τόν ὀργανισμό.

Δέ θά ἀναλύσουμε ἐδῶ τή θέση τοῦ δημοκρατικοῦ κομμουνισμοῦ ἀναφορικά μέ τόν Λένιν καί τό λενινισμό γενικά, δεδομένου ὅτι σ' αὐτό τό θέμα θά ἀφιερώσουμε ἕνα χωριστό ἄρθρο.

ρικτές αὐτῆς τῆς δεύτερης ἄποψης δέν παραδέχονται τήν κατάταξη τῆς κοινωνίας ἀνάμεσα στά μηχανικά συστήματα, στά ὁποῖα, ἀντί γιά ὀντότητα, ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται πράγμα. Καί παρόλα αὐτά δέν ἀντιλαμβάνονται ὅτι, βλέποντας τήν κοινωνία σάν ἕναν ὀργανισμό καί τούς ἀνθρώπους σάν ὄργανά του, φορεῖς καθορισμένων λειτουργιῶν, μέ τή σειρά τους, οὐσιαστικά, ἀγνοοῦν κι αὐτοί τόν ἄνθρωπο σάν ὀντότητα καί τόν μεταχειρίζονται σάν πράγμα.

Γι' αὐτό κι ἐμεῖς ξεκινᾶμε ἀπό τήν ὑπόθεση τριῶν συστημάτων (πράγμα ἐξαιρετικά σημαντικό): τά μηχανικά, τά ὀργανικά καί τά κοινωνικά συστήματα. Ἡ κοινωνία δέν εἶναι ἁπλῶς ἕνα σύστημα ἐπιμέρους ὀργάνων πού διαδραματίζουν κάποιο ρόλο, στεροῦνται ὑποκειμενικότητας καί γι' αὐτό ὑποτάσσονται τυφλά στό καθοδηγητικό κέντρο (ὅπως συμβαίνει στό ὀργανικό σύστημα). Ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα σύστημα σχέσεων (κοινωνικές σχέσεις) ἀνάμεσα σέ ὑ π ο κ ε ί μ ε ν α πού ἔχουν συνειδητοποιήσει τό σκοπό τους, εἶναι φορεῖς τῆς (δυνητικά) καθολικῆς ἀντικειμενικῆς δραστηριότητας, ἐξοπλισμένα μέ α ὐ τ ο σ υ ν ε ί δ η σ η καί συνεπῶς μέ τό αἴσθημα τῆς ἀξιοπρέπειάς τους, ἕνα σύστημα, δηλαδή, πού κάθε μέλος του εἶναι συνάμα ἡ ἐνσάρκωση τοῦ καθολικοῦ, μικρόκοσμος, κέντρο πού ἔ χ ε ι τ ή ν ἴ δ ι α ἠ θ ι κ ή ἀ ξ ι ο π ρ έ π ε ι α μέ ὅλους τούς ἄλλους.

Μιά τέτοια ἀντίληψη τῆς κοινωνίας, σάν ἕνα σύστημα κοινωνικῶν σχέσεων μεταξύ ἀτόμων πού ἔχουν τήν ἴδια ἠθική ἀξιοπρέπεια, συνδέεται μέ ἕνα συγκεκριμένο προσδιορισμό τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης φύσης, στόν Φραγκλίνο καί στόν Ἔνγκελς, συνδέεται μέ τήν παραγωγή τῶν ἐργαλείων δουλειᾶς, ἐνῶ στόν Φίχτε καί τόν Μάρξ σχετίζεται μέ τήν ἀντικειμενική δραστηριότητα (οἱ ὁρισμοί αὐτοί ἀλληλοσυμπληρώνονται καί, στήν οὐσία, ταυτίζονται). Γιά μᾶς, ὡστόσο, εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Ἐμεῖς σήμερα μποροῦμε καί νά φανταστοῦμε ἕνα ρομπότ πού παράγει τά ἐργαλεῖα δουλειᾶς καί, στά πλαίσια τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας, προβαίνει σέ λογικές πράξεις, δηλαδή «σκέφτεται». Τόν ἄνθρωπο ὅμως τόν διακρίνει ἡ ἠθικότητα (πού ἐμπεριέχει, βαθύτατα, καί τό σύνολο τῶν ἀξιολογικῶν καί αἰσθητικῶν συμπεριφορῶν ἀπέναντι στήν πραγματικότητα). Μποροῦμε νά τόν προσδιορίσουμε γι' αὐτό σάν δημιουργό τῆς καθολικῆς ἀντικειμενικότητας πού ἔχει δικό του σκοπό καί ἐξελίσσεται ἱστορικά, πού εἶναι ἐξοπλισμένος μέ αὐτοσυνείδηση, τῆς ὁποίας τό ἐπιστέγασμα εἶναι ἡ ἠθική. Σύμφωνα μέ πιό περίπλοκες φιλοσοφικές κατηγορίες, τόν

ἄνθρωπο μποροῦμε ἐπίσης νά τόν ὁρίσουμε σάν ἕνα μεταφυσικό ὄν πού διαρκῶς προσεγγίζει στό ἀπεριόριστο καί, κατά δύναμη, στό ἄπειρο, ἀλλά ἄν σ' αὐτό τόν ὁρισμό δέν εἰσαχθεῖ καί τό στοιχεῖο τῆς ἠθικότητας, φτάνουμε πάλι σ' ἕνα ὁποιοδήποτε ὄν (ἀκόμη καί στήν ἐπιστημονική μεγαλοφυΐα) ἀλλά ὄχι στόν ἄνθρωπο.

Ἀπό ὅσα εἴπαμε προκύπτει ὅτι, σάν μέλος τῆς κοινωνίας, ὁ κάθε ἄνθρωπος, ὄντας ὑποκείμενο (καί ὄχι μόνο ὄργανο πού παίζει κάποιο ρόλο, ἀντικείμενο ἤ προϊόν τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης), εἶναι ἄξιος νά 'χει ὄχι μόνο τό δικαίωμα συμβουλευτικῆς ψήφου, τό δικαίωμα νά ἐκλέγει τά καθοδηγητικά ὄργανα, ἀλλά καί τό δικαίωμα νά ἀποφασίζει γιά ὅλα τά προβλήματα πού ἔχουν σχέση μέ τή ζωή τῆς κοινωνίας, μέ τήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας στήν ὁποία ὁ ἴδιος ζεῖ. Κατά συνέπεια, μονάχα ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ φυσική κατάσταση* τῆς κανονικῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, τῆς κοινωνίας μέ τήν πραγματική (ὄχι διαστρεβλωμένη) ἔννοιά της, δηλαδή σάν ἕνωσης ἀνθρώπων καί ὄχι ρομπότ. Μονάχα ἡ δημοκρατία ἀνταποκρίνεται στήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι αὐτός, σάν ἠθικό ὄν, ἔχει τό αἴσθημα τῆς ἀξιοπρέπειάς του.

Κανείς δέν μπορεῖ νά τεθεῖ πάνω ἀπό τόν ἄνθρωπο. Ὁ ἴδιος εἶναι ὁ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Μπορεῖς νά τόν πείσεις, τίποτα ὅμως δέν μπορεῖ νά τοῦ ἐπιβληθεῖ. Ἄν λαθέψει, θά διορθώσει μόνος του τό σφάλμα του. Κανείς δέν μπορεῖ νά τό κάνει στή θέση του. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό λαό. Κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά τοῦ ἐπιβάλει τή δική του θέληση (μιά καί ὁ λαός ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα, ἀπό ὄντα πού εἶναι κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ τους)· ὅπως ἡ οὐσία εἶναι causa sui, ἔτσι κι ὁ ἴδιος ὁ λαός, καί κανείς ἄλλος, εἶναι ἀφέντης τοῦ λαοῦ.

Ὑποκείμενα πού ἔχουν τήν ἴδια ἠθική ἀξιοπρέπεια, πού συγκροτοῦν μιά κοινωνία μέ τή μορφή πολυκεντρικοῦ συστήματος, δημιουργοῦν τά ἴδια, ἑκούσια, μιά μονοκεντρική διεύθυνση γιά τή λειτουργία καί τήν ἀνάπτυξή της. Ἡ μονοκεντρική διεύθυνση ὀφείλει, ὄχι νά καταστέλλει, ἀλλά νά ἐνισχύει τόν πολυκεντρισμό, τήν ὑποκειμενικότητα, τήν πρωτοτυπία, τήν ἐλευθερία τοῦ κάθε ἀτόμου. Ὁ μονοκεντρισμός ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό στό ὀργανικό σύστημα. Στό κοινωνικό σύστημα, ὅμως, εἶναι μονάχα ἕνα μέσο πο-

* Ὁ ὅρος «φυσική» δέν ἔχει ἐδῶ τήν ἔννοια τοῦ «δοσμένου ἀπό τή φύση» ἀλλά τοῦ «ἀντίστοιχου στήν οὐσία ἑνός συγκεκριμένου ἀντικειμένου».

λυκεντρισμοῦ, ἕνας ὅρος, δηλαδή, τῆς ὑπέρτατης ἀνάπτυξης τῶν ἱκανοτήτων τοῦ κάθε ἀνθρώπου σάν μικρόκοσμου. Ἄν ἡ μονοκεντρική διεύθυνση τίθεται πάνω ἀπό τόν πολυκεντρισμό καί τόν πνίγει, τότε χάνεται καί ἡ αὐθεντική δημοκρατία πού *βασίζεται στό σεβασμό τοῦ ἀτόμου*. Ἡ «δημοκρατία» τοῦ στρατώνα πού διαλύει τό ἄτομο, μετατρέποντάς το σέ ὄργανο, σέ φορέα μιᾶς λειτουργίας, ἑνός λειτουργήματος, σέ γρανάζι τοῦ συστήματος, δέν εἶναι δημοκρατία ἀλλά δικτατορία, τυραννία, δεσποτική κυβέρνηση, στή βάση τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἰσοπέδωση, ἡ ἀποπροσωποποίηση, ὁ σφετερισμός τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου.

Παρόλα αὐτά, ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μέ τόν Ἀμαλρίκ, ὁ ὁποῖος στή βάση τῆς δημοκρατίας θέτει τόν ἀτομικισμό. Θεμέλιο τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ *σεβασμός τοῦ ἀτόμου*. Σεβασμός τοῦ ἀτόμου καί ἀτομικισμός δέν εἶναι καθόλου τό ἴδιο πράγμα, δέν εἶναι διόλου ταυτόσημα. Ὁ σεβασμός τοῦ ἀτόμου εἶναι τό μέτρο τῆς αὐτονομίας πού χαίρει ὁ ἄνθρωπος στά πλαίσια τῆς μέριμνάς του γιά τήν κοινωνία καί γιά τά ἄλλα ἄτομα. Ὁ ἀτομικισμός, ἀντίθετα, συνεπάγεται τήν ἀντιπαράθεση τοῦ ἀνθρώπου στήν κοινωνία πού ἔχει σάν φυσιολογική κατάληξη τή διάλυση τῆς κοινωνίας καί τοῦ ἀτόμου. (Σχετικά μ' αὐτό ὑπενθυμίζουμε ὅτι μονάχα ἡ αὐθεντική δημοκρατία εἶναι ξένη πρός τήν ἐπιθετικότητα: κάνει *μόνο* δίκαιους ἀμυντικούς πολέμους. Οἱ κατακτητικοί πόλεμοι εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀπαραίτητοι στούς τύραννους: στούς τσάρους, στούς ὀλιγαρχικούς, στούς Φύρερ. Σ' αὐτούς στηρίζεται ἡ ἐξουσία τους).

Ἡ ἀρχή τῆς λήψης ἀποφάσεων κατά πλειοψηφία δέ συνεπάγεται, στήν αὐθεντική δημοκρατία, τήν ὑπόσκαψη τῶν συμφερόντων τῆς μειοψηφίας ἤ τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἄν ἦταν ἔτσι, θά σήμαινε πώς ἡ μειοψηφία θυσιάζεται γιά τήν πλειοψηφία. Ἀλλά ὁποιαδήποτε θυσία* εἶναι μιά πράξη ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας

* Ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἠθικῆς εἶναι πέρα ἀπό κάθε ἀμφιβολία πώς κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά θυσιάζει τούς ἄλλους γιά τόν ἑαυτό του. Χρειάζεται νά κάνουμε μέ αὐστηρότητα τή διάκριση ἀνάμεσα στή θυσία τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τή θυσία τῶν ἄλλων. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει ἠθική ὑπόσταση εἶναι ἕτοιμος νά θυσιαστεῖ στό ὄνομα τῆς ἀρετῆς, ὅταν τό ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις. Οἱ ψευτο - ἄνθρωποι καί οἱ ψευτο - ἐπαναστάτες θυσιάζουν τούς ἄλλους (ὁ Στάλιν ἔφτασε στό ἀποκορύφωμα). Πόσο ἀνήθικο, αἰσχρό καί ποταπό εἶναι νά οἰκοδομεῖς τήν εὐημερία — ἔστω καί πολλῶν ἀτόμων (μιᾶς ὁλόκληρης πολιτείας) — πάνω στή θυσία ἑνός καί μόνου τό ἀπέδειξε μέ ἐξαιρετική ἀποτελεσματικότητα ὁ Ντύρρενματ στό «Ἡ ἐπίσκεψη τῆς γηραιᾶς κυρίας».

ἐναντίον τῆς ἠθικῆς· εἶναι ἀποκρουστικό γιά τήν ἀνθρώπινη φύση καί γι' αὐτό ἀντικοινωνικό (ἄν δέν πρόκειται γιά παραμορφωμένη κοινωνία). Ἡ ἀρχή τῆς λήψης ἀποφάσεων κατά πλειοψηφία δέν ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς δημοκρατίας, μία conditio sine qua non. Ἡ οὐσία τῆς δημοκρατίας συνίσταται στό νά ἐγγυᾶται στό κ ά θ ε ἄτομο τήν ἐλευθερία, τήν κυριαρχία, τή δυνατότητα νά ἐκφράζεται, τήν αὐτοδιάθεσή του. Ὁ ἰσχυρισμός λοιπόν ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι μονάχα μιά ὁρισμένη μορφή κ ρ α τ ι κ ο ῦ κ α θ ε σ τ ῶ τ ο ς, μιά ὁρισμένη μορφή πολιτικῆς διεύθυνσης καί πού, γι' αὐτόν τό λόγο, στίς χωρίς κράτος κοινωνίες, δηλαδή στόν κομμουνισμό, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει (ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ «ὀρθόδοξοι»), ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἀντιπαράθεση τῆς δημοκρατίας ποός τήν αὐτοκυβέρνηση — πράγμα τελείως ἀβάσιμο. Ἡ αὐτοκυβέρνηση εἶναι ἡ ο ὐ σ ί α τῆς αὐθεντικῆς δημοκρατίας, στή σφαίρα τῆς ὁποίας ἐντάσσεται ὄχι μόνο ἡ διεύθυνση τῆς κοινωνίας στό σύνολό της (δηλαδή ἡ πολιτική διεύθυνση μέσα σ' ἕνα κρατικό πλαίσιο) ἀλλά καί ἡ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας (οἰκονομική δημοκρατία) καί τῶν ἄλλων πλευρῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Στήν αὐθεντική δημοκρατία ἡ μειοψηφία καί ὁ κάθε ἄνθρωπος χωριστά ἔχουν τό δικαίωμα: α) νά πείσουν τήν πλειοψηφία νά ἀναθεωρήσει μιά ἀπόφαση πού πῆρε, β) νά συγκροτήσουν, σέ περίπτωση χρεωκοπίας, μιά δική τους κοινωνία, μέσα στή γενικότερη κοινωνία, ἤ, γ) νά ἐγκαταλείψουν ὁριστικά τήν κοινωνία. Αὐτές εἶναι οἱ ἀρχές τῆς κανονικῆς* ἀνθρώπινης κοινωνίας, τοῦ κανονικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.

Μονάχα οἱ παραμορφώσεις τῆς κοινωνίας τήν καθιστοῦν ὀργανικό σύστημα, μέσα στό ὁποῖο ὁρισμένοι ἄνθρωποι κυβερνοῦν τούς ἄλλους μέ τή βία, ὑπαγορεύουν καί ἐπιβάλλουν τή θέλησή τους. Μέ τό νά κάνουν κάτι τέτοιο, μέ τό νά μετατρέπουν τούς ἄλλους σέ μισούς ἀνθρώπους, σέ φορεῖς ἐπιβεβλημένων ρόλων καί λειτουργιῶν, οἱ δικτάτορες εἶναι καταδικασμένοι νά μεταμορφωθοῦν κι αὐτοί

* Μέ τόν ὅρο «κανονική» δέν ἐννοοῦμε «τυπική», «ὅπως ἐμφανίζεται σήμερα ἡ πλειοψηφία», ἀλλά «ἐκεῖνο πού ἐκφράζει μέ κατάλληλο τρόπο τήν οὐσία ἑνός συγκεκριμένου ἀντικειμένου». «Κανονικός ἄνθρωπος», συνεπῶς, δέ σημαίνει «σύγχρονος ἄνθρωπος, τυπικός, μέσος, μαζικός», ἀλλά «ἐκεῖνος πού ἐκφράζει, ἐνσαρκώνει τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου σάν τέτοιου». Μέ αὐτή τήν ἔννοια, γιά παράδειγμα, ὁ μεγαλοφυής ἄνθρωπος, ὁ δημιουργικός, ὁ ἀναπτυγμένος ἀπό κάθε ἄποψη, δέν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση σέ σύγκριση μέ τόν κανονικό ἄνθρωπο, ὅπως συνήθως νομίζουν.

μέ τή σειρά τους σέ μισούς ἀνθρώπους, σέ κολοβά ὄντα.

Αὐτές οἱ διαστρεβλώσεις τῆς διακυβέρνησης τῆς κοινωνίας — στίς κοινωνίες δηλαδή πού στηρίζονται στή βία ἀπέναντι στό ἄτομο — δημιουργήθηκαν σάν ἀποτέλεσμα τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σάν ἀναπόφευκτου ὅρου (ἐξαιτίας ὁρισμένων ἱστορικῶν περιστάσεων) τῆς τεχνικῆς καί ὑλικῆς προόδου πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Τέτοιου εἴδους διαστρεβλώσεις εἶναι χαρακτηριστικές γιά ὅλη τήν προαστική ἱστορία — συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας. Μολονότι αὐτή ἡ τελευταία ἦταν «θαυμάσια», ἡ δημοκρατία της στηριζόταν στή μεταμόρφωση τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀνθρώπων σέ ρομπότ. Τί ἄλλο ἦταν στήν πραγματικότητα οἱ σκλάβοι;

Ὅλη ἡ προαστική ἱστορία χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ὑφαρπαγή τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἀτόμου ἀπό τίς διάφορες ὁμάδες, ἀπό τήν ταπείνωση τῆς ἀξιοπρέπειάς του. Ἀπό δῶ καί ἡ περίφημη φράση τοῦ Ρουσώ: «Ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε ἐλεύθερος, καί παρόλα αὐτά, εἶναι παντοῦ ἁλυσοδεμένος». Ἄν μέ τόν ὅρο «ἄνθρωπος» ἐννοοῦμε τό ἀνθρώπινο γένος καί μέ τόν ὅρο «γέννηση» τήν εἴσοδό του στήν ἱστορία καί ὄχι τή βιολογική του μεταλλαγή, ἡ ἔκφραση «ὁ ἄνθρωπος γεννήθηκε ἐλεύθερος» εἶναι δικαιολογημένη, καί εἶναι ἀλήθεια ὅτι τόν καιρό τοῦ Ρουσώ, παντοῦ ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἁλυσοδεμένος, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καί σήμερα σέ πάρα πολλές περιπτώσεις.

Αὐτό εἶναι πού κάνει ἐπαναστάτη τόν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ἔχει μιά ἀληθινή ἠθική ὑπόσταση. Ἄν ὁρισμένοι ἄνθρωποι στήν κοινωνία σφετερίζονται τήν ἐξουσία στερώντας τούς ἄλλους ἀπό τό δικαίωμα μιᾶς ἀποφασιστικῆς ψήφου, οἱ τελευταῖοι ἀποκτοῦν τό ἠθικό δικαίωμα νά κάνουν τήν ἐπανάσταση μέ τή βία. Μιά τέτοια ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ βία. Εἶναι μιά μορφή αὐτοάμυνας. Ἡ προσφυγή στή δύναμη γιά λόγους αὐτοάμυνας (ἐναντίον τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἀνθρώπινων θηρίων, τῶν ληστῶν, τῶν σφετεριστῶν) δέν ἀποτελεῖ βία ἀπέναντι στόν ἄνθρωπο, δέν ἀποτελεῖ, μέ ἄλλα λόγια, παρέκκλιση ἀπό τήν ἠθική. Ὁ ληστής, ὁ σφετεριστής πού ἔχασε τήν ἀνθρωπιά του καί μετατράπηκε σέ ἄγριο θηρίο, δέν εἶναι πιά ἠθικό ὄν καί δέν μπορεῖς νά τοῦ συμπεριφερθεῖς παρά μονάχα ὅπως θά συμπεριφερόσουν ἀπέναντι σ' ἕνα θηρίο. Εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά αὐτό δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὅτι ἐπιβάλλεται νά ἀναζητηθοῦν οἱ αἰτίες — βασικά κοινωνικοῦ χαρακτήρα — μιᾶς

τέτοιας μεταμόρφωσης καί νά βρεθοῦν τά κατάλληλα φάρμακα πού θά ἐπιδράσουν πάνω στήν ἴδια τήν αἰτία τῆς ἀρρώστιας. Ἀκριβῶς ὅταν ἀρνοῦνται νά σκύψουν μπροστά στούς σφετεριστές καί τούς ἐπιδρομεῖς, ὅταν κατεβαίνουν στόν ἀγώνα, οἱ ἄνθρωποι, τά ἠθικά ὄντα πού ἔχουν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, γίνονται πραγματικοί ἄνθρωποι. Γι' αὐτό κι ὅποιος ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό του νά περιπαίζει τούς ἐπαναστάτες — τούς πραγματικούς ἀνθρώπους πού ὑψώνουν τό κεφάλι — συμβάλλει οὐσιαστικά στή διαιώνιση τῆς σκλαβιᾶς. Οἱ ἐπαναστάτες δέν ἐπιβάλλουν ὁλοκαυτώματα (πράγμα πού θά ἦταν ἄλλωστε ἐντελῶς ἀνήθικο), διαλέγουν τήν αὐτοθυσία (πού εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἠθικότητα). Δέ θυσιάζουν τούς ἄλλους (ὅπως ὁ Ἀβραάμ τό γιό του κι ὁ Στάλιν καί οἱ ὅμοιοί του τό λαό) ἀλλά προσφέρουν τόν ἑαυτό τους σέ θυσία (καί μονάχα ἔτσι βρίσκει λύση τό σταυρικό πρόβλημα τῶν δακρύων καί τῆς ἁρμονίας πού ἔθεσε ὁ Ντοστογιέβσκι).

Ἐκεῖνοι πού παρατραβοῦν τήν κριτική ἀπέναντι στήν ἀνήθικη ἀρχή τῆς βίας ὥς τό σημεῖο νά ἀρνοῦνται ὁποιαδήποτε ἐπανάσταση, νά διατείνονται ὅτι οἱ ἐπαναστάτες εἶναι οἱ προφυλακές τῆς κόλασης, οἱ ὑπεύθυνοι κάθε εἴδους βίας, αὐτοί ἑρμηνεύουν τήν ἱστορία ἀπό τήν ἀνάποδη καί χωρίς νά τό καταλαβαίνουν (ἤ ἀκόμη καί συνειδητά) συμβάλλουν στή διαιώνιση τῆς βίας ἐναντίον τῆς ὁποίας ὑψώνουν τίς διαμαρτυρίες τους. Πραγματικά, στήν ἱστορία συνέβηκε καί συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο: ἡ βία πρόβαλε προτοῦ ἐμφανιστοῦν οἱ ἐπαναστάτες, ἡ διαμόρφωση τῶν ἐπαναστατικῶν ὀργανώσεων εἶναι τό αἰτιατό κι ὄχι τό αἴτιο τῆς βίας.

Ἐπαναστάτες ἔγιναν οἱ καλύτεροι τοῦ λαοῦ, ἐκεῖνοι πού ἦταν περισσότερο προικισμένοι ἀπό τούς ἄλλους μέ ἠθική συνείδηση καί θάρρος, ἐκεῖνοι πού δέν ἦταν ἱκανοί νά παρακολουθοῦν σιωπηρά τίς βιαιοπραγίες, τήν καταπίεση καί τίς προσβολές στίς ὁποῖες «οἱ μεγάλοι αὐτοῦ τοῦ κόσμου» ὑποβάλλουν τό λαό. Αὐτοί ἐπιστρατεύτηκαν πάντοτε ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους σάν τόν Τσάτσκι[1], πού «σιχαίνεται αὐτούς πού σέρνονται» ἤ σάν τόν Ἀλιόσα Καραμαζόφ[2], πού, ἄν καί ἐχθρός τῆς βίας καί προικισμένος μέ ὑψηλή ἠθική συνείδηση, ὅταν ἔμαθε γιά τό κυνήγι μέ τά σκυλιά ὅπου ἕνα ἀγόρι ἔπεσε θύμα, φώναξε ἄθελά του: «Τουφέκισμα!», ἤ ἀνάμεσα στούς στρατιῶτες πού ὁ γαλαντόμος συνταγματάρχης πῆγε νά μαστιγώ-

1. Ἥρωας τῆς κωμωδίας τοῦ Γκριμπογιέντοφ «Τί συμφορά ἡ ἐξυπνάδα!».
2. Ἥρωας τοῦ Ντοστογιέβσκι στό «Ἀδελφοί Καραμαζόφ».

σει μετά τό χορό[3] (κι ὕστερα — ὁ Τολστόι ξέχασε νά τό προσθέσει — πολύ πιθανό, ἀπεύθυνε τίς θερμές προσευχές του στό Θεό τῶν χριστιανῶν). Οἱ πραγματικοί ἐπαναστάτες εἶναι τό ἅλας τῆς γῆς, ἡ ἀληθινή πνευματική «ἐλίτ» τῆς ἀνθρωπότητας (ἄν ἡ λέξη «ἐλίτ» δέν ἦταν τόσο ἀποκρουστική). Χωρίς αὐτούς ὅλα θά εἶχαν μείνει στάσιμα στή γῆ, ἀποστεωμένα μέσα στή σαπίλα καί τή δυσωδία. (Κι αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Σολζενίτσιν πού σήμερα ρίχνει μύδρους καί κεραυνούς ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν καί τῶν ἐπαναστάσεων δέ θά 'χε βρεῖ κανένα νά τοῦ δημοσιεύσει τό «Ἀρχιπέλαγος Γκούλαγκ», καί τό «Ἀρχιπέλαγος» μαζί μέ τό συγγραφέα του θά εἶχαν ἤδη ἀποσυντεθεῖ, ἄν μιά σειρά ἀπό ἐπαναστάσεις δέν εἶχαν ἐπιτρέψει στή Δύση νά κατακτήσει τή δημοκρατία).

Τό ἐπαναλαμβάνουμε, ἡ ἐπανάσταση πού ἀντιτίθεται στίς ὠμότητες τῆς ἀληθινῆς βίας δέν ἀποτελεῖ παραβίαση τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς τῆς ἀντι-βίας. Ἀντίθετα, ἡ ὑποταγή τοῦ σκλάβου, ἡ δουλοπρεπής μή-βία, συμβάλλει στή διαιώνιση τῆς βίας, τήν εὐνοεῖ, τροφοδοτεῖ τήν πηγή της. Γι' αὐτό κι ἡ δουλοπρεπής μή-βία εἶναι ἀνήθικη. Τό κακό, ἡ συμφορά τροφοδοτοῦνται ἀκριβῶς ἀπό ἐκείνους πού προσφεύγουν στή βία, μέ τήν αὐταπάτη ὅτι μποροῦν νά τούς καθησυχάσουν χτυπώντας τά στήθια τους.

Παρόλα αὐτά δέ σημαίνει, μέ ὅσα εἴπαμε, πώς κ ά θ ε ἐπανάσταση εἶναι δικαιολογημένη. Ἀντίθετα, μάλιστα δέν ἔχουν ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις ἐπιστημονικό ὑπόστρωμα καί μιά ἠθική δικαίωση. Μονάχα ἡ δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ή ἐπανάσταση, γιατί αὐτή ἀποδίδει στό λαό τήν ἐξουσία πού τοῦ ἀφαίρεσαν καί γι' αὐτό ἀκριβῶς δέν ἀποτελεῖ βία ἀπό ἠθική ἄποψη (ὑπογραμμίσαμε ὅτι ἡ προσφυγή στή δύναμη δέν ἀποτελεῖ πάντοτε βία σέ ἠθικό ἐπίπεδο).

Δημοκρατική μπορεῖ νά θεωρηθεῖ μονάχα ἐκείνη ἡ ἐπανάσταση μετά ἀπό τήν ὁποία ὅλα τά θεμελιώδη ζητήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς λύνονται ἤ μέ δημοψήφισμα ἤ μέσα ἀπό τούς ἀληθινά ἀντιπροσωπευτικούς ὀργανισμούς. Ἀκόμα καί τό σταυρικό πρόβλημα τοῦ οἰκονομικο-κοινωνικοῦ συστήματος πού προτίθεται νά ἐγκαθιδρύσει ὁ λ α ό ς, εἴτε καπιταλιστικό εἶναι, εἴτε σοσιαλιστικό ἤ ἄλλο, πρέπει νά λύνεται μέ δημοψήφισμα.

Τά σοσιαλιστικά καί κομμουνιστικά κόμματα — πού στή βάση μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης θεωροῦν ὅτι ὁ σοσιαλισμός, καί πολύ περισσότερο ὁ κομμουνισμός, εἶναι, σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό,

3. Ἀναφέρεται στό διήγημα τοῦ Τολστόι «Μετά τό χορό».

μιά ἀνώτερη μορφή κοινωνικῆς ζωῆς, ἀνταποκρίνεται περισσότερο στήν ἀνθρώπινη οὐσία, ἐπιτρέπει νά ξεπεραστοῦν τά κακά τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας καί εἶναι σέ θέση νά ἱκανοποιήσει τίς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ σέ ὅλα τά ἐπίπεδα — στή δημοκρατική κοινωνία ἔχουν τό ἠθικό δικαίωμα — καί εἶναι ἀπόλυτα θεμιτό — νά ἀγωνίζονται ἐπίμονα γιά τό σοσιαλισμό μ ο ν ά χ α ἐπιζητώντας νά π ε ί σ ο υ ν τό λαό γιά τά πλεονεκτήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ, προσφεύγοντας στήν προπαγάνδα καί καλώντας τό λαό νά ψηφίσει γιά τό σοσιαλισμό, νά ἐκλέξει τούς κομμουνιστές καί τούς σοσιαλιστές σ' ἕνα δημοκρατικό κοινοβούλιο, πού θά προτείνει τό μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας πρός τή σοσιαλιστική κατεύθυνση.

Οἱ δικαιολογίες ὅτι ὁ λαός εἶναι ἀδαής καί δέ γνωρίζει τά ταξικά του συμφέροντα, καί, συνεπῶς, δέν ὑπάρχει λόγος νά περιμένουμε νά ὡριμάσει ἀλλά χρειάζεται νά τόν σύρουμε μέ τό ζόρι στόν παράδεισο, δέν ἔχουν βάση οὔτε στό ἐπιστημονικό οὔτε στό ἠθικό πεδίο. Μιά σοσιαλιστική ἐπανάσταση πού ἔχει γίνει μ' αὐτό τόν τρόπο δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά ἡ ἐπανάσταση (ἤ ἡ συνωμοσία) μιᾶς μειονότητας, ἑνός κόμματος, πού ἐκμεταλλεύεται τήν ἐπανάσταση τῆς πλειοψηφίας, ἡ ὁποία, μέ τίς βασικές διεκδικήσεις της, εἶναι δημοκρατική καί μή - σοσιαλιστική. Μιά τέτοια ἐπανάσταση θέτει τό λαό μπροστά σ' ἕνα τετελεσμένο γεγονός.

Ἔχουμε ἀντίθετα μιά ἀληθινή σοσιαλιστική ἐπανάσταση, ὅταν ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ ἤ ἕνα κοινοβούλιο ἐκλεγμένο ἀπό αὐτόν μέ τρόπο πραγματικά ἐλεύθερο (κι ὄχι ἕνα καί μόνο κόμμα πού κατόρθωσε νά πετύχει τήν ὑποστήριξη τοῦ στρατοῦ ἤ ἑνός τμήματος τοῦ στρατοῦ) ψηφίζει σοσιαλισμό, γιατί μ' αὐτό τόν τρόπο πραγματοποιεῖται μιά ριζική μεταμόρφωση τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας, μιά μεταμόρφωση πού θεμελιώνεται πάνω σέ μιά ριζική ἀλλαγή τῆς συνείδησης τοῦ λαοῦ καί πάνω στήν ἔκφραση τῆς θέλησής του. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἕνα ἐντελῶς νέο εἶδος ἐπανάστασης, συνταγματικῆς, αὐθεντικά ἀνθρώπινης, ἠθικῆς, πολύ διαφορετικῆς ἀπό τή βίαιη ἐπιβολή τῆς θέλησης κάποιου (ἔστω κι ἄν ἐμφορεῖται ἀπό εὐγενικούς σκοπούς) πάνω στήν πλειοψηφία τοῦ λαοῦ.

Πρέπει ἐπίσης νά 'χουμε ὑπ' ὄψη μας τό ἱστορικό γεγονός ὅτι ἡ ἀστική τάξη, πρώτη, αὐτή, στήν ἱστορία ἀναγνώρισε στό κάθε μέλος τῆς κοινωνίας τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀτόμου καί υἱοθέτησε, σάν κριτήριο τῆς οἰκοδόμησης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τήν ἐλευθερία τοῦ καθενός, πού χωρίς αὐτήν δέν ὑπάρχει οὔτε μπορεῖ νά ὑ-

πάρξει πραγματική δημοκρατία. Ἡ ἀστική τάξη ἀναγνωρίζει στόν καθένα τό δικαίωμα ἀ π ο φ α σ ι σ τ ι κ ῆ ς (καί ὄχι μόνο συμβουλευτικῆς) πολιτικῆς ψήφου, πού ἀποτελεῖ προϋπόθεση καί ὅρο τῆς δημοκρατίας, καί γι' αὐτό ἀναγνωρίζει τήν πλήρη ἐλευθερία τοῦ λόγου, τῆς σκέψης, τῆς πίστης καί τῆς κριτικῆς πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτήν, τήν ἐλευθερία τῆς ἄσκησης κριτικῆς πρός ὁποιονδήποτε καί γιά ὁποιοδήποτε πράγμα, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἴδιας τῆς ἀστικῆς τάξης, τοῦ πνεύματός της, τῶν ἀρχῶν της, τοῦ τρόπου ζωῆς καί τοῦ τρόπου σκέψης τῶν ἀστῶν.

Ἡ ἀστική τάξη ὅμως εἶναι μιά τάξη γεμάτη ἀντιφάσεις. Ἐπειδή θέτει σάν βάση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, παρόλο πού στήν πολιτική ἔχει δημοκρατικές θέσεις, διάκειται ἐχθρικά πρός τήν οἰκονομική δημοκρατία. Γι' αὐτόν τό λόγο, τούς μισθωτούς ἐργαζόμενους τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἐπιχειρήσεων τούς κρατοῦν μακριά ἀπό τή διαχείριση τῆς παραγωγῆς γιά τήν ὁποία ἐργάζονται, τούς στεροῦν τό δικαίωμα νά ἀποφασίζουν πάνω στά προβλήματα τῆς παραγωγῆς. Περνώντας τό κατώφλι τῆς ἐπιχείρησης, οἱ ἐργαζόμενοι παύουν νά εἶναι ἐλεύθερα ἄτομα, καί ξαναγίνονται πράγματα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀκόμη καί ἔξω ἀπό τήν παραγωγή, ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖται ἀπό τό σύστημα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πού γεννᾶ τήν ψυχολογία τῆς δουλείας ἀπέναντι στό πράγμα καί στό νομισματικό του σύμβολο. Ἡ κυριαρχία τοῦ ἀντικειμένου καί τοῦ συμβόλου του πάνω στόν ἄνθρωπο καί στίς ἀνθρώπινες σχέσεις, ἡ ἀντιστροφή τῶν σχέσεων ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, ἡ ἱεράρχηση τῶν ἀξιῶν, πού στηρίζεται στήν κατανάλωση, ὅπου οἱ ὑλικές, οἱ σεξουαλικές καί οἱ ἀξίες τοῦ μαζικοῦ θεάματος τοποθετοῦνται πάνω ἀπό τίς δημιουργικές, πνευματικές, ἠθικές καί αἰσθητικές ἀξίες — ὅλα αὐτά ἀποκαλοῦνται ἀστικό πνεῦμα, ἀστικός τρόπος (καί στύλ) ζωῆς. Ἡ φιλοδοξία τῆς ἐπιτυχίας στίς δουλειές, στό συναγωνισμό, ἀπορροφᾶ ἐντελῶς τόν ἄνθρωπο, τό χρόνο του, τήν προσοχή του, τίς πνευματικές του δυνάμεις καί τίς ἱκανότητές του, τόν ἐξαναγκάζει νά ζεῖ σέ μιά ἀδιάκοπη ἔνταση. Ὁ ἀπατηλός αὐτός τρόπος ζωῆς κυριεύει ὅλα τά στρώματα τῆς κοινωνίας, ἀκόμα καί τούς διανοούμενους καί τούς ἐργάτες. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται μονοδιάστατος, ἀνολοκλήρωτος, τεμαχισμένος, ἀναπτύσσεται μέ ἀρρωστημένα μονόπλευρο τρόπο. Δεδομένου ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἐθισμένος σέ βαθιές σκέψεις σχετικές μέ προβλήματα ξένα πρός τήν ἄμεση ἐπαγγελματική του δραστηριότητα, ἡ συνείδησή του μπορεῖ εὔκολα νά χειραγωγηθεῖ, προ-

σαρμόζεται καί γίνεται δέσμια τῶν συμβατικοτήτων, τῶν στερεοτύπων, τῶν κλισέ, τῶν ἀλγορίθμων πού κυριαρχοῦν στή «μαζική κουλτούρα» καί διαδίδονται ἀπό τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθῆκες, μονάχα ἐλάχιστοι γλιτώνουν ἀπό τήν αἰχμαλωσία τῆς ἀλλοτρίωσης καί «δημιουργοῦν τόν ἑαυτό τους».

Ἡ ἀστική τάξη ταλαντεύεται ἀνάμεσα στή δημοκρατικότητα καί τήν ἀπληστία, πού τήν ἐξαναγκάζει νά ζεῖ ἀπό τήν παρούσα στιγμή, ἀπό τήν ἐμπορική ἐπιτυχία κι ἀπό τό ποσοστό κέρδους τῆς στιγμῆς καί δέν τήν ἀφήνει νά σκεφτεῖ τό μέλλον (καί ὄχι μόνο τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ ἀλλά καί τό δικό της). Μ' αὐτή τήν ἔννοια, γίνεται ὁ νεκροθάφτης τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἐνδιαφέρεται μονάχα γιά τά ἄμεσα ὀφέλη, τίς ἄμεσες ἐπιτυχίες· κι αὐτό μπορεῖ νά ὁδηγήσει στήν αὐτοκτονία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ὅλου τοῦ δημοκρατικοῦ κόσμου, πού κατακτήθηκε μέ τόσες θυσίες.

Οἱ δημοκρατικοί κομμουνιστές διακηρύσσουν τήν ἀνωτερότητα τῶν κοινωνικῶν μορφῶν ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς σέ σύγκριση μέ τίς καπιταλιστικές μορφές, γιατί εἶναι πεισμένοι ὅτι ἡ συσσώρευση τεράστιων κεφαλαίων στά χέρια ἰδιωτῶν παραμορφώνει τήν ἴδια τή δημοκρατία. Δέν ἔχει σημασία ἄν αὐτά τά οἰκονομικά μέσα ἐπανεπενδύονται οὐσιαστικά στήν παραγωγική δραστηριότητα· ἄν (ὅπως στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες) ὁ νόμος ρυθμίζει αὐστηρά τό χρόνο χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν· ἄν ὁ κεφαλαιοκράτης δέν ξοδεύει γι' αὐτόν καί γιά τήν οἰκογένειά του περισσότερα ἀπό ἕναν διευθυντή ἐπιχείρησης ἤ ἀπό ἕναν ἀνώτερο ὑπάλληλο μιᾶς σοσιαλιστικῆς χώρας ὅπου δέν ὑπάρχει πιά ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία· ἄν στίς ἀναπτυγμένες χῶρες σήμερα δέν ὑπάρχουν πιά ἐκεῖνες οἱ τρομακτικές μορφές ἐκμετάλλευσης γιά τίς ὁποῖες μιλοῦσε ὁ Ἔνγκελς στό ἔργο του «Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία», ἄν τό βιοτικό ἐπίπεδο ἑνός δυτικοῦ ἐργάτη σήμερα εἶναι ἀνεβασμένο (πράγματα πού μόνο ἕνας ἀδιόρθωτος καί στενοκέφαλος δογματικός θά μποροῦσε νά ἀρνηθεῖ). Ἡ συγκέντρωση τεράστιων κεφαλαίων στά χέρια ἰδιωτῶν συνεπάγεται, ἀναπόφευκτα, τή διαφθορά τῶν πολιτικῶν, τῶν ὑπευθύνων πού ἐξέλεξε ὁ λαός, τήν ἐπιδείνωση τῶν ἠθικῶν κακῶν τῆς κοινωνίας — τήν ἐγκληματικότητα, τήν τοξικομανία, τήν ἔκλυση τῶν ἠθῶν κλπ. — μέ ἄλλα λόγια, τήν παρακμή, τήν ὑπονόμευση καί τή συρρίκνωση τῆς δημοκρατίας. Συμπερασματικά, ἡ πλήρης ἀνάπτυξη ὅλων τῶν δυνατοτήτων τῆς δημοκρατίας εἶναι ἀδύνατη ἔξω ἀπό τήν κοινωνική

ἰδιοκτησία, ἔξω ἀπό τόν αὐθεντικό σοσιαλισμό.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ δημοκρατικοί σοσιαλιστές δέν παύουν νά ὑπογραμμίζουν ὅτι ὁ αὐθεντικός σοσιαλισμός καί τό θεμέλιό του — ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία — δέν εἶναι ἐφικτά χωρίς τήν ἀληθινή δημοκρατία: ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κοινωνική, λαϊκή, κτῆμα ὁλόκληρου τοῦ ἔθνους μονάχα ὅπου καί ὅταν τό κάθε μέλος τῆς κοινωνίας ἔχει πραγματικά τό δικαίωμα νά ἐκφράζει ἐλεύθερα μιά ὁποιαδήποτε γνώμη γιά τή διαχείριση καί τή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς ἰδιοκτησίας, καί ὄχι μόνο ὅπου ἔχει τό δικαίωμα νά ἐκφράζει κάποια γνώμη ἀλλά κι ὅταν μπορεῖ νά ἀποφασίζει γιά τό πῶς θά χρησιμοποιηθεῖ καί θά κατανεμηθεῖ αὐτή ἡ ἰδιοκτησία, τό δικαίωμα νά προτείνει ὑποψήφιους γιά τά ἀνώτατα ὄργανα, πού διαχειρίζονται τήν ἰδιοκτησία, τό δικαίωμα, μάλιστα, νά ἐκλέγει ἐκείνους τούς ὑποψήφιους ἀνάμεσα στούς πολλούς πού παρουσιάστηκαν, καί ὄχι μόνο ἁπλῶς νά «ψηφίζει» τό μοναδικό ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου, μέ ἀπόφαση ἀπό τά πάνω, τό ὄνομα ἐμφανίζεται στό ψηφοδέλτιο. Ἡ ἰδιοκτησία μπορεῖ νά θεωρηθεῖ λαϊκή, σοσιαλιστική, μονάχα ὅταν καί ὅπου ὁ κάθε πολίτης ἔχει πραγματικά τό δικαίωμα νά ἀσκεῖ κριτική σέ ὁποιονδήποτε ἡγέτη — κι ὅταν ἀκόμα αὐτός κατέχει τό ὑψηλότερο ἀξίωμα — καί εἶναι βέβαιος πώς δέ θά ὑποστεῖ κυρώσεις γιατί ἀντιτάχθηκε. Σέ ἀντίθετη περίπτωση, ἡ κρατική ἰδιοκτησία γίνεται μιά μορφή προνομιούχας κρατικῆς ἰδιοκτησίας, γίνεται ἰδιοκτησία τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Μέ ἄλλα λόγια, ἄν δέν ὑπάρχει δημοκρατία ἔχουμε ἕνα καθεστώς κρατικῆς «ἐλίτ» ἀλλά ὄχι σοσιαλισμό.

Στό σοσιαλισμό, λοιπόν, ἡ πολιτική δημοκρατία δέν εἶναι ἕνα ἁπλό πολιτικό ἐποικοδόμημα, μιά συμπληρωματική προσθήκη πού μπορεῖ κανείς καί νά τήν ἀγνοήσει, εἶναι, ἀντίθετα, ἡ βάση χωρίς τήν ὁποία ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία, σάν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ, παύει πιά νά εἶναι αὐτό πού εἶναι. Ἀπό δῶ βγαίνει ὅτι ἡ αὐθεντική δημοκρατία καί ὁ σοσιαλισμός δέν ἀποκλείουν τό ἕνα τ' ἄλλο, ὅπως μερικοί προσπαθοῦν μάταια νά ἀποδείξουν, ἀλλά, ἀντίθετα, προϋποθέτουν τό ἕνα τό ἄλλο. Ἀντίθετα μέ τή γνώμη πού ἐπικρατεῖ, ἀποκλείουν τό ἕνα τό ἄλλο, ὁ σοσιαλισμός καί ἡ δικτατορία. Οἱ ἀποκαλούμενες διαλεκτικές θεωρίες, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ἡ δημοκρατία εἶναι κι αὐτή μιά μορφή δικτατορίας καί χωρίς δικτατορία εἶναι τελείως ἀδύνατη ἡ κοινωνία, ἀποτελοῦν καθαρές σοφιστεῖες. Ἡ δικτατορία εἶναι ἡ ἄσκηση τῆς βίας πάνω στό λαό καί

πάνω στό ἄτομο, ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἀτόμου, κι ὁ Θεός νά μᾶς φυλάει ἀπό τό διφορούμενο παιχνίδι τῆς διαλεκτικῆς «κινητικότητας τῶν ὁρίων».

Ἡ δημοκρατία, συνεπῶς, ὁ οὐμανισμός ἀποτελοῦν συστατικά στοιχεῖα τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας τοῦ σοσιαλισμοῦ. Γι᾽ αὐτόν τό λόγο, οἱ ἐκφράσεις «δημοκρατικός σοσιαλισμός», «ἀνθρώπινος σοσιαλισμός», «σοσιαλισμός μέ ἀνθρώπινη ὄψη» (καί βέβαια, «δημοκρατικός κομμουνισμός») εἶναι ἀνακριβεῖς, ταυτολογίες· δέν ὑπάρχει — καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει — «σοσιαλισμός» μή ἀνθρώπινος, μή δημοκρατικός. Ὁποιοδήποτε σύστημα μποροῦμε νά τό ἀποκαλέσουμε «σοσιαλισμό»*, χωρίς ὅμως τή δημοκρατία, μπορεῖ νά εἶναι ὀλιγαρχία, κρατικός «ἐλιτισμός», κρατικός καπιταλισμός ἤ ὁτιδήποτε ἄλλο, ὄχι ὅμως σοσιαλισμός. Ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε τήν ἔκφραση «δημοκρατικός σοσιαλισμός» καί «δημοκρατικός κομμουνισμός» μονάχα γιά νά ὑπογραμμίσουμε τή θέση μας καί νά ξεχωρίσουμε τόν αὐθεντικό σοσιαλισμό ἀπό κεῖνον πού ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι τέτοιος. Ἐξάλλου, τέτοιου εἴδους ταυτολογικές ἐκφράσεις, πού χρησιμοποιοῦνται γιά τόν ἴδιο σκοπό, ὑπάρχουν ἀρκετές σ᾽ ὅλες τίς γλῶσσες (βλ. γιά παράδειγμα, «λαϊκή δημοκρατία», «ἀνθρώπινος ἄνθρωπος», κλπ.).

Ἀπ᾽ ὅσα εἴπαμε, προκύπτει σαφῶς ὅτι οἱ ἐπιφανειακές κρίσεις, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες σοσιαλισμός καί ἠθική δέ συμβιβάζονται,

---

* Ἔτσι ὁ Σαφάρεβιτς (σοβιετικός μαθηματικός, «διαφωνῶν», κοντά στίς θέσεις τοῦ Σολζενίτσιν) ἀποκαλεῖ αὐθαίρετα σοσιαλισμό κάθε κοινωνία ὅπου δέν ὑπάρχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν (!;) καί ὅπου ἔχει καταργηθεῖ ἡ ἐκκλησία. Ξεκινώντας ἀπό αὐτό κατέταξε ἀνάμεσα στά σοσιαλιστικά κράτη τήν ἀρχαία Μεσοποταμία, τήν Αἴγυπτο τῶν Φαραώ, τό κράτος τῶν Ἴνκας κλπ. Ἀφήνοντας κατά μέρος τή γελοία συκοφαντία τῆς «κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν», πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι αὐτά τά κράτη ἔχουν κάτι τό κοινό μέ τό σημερινό σχῆμα τῆς κρατικῆς «ἐλίτ». Ἀλλά τί σχέση ἔχει μέ αὐτά ὁ σοσιαλισμός, ὅπως τόν ἐννοεῖ ἡ σύγχρονη κοινωνιολογία καί ἰδιαίτερα ὁ μαρξισμός; Τά σοφίσματα ὑπῆρξαν πάντοτε ἕνα εὔκολο μέσο πολεμικῆς, ποτέ ὅμως μιά ἀπόδειξη βαθιᾶς σκέψης καί ἐπιστημονικῆς τιμιότητας.

Στήν ἐποχή μας, μολονότι δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τό σοσιαλισμό, αὐτοανακηρύχτηκαν σοσιαλιστές ὁ Χίτλερ, ὁ Νάσερ, ὁ Σουκάρνο (ὁ καθένας μέ τόν τρόπο του). Γιά τό πῶς ὁ ὅρος «σοσιαλιστής» ἑρμηνεύτηκε μέ τούς πιό διαφορετικούς τρόπους ἀπό τά διάφορα ρεύματα καί ἀπό τούς διάφορους συγγραφεῖς (ἐπειδή ἔχει τήν ἴδια ρίζα μέ τή λέξη «κοινωνία») ἔγραψαν στόν καιρό τους ὁ Μάρξ κι ὁ Ἔνγκελς στό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» πού ὁ Σαφάρεβιτς διαστρεβλώνει μέ τόση ξεδιαντροπιά.

δέν ἀντέχουν στήν κριτική. Ὅσοι ἰσχυρίζονται κάτι τέτοιο, στήν πραγματικότητα ἐννοοῦν κάτι ἄλλο, ἔχουν στό νοῦ τους τό ἀσυμβίβαστο ἀνάμεσα στήν ἠθική καί τό σύστημα κρατικοῦ «ἐλιτισμοῦ» πού σήμερα θέλουν νά ἐμφανίζουν σάν τόν «ὑπαρκτό σοσιαλισμό». Ἀλλά τί σχέση ἔχει αὐτό μέ τόν πραγματικό σοσιαλισμό;

Ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι καθόλου ἕνα ὁποιοδήποτε σύστημα ὅπου δέν ὑπάρχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἤ μιά ὁποιαδήποτε μορφή κρατικῆς ἰδιοκτησίας. Καί στό ἕνα ὅπως καί στό ἄλλο, μποροῦν νά ἀντιστοιχοῦν διάφορες παραλλαγές δεσποτισμοῦ. Στήν ἀρχαία Αἴγυπτο ἡ γῆ ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ Φαραώ, πού ἦταν ὁ ἀρχηγός τοῦ Κράτους. Οἱ ἄλλοι μποροῦσαν μονάχα νά τή χρησιμοποιήσουν. Αὐτό τό σύστημα ἀποτελεῖ τό ἀκραῖο σχῆμα τῆς ἀπολυταρχίας, εἶναι, ἄν μποροῦμε νά ποῦμε ἔτσι, «φαραονισμός», ἀλλά ὄχι βέβαια σοσιαλισμός. Κι ἄν ἡ γῆ καί τά μέσα παραγωγῆς θεωροῦνται, συμβολικά, ἰδιοκτησία τῆς κοινωνίας, τοῦ λαοῦ, στήν πραγματικότητα, ὅμως, μποροῦν νά τή χρησιμοποιοῦν ὅπως θέλουν δέκα, δεκαπέντε ἤ εἴκοσι κρατοῦντες πού περιβάλλονται μέ ὀλιγαρχική ἐξουσία, δέν ἔχουμε καθόλου σοσιαλισμό ἀλλά ὀλιγαρχία.

Ὁ προσδιορισμός τῆς οὐσίας ἑνός ἀντικειμένου (καί συνεπῶς καί τοῦ σοσιαλισμοῦ) σημαίνει νά ξεχωριστεῖ ἡ βασική ἀντίθεσή του. Ἡ βασική ἀντίθεση εἶναι ἐκεῖνο πού κάνει ἕνα ἀντικείμενο νά εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τό ἀντικείμενο καί ὄχι ἄλλο. Ἐπιπλέον, ἡ ἀντίθεση δέν πρέπει ἀναγκαστικά νά ἐκδηλωθεῖ ἀνάμεσα σέ δυό στοιχεῖα (συστατικά μέρη, φάσεις), ὅπως θεωροῦν μερικοί «εἰδήμονες» τῆς διαλεκτικῆς. Μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ ἀνάμεσα σέ δυό, τρία ἤ καί περισσότερα στοιχεῖα (ἄν ὁ ὅρος «ἀντίθεση», «ἀντιπαράταξη» δέν ἀρέσει, μποροῦμε νά τόν ἀντικαταστήσουμε μέ τό «πολυαντιπαράθεση»).

Ὕστερα ἀπό τό θάνατο τοῦ τυράννου, ὅταν πιά δέν ἀποτελοῦσε ἱεροσυλία τό νά ὁρίζουμε τήν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τόν προσδιορισμό τῶν ἀντιθέσεών του, οἱ ὀρθόδοξοι φιλόσοφοι, οἰκονομολόγοι καί κοινωνιολόγοι μας ἄρχισαν νά τίς διερευνοῦν. Ἔκαναν ὅμως σάν τή γάτα γύρω ἀπό τή ζεστή σούπα κι ἄρχισαν νά γυρίζουν γύρω ἀπό τίς πραγματικές ἀντιθέσεις. Τίς ἀναζήτησαν παντοῦ, ὄχι ὅμως καί στά ἐνδότερα ἐκείνου πού χαρακτηρίζει τήν πραγματική οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ, γιά νά μήν ὑποχρεωθοῦν νά βγάλουνε συμπεράσματα πού θά δυσαρεστοῦσαν τήν «ἐλίτ». Αὐτό ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα στήν ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς προβληματικῆς εἶναι ζήτημα τόλμης, ὅτι μιά γνήσια κοινωνική ἐπιστήμη εἶναι

ἐφικτή μονάχα ὅταν ὁ ἐρευνητής ἔχει ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἠθική ὑπόσταση.

Μιά ἀπό τίς ἑρμηνεῖες τοῦ προβλήματος πού ἐξετάσαμε — πολύ διαδομένη τόν τελευταῖο καιρό — εἶναι ἐκείνη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ βασική ἀντίθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἐνῶ ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία ἔφτασε σ' ἕνα οἰκουμενικό ἐπίπεδο, δέν μπορεῖ νά λεχθεῖ τό ἴδιο καί γιά τόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς ἐργασίας (μιά καί ἡ χειρωνακτική ἐργασία σάν φαινόμενο ἀπαντᾶται συχνά ἀκόμη). Πρέπει νά ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ὅταν μιλᾶμε γιά οἰκουμενικότητα τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας, ἐννοοῦμε ἐδῶ τό γεγονός ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν ὑπάρχει πιά πουθενά (οὔτε στήν πόλη οὔτε στήν ὕπαιθρο). Μέ ἄλλα λόγια, ἡ οἰκουμενικότητα ὁρίζεται ποσοτικά καί ὄχι ποιοτικά.

Παρόλα αὐτά, σ' αὐτή τή «λεπτή» ἑρμηνεία παρακάμπτεται σιωπηρά ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος: ποιό εἶναι τό ποιοτικό χαρακτηριστικό τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας, ἤ τί εἶναι μέ ἄλλα λόγια ἐκεῖνο πού τήν καθιστᾶ πραγματικά κοινωνική; Ἀλήθεια, ἡ πλήρης («οἰκουμενική») ἀπουσία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στήν κοινωνία δέ συνεπάγεται, ὅπως ἤδη εἴπαμε, τήν ὕπαρξη τῆς πραγματικῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας. Ὅσο γιά τό γεγονός ὅτι ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τῆς ἐργασίας δέν ἔφτασε ἀκόμα στήν οἰκουμενικότητα, αὐτό ἀφορᾶ ὄχι τό σοσιαλισμό αὐτόν καθαυτόν ἀλλά τό συγκεκριμένο ἐπίπεδο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς μιᾶς ἤ τῆς ἄλλης χώρας. (Ἴσα ἴσα, τό ἐπίπεδο τοῦ κοινωνικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐργασίας, πού καθορίζεται ἀπό τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μένει πίσω σέ σχέση μέ τό ἐπίπεδο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας — πράγμα πού σημαίνει ὅτι τήν κοινωνική ἰδιοκτησία σέ οἰκουμενική κλίμακα τήν εἰσήγαγαν πολύ βιαστικά, ὅτι τήν ἐπιβάλανε βίαια, σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ συστήματος τοῦ κρατικοῦ «ἐλιτισμοῦ» καί καθόλου σύμφωνα μέ τό πνεῦμα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅποιος, λοιπόν, ὑποστηρίζει αὐτήν τή θεωρία, διαψεύδει τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό).

Σέ τί συνίσταται ἡ βασική ἀντίθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ σάν οἰκονομικο - κοινωνικοῦ συστήματος πού προορίζεται ν' ἀνοίξει τό δρόμο γιά τόν κομμουνισμό; Μιά προσεκτική ἀνάλυση μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀντίθεση γεννιέται ἀνάμεσα σέ τρία δομικά συστατικά μέρη (γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι καί διπλή): α) ὁ χαρακτήρας τῆς ἐργασίας, β) ἡ ἀρχή σύμφωνα μέ τήν ὁποία γίνεται ἡ κατανομή καί γ) ἡ μορφή τῆς ἰδιοκτησίας. Στόν ἀπευθείας κοινωνικό χαρακτή-

ρα τῆς ἐργασίας ἀντιπαρατάσσονται, ἀπό τή μιά, ἡ κατανομή σύμφωνα μέ τήν *ἀτομική* ἐργασιακή συμβολή καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ *ἔμμεση* μορφή τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας (μέ ἄλλα λόγια, τό *κράτος* εἶναι ὁ μεσάζοντας τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας).

Κάθε μέλος τῆς κοινωνίας μετέχει *ἀπευθείας* στήν ἐργασία (δηλαδή δουλεύει *τό ἴδιο*), ἔχει ὅμως *ἔμμεση* σχέση μέ τήν κοινωνική ἰδιοκτησία, μιά καί δέν τή διαθέτει *σέ πρῶτο πρόσωπο*, ἀλλά *μέσω* τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν κρατικῶν ὀργανισμῶν. Αὐτοί καθορίζουν τούς κανόνες τῆς κατανομῆς ἀνάλογα μέ τή συμβολή τοῦ καθενός. Αὐτό ἀποκαλύπτει, γιά ἄλλη μιά φορά, τά διαφορετικά μέτρα καί σταθμά πού ἐφαρμόζονται γιά τή συμμετοχή στήν κοινωνική ἰδιοκτησία: ὅποιος ἀποκομίζει περισσότερα ἀγαθά, συμμετέχει οὐσιαστικά σέ μεγαλύτερο βαθμό στήν κοινωνική ἰδιοκτησία.

Ἡ βασική ἀντίθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι, κατά συνέπεια, ἐκείνη πού ἐκδηλώνεται, ἀπό τή μιά, ἀνάμεσα στόν ἀπευθείας *κοινωνικό* χαρακτήρα τῆς ἐργασίας καί τήν κατανομή ἀνάλογα μέ τήν *ἀτομική* ἐργασιακή συμβολή καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀνάμεσα στόν *ἀπευθείας* κοινωνικό χαρακτήρα τῆς ἐργασίας καί τήν *ἔμμεση* μορφή τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας.

Τό γεγονός αὐτό ἔχει πολύ σημαντικές συνέπειες. Δεδομένου ὅτι στό σοσιαλισμό ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία δέν ἀσκεῖται ἄμεσα ἀλλά μέ τή μεσολάβηση τοῦ κράτους, μπορεῖ πολύ πιό εὔκολα ν' ἀποδειχτεῖ ἀπατηλή, γιατί στήν πραγματικότητα, οὐσιαστικά, ἔγινε ἰδιοκτησία τοῦ κομματικοῦ καί κρατικοῦ μηχανισμοῦ πού ἔχει τήν εὐχέρεια νά τή διαθέτει ὅπως θέλει, ὅπως ἔκανε ὁ Φαραώ μέ τή γῆ στήν ἀρχαία Αἴγυπτο (μέ τή διαφορά ὅτι ὁ Φαραώ ἦταν ἰδιοκτήτης τῆς γῆς τόσο κατ' ὄνομα ὅσο καί στήν πράξη, ἐνῶ ὁ κρατικός μηχανισμός εἶναι κύριος τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας μονάχα στήν πράξη).

Γιά νά ἀποφύγουμε ἕνα τέτοιο πράγμα, δηλαδή ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία, παρά τή μεσολάβηση, νά μείνει πραγματικά κοινωνική, καί τό κάθε μέλος τῆς κοινωνίας νά νιώθει ὅτι εἶναι πραγματικά *ἀφέντης* καί νά τή θεωρεῖ σάν *δική του* ἰδιοκτησία (αὐτό εἶναι τό «νά νιώθεις ἀφέντης», πού τόσο πολύ ἀκούγεται στή χώρα μας, χωρίς κανείς νά καταλαβαίνει ἤ χωρίς νά θέλει νά καταλάβει τί σημαίνει στήν πραγματικότητα), ἔτσι ὥστε ὁ σοσιαλισμός νά εἶναι σοσιαλισμός, εἶναι ἀναγκαῖοι οἱ *δημοκρατικοί* θεσμοί, πού θά δίνουν στήν κοινωνία, στό λαό, ἐγγυήσεις ὅτι

κανείς δέν μπορεί νά σφετεριστεί τό δικαίωμά του νά διαθέτει τήν ἰδιοκτησία του, ἐγγυήσεις ὅτι δέ θά μετατραποῦν οἱ ἀντιπροσωπευτικοί ὀργανισμοί σέ ὀργανισμούς πού τοποθετοῦνται π ά ν ω ἀ π ό τό λαό καί τόν καταδυναστεύουν. Μονάχα ἡ ἀ π ό λ υ τ η δημοκρατία μπορεῖ νά δώσει τέτοιου εἴδους ἐγγυήσεις. Κατά συνέπεια, ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει αὐτή, δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ἔχουμε σοσιαλισμό.

Αὐτό σημαίνει, ἴσως, ὅτι γιά νά μετατρέψουμε σέ πραγματικό σοσιαλισμό τόν κατ᾽ εὐφημισμό, τό μή - δημοκρατικό σοσιαλισμό εἶναι ἀναγκαία μιά νέα δημοκρατική ἐπανάσταση; Ὄχι. Στίς χῶρες ὅπου ἔγινε σοσιαλισμός ἐπικρατοῦν σήμερα ἰδιαίτερες ἱστορικές συνθῆκες. Γιά νά μετατραπεῖ σέ πραγματικό σοσιαλισμό, εἶναι ἀρκετό ἡ δημοκρατική κίνηση, μέ τήν ὑποστήριξη τῆς παγκόσμιας κοινῆς γνώμης, νά ἀσκήσει πάνω στήν κυβέρνηση μιά ἰσχυρή πίεση (ἀλλά πραγματικά ἰσχυρή) ὥστε νά πετύχει νά ἐφαρμοστοῦν τά δημοκρατικά συντάγματα πού ἔχουν ἤδη τυπικά υἱοθετηθεῖ.

Ὅταν ἔχουμε ἀληθινή δημοκρατία, ὁ σοσιαλισμός ὄχι μόνο γίνεται στήν πράξη τέτοιος ἀλλά καί πετυχαίνει μιά γρήγορη ἀνάπτυξη, στήν πορεία τῆς ὁποίας ἡ βασική του ἀντίθεση ὁδηγεῖται βαθμιαῖα πρός τή λύση της μέχρι πού νά ἐξαλειφθεῖ ἐντελῶς. Αὐτή εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ κομμουνισμοῦ, πού, στήν πράξη, δέν εἶναι πιά ἕνας οἰκονομικο - κοινωνικός σχηματισμός, μιά καί αὐτό προϋποθέτει ὁρισμένες ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στά διάφορα οἰκονομικά συστατικά στοιχεῖα τοῦ συστήματος. Ὁ κομμουνισμός εἶναι ἡ κατάληξη τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνικῆς ἰσότητας*, τῆς κοινωνικῆς δι-

---

* Στό φύλ. ἀρ. 1 τοῦ περιοδικοῦ «Κοντινέντ» ἡ Σαχόφσκαγια εἰρωνεύεται τήν ἀρχή τῆς ἰσότητας, πού διακήρυξε ἡ γαλλική ἐπανάσταση τοῦ 1789. Ἀμφισβητεῖ τήν ἰσχύ της ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπό τή φύση τους, βιολογικά, δέν εἶναι ὅλοι ἴσοι (τό ἴδιο ἐπιχείρημα χρησιμοποιεῖ καί ὁ Λ. Κολακόβσκι στό φύλ. ἀρ. 2 τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ). Αὐτός ὁ τρόπος πολεμικῆς θυμίζει τό καλαμπούρι τοῦ Γκόγκολ: «Τοῦ Ἰβάν Νικηφόροβιτς τοῦ ἀρέσανε τά πεπόνια, ὁ Ἰβάν Ἰβάνοβιτς, ἀντίθετα, φοροῦσε τόσο φαρδιές βράκες...». Πραγματικά, μέ τόν ὅρο «ἰσότητα» ἡ γαλλική ἐπανάσταση ἐννοοῦσε τή νομική ἰσότητα, τήν ἰσότητα μπροστά στό νόμο, δηλαδή ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν ὕπαρξη τῆς δημοκρατίας, τοῦ κράτους δικαίου, ὅ,τι ἀκριβῶς διεκδικεῖ ἡ δημοκρατική κίνηση στά ὁλοκληρωτικά κράτη. Ὅσο γιά τό μαρξισμό, αὐτός μιλᾶ γιά κ ο ι ν ω ν ι κ ή ἰσότητα, γιά τό ξεπέρασμα δηλαδή τῆς κοινωνικῆς διαίρεσης σέ τάξεις, γιά τό ξεπέρασμα τῆς ἀνισότητας σέ σχέση μέ τίς δ υ ν α τ ό τ η τ ε ς νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες, πού θά εἶναι πάντοτε ἄνισες (διαφορετικές). Ὁ μαρξι-

καιοσύνης, πού πραγματοποιοῦνται στά πλαίσιά του. Στόν κομμουνισμό ἡ κοινωνική δικαιοσύνη φτάνει στό ὑψηλότερο ἐπίπεδό της, εἶναι ἀπόλυτη. Ἀπό ἐδῶ προκύπτει ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι ἡ «φυσική» ἕνωση τῶν ἐλευθέρων ἀπό κάθε ἄποψη ἀνθρώπων, μιά ἕνωση δηλαδή πού δέν ἔχει ἀνάγκη νά ὁρίσει τούς κανόνες, τά ταμπού, τά προνόμια πού ρυθμίζουν τίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς κοινωνικά ἑτερογενεῖς ὁμάδες (στρώματα, τάξεις, κάστες) πού κατά κανόνα συνθέτουν τήν κοινωνία, τόν οἰκονομικο - κοινωνικό σχηματισμό. Γι' αὐτό κι ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι ἕνας ἀνώτερος οἰκονομικο - κοινωνικός σχηματισμός, ἁπλούστατα δ έ ν ἀποτελεῖ οἰκονομικο - κοινωνικό σχηματισμό. Ἡ γραμμή τοῦ μετασχηματισμοῦ ἑνός οἰκονομικο - κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ σ' ἕναν ἄλλο ἀνώτερης μορφῆς ἐξαντλεῖται μέσα σ' αὐτόν. Στόν κομμουνισμό ἡ ἀνθρωπότητα εἰσέρχεται σέ μιά διαφορετική ποιοτικά σφαίρα ἀνάπτυξης, πού οἱ ἀντιθέσεις της ἀντί νά ἐμφανίζονται στό οἰκονομικο - κοινωνικό πεδίο, ἐμφανίζονται στό ἐπίπεδο τῆς οἰκουμενικῆς δημιουργικῆς δραστηριότητας, εἶναι ἀντάξιες τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι φανερό ἀπ' ὅσα εἴπαμε ὅτι ὁ σοσιαλισμός (καί πολύ περισσότερο ὁ κομμουνισμός, ἀνθρώπινος, στηριγμένος στό σεβασμό τοῦ ἀτόμου, δημοκρατικός, δέ βλάπτει κανέναν, οὔτε κάν τήν ἀστική τάξη. Μολονότι τῆς ἀφαιρεῖται ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, ἡ ἀστική τάξη ἀποκτᾶ σέ ἀντάλλαγμα, τό ἴδιο ὅπως καί ὅλοι οἱ ἄλλοι, τή δυνατότητα νά ἀσκεῖ μιά δημιουργική δραστηριότητα (ἀρχίζοντας ἀπό τή διεύθυνση τῶν ἐπιχειρήσεων), τή δυνατότητα δηλαδή νά ξεπεράσει τό στάδιο ἀλλοτρίωσης καί κατακερματισμοῦ, πού χαρακτήριζε ὥς τότε τόν ἄνθρωπο. Φτάνοντας στόν κομμουνισμό, ὁ σοσιαλισμός καθιστᾶ τ ό ν κ ά θ ε ἄνθρωπο ἱκανό νά τελειοποιήσει στόν ἀνώτατο βαθμό τίς ἀνθρώπινες δυνατότητές του, νά μετατραπεῖ δηλαδή, ἀπό ἐπιμέρους ἄνθρωπος πού εἶναι στή σύγχρονη κοινωνία, πού κυριαρχεῖται ἀπό τόν ἐπαγγελματικό κρετι-

---

σμός ὑπογράμμισε πάντοτε ὅτι τό νά ἐξαλείψεις τ ή ν ἀ ν ι σ ό τ η τ α σ έ σ χ έ σ η μ έ τ ί ς δ υ ν α τ ό τ η τ ε ς, δέ σημαίνει καθόλου νά ἰσοπεδώσεις τίς ἀνάγκες, νά ἰσοπεδώσεις τά ἄτομα, νά ὑποβιβάσεις τούς ἀνθρώπους στή μετριότητα, ἀλλά, ἀντίθετα, σημαίνει νά προσφέρεις στόν κ α θ έ ν α τή δυνατότητα νά ἀναπτύξει τίς ἱκανότητές του (αὐτό δέ θά πεῖ ὅτι θά εἶναι ὅμοιες γιά ὅλους). Μποροῦμε νά φανταστοῦμε εὐγενέστερο σκοπό, ὑψηλότερη φιλοδοξία; Τί εἶναι λοιπόν αὐτό πού δέ σᾶς ἀρέσει σ' αὐτό τόν ἀντικειμενικό στόχο; Τουλάχιστο μή μᾶς ἀποδίδετε πράγματα πού δέν τά λέμε.

νισμό, σέ ἀληθινό ἄνθρωπο. Ὅταν σημάνει ἡ ὥρα νά πεῖ ὁ λαός τή γνώμη του γιά τό σοσιαλισμό, θά ψηφίσει σοσιαλιστική ἐπανάσταση, ἡ συνετή ἀστική τάξη δέ θά μπορέσει νά μή δεχτεῖ σάν ἀναγκαῖα καί νόμιμα τήν ἀνθρώπινη ἐπανάσταση καί τό γνήσιο σοσιαλισμό στόν ὁποῖο θά ἔχει ὁδηγήσει*. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυση αὐτοῦ τοῦ σοσιαλισμοῦ θά πραγματοποιηθεῖ χωρίς πάλη, ἡ πάλη ὅμως δέ θά εἶναι ἄγρια, βάρβαρη, αἱματηρή, δέ θά ἀπαιτήσει τήν προσφυγή στή βία, δέ θά προσλάβει τή μορφή μιᾶς βίαιης ἐπιβολῆς, θά ἀναπτυχθεῖ στά πλαίσια τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν πού ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα συμμερίζεται, παραδέχεται.

Ἡ οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ ἐκφράζεται ἀπόλυτα στή φράση «Ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ καθενός εἶναι ἡ προϋπόθεση γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὅλων», πού γράφτηκε ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἔνγκελς στό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος». Ἡ πεμπτουσία τοῦ «Κομμουνιστικοῦ Μανιφέστου» ἀποσιωπήθηκε πεισματικά τόσο ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού τόν ταυτίζουν μέ τήν τυραννία, ὅσο καί ἀπό τούς «ὀρθόδοξους», πού παραποιοῦν, διαστρεβλώνουν καί ἐξευτελίζουν τήν ἴδια τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀπό τούς δογματικούς καί τούς ἐπιγόνους τους, πού ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ δέ βρίσκεται ἐκεῖ ἀλλά στή «διδασκαλία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου»**. Πραγματικά, ὅπου δέν εἶναι δυνατή ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ κάθε ἀνθρώπου δέν ὑπάρχει σοσιαλισμός. Ἄνθρωποι πού δέν εἶναι ἐλεύθεροι, πού δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐκφράζουν τίς ἀπόψεις τους, νά ἐπικρίνουν φανερά τήν κυβέρνηση, νά ἐκλέγουν ὅποιον θέλουν καί νά ἐκφράζουν μιά ἀποφασιστική ἐτυμηγορία, δέν μποροῦν νά οἰκοδομήσουν μιά ἐλεύθερη σοσιαλιστική κοινωνία. Ἄνθρωποι πού εἶναι ἐξαναγκασμένοι νά σωπαίνουν ἤ νά ψιθυρίζουν, νά κοιτάζουν πάντα γύρω

---

* Λέγοντας «ἀναγκαῖα καί νόμιμα» δέν ἐννοοῦμε — αὐτό ἐξυπακούεται — «μέ χαρά καί μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες», ἀλλά «μέ κατανόηση». Καί εἶναι εὐνόητο ὅτι ἄν σέ μιά τέτοια κατάσταση (ὅταν δηλαδή ὁ λαός θά ἔχει ἐκφραστεῖ μέ τρόπο πραγματικά δημοκρατικό γιά τήν ἐγκαθίδρυση τοῦ σοσιαλισμοῦ) ἕνα μέρος ἀπό τήν ἀστική τάξη ἐπιχειροῦσε ν' ἀντιταχθεῖ μέ τά ὅπλα θά ἦταν ἐντελῶς νόμιμο ἀπό ἠθική ἄποψη νά τσακιστεῖ αὐτή ἡ ἀντίσταση μέ τή δύναμη, μιά καί ἀντιτασσόμενη, ἡ ἀστική τάξη θά παραβίαζε τήν ἀρχή τῆς δημοκρατίας, τῆς συνταγματικότητας.

** Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τή δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, ὁ συγγραφέας προτίθεται νά ἀναπτύξει τήν ἄποψή του σέ προσεχές ἄρθρο, ἀφιερωμένο στό σύνολό του στό μαρξισμό.

τους ἀπό φόβο μήν ἀκουστοῦν, νά θυμοῦνται κάθε στιγμή ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ σπιτιοῦ εἶναι λεπτοί, δέ ζοῦν σέ συνθῆκες πού εὐνοοῦν τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη. Βέβαια, τό πρόβλημα τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρώπου δέν ἐξαντλεῖται ἐδῶ, ὑπάρχουν ὅμως ἀναγκαῖες ἐλάχιστες προϋποθέσεις πού πρέπει νά πληροῦνται γιά νά μπορέσουμε ν' ἀρχίσουμε νά μιλᾶμε γιά ἐλεύθερη ἀνάπτυξη.

Ἤδη μέ τίς σημερινές συνθῆκες, ὁ αὐθεντικός σοσιαλισμός, θεμελιωμένος πάνω στήν πλήρη δημοκρατία, μπορεῖ νά πραγματοποιήσει τό ξεπέρασμα τόσο τῶν μορφῶν ἀλλοτρίωσης ὅσο καί τῆς αὐτοαλλοτρίωσης τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, τῆς δυνατότητας χειραγώγησής της, τοῦ κομφορμισμοῦ καί τῆς ἀποπροσωποποίησης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖται ὅτι σ' αὐτό τό ἀποτέλεσμα δέ θά φτάσουμε μέ μιά ξαφνική, στιγμιαία ἐνέργεια ἀλλά μέσα ἀπό τήν πορεία μιᾶς ὁλόκληρης δ ι α δ ι κ α σ ί α ς. Παρόλα αὐτά, ὁ δημοκρατικός σοσιαλισμός, πού εἶναι ἔτσι ἀπαλλαγμένος ἀπό τά κακά τοῦ συστήματος πού θεμελιώνεται στήν ἀτομική ἰδιοκτησία καθώς καί ἀπό τά κακά τοῦ ὁλοκληρωτικοῦ κράτους, γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι σέ θέση νά βάλει σέ κίνηση αὐτήν τή διαδικασία, ὑποκαθιστώντας τόν καταναλωτισμό πού κυριαρχεῖ στήν κοινωνία μέ ἀξίες δημιουργικές, πνευματικές, ἠθικές ἤ αἰσθητικές, καί ἐγκαινιάζοντας ἔτσι μιά ἐποχή γενικῆς μόρφωσης, ὅπου ἡ σκέψη καί τά εὐγενικά αἰσθήματα θά εἶναι κτῆμα τοῦ καθενός.

Ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ θά ὁδηγήσει στήν ἀποδέσμευση ὅλων τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, θά ἀντικαταστήσει τή δουλειά σάν ἀναπαραγωγική δραστηριότητα μέ μιά δημιουργική δραστηριότητα, τήν κοινωνία τήν οἰκοδομημένη πάνω σέ ἐξωτερικούς κανόνες καί ἀπαγορεύσεις μέ μιά ἐλεύθερη ἕνωση ἀνθρώπων πνευματικά ὥριμων, μέ αὐτοσυνείδηση, πού θά σκέφτονται κριτικά καί θά συμπεριφέρονται μέ τό πιό ὑψηλό αἴσθημα ἠθικῆς. Αὐτό ἀκριβῶς ἀποκαλοῦσε ὁ Μάρξ κομμουνισμό, ταυτίζοντάς τον μέ τήν ἀληθινή ἀνθρωπιά.

Ὅποιος φοβᾶται τή λέξη «κομμουνισμός», ἄς ἀποκαλέσει ὅπως θέλει τήν κοινωνία πού θά δημιουργηθεῖ στό ἐγγύς μέλλον. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία, εἶναι ἡ οὐσία, ὄχι ἡ ὀνομασία· κι ἡ οὐσία συνίσταται σέ μιά ἀληθινή ἀνθρωπιά.

Τώρα, ποιές εἶναι οἱ ἄλλες προοπτικές ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας; Αὐτή τή στιγμή, στή Δύση, ἔχουν μεγάλη πέραση ἐκφράσεις ὅπως «μεταβιομηχανική κοινωνία», «ὑπερβιομηχανοποιημένη κοινωνία». Ἡ ἀ ν θ ρ ώ π ι ν η, ὅμως, οὐσία αὐτῆς τῆς

κοινωνίας δέ φωτίζεται. Ἴσως νά ἐννοοῦν ὅτι θά ἔχουμε μιά κοινωνία οὐσιαστικά ταυτόσημη μέ τή σημερινή βιομηχανική κοινωνία — μέ τό μηχανικό πολιτισμό της καί μέ ὅλα τά συνεπακόλουθα κακά της — ἀλλά πιό ἐπιβλητικῶν διαστάσεων; Ἕνας τέτοιος μηχανικός πολλαπλασιασμός τῶν καλῶν καί τῶν κακῶν δέν μπορεῖ νά ἐπιφέρει καμιά ποιοτική τροποποίηση στόν ἄνθρωπο καί στίς ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἄν, ἀντίθετα, ἐννοοῦν μιά κοινωνία ποιοτικά διαφορετική, νέα, ὅπως τήν περιγράψαμε, ἐμεῖς δέν ἔχουμε καμιά ἀντίρρηση. Περιοριζόμαστε στή διευκρίνιση ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά οἰκοδομηθεῖ ἡ κοινωνία αὐτή στή βάση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ἔστω καί τροποποιημένης, δεδομένου ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δημιουργεῖ ἀκριβῶς τήν αὐτοαλλοτριωμένη συνείδηση, τήν ἀνατροπή μέσα της τῶν σχέσεων ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, πού ἐκφράζεται στήν κυριαρχία τῶν πραγμάτων καί τῶν σχέσεων πάνω στόν ἄνθρωπο.

Ἐξάλλου, ἐμεῖς ὑπογραμμίσαμε πολλές φορές πώς ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, δέ συνεπάγεται αὐτόματα τήν εἰσαγωγή τῆς κοινωνικῆς ἰδιοκτησίας. Αὐτή δέν ὑπάρχει, ἄν δέν ἔχουμε τή μέγιστη δυνατή δημοκρατία. Ὅπου δέν ὑπάρχει δημοκρατία, ἡ ἀνατροπή τῶν σχέσεων ὑποκειμένου - ἀντικειμένου ἐνισχύεται, ἀντί νά ξεπεραστεῖ. Ἔχουμε τήν ἀλλοτρίωση ἀπό τό κράτος, ὅπου ὁ ἄνθρωπος τό θεωρεῖ, αὐτό καί τούς ὀργανισμούς του, ὄχι σάν δικό του δημιούργημα, σάν δικό του προϊόν καί ἐργαλεῖο, ἀλλά σάν δημιουργό ἀφεντικό, Λεβιάθαν, καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του σάν «ἀνθρωπάκι», «γρανάζι», «ροδίτσα», προϊόν τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος του. Μ᾽ αὐτό τόν τρόπο ὁ ἄνθρωπος χάνει τήν ὑπόστασή του, ἀπό ὑποκείμενο μετατρέπεται σέ ἀντικείμενο, ἀπό δημιουργός σέ προϊόν, σέ ὄργανο, σέ ἐξάρτημα, καταδικασμένο νά ἐκπληρώνει ἕναν καθορισμένο ρόλο, μιά καθορισμένη λειτουργία, δέν εἶναι πιά ἀφεντικό τῆς κοινωνίας του ἀλλά σκλάβος τοῦ Λεβιάθαν πού ὁ ἴδιος δημιούργησε, ἐκτελεστής τῆς θέλησης τῶν ἄλλων. Κάτω ἀπ᾽ αὐτές τίς συνθῆκες ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ ν᾽ ἀναπτυχθεῖ ἐλεύθερα, καί σ᾽ αὐτήν ἐπίσης τήν περίπτωση ἡ ἀπρόσιτη ἀνάπτυξη μετατρέπεται σέ πάθος γιά τήν κατανάλωση, στή δουλοφροσύνη μπροστά στά πράγματα, στήν ἐγκληματικότητα, στόν ἀλκοολισμό, στίς πρόσκαιρες συγκινήσεις πού μπορεῖ νά προσφέρει ἕνα θέαμα, μιά ἀθλητική ἐκδήλωση κλπ., μέ ἀποτέλεσμα τήν ὁλοκληρωτική παράλυση τῶν δημιουργικῶν ἱκανοτήτων.

Γι᾽ αὐτό καί εἶναι ἀνυπόστατη ἡ θεωρία τῆς σύγκλισης ἀνάμεσα

στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία καί τό σταλινισμό. Δέν ὑπάρχουν λόγοι γιά μιά τέτοια σύγκλιση. Καί οἱ δυό αὐτές κοινωνίες ἀποτελοῦν διαφορετικές παραλλαγές τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μηχανῆς, ἀντιπνευματικές, πού καθιστοῦν καί οἱ δυό τούς ἀνθρώπους αὐτοαλλοτριωμένους, ἐξαρτήματα, πού εὔκολα μποροῦν νά χειραγωγηθοῦν. Μέ τή διαφορά ὅτι, στή μιά περίπτωση, αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ δημοκρατία ἀλλοιώνεται ἀπό τήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί, στήν ἄλλη, γιατί ἡ ἔλλειψη δημοκρατίας ἀλλοιώνει τήν κοινωνική ἰδιοκτησία καί δέν ἐπιτρέπει τήν ἐγκαθίδρυση τοῦ αὐθεντικοῦ σοσιαλισμοῦ. (Πρέπει, ὡστόσο, νά παραδεχτοῦμε πώς ἡ κοινωνία, ὅπου ὑπάρχει δημοκρατία, ἐμφανίζει πλεονεκτήματα, — ἄν μή τί ἄλλο — γιατί δίνει τή δυνατότητα στά μέλη της νά τήν ἐπικρίνουν!) Συμπερασματικά, οἱ δυό αὐτές κοινωνίες δέν πρέπει νά συγκλίνουν ἀλλά νά ἐξυψωθοῦν καί οἱ δυό πρός τό γνήσιο σοσιαλισμό. Μέ βάση ὅλα αὐτά μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Μάρξ καί ὁ Λένιν ἀποδείχτηκαν οὐτοπιστές, ἀκριβῶς γιατί ἔκριναν ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας θά ὁδηγοῦσε αὐτόματα, αὐθόρμητα, στήν κοινωνική ἰδιοκτησία, στό σοσιαλισμό, ἀκόμα καί μέ συνθῆκες δικτατορίας, τήν ὁποία, ἄν κι ὁ Μάρξ μίλησε ἐλάχιστα γι' αὐτήν, ὁ Λένιν τή χαρακτήρισε ὡς «θεμέλιο τοῦ μαρξισμοῦ», σάμπως καί ἡ δικτατορία μποροῦσε ἐπίσης νά 'ναι τάχα δημοκρατική.

Τό θεμελιακό σφάλμα τοῦ Μάρξ καί, κατόπι, τοῦ Λένιν, ὑπῆρξε τό ὅτι δέν ἔλαβαν ὑπ' ὄψη τους ἕνα σημαντικό στοιχεῖο: στό σοσιαλισμό, ὅπου ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κρατική, ἄ μ ε σ ο ς φορέας τῶν ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ῶ ν σχέσεων εἶναι τό κράτος, τό ὁποῖο παύει ἔτσι νά εἶναι ἁπλῶς ἕνα ἐποικοδόμημα τῆς οἰκονομικο - κοινωνικῆς βάσης, καί ταυτίζεται μ' αὐτήν. Ἔτσι, γιά νά μπορέσει ἡ ἰδιοκτησία, ἐκεῖ ὅπου εἶναι κρατική, νά γίνει πραγματικά κοινωνική (καί νά μή γίνει ἰδιοκτησία τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἰδιοκτησία τῆς κρατικῆς ἐλίτ, ὀλιγαρχική, πού τή στεροῦν ἀπό τό λαό) εἶναι ἀναγκαία ἡ πολιτική δημοκρατία, εἶναι ἀναγκαῖο τό ἀπόλυτα δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ό κράτος. Ἡ πολιτική δημοκρατία δέν εἶναι ἕνα ἐποικοδόμημα τοῦ σοσιαλισμοῦ, χωρίς τό ὁποῖο μπορεῖς ἄνετα νά ζήσεις. Εἶναι μιά ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς ὕπαρξης τῆς ἴδιας τῆς οἰκονομικο - κοινωνικῆς βάσης, μιά conditio sine qua non τοῦ σοσιαλισμοῦ. Χωρίς τήν ἀπόλυτη πολιτική δημοκρατία, δέν εἶναι δυνατός, — ὅπως εἴδαμε —, ὁ σοσιαλισμός, ἄν, μέ τήν ἔννοια αὐτή, ἐννοοῦμε πρῶτα ἀπ' ὅλα τήν κοινωνική ἰδιοκτησία.

Όσοι ρέπουν πρός τό δογματισμό δέ θά παραλείψουν νά χαρακτηρίσουν τούς δημοκρατικούς κομμουνιστές ὡς δεξιούς ἀναθεωρητές. Ἀπό καιρό θεωροῦν πώς ἔχουν τό δικαίωμα νά χαρακτηρίζουν σάν «γενική» τή δική τους γραμμή καί νά χαρακτηρίζουν «δεξιό», «ἀριστερό», «ρεβιζιονιστή», «ὀπορτουνιστή», «ἀποστάτη», «ἀνεμόμυλο» ὅποιον δέ συμφωνεῖ μαζί τους. Σέ μιά ἀλλοτριωμένη συνείδηση οἱ χαρακτηρισμοί αὐτοί ἐπιδροῦν σάν μαζικοί ἐξορκισμοί. Ἄλλωστε, οἱ ἔννοιες «δεξιός» καί «ἀριστερός» ἔχουν σήμερα σημαντικά μεταβληθεῖ. Ἱστορικά, «δεξιοί» ἦταν οἱ καθυστερημένοι, «ἀριστεροί» οἱ προοδευτικοί, οἱ θιασῶτες τῆς ἀνανέωσης τῆς κοινωνίας· «δεξιοί» ἦταν οἱ ὑποστηρικτές τῶν δικτατορικῶν καθεστώτων, τῶν σφετεριστῶν, «ἀριστεροί» ἐκεῖνοι πού παλεύανε γιά τήν ἐξουσία τοῦ λαοῦ, γιά τή δημοκρατία. Τώρα ὅμως, οἱ ὁλοκληρωτικοί, οἱ γραφειοκράτες, πού προσπαθοῦν νά διασώσουν ἕνα μή δημοκρατικό καθεστώς, αὐτοαποκαλοῦνται «ἀριστεροί», «ἐπαναστάτες», «κομμουνιστές», «μαρξιστές», καί χαρακτηρίζουν «δεξιούς», «ἀποστάτες», «ἀπαρνητές τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ», ὅσους τάσσονται ὑπέρ τῶν δημοκρατικῶν μετασχηματισμῶν, ἐνῶ στήν πραγματικότητα συμβαίνει τό ἀντίθετο.

Ὅσο γιά τήν ἔννοια τοῦ «ρεβιζιονισμοῦ», ὁ ὅρος δέν ἔχει ἀπό μόνος του καμιά ἀρνητική σημαντική φόρτιση. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα τό νά ἀναθεωρεῖς, νά ἐπανεξετάζεις, νά ἀνανεώνεις ἀπό καιρό σέ καιρό μιά θεωρία ἤ μιά ἀντίληψη, ὄχι μόνο δέν εἶναι λάθος ἀλλά εἶναι ἴσα ἴσα ἀναγκαῖο. Ἡ ἔλλειψη ἀναθεώρησης στό φῶς τῶν στοιχείων πού συσσωρεύει ἡ ἐπιστήμη καί ἡ πράξη εἶναι θανατηφόρα γιά μιά ἐπιστήμη. Κατά δεύτερο λόγο, εἶναι ἐξαιρετικά σημαντικό νά προσδιορίσεις *τί πράγμα* ἀκριβῶς θίγει ἡ ἀναθεώρηση: τήν ἀληθινή θεωρία τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ ἤ τόν ψευτοκομμουνισμό; Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι οἱ *ὁλοκληρωτικοί* ἀναθεωροῦν, γιά τήν ἀκρίβεια, τόν ἀληθινό κομμουνισμό καί ὅτι ἐμεῖς, ἀπό τήν πλευρά μας, προβαίνουμε στήν ἀναθεώρηση τοῦ ψευτοκομμουνισμοῦ. Ἐμεῖς δέν κρύβουμε ὅτι ἀποκρούομε ἀπό τή μαρξιστική θεωρία ὅ,τι εἶναι τυχαῖο, μή - ἐπιστημονικό, ἀσυνάρτητο, ὅ,τι δέν ἐπιβεβαιώθηκε. Οἱ «ὀρθόδοξοι» ἀντίθετα κρατᾶνε κρυφό τό γεγονός ὅτι ἀμφισβητοῦν, ἐπανεξετάζουν, τό οὐσιῶδες στό μαρξισμό, ἀποκρούουν ἀκριβῶς τήν ἐπιστημονική οὐσία, ὅ,τι εἶναι ἀληθινό σ' αὐτήν, ὅ,τι μένει καί θά μείνει κτῆμα τῆς ἀνθρώπινης κουλτούρας. Συνεπῶς, ποιοί εἶναι οἱ πραγματικοί «ἀναθεωρητές»;

Ἀφομοιώνοντας τήν ἀντίληψη τοῦ σοσιαλισμοῦ πού ἐπεξεργά-

στηκαν ὁ Μάρξ καί ὁ Λένιν ὡς οἰκονομικο - κοινωνικοῦ συστήματος, ἐμεῖς ὑπογραμμίσαμε ὅτι ἕνα τέτοιου εἴδους σύστημα δέν μπορεῖ νά λειτουργήσει μέσα σέ συνθῆκες μιᾶς ὁποιασδήποτε δικτατορίας. Εἶναι πραγματοποιήσιμο μονάχα ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἡ πολιτική δημοκρατία, γι' αὐτό καί, στήν πράξη, ἀπαρνοῦνται τή μαρξιστική - λενινιστική ἀντίληψη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀκριβῶς ἐκεῖνοι πού ἀπορρίπτουν τή δημοκρατία. Πραγματικά, ἐκεῖνο πού οἱ «ὀρθόδοξοι» καί οἱ δογματικοί ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ὁ «ὑπαρκτός σοσιαλισμός» δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό σοσιαλισμό γιά τόν ὁποῖο μιλοῦσαν ὁ Μάρξ στήν «Κριτική τοῦ προγράμματος τοῦ Γκότα» καί ὁ Λένιν στό «Κράτος καί Ἐπανάσταση».

Ἀντιλαμβανόμαστε πόσο δύσκολο εἶναι σήμερα νά ἀναλάβεις τήν ὑπεράσπιση τῶν σοσιαλιστικῶν καί κομμουνιστικῶν ἰδεῶν, τώρα πού ἡ ἐμπιστοσύνη σ' αὐτές κλονίστηκε σοβαρά, σ' ὅλο τόν κόσμο, ἀπό τίς ὠμότητες τῆς σταλινικῆς τρομοκρατίας, πού θύματά της ἔπεσαν δεκάδες ἑκατομμύρια ἄνθρωποι· ἀπό τήν καταστολή — στή γένεσή της — τῆς ἀπόπειρας τῶν τσέχων νά δείξουν στόν κόσμο τόν πραγματικό σοσιαλισμό· ἀπό τήν πράξη τῆς πολιτικῆς δικτατορίας στή Γιουγκοσλαβία, πού σήμερα παραλύει τό πείραμα τῆς οἰκονομικῆς δημοκρατίας καί ὑποβάλλει σέ διωγμούς τούς μαρξιστές τοῦ περιοδικοῦ «Πράξις» καί τούς διανοούμενους σάν τόν Μιχάιλο Μιχάιλοφ· ἀπό τό κλίμα στρατώνα, ἀπό τή λατρεία τοῦ Φύρερ καί τόν ἐξευτελισμό τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας μέ θύματα τούς διαφωνοῦντες στήν Κίνα.

Κι ἐντούτοις, ἡ ἀ λ ή θ ε ι α εἶναι μέ τό μέρος τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ, στούς ὁποίους ἀνήκει τό μέλλον. Στή διακήρυξή μας αὐτή δέ μᾶς σπρώχνει ὁ τυφλός φανατισμός ἀλλά ἡ ἐπιστημονική, ἀντικειμενική ἱστορική ἀνάλυση τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τοῦ κομμουνισμοῦ σάν ἐπιστημονικῆς θεωρίας βρίσκεται σήμερα στό γεγονός ὅτι, μήν ἔχοντας ὥς τώρα ἡ ἱστορία προσφέρει μοντέλα σοσιαλισμοῦ, ἡ θεωρία δέ βρῆκε ἀκόμα, στήν ἱστορική πείρα, τήν ὁριστική της ἐπαλήθευση. Εἶναι πάντως λαθεμένο νά ὑποστηριχτεῖ τό ἀντίθετο, ὅτι δηλαδή ἡ θεωρία, ἡ ἱστορική πράξη, ἀπέδειξε σάν ἀνυπόστατες τίς σοσιαλιστικές καί κομμουνιστικές ἰδέες.

Ἄς ποῦμε ἀρχικά ὅτι καί αὐτή ἡ διαστρέβλωση τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως εἶναι ὁ κρατικός ἐλιτισμός, ἔδωσε θετικά ἀποτελέσματα τόσο ὡς πρός τήν ἄνοδο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τοῦ

βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ ὅσο καί ὡς πρός τό πνευματικό καί ἠθικό ἐπίπεδο· οἱ λαοί ἀποκόμισαν ἀπ' αὐτό μιά γερή δόση ἠθικοῦ ἀποτροπιασμοῦ γιά τήν ἐκμετάλλευση. Αὐτά τά θετικά ἀποτελέσματα συμπλέκονται περίεργα μέ ἀρνητικά φαινόμενα — ἀναπόφευκτα ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ δημοκρατία (βάρβαρη διαχείριση τῆς οἰκονομίας, ἀποτελμάτωση τῆς γεωργίας, καταστολή κάθε ἀπόπειρας ἀνακαίνισης στόν ἐπιστημονικό τομέα, ἠθικά κακά, κοινωνική παθητικότητα, ἀλκοολισμός) — κι ἐντούτοις ὑπάρχουν καί εἶναι ἀμετάβλητα.

Πρέπει ἐπίσης νά 'χουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι στίς χῶρες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης (Πολωνία, Οὐγγαρία) ἐπιτεύχθηκαν δημοκρατικές κατακτήσεις, πού ὀφείλονται ἐνμέρει στή δική μας «τήξη τῶν πάγων», παρόλο πού στάθηκε τόσο σύντομη, καί πάνω ἀπ' ὅλα στήν «ἄνοιξη τῆς Πράγας», ἡ ὁποία γι' αὐτό καί μόνο δέν ὑπῆρξε μάταιη (ἀντίθετα ἀπό τή γνώμη πού ἐξέφρασε ὁ Πάχμαν).

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, δέν μποροῦμε οὔτε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι στή δυτική Εὐρώπη ὑπάρχουν στοιχεῖα σοσιαλισμοῦ, ὅπως εἶναι γιά παράδειγμα ἡ ἐθνικοποίηση ὁρισμένων τομέων τῆς βιομηχανίας, πού ἀποτελοῦν μονάχα μιά ἀπαρχή. Μποροῦν νά ἀναφερθοῦν τά κιμπούτς τοῦ Ἰσραήλ, ἀπό τά ὁποῖα χωρίς ἀμφιβολία περνάει ὁ ἰσραηλινός δρόμος πρός τό σοσιαλισμό.

Ἐπιπλέον, ἡ μαρξική θέση, γενικά σωστή, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ «πράξη εἶναι τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας», τήν ὁποία ἐπικαλέστηκαν τόν τελευταῖο καιρό ὁ Σολζενίτσιν καί ὁ Σαφάρεβιτς μέ τόση ἐπιμονή καί μέ πνεῦμα παρόμοιο μ' ἐκεῖνα τῶν πιό ξεπερασμένων σχολικῶν ἐγχειριδίων, δέν μπορεῖ νά ἑρμηνεύεται μέ τρόπο τόσο χυδαῖο καί συνάμα τόσο ἀφηρημένο. Γίνεται λόγος γιά πράξη, ἀλλά γιά ποιά πράξη; Τήν ἱστορικο - κοινωνική; Πόσος χρόνος χρειάζεται ὅμως γιά νά ἐξακριβωθεῖ ἄν ἡ μιά ἤ ἡ ἄλλη ἀντίληψη ἤ θέση εἶναι σωστή ἤ ὄχι; Καί τί εἶναι ὁ ἱστορικός χρόνος, μονάχα τό παρελθόν ἤ καί τό μέλλον;

Σήμερα στή Δύση ὑπάρχει ἡ πολιτική δημοκρατία, πού γιά τήν ὥρα εἶναι ἡ πιό ὑψηλή μορφή ὀργάνωσης τῆς ἀνθρώπινης συνύπαρξης. Κι ἐντούτοις ἡ δημοκρατία αὐτή (τῆς ὁποίας δέ θέλουμε νά συνειδητοποιήσουμε τά ὅρια, τά ἐλαττώματα πού συνδέονται μέ τόν ἀστικό της χαρακτήρα, καί πού εἶναι ὁλοφάνερα ὄχι μόνο γιά τούς κομμουνιστές ἀλλά καί γιά τόν Ε. Ἰονέσκο, τόν Α. Σολζενίτσιν καί τήν πριγκίπισσα Σαχόβσκαγια), αὐτή ἡ δημοκρατία, λοιπόν, πού ἐξασφαλίζει στόν ἄνθρωπο τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης, εἶ-

ναι ἡ κατάληξη μιᾶς περίπλοκης καί π ο λ ύ χ ρ ο ν η ς πορείας πού ἄρχισε ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Κρόμβελ στήν Ἀγγλία, τή μεγάλη γαλλική ἐπανάσταση τοῦ 1789 καί τόν πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας τοῦ 1775 - 83 στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Ἡ πορεία αὐτή εἶναι ποτισμένη μέ τό αἷμα ὄχι μόνο τῶν βασιλιάδων καί τῶν ἀριστοκρατῶν ἀλλά καί τῶν ἐργατῶν καί ἀγροτῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, καθώς καί τῶν στρατιωτικῶν, τῶν ἰνδιάνων, τῶν ἰθαγενῶν τῆς ἀμερικανικῆς ἠπείρου. Τό θυμοῦνται σήμερα ἐκεῖνο τό αἷμα ὅσοι χαίρονται τά ἀγαθά τῆς δημοκρατίας;

Παρουσιάσαμε μέ ἀρκετή σαφήνεια τήν ἄποψή μας σχετικά μέ τήν ἐπανάσταση, εἴπαμε π ο ι ο ί ἐπαναστάτες ἔχουν, κατά τή γνώμη μας, μιά ἠθική δικαίωση, γι' αὐτό καί νομίζουμε ὅτι πρέπει νά ἐξηγήσουμε πόσο πολύ ἀπέχουν οἱ θέσεις μας ἀπό τήν περιβόητη ἀρχή «ὁ σκοπός ἁγιάζει τά μέσα». Μᾶς ἀρκεῖ ἐδῶ νά ὑπογραμμίσουμε πόσο ἐπιπόλαιο θά ἦταν ἄν λέγαμε ὅτι «ἡ πείρα διέψευσε τή διδασκαλία τοῦ σοσιαλισμοῦ». Ἄς ἐπιχειρήσουμε νά φανταστοῦμε ποιά θά ἦταν, στή διάρκεια τῆς Παλινόρθωσης πού ἀκολούθησε τόν Θερμιδώρ ἤ κάτω ἀπό τή δικτατορία τοῦ Βοναπάρτη, ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα: «Ἐπιβεβαιώθηκαν ἄραγε ἀπό τήν πείρα οἱ δημοκρατικές ἰδέες τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1789;». Κατά πάσα πιθανότητα, ἡ ἀπάντηση θά ἦταν ἀρνητική. (Μολονότι ἕνας γάλλος πιό μορφωμένος καί περισσότερο ἐπιρρεπής στήν περισυλλογή θά μποροῦσε νά προσθέσει: «Ὁπωσδήποτε, στήν ἱστορία τίποτα δέ συμβαίνει μάταια»). Κανείς ὅμως, βέβαια, ἑκατό χρόνια μετά τή μεγάλη γαλλική ἐπανάσταση δέ θά εἶχε πεῖ (καί πολύ περισσότερο δέ θά τό 'λεγε σήμερα) ὅτι ἡ πείρα εἶχε ἀποδείξει πώς οἱ δημοκρατικές της ἰδέες ἦταν ψεύτικες.

Πολύ πιό ἄτοπο, μέ τή σημερινή ἱστορική πείρα, θά ἦταν νά ὑποστηρίζει κανείς ἀβασάνιστα πώς ὁ δ ι κ ό ς μ α ς Θερμιδώρ, ἡ σταλινική δικτατορία, ἀπόδειξε πόσο ψεύτικες εἶναι οἱ ἰδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ ἱστορία τῆς ἐγκαθίδρυσης τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν τέλειωσε ἀκόμα. Καί δέ διακρίνεται, βέβαια, γιά τή λεπτότητά του τό χοντροκομμένο χωρατό: «Τί θέλετε; Ἄλλα ἑξήντα ἑκατομμύρια θύματα; Δέ σᾶς φτάνουν;». Ὄχι, ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό θύματα κι ἐκεῖνα τά ἑκατομμύρια θυσιάστηκαν ὄχι στό βωμό τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀλλά τῆς δικτατορίας πού ε ἶ χ ε κ α τ α λ ύ σ ε ι τ ό σ ο σ ι α λ ι σ μ ό.

Κατά συνέπεια, σφάλλουν ὅσοι ὑποστηρίζουν: «Ἡ πείρα μας ἀπέδειξε τήν ὀρθότητα τοῦ μαρξισμοῦ», ὅπως κι ὅσοι παρατηροῦν:

«Ἀντίθετα, ἡ πείρα μας ἀπέδειξε τό λάθος τοῦ μαρξισμοῦ». Παρόλο πού φαινομενικά συγκρούονται, οἱ δύο ἰσχυρισμοί ξεκινοῦν ἀπό τήν ἴδια ὑπόθεση, ὅτι δηλαδή α ὐ τ ό ς εἶναι ὁ σοσιαλισμός, ὁ σοσιαλισμός ὅπως τόν ἐμφανίζει ἡ μαρξιστική κοινωνιολογική ἐπιστήμη. Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει ἀκόμα μιά σοσιαλιστική ἐμπειρία, στή βάση τῆς ὁποίας νά μπορεῖ νά ἐπαληθευτεῖ ἡ θεωρία τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐκεῖνο πού ἔχουμε μπροστά μας εἶναι μιά ἐμπειρία κρατικοῦ ἐλιτισμοῦ, ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά ἀπομακρυνθοῦμε γιά νά μποῦμε στό δρόμο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Κι αὐτός ὁ δρόμος περνάει ἀπό τή δημοκρατία καί ὄχι ἀπό τή δικτατορία, τούς διωγμούς καί τά θύματα.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κομμουνισμοῦ ἀντιπαραθέτουν στίς κομμουνιστικές ἰδέες τό χριστιανισμό, ἀποσιωπώντας τό γεγονός ὅτι καί ἡ μακραίωνη ἱστορία τοῦ δεύτερου εἶναι ποτισμένη μὲ αἷμα, ὅτι ἡ πράξη τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἡ συστηματική βία, ὁ διωγμός τῶν διαφωνούντων, ὁ κατατρεγμός τῶν ἑτεροδόξων, ἡ ὑποκρισία, ὁ φαρισαϊσμός, ἡ δουλοφροσύνη ἀπέναντι στούς ἰσχυρούς. Ἀποσιωποῦν ἀκόμη καί τό γεγονός ὅτι «χριστιανοί» θανάτωσαν χριστιανούς, ὅπως ἔκαναν κομμουνιστές μέ ἄλλους κομμουνιστές. Πραγματικά, μιλώντας γιά τό χριστιανισμό, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ κομμουνισμοῦ ξεχωρίζουν τήν π ρ ά ξ η τῆς Ἐκκλησίας — πού παραποίησε καί διαστρέβλωσε τή χριστιανική διδασκαλία — ἀπό τίς ἰδέες τοῦ χριστιανισμοῦ. Τότε γιατί ἀρνοῦνται νά συνειδητοποιήσουν ὅτι καί ἡ πράξη τῆς κρατικῆς μηχανῆς δέν πρέπει νά συγχέεται μέ τίς ἰδέες τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ, πού τίς παραποίησε καί τίς διαστρέβλωσε; Πραγματικά, οἱ ἰδέες τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ κομμουνισμοῦ συμπίπτουν ὡς πρός τό ἠθικό τους ὑπόστρωμα μολονότι οἱ ἀντιλήψεις τοῦ καπιταλισμοῦ βρίσκονται στούς ἀντίποδες τοῦ χριστιανισμοῦ· κι ἄν στό δυτικό κόσμο ἡ ἐμπιστοσύνη στήν ἰδέα τοῦ κομμουνισμοῦ ἔχει κλονιστεῖ, αὐτό ἔχει τραγικές συνέπειες ὄχι μόνο γιά τόν κομμουνισμό ἀλλά καί γιά τούς λαούς τῆς Δύσης. Τό πρόβλημα τῆς ἠθικῆς φθορᾶς, πού τρομάζει τή Δύση, δέν μπορεῖ νά λυθεῖ μέ τήν προσφυγή στίς ἀξίες τῆς «καταναλωτικῆς κοινωνίας»· δεδομένου, ὅμως, τοῦ βαθμοῦ συνείδησης πού ἐπιτεύχθηκε, δέν εἶναι δυνατό οὔτε νά κάνει νά λάμψει τό φ ῶ ς τῆς ὑψηλότερης ἠθικῆς μέσα ἀπό τά ἐ ρ έ β η τοῦ μυστικισμοῦ, ὅπως ζητᾶ ὁ χριστιανισμός. Στήν εἰδική αὐτή περίπτωση, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στούς χριστιανούς καί τούς κομμουνιστές ἔγκειται στό γεγονός ὅτι οἱ τελευταῖοι θεωροῦν ὅτι γιά νά φω-

τιστεῖ ὁ δρόμος τῆς ἠθικῆς εἶναι ἀπαραίτητο τό φῶς τῆς ἐπιστήμης. Καί δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ κομμουνιστές ἐνδιαφέρονται μονάχα γιά τήν ὑλική εὐημερία τῶν λαῶν· αὐτό δέν ἀποτελεῖ σκοπό ἀλλά ἕνα μέσο μονάχα γιά νά φτάσει κανείς στήν πιό ὑψηλή πνευματικότητα.

Εἶναι ἐξίσου ψέμα ὅτι οἱ λαοί μας, παρά τή δύσκολη πορεία τους καί τίς τρομακτικές θυσίες στίς ὁποῖες τούς ὑπέβαλε ἡ γραφειοκρατική τυραννία, μποροῦν νά ὁδηγηθοῦν ξανά στόν καπιταλισμό ἤ, ἀκόμα αἰῶνες πιό πίσω, στήν ἐποχή τοῦ Νίλ Σόρσκι[4] καί τοῦ Σεργκέ ἀπό τό Ραντονέτς[5]. Δέν εἶναι δυνατό νά ἀκυρωθεῖ ἡ ἱστορία καί ὁ δρόμος πού διατρέχτηκε εἶναι ἀμετάστρεπτος. Ἄν ἀρνοῦνται νά παίξουν τό ρόλο τῆς «ροδίτσας» καί τοῦ «γραναζιοῦ» τῆς κρατικῆς μηχανῆς, οἱ ἄνθρωποι δέ δέχονται οὔτε νά ἐπιστρέψουν στόν κόσμο τῆς ἐκμετάλλευσης ἤ στό αὐταρχικό σύστημα, τό καθιερωμένο ἀπό τήν Ἐκκλησία. Οἱ λαοί τῆς χώρας μας (καί, ἐλπίζουμε, καί οἱ λαοί τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου) μποροῦν πιά νά πᾶνε μονάχα μπροστά, νά προχωρήσουνε πρός τό γνήσιο σοσιαλισμό, τό θεμελιωμένο πάνω στήν ἐλευθερία, τή δημοκρατία καί τό σεβασμό τοῦ ἀνθρώπου.

Συνοψίζοντας, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ δημοκρατικός κομμουνισμός εἶναι ὁ κομμουνισμός σάν σκοπός καί ἡ δημοκρατία σάν μέσο. Μ' αὐτό θέλουμε νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι γιά τούς δημοκρατικούς κομμουνιστές ὁ σκοπός καί τά μέσα εἶναι ἀδιαχώριστα. Ἕναν εὐγενικό σκοπό μπορεῖς νά τόν φτάσεις μονάχα μέ εὐγενικά μέσα. Τέτοια μέσα εἶναι ἡ δημοκρατία, ἡ συνταγματικότητα καί ἡ νομιμότητα, ἀντίθετα πρός τή βία, τή δικτατορία, τήν ἐπιβολή τῆς θέλησης τοῦ ἄλλου στό λαό.

Ἡ δημοκρατία ὅμως δέν εἶναι μόνο τό μέσο μέ τό ὁποῖο θά κάνουμε τήν κοινωνία νά προχωρήσει πρός τό σοσιαλισμό καί, κατόπι, πρός τόν κομμουνισμό. Ἡ πολιτική δημοκρατία εἶναι συνάμα ἡ βάση πάνω στήν ὁποία ὀρθώνονται καί ἀναπτύσσονται οἱ σοσιαλιστικές σχέσεις ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, εἶναι ἡ οὐσία τῆς δομῆς διακυβέρνησης τῆς κοινωνίας, πού στό σοσιαλισμό ἔχει ἀκόμα τή μορφή μιᾶς κρατικῆς δημοκρατίας ἐνῶ στόν κομμουνισμό θά ἔχει

4. Ρῶσος ἐκκλησιαστικός μεταρρυθμιστής τοῦ 15ου αἰώνα.
5. Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες φυσιογνωμίες τοῦ ρούσικου μοναχισμοῦ. Ἔζησε στό 14ο αἰώνα καί ἀνακηρύχθηκε ἅγιος.

τή μορφή μιᾶς δημοκρατίας δίχως κράτος.

Ἐμεῖς δέν ἐμφανίζουμε τήν ἀντίληψή μας γιά τήν πραγματικότητα σάν μιά ἀδιαμφισβήτητη ἀλήθεια. Ἀντίθετα· νομίζουμε ὅτι στήν πάλη γιά τό θεμελιωμένο στή δημοκρατία σοσιαλισμό, εἶναι ἀπαραίτητο νά οἰκοδομηθεῖ ἕνα ἑνιαῖο πλατύ μέτωπο ὅλων τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ φωτισμένου, ἀνθρώπινου, δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐκείνων πού συμμερίζονται πέρα γιά πέρα τίς θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ — ὅπως εἶναι στήν πραγματικότητα —, ἐκείνων πού θέλουν τήν ἀνανέωσή του ἤ μιά ριζική ἀναθεώρηση καθώς κι ἐκείνων πού δέν εἶναι καθόλου μαρξιστές. Σκεφτόμαστε γιά μιά πλατιά πλατφόρμα πού θά εἶναι συνάμα θεμελιωμένη πάνω σέ αὐστηρές ἀρχές στή βάση τῶν ὁποίων εἶναι δυνατή μιά τίμια καί εἰλικρινής συνεργασία ἀκόμα καί μ' ἐκείνους τούς δημοκράτες πού ἀποκρούουν τό σοσιαλιστικό δρόμο. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ δημοκρατία θά ἀποφασίσει γιά τό δρόμο τόν ὁποῖο θά πρέπει νά ἀκολουθήσει ἡ χώρα. Στή δημοκρατία κανείς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει τή θέλησή του στό λαό, μπορεῖ μονάχα νά δοκιμάσει νά τόν πείσει. Κατά δεύτερο λόγο, στή δημοκρατία τίποτα δέν ἀπειλεῖ τό σοσιαλισμό, γιατί ὁ λαός μας δέ θά ἀπαρνηθεῖ ποτέ του τά ἰδεώδη τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀντικειμενικά, ἄλλωστε, δέ θά εἶχε τή δυνατότητα νά τό κάνει. Δέ θά τό ἐπιτρέπανε οἱ διαστάσεις τῆς οἰκονομίας, οἱ τεχνικο - οἰκονομικές συνθῆκες. Στήν περίπτωση — ἐντελῶς ἀπίθανη — πού ὁ λαός θά ἀποφάσιζε νά παραιτηθεῖ ἀπό τό σοσιαλισμό, κανείς δέ θά εἶχε τό δικαίωμα νά τόν κρατήσει μέ τή βία, οὔτε κι ἄν ἀκόμη ἐπρόκειτο γιά τόν παράδεισο. Οἱ λαοί μαθαίνουν μόνοι τους ἀπό τά ἴδια τους τά λάθη καί ἀπό τά λάθη τῶν ἄλλων, εἶναι οἱ ἴδιοι ἀφέντες νά διαλέξουν τό δρόμο τους. Στήν περίπτωση αὐτή, τό χρέος μας σάν δημοκρατικῶν κομμουνιστῶν θά ἔπρεπε νά εἶναι τό νά ἀποδείξουμε στό λαό, μέ σαφήνεια, μέ θάρρος καί πάθος, μέ πειστικά ἐπιχειρήματα, πόσο σοβαρό σφάλμα θά ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ σοσιαλιστικοῦ δρόμου, τοῦ δρόμου πρός τόν κομμουνισμό, στόν ὁποῖο ἀργά ἤ γρήγορα θά φτάσει ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα, ἐκτός κι ἄν διαλέξει τήν αὐτοκτονία μ' ἕνα τρίτο παγκόσμιο πόλεμο.

Τό πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς τοποθέτησης τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης (Ἱστορικός παραλληλισμός καί κοινωνιολογική ὑπόθεση)

τοῦ Α. Ζίμιν

1. *Τό θέμα αὐτῶν τῶν σημειώσεων*

Θέμα αὐτῶν τῶν σημειώσεων ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια νά προσανατολιστεῖ ἡ ἔρευνα πάνω στήν κοινωνική φύση καί τήν ἱστορική θέση τῆς σύγχρονης σοβιετικῆς κοινωνίας πού ἐπί Στάλιν ἀποκλήθηκε «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός» καί ἀπό τούς νεοσταλινικούς ὀνομάστηκε «ἀναπτυγμένος σοσιαλισμός». Σάν ἀφετηρία (καί κίνητρο) γιά τήν ἀναζήτηση μιᾶς ἀπάντησης στό πιό πιεστικό ἐρώτημα πού στέκει μπροστά στήν ἀνθρωπότητα ἀπό τά μισά τοῦ αἰώνα ὥς τά σήμερα, προτείνουμε στόν ἀναγνώστη νά ρίξει μιά ματιά στίς παλιές καί ξεχασμένες περιπέτειες τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Αὐτός ὁ τρόπος διαδικασίας μπορεῖ νά φανεῖ ὑπερβολική ἐκζήτηση ἤ ἀκαδημαϊκή παραδοξολογία. Ὡστόσο δέν εἶναι ἔτσι. Κι ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ὁ ἀναγνώστης θά πειστεῖ πώς ἡ προσπάθεια νά ἀντιπαραταχθοῦν δυό ἐξαιρετικά σημαντικές στιγμές στροφῆς στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας — ἡ ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική (μεταταξική) κοινωνία, πού σημαίνει τό ἀποκορύφωμα τοῦ πολιτισμοῦ, καί ἡ ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τήν κοινωνία δίχως τάξεις (προταξική) στήν ταξική κοινωνία, πού τοποθετεῖται στό λυκόφως τοῦ πολιτισμοῦ — δέν εἶναι κάτι τό παρατραβηγμένο, τό παράδοξο ἤ ἕνας ἐγκεφαλικός ἀκαδημαϊσμός. Ἀντίθετα, μιά τέτοια ἀντιπαράθεση καθίσταται ἀναγκαία ἀπό τήν ἴδια τή φύση τοῦ προβλήματος καί συμβάλλει στό νά φωτιστοῦν ὁρισμένα ζητήματα πού σχετίζονται μέ τούς δρόμους ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, πού παραγνωρίστηκαν τόσο ἀπό τήν

ἐπιστήμη ὅσο κι ἀπό τή συλλογική συνείδηση, πού εἶναι, ὅμως, καθοριστικά γιά τήν κατανόηση καί τῶν δύο ἱστορικῶν στροφῶν καί πού ἡ λύση τους μπορεῖ ν' ἀποβεῖ ἀποφασιστική γιά τίς τύχες τῆς σύγχρονης ἀνθρωπότητας, ἡ ὁποία διανύει τή δεύτερη ἀπό αὐτές τίς ἐποχές στροφῆς. Πάντως, φυσικά, θά προσπαθήσουμε νά περιορίσουμε στό ἐλάχιστο τό εἰσαγωγικό μέρος πού ἀφορᾶ τήν ἀρχαιότητα καί τά τελευταῖα κατάλοιπά της ἀφαιρώντας δευτερεύουσες λεπτομέρειες καί βιβλιογραφικές ἀναφορές καί συγκεντρώνοντας τήν προσοχή μας σ' ἕνα μόνο πρόβλημα, τό πιό διδακτικό γιά μᾶς, στό λεγόμενο «ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς».

2. *Θετικά ἀποτελέσματα καί κενά τῆς συζήτησης πάνω στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς*

Ὅσα γνωρίζουμε ἀπό τά τελευταῖα δυόμισι χιλιάδες χρόνια ὕπαρξης καί ἀνάπτυξης τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης μαρτυροῦν ὅτι, ἀρχίζοντας ἀπό τή διαίρεση τῆς κοινωνίας σέ τάξεις, ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας γνώρισε τρεῖς κοινωνικούς σχηματισμούς πού διαδέχτηκαν ὁ ἕνας τόν ἄλλον: τή δουλεία, τή φεουδαρχία καί τόν καπιταλισμό. Ἡ δομή καί οἱ νόμοι τοῦ κάθε σχηματισμοῦ, οἱ νόμοι τῆς γένεσής του, τῆς ἀνάπτυξης καί τῆς ἀποσύνθεσής του καθώς καί τό πέρασμά του στόν ἑπόμενο σχηματισμό, ὅπως καί τό πέρασμα ἀπό τόν ἕνα στόν ἄλλο, ἀναλύθηκαν σέ σημεῖο ὥστε ἤδη τόν περασμένο αἰώνα μπόρεσε νά διατυπωθεῖ ὁ γενικός νόμος τῆς κοινωνικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητας ἤ, ἀκριβέστερα, βγῆκε ἡ γενική θεωρία τῶν τριῶν σταδίων τῆς προόδου τῆς ταξικῆς κοινωνίας. Ἐννοεῖται ὅτι θεωρητική καί λογική ἀναγκαιότητα δέ σημαίνει κάτι τό ἀπόλυτα ἀναπόφευκτο. Ὅπως συμβαίνει καί μέ κάθε ἄλλο κανόνα ἔτσι καί ἡ θεωρία τῶν τριῶν σταδίων ὁδηγεῖ ὄχι μόνο σέ διαφορετικά ἐπιτεύγματα ἀλλά, ἀνάλογα μέ τίς πραγματικές ἱστορικές περιστάσεις, καί τίς ἰδιαίτερες συνθῆκες, παραδέχεται καί παρεκκλίσεις καί ἐξαιρέσεις, οἱ ὁποῖες, ὡστόσο, ἀπό τήν ἴδια τους τή φύση, ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα. Δεδομένου ὅτι ἡ θεωρία τῶν τριῶν σταδίων διατυπώθηκε πάνω στό πρότυπο τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ὅταν ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, εἶναι φυσικό νά ἔχουμε νά κάνουμε κυρίως μέ παραλλαγές, παρεκκλίσεις καί ἐξαιρέσεις. Ἄλλωστε, αὐτές καθαυτές οἱ ἀποκλίσεις ἀπό τό σχῆμα τῶν

τριῶν σταδίων τῆς ταξικῆς κοινωνίας, πού ἔχει οἰκοδομηθεῖ πάνω στό εὐρωπαϊκό πρότυπο, δέ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ἄν καί, παρόλα αὐτά, μερικές ἀπό αὐτές εἶναι θεμελιακές: ἡ ἀντίστροφη διαδοχή τοῦ δουλοκτητικοῦ καί φεουδαρχικοῦ σχηματισμοῦ, τό μή κανονικό ἤ μή εὐρωπαϊκό σύμπλεγμα δουλοκτητικῶν καί φεουδαρχικῶν σχέσεων (γιά παράδειγμα, στό στάδιο τῆς δουλοπαροικίας), ἡ ὑπερπήδηση ἑνός ἀπό τούς προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς (γιά παράδειγμα, τοῦ δουλοκτητικοῦ σχηματισμοῦ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη ὁρισμένων χωρῶν), τό πέρασμα στή μεταταξική κοινωνία ἀποφεύγοντας τόν καπιταλισμό κλπ.

Παρόλα αὐτά, στά πλαίσια τῆς παγκόσμιας ἱστορικῆς διαδικασίας, ὑπάρχει ἕνα φαινόμενο — μέ πολυάριθμες παραλλαγές καί ὅμως κατά βάση ἀρκετά ὁμοιόμορφο — πού δέν μπορεῖ νά ενταχθεῖ στό σχῆμα τῶν τριῶν σταδίων, ὅσο κι ἄν αὐτό δέν παρουσιάζει παραλλαγές. Αὐτό τό φαινόμενο, αὐτό τόν ἰδιόμορφο κοινωνικό ὀργανισμό, δέν μποροῦμε νά τό κατατάξουμε ἀνάμεσα στίς ἐξαιρέσεις πού ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα, ἐξαιτίας τῶν πολυπληθῶν σημασιῶν πού τό χαρακτηρίζουν, τῆς τεράστιας ἐδαφικῆς ἔκτασης καί τῆς διάρκειας, πού μετριέται σέ χιλιάδες χρόνια. Ἐπιπλέον, δεδομένης τῆς συστηματικότητας καί τῶν κοινωνικῶν ρυθμῶν πού τό χαρακτηρίζουν, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ οὔτε σάν παρέκκλιση, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπό μιά τυχαία συμπαιγνία περιστάσεων. Ἄν, παρόλα αὐτά, θελήσουμε ὡστόσο, νά μιλήσουμε γιά παρέκκλιση, θά πρέπει νά ἐννοοῦμε ὄχι ἐπεισοδιακές καί ἐφήμερες παρεκκλίσεις ἀλλά ἀπομάκρυνση ἤ δραστική ἀκόμα ἀπόσπαση ἀπό τή φυσική ἱστορική διαδικασία. Γιά νά μήν τά πολυλογοῦμε, τό φαινόμενο γιά τό ὁποῖο μιλᾶμε — ὁ «ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς» πού ἀναφέραμε πιό πάνω — ἔχει τή δική του καθορισμένη ἱστορική τοποθέτηση μέσα στή μακραίωνη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ποιό εἶναι στήν πραγματικότητα αὐτό τό φαινόμενο καί ποιά ἡ θέση του;

Ἡ ἔκφραση «ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς» χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά, ὅταν ἦταν γνωστός πάνω ἀπ' ὅλα γιά τίς ἀσιατικές του παραλλαγές ἀπό τόν Μάρξ στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Ξεκινώντας ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι οἰκονομική του βάση ἦταν τό σύστημα πού στηριζόταν πάνω στήν πρωτόγονη κοινότητα, ὁ Μάρξ πρότεινε τότε νά θεωρηθεῖ σάν ἕνας αὐτόνομος κοινωνικός σχηματισμός, προγενέστερος ἀπό τούς τρεῖς ταξικούς σχηματισμούς

(1859, Πρόλογος στήν «Εἰσαγωγή στήν κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας»). Αὐτό ἀνταποκρινόταν στήν ἄποψη πού ὑποστήριζε ὁ Μάρξ ἀπό καιρό, ὅτι, δηλαδή, στό σύστημα τῆς κοινότητας βρίσκονταν οἱ βάσεις ὅλης τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας*. Οἱ ἐπιβιώσεις ἑνός τέτοιου συστήματος, τό ἐπαναλαμβάνουμε, διαπιστώθηκαν ἀρχικά μονάχα στίς ἀσιατικές χῶρες, μέ τήν πάροδο, ὅμως, τοῦ χρόνου ἡ ἐπιστήμη παράσχε ὅλο καί νεότερα δεδομένα καθώς καί θεωρητικά ἐπιχειρήματα παρμένα ὄχι μόνο ἀπό τήν ἱστορία τῶν ἀσιατικῶν χωρῶν. Ἀπό τή μιά ἀποδείχτηκε ὅτι στίς χῶρες τοῦ «ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς» τό προταξικό κοινωνικό σύστημα συνδεόταν παντοῦ μέ τήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση καί μέ τόν πολιτικό δεσποτισμό, καί γι' αὐτό εἶχε παραμορφωθεῖ ἀπ' αὐτά, ἀλλά ὅτι οἱ ἐμβρυώδεις ταξικές σχέσεις πού γεννιοῦνταν ἀπ' αὐτό δέν ἦταν οἱ τυπικές σχέσεις τοῦ δουλοκτητικοῦ σχηματισμοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ δουλοκτητικός σχηματισμός — δηλαδή ὁ πρῶτος, χρονολογικά, ἀνάμεσα στούς ὁλοκληρωμένους ταξικά σχηματισμούς πού μᾶς εἶναι γνωστοί καί πού δόθηκε ἡ περιγραφή τους καί τῶν ὁποίων ὑπάρχει μιά κοινωνιολογική ἀνάλυση — εἶχε προκύψει ἀπευθείας ἀπό τή διάλυση τῆς ἀταξικῆς (προταξικῆς) κοινωνίας πού θεμελιωνόταν πάνω στήν πρωτόγονη κοινότητα. Στήν ἀλληλοδιαδοχή τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν δέν ἔβρισκε ἔτσι τή θέση του ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς, οὔτε σάν σχηματισμός, πού, διατηρώντας τήν ἀταξική του δομή, θά εἶχε διαδεχτεῖ τό σχηματισμό ὁ ὁποῖος στηριζόταν στήν πρωτόγονη κοινότητα, οὔτε σάν κοινωνία πού, ἄν καί ἔχοντας ἀποκτήσει ταξική δομή, θά εἶχε προηγηθεῖ ἀπό τή δουλοκτητική κοινωνία. Καί σιγά σιγά ἡ ἔκφραση «ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς» ἐξαφανίζεται ἀπό τό ἐπιστημονικό λεξιλόγιο καί ἀπό τήν ὁρολογία τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἔνγκελς, τόσο πού δέν τή βρίσκουμε οὔτε στό ἔργο, πού ἀσχολεῖται εἰδικά μέ τίς πηγές καί τήν καταβολή τῆς διαιρεμένης σέ τάξεις κοινωνίας, «Ἡ καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τοῦ κράτους»**.

---

* Ἤδη ἀπό τό 1844, στά «Φιλοσοφικο - οἰκονομικά χειρόγραφα».

** Ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας παρουσιάζεται σέ τρία στάδια. Τό πρῶτο εἶναι ἐκεῖνο ὅπου δέν ὑπάρχουν ἀκόμα ἡ ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία. Τό δεύτερο — δηλαδή ἡ γνωστή σ' ἐμᾶς ἱστορία — εἶναι τό στάδιο ὅπου ἡ ἐργασία ἔχει ἀλλοτριωθεῖ καί κυριαρχεῖ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία. Τό τρίτο — πού τοποθετεῖται στό μέλλον — εἶναι τό στάδιο κατά τό ὁποῖο ἡ ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἐξα-

Οὔτε ὁ Λένιν χρησιμοποιεῖ τόν ὅρο «ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς».

Ἄν ὅμως ὁ κοινωνικός ὀργανισμός, πού πρίν ἀπό ἕναν αἰώνα καί περισσότερο ὁ Μάρξ τόν εἶχε χαρακτηρίσει μ' ἕνα γεωγραφικό ὅρο (ἐντελῶς προσωρινά δηλαδή) σάν «ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς», δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται αὐτοτελής καί αὐτόνομος κοινωνικός σχηματισμός, τότε τί ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει στήν πραγματικότητα, ποιά θέση καταλαμβάνει γιά τήν ἀκρίβεια στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας; Τό ἐρώτημα εἶναι οὐσιῶδες ἰδιαίτερα γιά τήν ἐπιστημονική γνώση τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας ἐφόσον, ὅπως ἀποδεικνύεται ὁλοένα μέ περισσότερη σαφήνεια, μέ τή μιά ἤ μέ τήν ἄλλη μορφή, γιά ἕνα χρονικό διάστημα μικρότερο ἤ μεγαλύτερο, οἱ περισσότερες — ἤ σχεδόν — ἀπό τίς χῶρες τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς πρίν τήν ἀνακάλυψή της, ἀλλά καί τῆς Εὐρώπης ἐνμέρει, πέρασαν ἀπό τό στάδιο τοῦ «ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς». Ἄλλωστε, τό ἐνδιαφέρον πού ἐκδηλώθηκε γιά δεύτερη φορά στόν 20ό αἰώνα — καί ὄχι μόνο ἀπό τούς μαρξιστές — γιά τό πρόβλημα τοῦ «ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς» δέν τό προκαλοῦσε ἡ τροχιά πού διήνυσε τό ἀνθρώπινο γένος στήν ἀρχαιότητα, ἀλλά τά ἴχνη (μερικές φορές βαθιά καί ριζωμένα), πού ἄφησαν στή ζωή τῆς ἀνθρωπότητας, οἱ ἐπιβιώσεις τους πού, μέσα ἀπό τούς αἰῶνες, μέσα ἀπό τίς χιλιάδες χρόνια καλύτερα, εἶχαν διεισδύσει στό σύστημα καί στήν κοινωνική ὀργάνωση τῶν σύγχρονων μ' ἐμᾶς λαῶν καί σέ ὁρισμένες περιοχές, καί συχνά σέ ἐκτεταμένα ἐδάφη, εἶχαν παραμείνει κατά κάποιο τρόπο ἄθικτες. Τό ἐνδιαφέρον ἦταν περισσότερο πολιτικό παρά ἐπιστημονικό. Πραγματικά, ἡ συζήτηση πάνω στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, πού φούντωσε στήν ΕΣΣΔ στό δεύτερο μισό τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, ξεκινοῦσε καί τροφοδοτεῖτο ἀπό τά ἐρωτηματικά, πού ἔθετε ἡ παγκόσμια σοσιαλιστική ἐπανάσταση*, σχετικά μέ τό ἄν ἔπρεπε νά χρη-

---

φανίζονται. Στήν ἴδια περίοδο («Ἡ γερμανική ἰδεολογία», 1843 - 46) τό πρῶτο στάδιο σαφῶς προσδιορίζεται σάν ἡ ἐπικράτηση τῆς μορφῆς ἰδιοκτησίας κατά φυλές.

* Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού οἱ ἰδέες τοῦ Μάρξ γιά τόν «ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς», στή δεκαετία τοῦ 1850, ἀπηχοῦσαν — ἄν δέν συνδέονταν ἄμεσα μ' αὐτές — τίς σκέψεις πού περιέχονταν στά ἄρθρα γιά τόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα πού διεξήγαγε ἡ Ἰνδία (βρετανική τότε ἀποικία) ἐναντίον τῆς Μεγάλης Βρετανίας, γιά τίς προοπτικές ἐκείνου τοῦ ἀγώνα καί γιά τή σημασία του γιά τήν παγκόσμια ἱστορία.

σιμοποιηθοῦν (ἤ ἀντίθετα νά καταργηθοῦν) τά προκαπιταλιστικά συστήματα ὀργάνωσης καί οἱ προκαπιταλιστικές σχέσεις πρός ὄφελος τῆς σοσιαλιστικῆς πάλης ἐναντίον τοῦ καπιταλισμοῦ. Στή συζήτηση πῆραν μέρος ἱστορικοί, κοινωνιολόγοι, οἰκονομολόγοι, πολιτικοί παράγοντες.

Γιά τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς ἔγινε λόγος στό 15ο Συνέδριο τοῦ ΡΚΚ (μπ.). Ὁ «ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς» πέρασε στό πρόγραμμα πού υἱοθέτησε ἡ Κομιντέρν στό 6ο Συνέδριό της, στά 1928. Στά 1931, ὅμως, μετά ἀπό ἐπέμβαση ἀπό τά πάνω, ἡ συζήτηση ξαφνικά διακόπηκε κι ἔμεινε στή μέση. Τό σταλινικό ἰδεολογικό καθεστώς δέν μποροῦσε ν᾽ ἀνεχτεῖ νά συζητοῦνται, σέ εὐρεία κλίμακα καί μέ κάποια σχετική αὐτονομία, προβλήματα πού θεωροῦσε ὅτι ἦταν τῆς ἁρμοδιότητας τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Κι ὄχι μόνο αὐτό ἀλλά στό βαθμό πού ἡ συζήτηση ἔφερνε στό φῶς τά δεσποτικά χαρακτηριστικά, βαρβαρικῆς καταπίεσης τῶν κοινωνιῶν πού βασίζονταν πάνω στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, γίνονταν ὅλο καί πιό φανερές οἱ ἀναλογίες καί οἱ συγγένειες ἀνάμεσα σ᾽ αὐτές τίς κοινωνίες καί στήν κοινωνία πού, ἀκολουθώντας τόν Στάλιν, ἡ χώρα μας εἶχε ἀρχίσει νά οἰκοδομεῖ μέ τήν ἐπωνυμία τοῦ σοσιαλισμοῦ καί μιά σοσιαλιστική φρασεολογία, ἀναλογίες καί συγγένειες ὄχι μόνο ἐνοχλητικές, ἀλλά, ἀντικειμενικά, τελείως φυσικές καί εὐεξήγητες — μολονότι ξένες (ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια) — πρός τήν οὐσία τοῦ θέματος πού συζητᾶμε.

Ὅπως καί νά ᾽χει τό πράγμα, ἡ συζήτηση γιά τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς ἔμεινε στή μέση γιά πολύ καιρό καί μπόρεσε νά ἐπαναληφθεῖ μονάχα μέ τήν τήξη τῶν πάγων πού ἐπακολούθησε μετά τό 20ό Συνέδριο. Οἱ τεράστιες ἀλλαγές πού ἐπέφερε ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος στήν πολιτική γεωγραφία τοῦ κόσμου (ἡ πτώση τῶν ἀποικιοκρατικῶν αὐτοκρατοριῶν, ἡ κατάκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπό τίς λεγόμενες «ὑπό ἀνάπτυξη χῶρες», ἡ εἴσοδος τῆς Κίνας στό δρόμο πρός τό σοσιαλισμό, ἡ ἐμφάνιση τῆς «νεοαποικιοκρατίας» καί ἡ πάλη ἐναντίον της κλπ.) ἔθεσαν τό πρόβλημα τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς σ᾽ ἕνα καινούριο παγκόσμιο πλαίσιο, πολύ πιό εὐρύ καί περίπλοκο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι οἱ πρῶτοι πού ἐπανέλαβαν τή συζήτηση δέν ἦταν οἱ σοβιετικοί κομμουνιστές ἀλλά οἱ κομμουνιστές τῆς Δύσης. Μετά, ὅμως, ἀπό τή δημοσίευση, στά 1964, τοῦ ἔργου ἑνός ἀπό τούς πρωταγωνιστές τῆς προηγούμενης συζήτησης, πού ἕνα ὁλόκληρο κεφάλαιό του ἦταν ἀφιερωμένο εἰδικά στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς (Ε. Βάργκα,

«Μελέτες πάνω στά προβλήματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ καπιταλισμοῦ»), καί ἐπειδή πολλοί ξένοι μελετητές ἔστειλαν τίς ἔρευνές τους στούς σοβιετικούς μελετητές, πῆραν κι αὐτοί, μετά ἀπό σιωπή τριάντα καί πλέον χρόνων, μέρος στή συζήτηση. Στά μισά περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἡ συζήτηση σέ διάφορες γλῶσσες (παίρνανε πιά μέρος σ' αὐτήν ὄχι μόνο εὐρωπαῖοι ἀλλά καί γιαπωνέζοι, κινέζοι, ἰνδιάνοι καί βιετναμέζοι, μεξικανοί καί βενεζουελάνοι κλπ.) ὄχι μόνο πῆρε ὀξύτερες πολιτικές χροιές ἀλλά καί πλουτίστηκε μ' ἕνα πιό ραφιναρισμένο θεωρητικό περιεχόμενο. Ὑπάρχει μιά πλούσια κλίμακα ἑρμηνειῶν τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἐκεῖνες πού βλέπουν σ' αὐτόν ἕναν αὐτόνομο κοινωνικό σχηματισμό πού ὁλοκληρώνει τήν ἀλληλοδιαδοχή τῶν ἤδη γνωστῶν καί ἀδιαμφισβήτητων σχηματισμῶν. Ἐκεῖνες πού τόν ταυτίζουν μέ ἕναν ἀπ' αὐτούς τούς σχηματισμούς. Ἐκεῖνες πού βλέπουν σ' αὐτόν μιά φάση τοῦ ἑνός ἤ τοῦ ἄλλου σχηματισμοῦ. Ἐκεῖνες πού, γιά ὁρισμένες χῶρες, τόν ὑποκαθιστοῦν μέ ἕναν ἀπό τούς γνωστούς σχηματισμούς. Ἐκεῖνες πού, ξεκινώντας ἀπό τήν ἔννοια τοῦ «μεταβατικοῦ σχηματισμοῦ», ὑποστηρίζουν ὅτι πρόκειται γιά κάτι τέτοιο. Ἐκεῖνες πού δέν τοῦ ἀναγνωρίζουν καθόλου αὐτόνομο χαρακτήρα καί τόν θεωροῦν σάν ἕνα σύμπλεγμα ἤ ἕνα κράμα, ἕνα ὑβρίδιο ἀπό διάφορους σχηματισμούς (συμπεριλαμβανομένων κι ἐκείνων πού συνίστανται σέ ἐπιμέρους στοιχεῖα τῶν ἀντιλήψεων πού ἀναφέραμε πιό πάνω). Ὅλες αὐτές οἱ θεωρητικές, καί σέ μεγάλο βαθμό σχολαστικές «λεπτολογίες», δέν παρουσιάζουν κανένα ἐνδιαφέρον γιά μᾶς*. Πάντως ἀπό τίς διενέξεις προκύπτει ἕνα πραγματικό π λ α ί σ ι ο τ ῶ ν κ ο ι ν ω ν ι ῶ ν πού ἐφαρμόζουν τόν τρόπο παραγωγῆς

---

* Οἱ ἀναγνῶστες πού ἐνδιαφέρονται γιά τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς μποροῦν νά βροῦν ἕνα ἀρκετά ἐξαντλητικό ὑλικό καθώς καί μιά πλούσια βιβλιογραφία στά παρακάτω βιβλία: «Κοινά χαρακτηριστικά καί ἰδιομορφίες στήν ἱστορική ἀνάπτυξη τῶν χωρῶν τῆς 'Ανατολῆς» (Ὑλικά τῆς συζήτησης πάνω στούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς στήν 'Ανατολή: ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς), Μόσχα 1965, στά ρούσικα· «Προβλήματα τῶν προκαπιταλιστικῶν κοινωνιῶν στίς χῶρες τῆς 'Ανατολῆς», Μόσχα 1971, στά ρούσικα· Γ. Β. Κατσανόβσκι, «Δουλεία, φεουδαρχία ἤ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς;», Μόσχα 1971, στά ρούσικα· Μ. Α. Βίτκιν, «Ἡ 'Ανατολή στή φιλοσοφικο-ιστορική ἀντίληψη τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἔνγκελς», Μόσχα 1972, στά ρούσικα· Premières sociétes de classes et mode de production asiatique, Παρίσι 1967· Sur le «mode de production asiatique», πρόλογος Ροζέ Γκαρωντύ, Παρίσι 1969.

τόν όποῖο συνηθίζουμε νά ἀποκαλοῦμε «ἀσιατικό», κι αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι μᾶς χρειάζεται. Θά παρουσιάσουμε τά πιό τ υ π ι κ ά χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς κοινωνίας (τῆς ὁποίας ὑπάρχουν, ὡστόσο, φυσικά, παραλλαγές καί διαβαθμίσεις).

1) Ἀφοῦ ἔφτασαν, γιά λόγους βιολογικούς, σ' ἕνα ὁρισμένο στάδιο ὑπερπληθυσμοῦ, οἱ κοινότητες τῆς πρωτόγονης ἀταξικῆς κοινωνίας, πού ἀσχολοῦνταν μέ τή γεωργία καί τήν ποιμνιοβοσκή, συνάντησαν προβλήματα συντήρησης λόγω τῆς περιορισμένης ἔκτασης τῆς γῆς πού μποροῦσε νά καλλιεργηθεῖ καί νά χρησιμεύσει γιά τήν κτηνοτροφία στίς κλιματολογικές συνθῆκες καί στό ὑδρολογικό καθεστώς ἐκείνου τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Ἀπαραίτητες συνθῆκες, πού τίς ἐπιβάλλανε οἱ περιστάσεις καί πού μποροῦσαν νά ἐπιτευχθοῦν (χάρη στήν ἀφθονία τῆς ἐργατικῆς δύναμης!) γιά τή συντήρηση τῶν πρωτόγονων κοινοτήτων, στάθηκαν ἡ τεχνητή ἄρδευση (ἕνα σύστημα φραγμάτων καί διωρύγων), ἕνα σύστημα ἀπό σιταποθῆκες, ἀπαραίτητο ὅταν οἱ σοδιές δέν ἦταν καλές ἤ σέ περιπτώσεις φυσικῶν καταστροφῶν, καί ἡ κατασκευή δρόμων.

2) Ἡ δημιουργία καί ἡ συντήρηση ἑνός συστήματος τεχνητῆς ἄρδευσης, καθώς καί ἡ κατασκευή σιταποθηκῶν καί δρόμων ἀπαιτοῦσαν τή χρησιμοποίηση μεγάλων μαζῶν σέ δημόσια ἔργα μέ καταναγκαστική ἐργασία (ἤ ὁπωσδήποτε μέ πληρωμή σέ εἶδος), τήν προσφυγή σέ ὑλικά καί τεχνικά μέσα, τήν ὀργάνωση καί τόν ἔλεγχο, ὄχι πιά σέ ἐπίπεδο μιᾶς μονάχα κοινότητας ἤ ἑνός ἀριθμοῦ γειτονικῶν κοινοτήτων, ἀλλά σέ κρατική κλίμακα. Κι αὐτό ὁδήγησε, φυσικά, στή σύσταση τῆς κρατικῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καί τῶν ἀρδευτικῶν ἐγκαταστάσεων καθώς καί τῶν ἀποθηκῶν κι ἐμπόδισε τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς ἀκόμα καί στή φεουδαρχική της μορφή. Ἔτσι, λοιπόν, σ' αὐτά τά συγκεντρωτικά κράτη - κοινωνίες διατηρήθηκε, σάν ἀναντικατάστατο θεμέλιο, τό σύστημα τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, οἱ ὁποῖες κατεῖχαν στήν πράξη καί κληρονομικά, τή γῆ πού ἦταν κρατική ἰδιοκτησία, μικροί κλειστοί κόσμοι, ἀπομονωμένοι ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλον, πού στηρίζονταν στήν πατριαρχική ὀργάνωση, ὅπου ὁ πρωτόγονος καταμερισμός τῆς ἐργασίας, στή διάρκεια τῶν αἰώνων, ἀποκρυσταλλώθηκε σέ μεγαλύτερο ἤ μικρότερο βαθμό, σέ κάστες καί στή δουλοπαροικία.

3) Ἡ κρατική ἐξουσία ἀποκτᾶ ἔτσι, φυσικά, τό μονοπώλιο τῶν ἄμεσα οἰκονομικῶν (καί ἀμυντικῶν) λειτουργιῶν ζωτικῆς σημασίας, γιά ὅλες, χωρίς ἐξαίρεση, τίς κοινότητες, καί ἡ κυριαρχία

της στηρίζεται, μέ διάφορες μορφές, στό δικαίωμα τοῦ νά εἶναι ὁ μοναδικός καί ὑπέρτατος ἰδιοκτήτης τῆς γῆς. Κατά συνέπεια, μιά καί ἀποτελεῖ τή μοναδική συνενωτική ἀρχή τῆς κοινωνίας, τό κράτος ἀποκτᾶ τό χαρακτήρα καί τό σχῆμα δεσποτικῆς κυβέρνησης πού ἀσκεῖ τίς οἰκονομικές λειτουργίες της μέ τίς μεθόδους τοῦ ἐξωοικονομικοῦ καταναγκασμοῦ, χρησιμοποιεῖ, δηλαδή, πολιτικές σχέσεις ἐξάρτησης. Ἡ ἀπεριόριστη αὐτή ἐξουσία τοῦ δεσποτικοῦ κράτους πάνω στήν ἐργασία τοῦ λαοῦ τοῦ ἐπιτρέπει νά τόν ἐκμεταλλεύεται μέ σκοπό ὄχι μόνο τήν πλήρωση τῶν ζωτικῶν του οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, ἀλλά καί τήν ἀνέγερση μεγαλοπρεπῶν ἔργων πού θά αὐξήσουν τήν ἐπιβλητική στρατιωτική καί πολιτική του ἰσχύ. Πολλές φορές τά ἔργα αὐτά εἶναι τόσο μεγάλα πού, μέ τίς γιγαντιαῖες διαστάσεις τους, τήν κακόγουστη χλιδή τους ἤ τό θρησκευτικό προορισμό τους καί τό μυστικισμό πού τά περιβάλλει, ἀνταποκρίνονται στήν ἐπιδίωξη τοῦ νά νιώθει ὁ λαός δέος καί φόβο μπρός στήν παντοδυναμία καί τή μεγαλοπρέπεια τοῦ δεσποτικοῦ κράτους. Μέ τό νά διαιωνίζεται ἀπό αἰώνα σέ αἰώνα αὐτή ἡ κατάσταση, μετέτρεψε τήν ἀντιπαράθεση τοῦ κράτους στίς μάζες σ' ἕνα ἀπαραβίαστο λατρευτικό μυστήριο, πού ἡ παραβίασή του θεωρεῖται ἱερόσυλη καί παράλογη ἐνέργεια.

4) Ὁ ἀνατολίτικος δεσποτισμός ἐνσαρκωνόταν μέσα στή γραφειοκρατία καί ἡ ἀνεξαρτησία τῶν δημόσιων ἀξιωμάτων ἀπέναντι στήν κοινωνία ἔκανε ὥστε ἡ γραφειοκρατία νά μπορεῖ ν' ἀνυψώνεται πάνω ἀπό τό λαό καί νά κυριαρχεῖ, οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι νά μετατρέπονται ἀπό ὑπηρέτες σέ κυρίαρχους τῆς κοινωνίας (ἱερεῖς, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων κλπ.)· κυρίαρχοι ἤ, καλύτερα, ἐκμεταλλευτές τῆς κοινωνίας: ἡ γραφειοκρατία συντηροῦνταν μέ τό ὑπερπροϊόν τῆς ἐργασίας τοῦ λαοῦ. Τό ὑπερπροϊόν τό ἰδιοποιοῦνταν στό ὄνομα τοῦ κράτους, πού ἦταν συνάμα ἰδιοκτήτης τῆς γῆς καί ἄρχοντας, καί ἀπό οἰκονομική ἄποψη ἀντιπροσώπευε μιά γαιοπρόσοδο, ἡ ὁποία ὅμως, καθώς εἰσπράττονταν μέ τή μεσολάβηση τοῦ φορολογικοῦ μηχανισμοῦ, εἶχε ἕναν ἰδιόμορφο χαρακτήρα, ἀποτελοῦσε μιά «πρόσοδο - φόρο» (ὅπως τή χαρακτήρισε ὁ Μάρξ). Ἄν σ' αὐτό προσθέσουμε καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν σκλάβων, πού τούς στρατολογοῦσαν ὅλους ἀνάμεσα στούς ξένους αἰχμαλώτους, ἔχουμε τό πλαίσιο τῆς πρωταρχικῆς μετατροπῆς τῶν ὑπηρετῶν τῆς κοινωνίας σέ κυρίαρχούς της καί τῆς κατοπινῆς συγκρότησής τους σ' ἕνα συμπαγές κυρίαρχο κοινωνικό στρῶμα. Θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά ἐμβρυῶδες σχῆμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί

ταυτόχρονα γιά ἐμβρυῶδες σχῆμα τῆς διαίρεσης τῆς κοινωνίας σέ τάξεις. Τό κράτος ἀντιπαρατάσσεται ἀπευθείας στούς ἄμεσους παραγωγούς καί ἡ κρατική μηχανή δέν ξεχώρισε ἀκόμα ἀπό τήν κυρίαρχη τάξη, δέν ἀπόκτησε ἀκόμα τήν τυπική αὐτοτέλεια ἀπέναντί της ἔτσι πού νά γίνει τό ἐκτελεστικό της ὄργανο, πού ἐκφράζει, ὀργανώνει καί πραγματοποιεῖ τά ταξικά της συμφέροντα. Ἡ γραφειοκρατία, πού ἀποτελεῖ τήν κρατική μηχανή, ε ἶ ν α ι ἄμεσα καί ἡ κυρίαρχη τάξη. Ὡστόσο τό «κράτος - τάξη» καί ἡ «κοινότητα - τάξη», ὅπως καί οἱ μεταξύ τους σχέσεις, μποροῦν νά θεωρηθοῦν σάν ἐμβρυώδεις μορφές τῆς ταξικῆς κοινωνίας μέ συμβατική ἔννοια, δηλαδή μέ τόν ὅρο ὅτι θά διασαφηνίζεται πώς πρόκειται γιά ἐμβρυώδεις μορφές ὄχι ξεκαθαρισμένες ἀλλά ἀνώμαλες. Γιά τήν ἀκρίβεια, πρόκειται γιά τάξεις λειτουργικές πού δέ χαρακτηρίζονται ἀπό ἕνα σαφή ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα σέ ἐκμεταλλευτές καί ἐκμεταλλευόμενους καί πού ἐπιπλέον βρίσκονται ἔξω ἀπό τίς σχέσεις τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας (γιατί χωρίς αὐτήν ἀληθινές τάξεις ὄχι μόνο δέν ὑπάρχουν στήν πραγματικότητα ἀλλά οὔτε καί μποροῦν νά νοηθοῦν) καί δέ γνωρίζουν στούς κόλπους τους οἰκονομικές ἀνισότητες. Δέν εἶναι τυχαῖο πού καί ὁ Μάρξ, καί ὁ Ἔνγκελς, καί ὁ Λένιν δέ χρησιμοποιοῦν τόν ὅρο «τάξεις» ὅταν μιλᾶνε γιά τίς κοινωνίες στίς ὁποῖες βρίσκουμε τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς. Σχετικά ὅμως μέ τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς συναντᾶμε στόν Μάρξ τόν ὅρο «γενική δουλεία».

5) Καί τέλος, ἡ σταθερότητα, ὁ κλειστός χαρακτήρας, ἡ απομόνωση, ἡ «τροφοδοτούμενη ἀδράνεια» τῆς οἰκονομικῆς βάσης τῆς κοινωνίας, τῶν ἀγροτικῶν, δηλαδή, κοινοτήτων πού χαρακτηρίζεται ἀπό μιά χαμηλή καί πολύ ἀργή ἀνάπτυξη τοῦ «συστήματος κληρονομικῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας», πού ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς κληρονόμησε ἀπό τό ἀμέσως προηγούμενο σύστημα, τό πρωτόγονο — κατά φυλές καί θεμελιωμένο στήν κοινότητα —, συνιστοῦν τήν ἀρχική αἰτία, τίς καταβολές τοῦ «ἀμετακίνητου τῆς κοινωνικῆς βάσης παρά τήν ἀκατάπαυστη παρέλαση ἀτόμων καί φυλῶν πού παίρνουν στά χέρια τους τό πολιτικό ἐποικοδόμημα»... «τῆς ἀποστεωμένης κοινωνικῆς ζωῆς»... τῆς «ζωντανῆς ἀποστέωσης». Καί «ἐκεῖνο πού ἐμεῖς (ἐδῶ) ἀποκαλοῦμε ἱστορία δέν εἶναι παρά ἡ ἱστορία κατακτητῶν πού διαδέχτηκαν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, πού ἵδρυσαν τήν αὐτοκρατορία τους πάνω στήν παθητική βάση μιᾶς ἀπαθοῦς κοινωνίας, πού δέν ἀντέτασσε καμιά ἀντίσταση» (τά λόγια μέσα σέ εἰσαγωγικά εἶναι τοῦ Μάρξ. Πρβλ. τά ἄρθρα «Τά

μελλοντικά ἀποτελέσματα τῆς βρετανικῆς κυριαρχίας στήν 'Ινδία», 1853, καί «Τό κινέζικο ζήτημα», 1862). Μονάχα ὅταν ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία θά 'χει εἰσβάλει μέσα στήν ἀγροτική κοινότητα, προκαλώντας τήν ἀποσύνθεσή της καί θέτοντας τέρμα στήν παθητικότητά της ἀπέναντι στό κράτος, μονάχα τότε θά λήξει καί ἡ ἀποτελμάτωση πού χαρακτηρίζει τό κρατικό σύστημα τῶν αὐτεπαρκῶν κοινοτήτων καί θ' ἀρχίσει ἡ πραγματική ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Αὐτό εἶναι τό τ υ π ι κ ό πλαίσιο (ἀλλά φυσικά δέν εἶναι πάντοτε, οὔτε παντοῦ ταυτόσημο) τῆς κοινωνίας πού διαμορφώνεται στή βάση τοῦ τρόπου παραγωγῆς πού ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές συνηθίζεται σήμερα νά ἀποκαλεῖται «ἀσιατικός». Ὡς τώρα σημειώσαμε μερικές ἀπό τίς πιό διαφορετικές ἑρμηνεῖες τῆς φάσης αὐτῆς τῆς κοινωνίας, πού προέκυψαν ἀπό τίς συζητήσεις οἱ ὁποῖες ἔγιναν ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές καί πού συνδέονται μέ τό πρόβλημα ἄν πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν ἤ νά καταργηθοῦν οἱ ἐπιβιώσεις τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς γιά τήν πρόοδο ὁρισμένων χωρῶν πρός τό σοσιαλισμό. Μποροῦμε νά προσθέσουμε τίς ἀπόψεις ὁρισμένων μεγάλων ἀστῶν μελετητῶν πού θεωροῦνται πλέον κλασικοί ὅπως, λόγου χάρη, ὁ Βέμπερ, ὁ Μέγιερ καί ὁ Ροστόβτσεφ. Αὐτοί ἔδωσαν μιά ἑρμηνεία αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν· ὁ πρῶτος σέ ἀναλογία μέ τή δουλοκτητική κοινωνία, ὁ δεύτερος μέ τή φεουδαρχία, ὁ τρίτος μέ τήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Δέν πάει πολύς καιρός πού ὁ σινολόγος Βιτφόγκελ, ὁ ὁποῖος ξεκίνησε τήν ἐπιστημονική καριέρα του στίς γραμμές τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος ἀλλά κατόπι ἀπομακρύνθηκε ἀπ' αὐτό, ἐξήγησε τό σταλινικό «σοσιαλισμό», παραβάλλοντάς τον μέ τόν ἀρχαῖο «ἀσιατικό δεσποτισμό». Πρόσφατα ὁ Σαφάρεβιτς ταύτισε τό σοσιαλισμό, θά λέγαμε τήν ἴδια τή φύση τοῦ σοσιαλισμοῦ, μέ τό δεσποτισμό τοῦ τύπου τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς*.

Ὅλες αὐτές οἱ τεχνητές ἑρμηνεῖες, σχεδόν πάντοτε μονόπλευρες καί σέ μεγάλο βαθμό γεμάτες προκαταλήψεις, πού διασταυρώνονται καί παρεμβάλλονται στίς ἀκαδημαϊκές συζητήσεις, δέ συμβάλλουν στό νά δοθεῖ μιά ἀπάντηση στό μ ο ν α δ ι κ ό ἐρώτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει στά πλαίσια τοῦ προβλήματος τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τό θέμα τῆς θ έ σ η ς πού καταλαμβάνει αὐτός ὁ τρόπος παραγωγῆς στήν ἱ σ τ ο ρ ί α καί στήν ἀνάπτυξη

---

* Πρβλ. τό ἄρθρο «Σοσιαλισμός» στή συλλογή «'Εκ βαθέων», Παρίσι 1974.

τῆς ἀνθρωπότητας γενικά. Τελικά θολώνουν μᾶλλον τό πρόβλημα, τό ἀλλοιώνουν μέ μικρολεπτομέρειες τοπικές (σέ χρόνο καί τόπο) καί δευτερεύοντα προβλήματα, ξεριζώνοντάς το ἔτσι ἀπό τό μ ε - γ ά λ ο γ ε ν ι κ ό π λ α ί σ ι ο τῆς οἰκουμενικῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Γι' αὐτό ἐμεῖς προτιμᾶμε νά δώσουμε μιά κρίση πάνω στήν ἱστορική τοποθέτηση τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς ξεκινώντας, ὄχι ἀπό μιά ἀντιπαράθεση τῶν συζητήσιμων ἀπόψεων πού ἐπικράτησαν ἀλλά ἀπό τό πλαίσιο πού χαράξαμε πιό πάνω. Τί προκύπτει λοιπόν ἀπ' αὐτό τό πλαίσιο;

Ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς πρόβαλε μέσα ἀπό τήν ἀποσύνθεση τῆς πρωτόγονης φυλετικῆς κοινότητας πού οἱ τάξεις καί τό κράτος τῆς ἦταν ἄγνωστα, ἀποσύνθεση πού τήν εἶχε προετοιμάσει ἡ χιλιόχρονη ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας κι εἶχε καταστεῖ ἀναγκαῖος ὅρος γιά τήν παραπέρα ἀνάπτυξή της. Ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς ὅμως ἐμφανίστηκε ἐκεῖ, καί μονάχα ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἀναπόφευκτη ἐκείνη ἀποσύνθεση, ἐξαιτίας τοῦ θεμελιωμένου μονάχα στήν ἐμπειρία τρόπου ζωῆς, δέν μπόρεσε νά βρεῖ τό φυσικό της δρόμο, τῆς διάλυσης τῆς πατριαρχικῆς ἀγροτικῆς κοινότητας καί τῆς πρώτης μεγάλης διαίρεσης τῆς κοινωνίας σέ τάξεις, σέ δούλους καί δουλοκτῆτες. Ὅσο κι ἄν συγκέντρωσε ἐκτεταμένα ἐδάφη μέσα σ' ἕνα μόνο κράτος - κοινωνία κι ὅσο κι ἄν διατηρήθηκε γιά μεγάλο διάστημα στά ἐδάφη αὐτά, ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς δέν ἀποτελεῖ σώνει καί καλά ἀπαραίτητους κρίκους, φυσικά καί λογικά ἀναγκαίους καί διαδοχικούς, πού συγκροτοῦν τή σειρά τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν οἱ ὁποῖοι διαμορφώνουν τήν προοδευτική ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας*. Δέν ὑπῆρξε ποτέ που-

---

* Ὑπενθυμίζουμε γιά μιά ἀκόμα φορά ὅτι τά τρία φυσικά στάδια τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας πού διαιρεῖται σέ τάξεις — δουλοκτημοσύνη, φεουδαρχία καί καπιταλισμός — φωτίστηκαν ἀπό τήν ἐπιστήμη, ξεκινώντας ἀπό τήν ἱστορία τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἰσχύς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σχήματος ἀποδείχτηκε ἀπό τό γάλλο μαρξιστή κοινωνιολόγο Γκοντελιέ: «ἡ γραμμή τῆς δυτικῆς ἀνάπτυξης — γράφει — εἶναι τυπική δεδομένου ὅτι μέσα ἀπό τήν ἐ π ι μ έ ρ ο υ ς ἐξέλιξή της ὁδήγησε σ' ἕνα γ ε ν ι κ ό ἀποτέλεσμα. Δημιούργησε τήν πρακτική βάση (τή βιομηχανική οἰκονομία) καί τή θεωρητική ἀντίληψη (τό σοσιαλισμό) γιά νά βγάλει ἐκείνη καί ὅλη τήν κοινωνία ἀπό τήν κατάσταση πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἄνθρωπο σέ κάθε της μορφή, τόσο παλιότερα ὅσο καί σήμερα. Μ' αὐτό τόν τρόπο προσφέρει σ' ὅλη τήν ἀνθρωπότητα τίς κατάλληλες συνθῆκες γιά νά λύσει τό οἰκονομικό πρόβλημα πού προέκυψε μέ τήν ἐμφάνιση τῶν τάξεων καί πού συνίσταται στό νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ὑπέρτατη ἀνάπτυξη τῶν παρα-

θενά, ἕνας ἰδιόμορφος καί αὐτοτελής σχηματισμός, οὔτε μιά παραλλαγή ἤ μιά βαθμίδα τοῦ δουλοκτητικοῦ ἤ τοῦ φεουδαρχικοῦ σχηματισμοῦ — πολύ λιγότερο τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ — οὔτε ἕνα προπαρασκευαστικό, προκαταρκτικό ἤ ἀνολοκλήρωτο στάδιο τῶν σχηματισμῶν αὐτῶν ἤ κάποιου συνδυασμοῦ τους. Οἱ ἐμπειρικές συνθῆκες, πού σέ πολυάριθμες περιοχές τοῦ πλανήτη μας καί γιά μεγάλες περιόδους γέννησαν τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, καί ἔτσι παραβιάσανε καί νόθεψαν τή φυσική ροή τῆς ἱστορίας, χαρακτηρίζονται συνήθως σάν γεωγραφικές. Ἦταν πράγματι γεωγραφικές, καί σάν τέτοιες ἀντιτάσσονταν στόν ἄνθρωπο στίς ἀρχές τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν πάνω στίς παραγωγικές δυνάμεις πού δημιουργοῦσε τό χέρι καί τό μυαλό τοῦ ἀνθρώπου ὑπερίσχυαν οἱ φυσικές παραγωγικές δυνάμεις. Γιά τόν κάθε ὅμως συγκεκριμένο κοινωνικό ὀργανισμό οἱ γεωγραφικές αὐτές συνθῆκες ἀποτελοῦσαν τίς ἱ σ τ ο ρ ι κ έ ς προϋποθέσεις καί τό θεμέλιο τῆς ἱ σ τ ο ρ ι κ ῆ ς ἐξέλιξης. Οὐσιαστικά, στό οἰκονομικό σύστημα καί στίς κοινωνικές σχέσεις αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν παρεμβάλλονταν καί συγχέονταν κατά τρόπο ἀφύσικο δ υ ό γ ρ α μ μ έ ς τ ῆ ς ἱ σ τ ο ρ ί α ς πού διαστρεβλώνονταν ἀμοιβαῖα καί κατά τρόπο διαστρεβλωμένο πιά ἀλληλοστηρίζονταν καί ἀλληλοσταθεροποιοῦνταν. Ἀπό τή μιά, ἡ γραμμή τοῦ πατριαρχικοῦ αὐταρχισμοῦ, τῆς ἀπομόνωσης καί τῆς ἀπάθειας, πού ἀποτελεῖ τήν ἀπαραίτητη καί ἀναντικατάστατη βάση καί τήν τροφή τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ὁπουδήποτε κι ἄν ἐμφανιστεῖ καί σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ὕπαρξής του, καί πού ἁρμόζει στίς ἀπαιτήσεις τοῦ δεσποτικοῦ του κράτους. Κι ἀπό τήν ἄλλη, ἡ γραμμή πού ἡ πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτοῦσε καί ἔφερνε μέσα της καί πού μονάχα ἡ δουλοκτητική κοινωνία καί, κατόπι, ἡ φεουδαρχική, καλοῦνταν νά πραγματοποιήσουν (καί μποροῦσαν νά τό κάνουν) στήν αὐθόρμητη διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης δίνοντάς της τήν κατάλληλη μορφή. Ἀλλά ὅταν καί ὅπου, ἐξαιτίας τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν περιστάσεων γιά τίς ὁποῖες ἔγινε λόγος πιό πάνω, ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς πραγματοποίησε αὐτήν τή δεύτερη γραμμή, χρησιμοποιώντας τό δεσποτικό κράτος μέ τό σύστημα τῆς πολιτικῆς βίας καί τοῦ ἐξωοικονομικοῦ καταναγκασμοῦ, πού ἐμπε-

---

γωγικῶν δυνάμεων ἔξω ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἄνθρωπο... Προσφέρει δυνατότητες πού καμιά ἱστορική πορεία δέν εἶχε ποτέ προσφέρει».

ριέχεται σ' αὐτό, καί συνδυάζοντάς το μέ τά πατριαρχικά χαρακτηριστικά τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, πού εἶχε διατηρήσει καί ἐνισχύσει, παραμορφώνοντάς την, παραμόρφωσε καί προσάρμοσε στίς ἀνάγκες του καί τίς σχέσεις δουλοκτημοσύνης καί δουλοπαροικίας, πού εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἀναπόφευκτα (μιά καί ἦταν προετοιμασμένες ἀπό τήν ἱστορία!). Ἔτσι, μπαίνοντας στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς σάν στοιχεῖα ἀφομοιωμένα καί ὑποτελῆ, οἱ σχέσεις αὐτές ἔχασαν τό περιεχόμενό τους καί τήν ἱστορική τους σημασία σάν φορεῖς καί κινητήριες δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς προόδου.

Ὡστόσο, ἐπειδή δέν ἐπρόκειτο γιά ἀναγκαῖο στάδιο, μέσα ἀπό τό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά περάσει ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία κατά τήν προοδευτική της ἐξέλιξη ἀλλά μονάχα γιά μιά ἐπιτόπια, ὅσο κι ἄν ἦταν διαδομένη, παραμόρφωση αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης, ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς ἀποδείχτηκε ἐξαιρετικά σταθερός καί ἀνθεκτικός στό χρόνο καί μάλιστα σέ ἐκτεταμένες καί πυκνοκατοικημένες περιοχές τοῦ πλανήτη μας. Ἔχοντας ἐμφανιστεῖ στό ἱστορικό προσκήνιο προτοῦ κάνει στήν Εὐρώπη τήν ἐμφάνισή της ἡ δουλοκτητική κοινωνία, ἐπέζησε ὄχι μονάχα σ' αὐτήν ἀλλά καί στό φεουδαρχικό σχηματισμό πού τήν ἀντικατέστησε. Ἡ σταθερότητα ὅμως καί ἡ διάρκειά του σήμαιναν ἀδράνεια καί ἀποτελμάτωση. Στόν πολιτικό τομέα, σ' αὐτές τίς ἀνατολικές κοινωνίες, διαδέχονταν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, μέ τή βία καί τό αἷμα, κυβερνῆτες, ὁλόκληρες δυναστίες, ἀκόμα καί κράτη· ἐπρόκειτο, ὅμως, γιά κινήσεις στεῖρες (ὅπως τίς ἀποκάλεσε ὁ Μάρξ). Ὑπῆρξαν καί περίοδοι ὁρμητικῆς ἀνόδου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, πού, ὡστόσο, ἐναλλάσσονταν μέ περιόδους διάλυσης καί ἀποσύνθεσης. Ὁπωσδήποτε, ἀρχικά καί στήν πράξη, ὁ τρόπος παραγωγῆς ἔμεινε ἀναλλοίωτος, μέσα ἀπό τήν ἀνώμαλη οὐσία του, στή διάρκεια τῶν αἰώνων. Δέν ἦταν μόνο οἱ οἰκονομικές λειτουργίες πού ἐκτελοῦσε τό δεσποτικό κράτος καί ὁ μηχανισμός τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τοῦ δεσποτικοῦ κράτους πού τόν στήριζαν, ἦταν καί οἱ ἀναρίθμητοι οἰκονομικοί, νομικοί κανόνες καί παραδόσεις, τά ἤθη καί τά ἔθιμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, πού εἶχαν διαμορφωθεῖ καί ριζώσει γιά πολλές γενιές, καθώς, ἐννοεῖται, καί ἡ ἰδεολογία τῆς κοινωνικῆς δομῆς πού διατηρήθηκε μέσα στούς αἰῶνες: ἡ λατρευτική ἰδεολογία τῆς ὑπακοῆς καί τῆς ὑποταγῆς.

Φτάσαμε, ἔτσι, στό σημεῖο πού, γιά μᾶς, τούς ἀνθρώπους τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰώνα — τοῦ αἰώνα πού σήμανε τήν ἀρχή τοῦ περάσματος τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τήν κοινωνία τή διαιρεμένη σέ

τάξεις στήν κοινωνία δίχως τάξεις, ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό — ἀποτελεῖ τόν κυριότερο λόγο τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τήν παλιά ἐποχή τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἀναφερόμαστε στό ἑξῆς: ἡ ἀποτελμάτωση ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τήν κοινωνία πού στηρίζεται στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς μᾶς δείχνει ὅτι ἡ κοινωνία αὐτή δέν προοδεύει καί δέν ἔχει προοπτικές. Δέν ὑπάρχουν σ' αὐτήν οὔτε ἐσωτερικοί νόμοι οὔτε κοινωνικές δυνάμεις, προορισμένες καί κατάλληλες νά τή σύρουν ἔξω ἀπό τά ὅρια πού τήν παραλύουν, νά τή μεταφέρουν σέ μορφές συλλογικῆς ζωῆς ὑψηλότερου ἐπιπέδου. Ἡ ἱστορία της εἶναι φτιαχτή ἤ (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Χέγκελ) «ἱστορία μή ἱστορική». Μέ δυό λόγια, ἡ ἐξέλιξή της καταλήγει στό ἀδιέξοδο τῆς ἀποτελμάτωσης. Καί ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς δέν ἔχει τήν ἱκανότητα νά κάνει τήν κοινωνία νά βγεῖ ἀπ' αὐτό τό ἀδιέξοδο. Θεωρητικά, λοιπόν, ἡ προοπτική μιᾶς προοδευτικῆς ἀνάπτυξης θά εἶχε ἐμφανιστεῖ μονάχα ἄν ἡ κοινωνία εἶχε λυτρωθεῖ ἀπό τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς καί εἶχε μπεῖ στό δρόμο τῆς ἱστορίας, ἀντικαθιστώντας αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς μέ τή δουλοκτημοσύνη ἤ τή φεουδαρχία ἤ ἀκόμα καί μέ τόν καπιταλισμό. Μιά κι αὐτό δέ συνέβηκε, ὁ κοινωνικός ὀργανισμός ἀργά ἤ γρήγορα ἔπρεπε νά ἀποσυντεθεῖ καί νά διαλυθεῖ. Τή διαπίστωση αὐτή τήν ἐπιβεβαιώνει ἡ πορεία τῆς ἱστορίας· στήν ἀρχαία Αἴγυπτο ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς παραχώρησε τή θέση του στό φεουδαρχικό σύστημα πού στηριζόταν στή δουλεία, στήν Ἀμερική στόν πρῶτο καπιταλισμό, στήν Περσία, τήν Ἰνδία, τήν Κίνα, σέ φεουδαρχία συνδυασμένη μέ καπιταλισμό. Τά ἀρχαῖα βασίλεια τῶν Ἀσσυρο-Βαβυλωνίων, ἀντίθετα, χάθηκαν τό ἕνα μετά τό ἄλλο μέσα στό αἷμα καί τά ἐρείπια, ἐξασθενισμένα γιατί αἰῶνες ὁλόκληρους ἔμεναν ἐπιτόπου κάτω ἀπό τόν πολύ ἀκριβό ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς.

Σέ τελευταία ἀνάλυση, πραγματοποιεῖται, ἔτσι, τό μεγάλο σχέδιο τῆς ἱστορίας· στήν περίπτωση τῶν ξεχωριστῶν κοινωνικῶν ὀργανισμῶν — ἰδιαίτερα ὅταν εἶναι μεγάλων διαστάσεων καί μακρᾶς διαρκείας — μπορεῖ νά ὑπάρξει κάποια ἀναβολή ἀλλά δέν μπορεῖ νά ἀποφευχθεῖ. Ποιές δυνάμεις μποροῦσαν, λοιπόν, νά σπρώξουν αὐτές τίς κοινωνίες ἀπό τό δαιδαλῶδες ἀδιέξοδο τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς (ὅταν οἱ ἴδιες τελικά δέν ἐξοντώνονταν ἀπ' αὐτόν) πρός τό μεγάλο δρόμο τῆς ἱστορίας, νά τίς μετακινήσουν ἀπό τό νεκρό σημεῖο καί νά τίς ὠθήσουν πρός τά ἐμπρός, πρός τήν κατεύθυν-

ση τῆς ἱστορικῆς προκοπῆς; Ὄχι, βέβαια, οἰκονομικοί νόμοι καί τάσεις πού ἀνήκουν στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, πού γεννήθηκαν στούς κόλπους του — τέτοιου εἴδους νόμους καί τάσεις ἁπλούστατα ὁ τρόπος αὐτός τῆς παραγωγῆς δέν εἶχε — οὔτε λαϊκές κινήσεις πού θά εἶχαν ἀποκτήσει συνείδηση ἑνός ἀποφασιστικοῦ ἱστορικοῦ χρέους καί θά εἶχαν κάνει ἕνα νικηφόρο ἀγώνα γιά τήν πραγμάτωσή του. Μέ τόν αὐθορμητισμό πού χαρακτήριζε τότε τήν ἱστορική πορεία, τέτοιες κινήσεις δέν μποροῦσαν νά ἐμφανιστοῦν στούς κόλπους καί στά πλαίσια τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μποροῦσαν νά τό κάνουν μονάχα δυνάμεις πού θά προέρχονταν ἀ π᾽ ἔ ξ ω. Καί ἡ ἱστορία τίς δημιούργησε γιά νά διανοίξουν τόν χωρίς διεξόδους δρόμο τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί νά χαράξουν ὀρθή πορεία στήν ἀνθρώπινη πρόοδο. Στήν Αἴγυπτο ἡ δουλοκτημοσύνη μεταφυτεύτηκε ἀπό τή Ρώμη. Στίς χῶρες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πού κατακτήθηκαν ἀπό τούς τούρκους, εἰσήχθη καί μιά «δῆθεν φεουδαρχία» (ὅπως λέει ὁ Ἔνγκελς). Στήν Ἰνδία καί στήν Κίνα οἱ λανθάνουσες καί ἀκρωτηριασμένες δυνάμεις τῆς φεουδαρχίας ἀπελευθερώθηκαν ἀπό τίς ἀποικιοκρατικές εἰσβολές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλισμοῦ, εἰσβολές αἱματηρές καί εἰρηνικές, ἐμπορικές καί ἰδεολογικές...

Γιά νά κλείσουμε τό θέμα τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ὑπογραμμίζουμε ὅτι καί οἱ δύο συζητήσεις, καί αὐτή τοῦ 1920 καί ἐκείνη τοῦ 1960, ἦταν προσανατολισμένες πρός τή διατύπωση τῆς στρατηγικῆς καί τῆς τακτικῆς τῆς ἐξέλιξης πρός τό σοσιαλισμό τῶν ἀποικιακῶν καί μισοαποικιακῶν χωρῶν δίχως νά περάσουν ἀπό τό καπιταλιστικό στάδιο. Μέ ἄλλα λόγια, ἀπόβλεπανε ὄχι τόσο στό νά φωτίσουν τήν ἱστορική θέση τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς καί τούς δρόμους ἐξόδου ἀπ᾽ αὐτόν, πού ἡ ἱστορία εἶχε ὑποδείξει, ὅσο στό νά ὑπογραμμίσουν τίς ἐπιβιώσεις του στίς μέρες μας, τήν κατάστασή του καί τίς τάσεις του. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ἀπ᾽ αὐτή τήν ἄποψη οἱ συζητήσεις στάθηκαν χρήσιμες κι ὅτι παρόλα αὐτά παρακάμψανε τό πρόβλημα μέσα στό ὁποῖο κρύβεται ἡ ἱστορική καί θεωρητική ἑρμηνεία αὐτοῦ τοῦ τόσο διδακτικοῦ φαινομένου τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας! Διδακτικοῦ ὄχι μόνο γιατί βοηθάει νά κατανοήσουμε τά ὑπολείμματα τῆς ἀρχαιότητας, πού βρίσκει κανείς σκόρπια σ᾽ ὅλη τή γήινη σφαίρα στόν 20ό αἰώνα, καθώς καί τά προβλήματα πού προκαλοῦν, ἀλλά καί γιατί βοηθάει νά καταλάβουμε τά προβλήματα τοῦ 20οῦ αἰώνα, αὐτά καθαυτά, καί πρίν ἀπ᾽ ὅλα τό πιό ἐπίκαιρο καί πιεστικό ἀπ᾽ αὐ-

τά, τό πρόβλημα τῆς σημερινῆς κοινωνίας τοῦ λεγόμενου «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ». Οἱ συζητήσεις παρακάμψανε τό πρόβλημα, μιά καί ἀπό τήν ἀρχή καί σ' ὅλη τή διάρκειά τους — μέσα στήν πολιτική, ἰδεολογική καί διοικητική κατάσταση πού δημιουργήθηκε ἀπό τό σταλινισμό καί τό νεοσταλινισμό — δέν μποροῦσαν νά μήν τό παρακάμψουν. Στήν ἀρχή δέν ἦταν μονάχα ἡ *ἄμεση* αἰτία πού ἀναφέραμε πιό πάνω, δηλαδή οἱ φανερές καί ἔνοχες συνάφειες τῆς κοινωνικῆς δομῆς καί τῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» μέ τίς κοινωνίες τίς θεμελιωμένες πάνω στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς. Βέβαια, πολλές συνάφειες δέν εἶναι συμπτωματικές κι ἀπαιτοῦν μιά ἐξήγηση, ἀλλά μιά ἐξήγηση ἀληθινή, τό ὑπογραμμίσαμε, καί ὄχι ἐκεῖνες τίς ἐπιφανειακές συγκρίσεις μέ τά χτυπητά χρώματα, πού δέν εἶναι, ὅμως, ἀναλυτικές οὔτε ἀποδεικτικές, καί πέρα ἀπό τίς ὁποῖες δέν μπόρεσαν νά προχωρήσουν, γιά παράδειγμα, ὁ Βιτφόγκελ καί ὁ Σαφάρεβιτς. Ὅσο χαρακτηριστικές κι ἄν εἶναι ὅμως αὐτές οἱ συνάφειες, δέν εἶναι αὐτές πού μᾶς ἐξωθοῦν νά ἐπιβάλλουμε στόν ἀναγνώστη τό θέμα μας. *Τό κύριο σημεῖο εἶναι ἄλλο*· κι εἶναι καταχωνιασμένο στήν ἱστορικο - κοινωνική πορεία τῆς ἀνθρωπότητας καί εἶναι δύσκολο νά ἔχει ποτέ ξεπηδήσει στήν ἐπιφάνεια τῆς συνείδησης τῶν σταλινικῶν. *Τό κύριο σημεῖο* εἶναι τό πῶς ξεκινώντας ἀπό τή θέση τήν ὁποία καταλαμβάνει ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς στήν ἱστορική στροφή πού σήμανε τό πέρασμα τῆς κοινωνίας δίχως τάξεις (προταξικῆς) στή διαιρεμένη σέ τάξεις κοινωνία, θά φωτίσουμε τή θέση πού ὁ σταλινικός «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός» (καί ἡ συνέχισή του, ὁ νεοσταλινικός «ἀναπτυγμένος σοσιαλισμός») καταλαμβάνει στήν ἱστορική στροφή τοῦ περάσματος τῆς ταξικῆς κοινωνίας στήν ἀταξική (μεταταξική) κοινωνία. Ὅπως καί ὁ φωτισμός τῶν παλιῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τήν ἔξοδο ἀπό τό ἀδιέξοδο τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» καί τοῦ «ἀναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ». Αὐτό εἶναι τό σημεῖο πάνω στό ὁποῖο ἐπιθυμοῦμε τώρα νά τραβήξουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη.

3. *Ὑπόθεση ὡς πρός τήν ἱστορική τοποθέτηση τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» (καί τοῦ νεοσταλινικοῦ «ἀναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ»)**

Ποιό δίδαγμα μποροῦμε νά βγάλουμε ἀπό τήν περιπλάνηση στό λαβύρινθο τῆς ἱστορίας τοῦ ἀσιατικοῦ τρόπου παραγωγῆς;

Κατά πρῶτο λόγο, ὅτι σέ ὁρισμένες χῶρες μερικές ἐμπειρικές περιστάσεις, στήν εἰδική αὐτή περίπτωση ἀποφασιστικές, μποροῦν νά κάνουν νά παρεκκλίνει ἡ ροή τῆς ἱστορίας ἀπό θεμελιακές γραμμές προοδευτικῆς ἀνάπτυξης, θεωρητικά ἐπιβεβλημένες, ὅπως εἶναι ἡ κανονική διαδοχή καί ἀλληλουχία τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν.

Κατά δεύτερο λόγο, ὅτι σάν συνέπεια αὐτῆς τῆς παρέκκλισης μπορεῖ νά ἀνακύψει ἕνας ἀνώμαλος τρόπος παραγωγῆς πού δέ συμπίπτει μέ κανέναν ἀπό τούς διαδοχικούς κοινωνικούς σχηματισμούς οὔτε ἀντιπροσωπεύει τό πέρασμα σ' ἕναν ἀπ' αὐτούς. Αὐτός ὁ τρόπος παραγωγῆς δέν ἐπιτρέπει μιά ἐλεύθερη καί ὀρθολογική κοινωνική πρόοδο καί ὁδηγεῖ τήν κοινωνία στό ἀδιέξοδο τῆς ἀποτελμάτωσης. Μέσα ὅμως στήν ἀποτελμάτωσή του, μακριά ἀπό τή λεωφόρο τῆς ἱστορίας, ἀποδεικνύεται σταθερός καί μακρόχρονος, ἀνθεκτικός, ἀκόμα κι ὅταν ἀντιμετωπίζει σοβαρές καί καταστρεπτικές ἀναταραχές καί ἐσωτερικές πολιτικές ἀναστατώσεις.

Κατά τρίτο λόγο, ὅτι μή διαθέτοντας στούς κόλπους του δυνάμεις γιά τήν ἴδια τήν ἀνανέωσή του — μέ προοδευτική ἔννοια — καί τήν αὐτοεξόντωσή του, ἔτσι ὥστε νά βγάλει τήν κοινωνία ἀπό τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο βρίσκεται καί νά τήν ἐπαναφέρει στήν πλατιά λεωφόρο, καί μή μπορώντας οὔτε νά δημιουργήσει ἀπό μόνος του τέτοιου εἴδους δυνάμεις, ὁ τρόπος αὐτός παραγωγῆς ὁδηγεῖ, σέ

---

* Κάθε φορά πού ἀπό δῶ καί στό ἑξῆς θά γίνεται λόγος γιά σταλινικό «ὁλοκληρωμένο σοσιαλισμό» θά ἐννοεῖται αὐτόματα καί ὁ νεοσταλινικός «ἀναπτυγμένος σοσιαλισμός» (ἀπαλλαγμένος ἀπό ὁρισμένα ἰδιαίτερα ἀποτροπιαστικά χαρακτηριστικά του). Αὐτό ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τούς ἴδιους τούς θιασῶτες τοῦ «ἀναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ», οἱ ὁποῖοι δέ δέχονται καμιά κριτική στό σταλινικό «ὁλοκληρωμένο σοσιαλισμό», καί οἱ ὁποῖοι ἀκόμα καί σήμερα κατασυκοφαντοῦν ἤ ἐπιβάλλουν σιωπή στούς κομμουνιστές πού εἶχαν τότε ἀντιταχθεῖ σ' αὐτόν, καί διακηρύσσουν ὅτι οἱ ἴδιοι ἀποτελοῦν τή συνέχιση ἐκείνου. Γι' αὐτό κι ὁ συγγραφέας θεωρεῖ πώς δικαιοῦται νά παραλείπει, χάρη συντομίας, τίς λέξεις «καί ὁ ἀναπτυγμένος σοσιαλισμός», καί νά περιορίζεται σχεδόν πάντοτε στόν ἀρχικό ὅρο «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός».

τελευταία ἀνάλυση, τήν κοινωνία στήν καταστροφή, ἐκτός κι ἄν ἡ ἀφύσικη τάξη της καταστραφεῖ ἀπό ἐξωτερικές δυνάμεις πού θά ἀνοίξουν τό δρόμο πρός τήν κανονική ἱστορική πρόοδο.

Κατά τέταρτο λόγο, ὅτι μιά τέτοια κατάσταση δημιουργήθηκε ἱστορικά, ὅταν στήν ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τόν προταξικό οἰκονομικο - κοινωνικό σχηματισμό στήν κοινωνία τή διαιρεμένη σέ τάξεις, σέ ἀπέραντα ἐδάφη καί μακρότατες χρονικές περιόδους ἐπιβλήθηκε καί ἑδραιώθηκε ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς.

Τέλος, κατά πέμπτο λόγο, ὅτι αὐτό πραγματοποιήθηκε σ' ἐκεῖνες τίς ζῶνες τῆς γήινης σφαίρας πού ἀπό μιά συμπαιγνία ἱστορικῶν περιστάσεων στάθηκαν οἱ π ρ ῶ τ ε ς, ἀ π ό χ ρ ο ν ο λ ο γ ι κ ῆ ς π λ ε υ ρ ᾶ ς, πού χρειάστηκε νά καταπιαστοῦν μέ τό ξεπέρασμα τῶν ὁρίων τοῦ συστήματος τῶν φυλῶν γιά νά περάσουν στήν κοινωνία τή διαιρεμένη σέ τάξεις. Ὑπό κάποια ἔννοια, ἡ ἱστορία δέν εἶχε τήν πείρα ἑνός τέτοιου περάσματος καί στήν ἀρχή δημιούργησε ἕνα μικτό καί παραμορφωμένο σχηματισμό, ὅπου διατηρήθηκε ἡ φυλετική ἀγροτική κοινότητα καί ἐμφανίστηκαν στοιχεῖα σχέσεων δουλοκτημοσύνης καί δουλοπαροικίας — ὄχι μάλιστα ὅπως ἔπρεπε νά εἶναι ἀλλά παραμορφωμένα. Ὅταν, στή συνέχεια (ἐξαιτίας τοῦ ἐξαιρετικά ἀργοῦ ρυθμοῦ, πού χαρακτήριζε τότε τήν ἱστορική διαδικασία, τά χρονικά διαστήματα κάλυπταν χιλιάδες χρόνια), οἱ εὐρωπαϊκές χῶρες ἄρχισαν νά ὑλοποιοῦν τήν ταξική κοινωνία, πέρασαν μέσα ἀπό τίς φυσικές καί προοδευτικές φάσεις τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν, τῆς δουλοκτημοσύνης, τῆς φεουδαρχίας καί τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ἄς διατυπώσουμε τώρα μιά ὑ π ό θ ε σ η πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ κοινωνιολογική. Ὅπως καί ἡ μεγάλη στροφή τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας πού προκλήθηκε ἀπό τό πέρασμα τῆς προταξικῆς κοινωνίας στήν κοινωνία τή διαιρεμένη σέ τάξεις, ἔτσι καί τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στή χωρίς τάξεις κοινωνία πραγματοποιήθηκε, στίς χῶρες ὅπου ἄρχισε, μέ τήν παραβίαση τῆς φυσικῆς ροῆς πού ἔπρεπε νά ὁδηγήσει σέ πλήρη ὡρίμανση τό νέο οἰκονομικο - κοινωνικό σχηματισμό, πού προετοιμάστηκε ἀπό τήν ἱστορική πορεία τῆς ἀνθρωπότητας. Μιά τέτοια παραβίαση ὁδήγησε στή ριζική παραμόρφωση αὐτοῦ τοῦ νέου σχηματισμοῦ καί στή συγκρότηση, ἀ ν τ' α ὐ τ ο ῦ, ἑνός κοινωνικοῦ συστήματος σταθεροῦ μέν, πού χαρακτηρίζεται, ὅμως, ἀπό μιά ἀνάπτυξη καί μιά ἐξέλιξη δίχως διεξόδους, καί ὡς ἐκ τούτου ἀποτελματωμένη, πού σπρώχνει τήν κοινωνία σ' ἕνα ἀδιέξοδο καί γι' αὐτό πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ ὥστε νά

ἀνοίξει ὁ δρόμος πρός τή φυσική ἀλληλοδιαδοχή τῶν οἰκονομικο-κοινωνικῶν σχηματισμῶν, σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς προόδου. Καί στή θέση, πού στήν ἐποχή τῆς πρώτης στροφῆς ἀνῆκε στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, ἀντιστοιχεῖ, στή σημερινή ἐποχή, τήν ἐποχή τῆς δεύτερης μεγάλης στροφῆς τῆς ἱστορίας, ἡ θέση τῆς κοινωνίας τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», πού ἐπικράτησε στό ἕνα ἕκτο τῆς γήινης σφαίρας καί, μέ κάποιες ἀσήμαντες διαφορές, ἐπεκτάθηκε σέ μερικές ἄλλες χῶρες.

Ἡ ὑπόθεση αὐτή συνίσταται, γιά τήν ἀκρίβεια, σέ δυό σημεῖα.

Κατά πρῶτο λόγο, δείχνει ὅτι μέ τό οἰκονομικό της σύστημα (καί γι' αὐτό καί νομικό καί πολιτικό), ἡ κοινωνία τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» δέν εἶναι οὔτε καπιταλιστική οὔτε σοσιαλιστική οὔτε κοινωνία μετάβασης ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό ἤ ἀπό τό σοσιαλισμό στόν καπιταλισμό.

Δέν πρόκειται γιά ἕνα κεφαλαιοκρατικό οἰκονομικό σύστημα, οὔτε μέ τή μορφή τῆς παραλλαγῆς τοῦ καπιταλισμοῦ τοῦ ἐλεύθερου ἀνταγωνισμοῦ, οὔτε μ' ἐκείνη τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ (περιλαμβανομένου καί τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ καί τοῦ κρατικοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ). Δέν ἔχουμε ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, δέν ἔχουμε διαίρεση τῆς κοινωνίας στίς δυό κυριότερες ἀνταγωνιστικές τάξεις, τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, πού ζοῦν μέ τήν ὑπεραξία, καί τῶν προλετάριων, πού ζοῦν μέ τό μεροκάματο. Ἐδῶ ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν ἔχει τή δυνατότητα νά μετατραπεῖ σέ ἰδιοκτησία μέσων παραγωγῆς καί, κατά συνέπεια, σέ κεφάλαιο. Οἱ μισθωτοί ἐργαζόμενοι δέν πληρώνονται μέ βάση τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα καί τήν ποιότητα τῆς ἐργασίας τους. Τό κέρδος δέν εἶναι κίνητρο καί κινητήριος δύναμη τῆς παραγωγῆς καί ἡ πορεία, ὁ συντονισμός καί ἡ ἀνάπτυξή της δέν καθορίζονται οὔτε ἄμεσα οὔτε ἔμμεσα ἀπό τίς σχέσεις τῆς ἀγορᾶς καί ἀπό τό νόμο τῆς ἀξίας πού δρᾶ ἀντικειμενικά. Μ' αὐτό τόν τρόπο, ἡ κοινωνία αὐτή δέν ὑφίσταται τούς παραλογισμούς, τή σπατάλη καί τή βαναυσότητα τοῦ οἰκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ καί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ταυτόχρονα, ὅμως, στερεῖται τήν ἐπάρκεια, τόν ὀρθολογισμό, τήν ἐλαστικότητα, τό προοδευτικό ἀνακαινιστικό πνεῦμα, πού (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ Μάρξ) ἀδιάκοπα προκαλεῖ ἐπανάσταση στήν τεχνική καί τήν ὀργάνωση — πράγματα πού στόν καπιταλισμό εἰσάγονται στήν παραγωγική διαδικασία ἀπό τό κυνήγι τοῦ κέρδους στά πλαίσια ἑνός ἀδυσώπητου ἀνταγωνισμοῦ.

Δέν μπορεῖ ἐπίσης νά θεωρηθεί σοσιαλιστικό τό κοινωνικό σύστημα πού ἐπικράτησε στή Σοβιετική Ἕνωση. Δέν εἶναι οὔτε ὁ σοσιαλισμός σάν πρώτη φάση τοῦ κομμουνιστικοῦ σχηματισμοῦ οὔτε τό κοινωνικό σύστημα, πού προχωρεῖ πρός ἕναν τέτοιο αὐθεντικό σοσιαλισμό. Σήμερα, πού ὁ κόσμος κατακλύζεται ἀπό ψευτοορισμούς καί ψευτοερμηνεῖες τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῶν δρόμων γιά τήν ἐπίτευξή του, εἴτε ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού τοποθετοῦνται στό σοσιαλιστικό στρατόπεδο εἴτε ἀνάμεσα σ' ἐκείνους πού ἀποκρούουν κι ἐχθρεύονται τό σοσιαλισμό, ἴσως νά εἶναι φρονιμότερο ὁ ἀναγνώστης νά ἐξετάσει τό πρόβλημα ἐμβαθύνοντας περισσότερο στίς λεπτομέρειές του.

Τό σημερινό οἰκονομικό σύστημα τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης, συνεπῶς, δέν εἶναι σοσιαλιστικό. Στή χώρα αὐτή οἱ κοινωνικές σχέσεις δέν εἶναι οἱ σχέσεις μιᾶς κοινωνίας δίχως τάξεις. Ἐπίσημα ἀναγνωρίζεται ἡ ὕπαρξη τριῶν τάξεων: τῆς ἐργατικῆς τάξης, τῶν ἀγροτῶν καί τῆς διανόησης (μολονότι γι' αὐτήν τήν τελευταία δέν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «τάξη»). Οἱ ἐργαζόμενοι δέν ἀμείβονται σύμφωνα μέ τή σοσιαλιστική ἀρχή τῆς ἀμοιβῆς ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα ἀναγκαίας ἐργασίας, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ἀντισοσιαλιστική ἀρχή τῆς ἀμοιβῆς ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα καί τή λεγόμενη «ποιότητα τῆς ἐργασίας», καί γι' αὐτό δέν ὑπάρχει — οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρξει — οἰκονομική καί κοινωνική ἰσότητα. Ἀντίθετα, ἡ οἰκονομική ἀνισότητα ἀποτελεῖ ἐδῶ τή βάση καί τοῦ κανόνα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, ἐπιβάλλει τά ἰδανικά, τά συμφέροντα καί τίς φιλοδοξίες, τά κριτήρια συμπεριφορᾶς, τά μέτρα τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. Κι αὐτή ἡ κλίμακα τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητας συγκροτεῖται, ὀργανώνεται καί νομιμοποιεῖται μέσα ἀπό τήν προώθηση καί τή διάδοση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἡ ὁποία δέ γνωρίζει ὅρια καί εἶναι κληρονομική. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν κοινωνικό χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς καί τή μορφή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ὅπου διαρθρώνεται ἡ ἰδιοποίηση καί ἡ συσσώρευση ἀντικειμένων καί ἀγαθῶν κατανάλωσης, εἶναι μιά ἀπό τίς κεντρικές ἀντιθέσεις αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς, πού σ' αὐτή τήν κοινωνία ἔχουν τή μορφή κρατικῆς ἰδιοκτησίας, εἶναι ὀργανωμένη καί ἡ διαχείρισή της γίνεται μέ τρόπο ὥστε ἀνάμεσα σ' αὐτήν καί στό λαό, ὁ ὁποῖος μέ βάση τό σύνταγμα εἶναι ὁ ἰδιοκτήτης της, νά ὑπάρχει ἕνα πολυπληθές κοινωνικό στρῶμα, ἕνα εἶδος τάξης, ἀπό κρατικούς καί μισοκρατικούς ὑπαλλήλους. Ἐπίσημα, αὐτό τό στρῶμα δέ θεωρεῖται τάξη οὔτε ἀκόμη ἕνα εἶδος τά-

ξης, καί παρόλα αὐτά, ἔχοντας τό μονοπώλιο τῆς διαχείρισης τῶν μέσων παραγωγῆς, ἰδιοποιεῖται, μέσα ἀπό τό σύστημα ἀμοιβῆς μέ βάση τήν ποσότητα καί τήν «ποιότητα» τῆς ἐργασίας, ἕνα μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ καί τοποθετεῖται ἔτσι, ἀπό οἰκονομική ἄποψη, πάνω ἀπ' αὐτό τό τμῆμα. Πραγματικά δέν ἐφαρμόζεται ἡ ἀπαράβατη ἀρχή τοῦ σοσιαλισμοῦ σύμφωνα μέ τήν ὁποία κανένας κρατικός λειτουργός — ἀκόμη κι ἐκεῖνοι πού κατέχουν τά ὑψηλότερα ἀξιώματα — δέν μπορεῖ νά ἔχει εἰσόδημα πού νά ξεπερνᾶ τό εἰσόδημα τοῦ εἰδικευμένου ἐργάτη. Σ' αὐτή τήν κοινωνία ἡ ἐργατική δύναμη εἶναι ἕνα ἐμπόρευμα (ἔστω κι ἄν δέν ἀμείβεται ἀνάλογα μέ τήν ἀξία της), κι αὐτό προκαθορίζει τρόπους οἰκονομικῆς ἔνταξής της στήν παραγωγική διαδικασία καί τρόπους διεύθυνσης τῆς παραγωγῆς, ὅπου τά σοσιαλιστικά κίνητρα τῆς ἐργασίας, ὁ συλλογικός, σοσιαλιστικός χαρακτήρας τῆς ἐργασίας, ἡ ἐργατική αὐτοδιαχείριση τῆς κοινῆς ἐργασίας, δέ βρίσκουν τή θέση τους στήν ἐπιχείρηση καί δέν ἐκδηλώνουν ὅλη τους τή δυναμικότητα στό παραγωγικό πεδίο. Ὅσο γιά τήν ἐθνική οἰκονομία στό σύνολό της, ἡ κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς πραγματοποιεῖται κατά τέτοιο τρόπο ὥστε δέν ὑπάρχουν οἱ μηχανισμοί οἰκονομικῆς σχεδιοποίησης καί διαχείρισης, πού, στό σοσιαλισμό, ὑποκαθιστοῦν τό νόμο τῆς ἀξίας καί τούς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς, καί οἱ ὁποῖοι στηρίζονται στήν οἰκονομική ἰσότητα, τόσο ὁριζόντια ὅσο καί κάθετα, στόν πλήρη ἔλεγχο τόσο ἀπό τά πάνω ὅσο κι ἀπό τά κάτω καί στή συμμετοχή τῶν λαϊκῶν μαζῶν στή λήψη ἀποφάσεων. Οἱ λαϊκές μάζες εἶναι ἀποξενωμένες ἀπό τή σχεδιοποίηση τῆς κοινωνικοποιημένης παραγωγῆς καί ἀπό τή διαχείρισή της καί πρίν ἀπ' ὅλα ἀπό τή λήψη τῶν ἀποφάσεων. Ὅλα αὐτά γίνονται μέ μεγάλη μυστικότητα κι εἶναι συγκεντρωμένα στή γιγαντιαία γραφειοκρατική πυραμίδα τῆς κρατικῆς μηχανῆς (ὁ κομματικός μηχανισμός εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἱεραρχικῆς δομῆς αὐτῆς τῆς πυραμίδας), πού μέ διοικητικές μεθόδους, μέ τή μυστικότητα καί τίς ψευδεῖς πληροφορίες, ἀσκεῖ ἀπέναντι στούς ἐργαζόμενους τόν οἰκονομικό καί ἐξωοικονομικό καταναγκασμό. Ἡ κοινωνία δέ διαθέτει ἐσωτερικούς μηχανισμούς πού νά μποροῦν νά ἐλέγχουν κατά τρόπο φυσιολογικό καί ἐλεύθερο, νά διορθώνουν — κι ἄν εἶναι ἀνάγκη — νά ἀντικαθιστοῦν τήν πυραμίδα τῆς ἐξουσίας πού ἀντιπαραβάλλεται σ' αὐτήν.

Ἐντούτοις ἐδῶ δέν πρόκειται οὔτε κάν γιά μιά μεταβατική κοινωνία ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό. Γιά νά μπορεῖ νά θεω-

ρηθεῖ τέτοια, μιά κοινωνία, δηλαδή, πού ἐξελίσσεται καί μεταμορφώνεται γιά νά καταλήξει στό σοσιαλισμό, στήν πρώτη φάση τοῦ κομμουνισμοῦ, ἡ ἀνάπτυξή της ὅπως καί ὁ μετασχηματισμός της καθώς καί τά ἀποτελέσματά της πρέπει νά πληροῦν ὁπωσδήποτε τίς παρακάτω ἀπαιτήσεις:

α) Ἡ κοινωνική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς καί ἡ κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς πρέπει νά πραγματοποιοῦνται σύμφωνα μ' ἕνα σύστημα πού νά ὀργανώνει, νά προγραμματίζει καί νά διευθύνει μέ τρόπο ὥστε ἡ διαχείριση τῶν μέσων παραγωγῆς (καί ὁ ἔλεγχός της) νά προκαθορίζεται ἀπό τό συνδυασμό τῆς συγκεντρωτικῆς κοινωνικῆς διαχείρισης καί τῆς αὐτοδιαχείρισης τῶν κοινοτήτων τῶν παραγωγῶν. Οἱ σχέσεις παραγωγῆς πρέπει νά οἰκοδομοῦνται στή βάση τῆς βαθμιαίας ἐξάλειψης τῶν τάξεων καί τῶν ταξικῶν διαφορῶν πού κληρονομήθηκαν ἀπό τόν καπιταλισμό κι ἐμποδίζοντας τή συγκρότηση νέων τάξεων (ἤ μιᾶς παραλλαγῆς τῶν παλιῶν). Πρῶτα ἀπ' ὅλα δέν πρέπει νά ἐπιτρέπεται σ' ἐκείνους πού κρατοῦν τό τιμόνι τῆς διαχείρισης τῶν κοινωνικῶν μέσων παραγωγῆς, νά συγκροτοῦν ἕνα κοινωνικό στρῶμα παρόμοιο μέ τίς τάξεις, πού θά ἐπωφελεῖται προνομιακά ἀπό τήν παραγωγή. Δέν πρέπει νά ἐπιτρέπεται νά μετατρέπεται κατά κάποιο τρόπο (καί βαθμό), ἡ διεύθυνση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς σέ ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας τῶν ἄμεσων παραγωγῶν.

β) Πρέπει νά υἱοθετεῖται, σέ ὁλοένα εὐρύτερη κλίμακα, ἡ σοσιαλιστική ἀρχή τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας μέ βάση τήν ποσότητά της, μέ βάση, δηλαδή, μονάχα τήν ποσότητα καί τήν ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας πού προσφέρθηκε ἄσχετα ἀπό τό βαθμό εἰδίκευσης. Πάνω σ' αὐτήν τή βάση, χρειάζεται: 1) νά ἐπιδιώξουμε τήν οἰκονομική ἰσότητα ἀνάμεσα στά μέλη τῆς κοινωνίας, ἰσότητα πού θεωρητικά εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ στό πρῶτο στάδιο τοῦ κομμουνισμοῦ· 2) νά αὐξάνουμε διαρκῶς τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας μέ μεθόδους μή καπιταλιστικές, ἐπιδιώκοντας δηλαδή νά ἀναπτύξουμε καί νά θεμελιώσουμε μιά συνείδηση καί μιά στάση σοσιαλιστική ἀπέναντι στήν ἐργασία, μιά σοσιαλιστική κουλτούρα τῆς ἐργασίας καί, 3) νά ἐπιδιώξουμε τήν ἐξομοίωση τῆς χειρωνακτικῆς δουλειᾶς μέ τή διανοητική, ἀνάμεσα δηλαδή σ' ἐκεῖνον πού κάνει μιά ὑλική ἐργασία καί σ' ἐκεῖνον

πού κάνει μιά πνευματική έργασία.

γ) Εἶναι ἀνάγκη ὄχι μόνο ν' ἀποκλεισθεῖ ἡ δυνατότητα νά πλουτίζει κανείς μέ τήν ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς καί καταναγκαστικῆς ἐργασίας, ἀλλά καί (μέ σκοπό νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ οἰκονομική ἰσότητα στό μέτρο πού πραγματοποιεῖται ἀπό τό σοσιαλιστικό σύστημα ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας μέ βάση τήν ποσότητα) νά ἀπαγορευτεῖ κάθε ἄλλη πηγή ἀπόκτησης μιᾶς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας (ἤ τῆς κατοχῆς μιᾶς ἰδιοκτησίας μέ ἰδιωτικό χαρακτήρα) ἐκτός ἀπό τήν ἐργασία, ὅπως λόγου χάρη ἡ παροχή τοῦ προνομίου τοῦ νά διαθέτει κανείς (ἤ νά κατέχει) ἀκίνητα, ὑλικά ἀγαθά ἤ χρηματικά μέσα, νά ἔχει εἰδικές ἀπολαβές ἤ εἰδικές προμήθειες, ποσά γιά τά λεγόμενα «ἔξοδα παράστασης» καί πρέπει νά καταργηθεῖ βαθμιαῖα τό δικαίωμα νά ἀφήνει κανείς γιά κληρονομιά ὁποιαδήποτε περιουσία (ἀκόμα κι ἐκείνη πού ἀπέκτησε δουλεύοντας). Πρέπει νά ἐνεργήσουμε ἔτσι ὥστε οἱ ἀνισότητες πού ὀφείλονται στή θέση πού κατέχουν τά μέλη τῆς κοινωνίας, στήν κοινωνική τους θέση, νά μή συνεπάγονται τήν οἰκονομική ἀνισότητα, νά μή συγκεκριμενοποιοῦνται καί νά μήν ἐκφράζονται στήν οἰκονομική ἀνισότητα.

δ) Ἡ οἰκονομική πορεία, καί γενικά ὅλη ἡ ζωή τῆς κοινωνίας καί κάθε ζωή στήν κοινωνία, πρέπει βαθμιαῖα νά ἀπολυτρωθεῖ ἀπό τίς ἀρχές, τούς νόμους καί τούς κανόνες τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Οἱ λειτουργίες καί ὁ ρόλος τοῦ χρήματος πρέπει νά περιορίζονται ὅλο καί περισσότερο καί ἡ σφαίρα τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας τόσο στίς οἰκονομικές σχέσεις τῆς κοινωνίας στό σύνολό της, ὅσο καί στίς σχέσεις ἀνάμεσα στήν κοινωνία καί τούς πολίτες, καθώς καί στίς σχέσεις ἀνάμεσα στούς πολίτες, πρέπει νά μειωθεῖ.

ε) Ἐπιβάλλεται νά φροντίσουμε γιά τήν ἐξάλειψη τοῦ κράτους καί, κατά συνέπεια, γιά τήν κατάργηση τῶν πολιτικῶν κομμάτων στήν κοινωνία (ἤ τοῦ μοναδικοῦ κόμματος ὅταν ἔχουμε μονοκομματικό κράτος). Ἀφοῦ καταργηθεῖ ἡ προσοσιαλιστική γραφειοκρατική κρατική μηχανή, πρέπει νά ἐμποδίσουμε τή διαμόρφωση μιᾶς νέας ἱεραρχίας, ἑνός καθοδηγητικοῦ κοινωνικοῦ στρώματος, δηλαδή, διαφοροποιημένου, πού τό συγκροτοῦν μόνιμοι ὑπάλληλοι (ἐπαγγελματίες), ξεκομμένου καί ξεριζωμένου ἀπό τό λαό, πού τοποθε-

τεῖται πάνω ἀπ᾽ αὐτόν καί συγκεντρώνει στά χέρια του, μονοπωλιακά, τό μηχανισμό καί τούς ὀργανισμούς ἄσκησης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πάνω σ᾽ αὐτόν. Ἡ διαχείριση τοῦ κράτους, ὁ ἔλεγχός της καί ἡ δικαστική ἐξουσία — σέ κάθε βαθμίδα — πρέπει βαθμιαῖα νά μεταφερθοῦν στίς λαϊκές μάζες μέ τήν ὅλο καί πιό ἐνεργό συμμετοχή τους στήν ἐπεξεργασία καί τή λήψη πολιτικῶν, οἰκονομικῶν, διοικητικῶν καί κάθε λογῆς ἀποφάσεων (καί ὄχι ἁπλῶς στήν ἐκτέλεσή τους σύμφωνα μέ τίς ἐντολές πού ἔρχονται ἀπό τά πάνω). Πρωταρχικός ὅρος καί βασικός μοχλός γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ εἶναι ἡ πλήρης δημοσιότητα καί ἡ ἐλευθερία κριτικῆς ἀπέναντι στίς ἀρχές σέ ὅλες τίς βαθμίδες καί τό δικαίωμα νά ζητεῖται δημόσια ἡ καθαίρεση καί ἡ ἀνάκλησή τους.

στ) Πρέπει νά ἐμποδίζουμε τούς ὀργανισμούς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας νά παραβιάζουν τά συνταγματικά δικαιώματα καί τά δικαιώματα τοῦ κάθε πολίτη, καθώς καί τά δικαιώματα τοῦ νά ἐκλέγει τόν τόπο διαμονῆς του, νά ταξιδεύει στό ἐξωτερικό καί νά ἐπιστρέφει στήν πατρίδα του. Πρέπει νά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν κρατική ἐξουσία τό λειτούργημα τοῦ θεματοφύλακα τῆς σοσιαλιστικῆς ἠθικῆς καί, γενικά, ἀπό τούς ὀργανισμούς τοῦ κράτους τό δικαίωμα νά κρίνουν καί νά ἀποφασίζουν γιά τά προβλήματα τῆς ἠθικῆς τάξης.

ζ) Εἶναι ἀναγκαῖο νά ἐμποδίσουμε τή μετατροπή τῶν ἰδεῶν τοῦ κομμουνισμοῦ (μέ τή βοήθεια μιᾶς στρατιᾶς εἰδικευμένων «ἰδεολογικῶν στελεχῶν» στήν ὑπηρεσία τοῦ κράτους) σέ μιά ἰδεολογία πού ἐπιβάλλεται μέ τόν ἐξαναγκασμό, μοναδική καί ὑποχρεωτική γιά τούς πολίτες, καί νά ἀποφύγουμε ἐπίσης τό ἐνδεχόμενο νά καταντήσει ἡ πάλη γιά τά ἰδανικά τοῦ κομμουνισμοῦ ἕνα σύστημα «ἰδεολογικοῦ» κρατικοῦ κατατρεγμοῦ (τόσο σέ διοικητικό ὅσο καί σέ δικαστικό ἐπίπεδο) τῶν «διαφωνούντων».

η) Ἐπιβάλλεται νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἐλευθερία στόν ἐπιστημονικό καί τόν καλλιτεχνικό τομέα (καθώς καί ἡ δυνατότητα νά δημοσιεύονται τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν χωρίς νά ὑποβάλλονται σέ λογοκρισία), ἡ ἐλευθερία τῆς πνευματικῆς δράσης, τῆς προσπέλασης στίς πηγές πληροφόρησης (συμπεριλαμβανομένων τῶν ξένων καθώς καί τῶν ἀρχείων), ὅπως καί ἡ ἐλευθερία τῶν ἠθικῶν (καί θρησκευτι-

κῶν) πεποιθήσεων.

θ) Πρέπει νά προαχθεῖ ἡ πλήρης ἰσότητα στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις καί στά δικαιώματα τῶν πολιτῶν ὅλων τῶν ἐθνικοτήτων καί ὅλων τῶν ἐθνικῶν ὁμάδων τῆς χώρας καί νά ἀποφευχθεῖ ἡ δημιουργία διακρίσεων καί προνομίων ἀνάλογα μέ τήν ἐθνικότητα.

ι) Λαβαίνοντας ὑπ᾿ ὄψη τίς φυσικές καί βιολογικές διαφορές ἀνάμεσα στά φύλα, ἐπιβάλλεται νά λυθεῖ τό πρόβλημα τῆς πραγματικῆς ἰσότητας τῶν γυναικῶν, πού ἀποτελοῦν τή μισή ἀνθρωπότητα, μέ τό ἄλλο μισό, τούς ἄνδρες στόν οἰκονομικό τομέα, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τά δικαιώματα τοῦ πολίτη, καί στήν καθημερινή ζωή καθώς καί σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς δυνατότητες συμμετοχῆς στήν κοινωνική καί πνευματική ζωή τῆς χώρας.

ια) Ἡ γενική ὑποχρεωτική στρατιωτική θητεία πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ μέ τή γενική στρατιωτική ἐκπαίδευση. Πρέπει νά ἐμποδίσουμε τούς ὀργανωτές, τούς ἐκπαιδευτές, καί τούς διοικητές τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τῆς χώρας νά ἀποτελοῦν στρατιωτική κάστα.

ιβ) Ἡ πολιτική στίς σχέσεις τῆς χώρας μέ τά ἄλλα κράτη δέν πρέπει νά στηρίζεται στά προσοσιαλιστικά συμφέροντα καί προκαταλήψεις ἤ στίς παραδόσεις τοῦ κράτους μέ τήν ἐθνικιστική τους ἔννοια. Δέν πρέπει νά ἐμφορεῖται ἀπό χονδροειδεῖς ἐθνικές φιλοδοξίες καί διεκδικήσεις, οὔτε νά ξεκινᾶ ἀπό μιά θεώρηση αὐτοαπομόνωσης ἤ ἀπό μιά ἀντίληψη μεγάλης δύναμης. Ἐπιβάλλεται μιά συνεπής ἐπεξεργασία καί ἐφαρμογή μιᾶς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού θά εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό κάθε κατάλοιπο στενοῦ ἐθνικισμοῦ, πού θά ἀποτελεῖ συνειδητή ἔκφραση τῆς παγκόσμιας κίνησης τῆς ἀνθρωπότητας πρός τό σοσιαλισμό. Μιά τέτοια πολιτική πρέπει νά ἀκολουθεῖται τόσο στίς σχέσεις μέ τίς κεφαλαιοκρατικές χῶρες ὅσο καί μέ τίς χῶρες πού φιλοδοξοῦν νά μποῦν στό δρόμο τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Αὐτά εἶναι τά κυριότερα συστατικά γνωρίσματα τῆς κοινωνίας πού πορεύεται πρός τό σοσιαλισμό, σάν πρώτη φάση τοῦ κομμουνισμοῦ. Βέβαια, θά ἦταν δυνατό νά τά κατατάξει κανείς καί διαφορετικά, προσθέτοντας καί ἄλλα. Ὁπωσδήποτε, ὅμως, δέ χωράει ἀμφιβολία πώς, χωρίς αὐτά καί ἔξω ἀπ᾿ αὐτά, δέν εἶναι ἐφικτή οὔτε καί μπορεῖ κάν νά γίνει λόγος γιά πορεία πρός τό σοσιαλισμό

καί πραγμάτωσή του. Μιά καί εἶναι διαφορετικές οἱ ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές συνθῆκες πού χάραξε ἡ ἱστορία, καθώς καί οἱ ἐμπειρικές, ἐθνικές, οἰκονομικές καί ψυχολογικές περιστάσεις, θά εἶναι διαφορετικές καί οἱ συγκεκριμένες μορφές καί οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους θά πραγματωθοῦν οἱ ἀπαράβατοι αὐτοί ὅροι τῆς προόδου πρός τό σοσιαλισμό, σάν πρώτη φάση τοῦ κομμουνισμοῦ. Μ' αὐτήν ὅμως τήν πολλαπλότητα — φυσική καί ἀναπόφευκτη — τῶν δρόμων πρός τό σοσιαλισμό, δέν ἔχει καμιά σχέση ὁ σταλινικός «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός». Χαράξαμε ἕνα πλαίσιο τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος καί τῶν γραμμῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας. Ἀρκεῖ νά παραβάλλουμε μ' αὐτό ἔστω καί ἕνα ἀπό τά οἰκονομικά χαρακτηριστικά, πού περιλάβαμε στόν κατάλογό μας, τῆς πορείας πρός τό σοσιαλισμό (ὁ ἀναγνώστης, ἄλλωστε, εὔκολα θά μποροῦσε νά ἐπεκτείνει τή σύγκριση μέ καθοριστικές μορφές τῆς πολιτικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας) γιά νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ὁ σταλινικός «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός», πού πραγματοποιεῖται στή χώρα μας, δέν ἀποτελεῖ τήν πρώτη φάση τοῦ κομμουνιστικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ οὔτε ἀντιπροσωπεύει κάποια πρόοδο πρός αὐτήν. Μιά τέτοια σύγκριση, ὅμως, δείχνει ἀκόμα ὅτι ἡ νεοσταλινική συνέχιση τοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», ὁ λεγόμενος «ἀναπτυγμένος σοσιαλισμός» τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, δέν ἐξαλείφει καμιά ἀπό τίς οὐσιαστικές διαφορές πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στήν κοινωνία μας καί τό γνήσιο σοσιαλισμό. Ἀντίθετα, ὅσο περνάει ὁ χρόνος, τόσο οἱ διαφορές αὐτές ἐνισχύονται καί, καθώς ἀποστεώνονται, μετατρέπονται ὅλο καί περισσότερο σέ χαρακτηριστικά καί σχέσεις όργανικές, ἀναπόσπαστες, τοῦ σοβιετικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, στά πλαίσια καί μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων πραγματοποιεῖται ἡ διευρυμένη ἀναπαραγωγή του. Κι αὐτό σημαίνει πώς ἕνα τέτοιο σύστημα, ἀπό τή φύση του, μέ τούς οἰκονομικούς καί κοινωνικούς του νόμους, δέν μπορεῖ νά ὁδηγήσει στό σοσιαλισμό.

Ἄν λοιπόν ἔτσι ἔχουν τά πράγματα (καί ἔτσι ἔχουν!), εἶναι φυσικό νά γεννηθεῖ ἡ ἀπορία: ἐτοῦτο τό σύστημα δέ θά ὁδηγήσει, λοιπόν, στόν καπιταλισμό; Ὄχι, καί σ' αὐτό τό ἐρώτημα ἡ πραγματικότητα καί οἱ θεωρητικοῦ χαρακτήρα διαπιστώσεις δίνουν ἀρνητική ἀπάντηση. Γιά νά ἀναπτυχθεῖ καί νά ἐξελιχθεῖ στίς διαστάσεις καί στίς ποιοτικές μορφές πού ἐγγυῶνται τήν ὕπαρξή της, ἡ κοινωνία αὐτή δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἐπαναφέρει τίς θεμελιακές οἰκονομικές σχέσεις, χωρίς τίς ὁποῖες καθίσταται διαφορετική ἀπό

τόν καπιταλισμό, τίς καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς καί τήν καπιταλιστική ἀτομική ἰδιοκτησία πάνω στά μέσα παραγωγῆς. Ἀφημένη στόν ἑαυτό της, στήν ἀδράνεια τῶν οἰκονομικῶν της νόμων καί τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινωνικοῦ της συστήματος, ἡ κοινωνία αὐτή δέν εἶναι σέ θέση οὔτε κάν νά ἀναλάβει τίς ἀπαιτούμενες πρωτοβουλίες γιά μιά τέτοια ἐπιστροφή στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς.

Συνεπῶς, τό ἐπαναλαμβάνουμε, ἡ κοινωνία τοῦ σταλινικοῦ δῆθεν «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» δέν εἶναι οὔτε καπιταλιστική οὔτε σοσιαλιστική, οὔτε μιά μεταβατική κοινωνία (ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό ἤ ἀπό τό σοσιαλισμό στόν καπιταλισμό). Ὡστόσο εἶναι μιά ἐντελῶς συγκεκριμένη κοινωνία, διαφορετική τόσο ἀπό τίς ἱστορικά γνωστές κοινωνίες ὅσο καί ἀπό ἐκεῖνες πού ἔχει ἤδη διατυπωθεῖ τό θεωρητικό τους περίγραμμα. Στό διάστημα μισοῦ αἰώνα ὕπαρξής της διαμορφώθηκαν, ἀπόκτησαν χαρακτήρα μονιμότητας καί ὁλοκληρωμένες μορφές ὄχι μόνο τό οἰκονομικό της σύστημα, οἱ ταξικές της σχέσεις, τό πολιτικό καί τό κρατικό της σύστημα, οἱ νομικοί κανόνες της, ἡ στρατιωτική της μηχανή, οἱ ἀρχές καί οἱ μέθοδοι πού ἐφαρμόζει στίς σχέσεις μέ τά ἄλλα κράτη, ὄχι μόνο οἱ νόμοι καί οἱ τάσεις πού ἀντικειμενικά δροῦν στούς κόλπους της ἀλλά καί ἡ ἠθική τοῦ πληθυσμοῦ καί οἱ δύο ἰδεολογίες, ἡ λαϊκή, τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καί ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀπολογητική. Πρόκειται, κατά συνέπεια, γιά μιά κοινωνία σταθεροποιημένη καί σταθερή. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἀπό ἱστορική ἄποψη, πρόκειται καί γιά μιά κοινωνία ἀποτελματωμένη. Ἡ σταθερότητά της εἶναι ἡ σταθερότητα τῆς ἀποτελμάτωσης. Κι αὐτό ἀληθεύει διττά. Κ α τ ά π ρ ῶ τ ο λ ό γ ο, ἀπό ποσοτική ἄποψη, στενά οἰκονομική, ἄς ποῦμε, ἡ ἄνοδος πού ἡ κοινωνία τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» μπορεῖ νά πραγματοποιήσει, εἶναι μέσα στίς δυνατότητες πού διαθέτουν σήμερα οἱ ἄνθρωποι σέ ἄλλα κοινωνικά συστήματα, καί ὄχι μονάχα στό μελλοντικό σοσιαλιστικό σύστημα ἀλλά καί στό σύγχρονο καπιταλισμό. Πιό συγκεκριμένα, ὡς πρός τό ἐπίπεδο καί τούς ρυθμούς, τόν ὀρθολογισμό καί τήν ἐπάρκεια, τίς οἰκονομικές συνθῆκες καί τό βιοτικό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ, ἡ ἄνοδος αὐτή ἀποδεικνύεται ὅλο καί πιό ἀκατάλληλη γιά νά ἀντέξει στή σύγκριση τόσο μέ τίς διαστάσεις καί μέ τίς μορφές, πού θά μποροῦσε νά εἶχε πετύχει ἡ πρώτη φάση τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅσο καί μ' ἐκεῖνες πού ἤδη ὑπάρχουν σήμερα στήν πράξη στόν καπιταλισμό. Καί κ α τ ά δ ε ύ τ ε ρ ο λ ό γ ο, ἀ-

πό πολιτική ἄποψη, ἀπό τήν ἄποψη δηλαδή τῶν μορφῶν τῆς συλλογικῆς ζωῆς (συμπεριλαμβανομένης τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας καί τῶν μορφῶν τῆς διανοητικῆς καί ἠθικῆς ζωῆς), ἡ ἄνοδος δέ συνοδεύεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη. Τό κοινωνικό αὐτό σύστημα δέν ἔχει προοπτικές καί, μολονότι διατηρεῖται, δέν μπορεῖ παρά νά βαδίζει βῆμα σημειωτόν. Δέ θά διανοιχτεῖ ἱστορική προοπτική μέ τό νά ξεκινήσουμε ἀπό τό ἴδιο, ἀπό τήν αὐτοσυντήρησή του, γιατί εἶναι ἀνίκανο νά ἀλλάξει, ἀλλά ἀπό τήν ἐξάλειψή του, ἀπό τήν ἐξάλειψη τῶν ἁλυσίδων (καί τῆς ἀντικειμενικῆς δύναμης!) τῆς ἀποτελμάτωσής του, πού περικλείνει μέσα του.

Αὐτή εἶναι ἡ μ ι ά ὄ ψ η τ ῆ ς ὑ π ό θ ε σ ή ς μ α ς. Ξεκινώντας ἀπό τό ἱστορικό δίδαγμα πού μπορεῖ νά συναχθεῖ ἀπό τό γεγονός ὅτι τή στιγμή τοῦ περάσματος ἀπό τήν προταξική κοινωνία στή διαιρεμένη σέ τάξεις κοινωνία, σχηματίστηκε, γιά νά διατηρηθεῖ χιλιάδες χρόνια, ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς, ἡ ὄψη αὐτή τῆς ὑπόθεσής μας ὑποστηρίζει τή δ υ ν α τ ό τ η τ α νά σημειωθεῖ καί κατά τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία μιά σταθερή καί μακρόχρονη παρέκκλιση ἀπό τήν ἱστορικά φυσιολογική ἀλληλουχία τῶν οἰκονομικο-κοινωνικῶν σχηματισμῶν — παρέκκλιση πού παραμορφώνει στήν οὐσία τήν ἑπόμενη ἱστορική φάση, τό σοσιαλιστικό σύστημα, καί σπρώχνει τήν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας σ' ἕνα ἀδιέξοδο. Ἡ ὑπόθεσή μας ἐντοπίζει αὐτήν τή δυνατότητα στό σταλινικό «ὁλοκληρωμένο σοσιαλισμό». Φυσικά, μιά δυνατότητα πού ἔγινε πραγματικότητα, σημαίνει πώς καθορίστηκε ἀντικειμενικά, πώς ἦταν δηλαδή ἀναγκαία. Ἡ ἀνάγκη αὐτή ὅμως δέν ἐκδηλώνεται πάντοτε πρός μιά καί μόνη κατεύθυνση, ἀ ν α π ό φ ε υ κ τ η κ α ί ἀ μ ε τ ά σ τ ρ ε π τ η. Ἡ ἱστορία ἀγκαλιάζει καί διατηρεῖ μέσα της ὄχι μονάχα ὅ,τι πραγματώθηκε ἀλλά καί ὅ,τι θά μποροῦσε νά εἶχε πραγματοποιηθεῖ. Καί τώρα εἶναι καιρός νά ἀναπτύξουμε τή δ ε ύ τ ε ρ η ὄ ψ η τῆς ὑπόθεσής μας, πού ξεκινᾶ ἀπό τίς διαφορές ἀρχῶν πού συναντᾶ κανείς ἀνάμεσα στήν ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τήν προταξική στήν ταξική κοινωνία καί στήν ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία. Οἱ διαφορές αὐτές εἶναι τρεῖς:

Κ α τ ά π ρ ῶ τ ο λ ό γ ο. Τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία πραγματοποιεῖται σέ μιά ἐποχή ὅπου, σ' ὁλόκληρη τή γῆ, ἡ ἀ ν θ ρ ω π ό τ η τ α ἔχει γίνει (πιό συγκεκριμένα, τήν ἔκανε νά γίνει ὁ καπιταλισμός στήν ἰμπεριαλιστική του φάση) ἕνα ἑ ν ι α ῖ ο σ ύ ν ο λ ο, μέ μιά οἰκονομία, μιά κουλ-

τούρα, σχέσεις καί ἀλληλοεξαρτήσεις καθώς καί κοινωνικά προβλήματα σέ παγκόσμια κλίμακα, μιά ἀνθρωπότητα πού ἀκολουθεῖ μιά γραμμή τῆς παγκόσμιας ἱστορίας ταυτόσημη γιά ὅλα της τά μέρη κι ἔχει κοινή μοίρα, πού πολιτικά ὅμως ὑποδιαιρεῖται ἀκόμα σέ κράτη πού χωρίζονται τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο ἐδαφικά καί χαρακτηρίζονται ἀπό ἐπίπεδα οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καί πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης διαφορετικά. Εἴδαμε ὅτι τό σημεῖο ἐκκίνησης τοῦ περάσματος ἀπό τήν προταξική στήν ταξική κοινωνία, στή μιά ἤ τήν ἄλλη ἀπό τίς πολυάριθμες ἀνθρώπινες κοινωνίες τοῦ πλανήτη μας, μποροῦσε νά εἶναι, ὅπως καί ἦταν, ἕνα πρόωρο καί ἀπομονωμένο φαινόμενο, δημιούργημα τῶν τοπικῶν συνθηκῶν πού, γενικά, δέν ἐπέδρασε στήν ἀνάπτυξη τῶν ἄλλων ἐξωτερικῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν. Στήν περίπτωση τοῦ περάσματος ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία τά πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικά. Ἡ ἀφετηρία αὐτοῦ τοῦ περάσματος γιά τή χώρα πού ἱστορικά καλοῦνταν νά τό πραγματοποιήσει, δέν μποροῦσε νά εἶναι παρά ἕνα φαινόμενο μ έ σ α στό ἑνιαῖο παγκόσμιο σύστημα, πού ἀ μ έ σ ω ς ἄνοιγε τήν προοπτική τοῦ περάσματος ὅλου αὐτοῦ τοῦ συστήματος στήν κοινωνία δίχως τάξεις καί πού στόν αὐτοπροσδιορισμό του ἐπικαλοῦνταν τό παγκόσμιο σύστημα καί σ' αὐτό ἔβρισκε τή δικαίωσή του. Α ὐ τ ό τό σημεῖο ἐκκίνησης στάθηκε ἡ Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση στή Ρωσία. Ἄν ἡ ἐμφάνισή του στή χώρα μας προσδιορίστηκε ἀπό εἰδικές περιστάσεις (ἡ Ρωσία ἦταν ὁ σχετικά ἀδύνατος κρίκος τοῦ παγκόσμιου καπιταλισμοῦ!), ὡστόσο ὁ προσανατολισμός καί ὁ χαρακτήρας τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης πού ἄνοιξε ἐκείνη ἡ ἀφετηρία, καθορίστηκαν ὄχι ἀπό ἰδιόμορφες τοπικές συνθῆκες τῆς χώρας μας, ἀλλά ἀπό τό «νόμο ἐξέλιξης, πού εἶναι κοινός γιά ὅλη τήν παγκόσμια ἱστορία», ἀπό τή «γενική γραμμή τῆς παγκόσμιας ἐξέλιξης». Οἱ τοπικές συνθῆκες, οἱ ρούσικες, προσδιόρισαν μονάχα τίς «λεπτομέρειες» καί «ὁρισμένες διορθώσεις, ἐντελῶς ἀσήμαντες ἀπό τήν ἄποψη τῆς παγκόσμιας ἱστορίας»*. Ὁ Ὀκτώβρης, πραγματικά γιά τόν Λένιν πού τόν συνέλαβε καί τόν ὀργάνωσε, γιά τήν ἐργατική τάξη πού τόν πραγματοποίησε καί γιά τό παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα πού τόν πῆρε σάν παράδειγμα, στάθηκε τό φαινόμενο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας καί ὄχι μόνο τῆς ρούσικης, γιά τήν ἀκρίβεια ἡ ἀρχή τῆς παγ-

* Οἱ ἀναφορές εἶναι παρμένες ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Λένιν: «Γιά τήν ἐπανάστασή μας (σχετικά μέ τίς ἀναμνήσεις τοῦ Ν. Σουχάνοφ)».

κόσμιας σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης.

Κατά δεύτερο λόγο. Τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία πραγματοποιεῖται σέ μιά ἐποχή ὅπου, σάν συνέπεια τῆς πραγματικῆς ἑνότητας τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ἡ ἔκταση καί ἡ ἔνταση τῶν ἐπαφῶν καί τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς διάφορες χῶρες ἀποκτοῦν οἰκουμενικές διαστάσεις, οἱ συνέπειες τῆς ἀνάπτυξης ὁρισμένων χωρῶν πάνω στήν ἀνάπτυξη τῶν ἄλλων ἀποκτοῦν ἀποφασιστική σημασία καί, μαζί μέ τό ὑψηλό ἐπίπεδο καί μέ τήν ταχύτητα τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνικῆς προόδου, φέρνουν ἀδιάκοπα ἐπανάσταση στίς συνθῆκες καί τίς ὄψεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Τέλος στήν κοίτη τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ προσελκύονται ἑκατοντάδες χιλιάδες ἄνθρωποι ἀπό ἕναν ὁλοένα μεγαλύτερο ἀριθμό χωρῶν. Αὐτή τήν ἐποχή, σάν συνέπεια ὅλων αὐτῶν καί ἄλλων συναφῶν περιστάσεων*, ἡ ἱστορική διαδικασία ὑφίσταται μιά τεράστια ἐπιτάχυνση** καί ἐλαττώνονται ὅλο καί περισσότερο οἱ χρονικές προθεσμίες τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν. Σήμερα δέν εἶναι πλέον δυνατό ἐκεῖνο πού ἦταν φυσικό τήν ἐποχή τοῦ περάσματος ἀπό τήν προταξική στήν ταξική κοινωνία, ὅταν δηλαδή γιά ἑκατοντάδες καί χιλιάδες χρόνια μιά χώρα μποροῦσε νά κρατᾶ ἄθικτες τίς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ της συστήματος παραμένοντας ξένη πρός τίς περιπέτειες τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου (ἀκόμα καί τοῦ πιό κοντινοῦ) καί φυλαγμένη ἀπό ὁποιαδήποτε ἐπιρροή. Οἱ δυνατότητες μιᾶς τέτοιας αὐτοαπομόνωσης περιορίζονται σήμερα σέ χρονικές περιόδους ἀσύγκριτα πιό σύντομες.

Κατά τρίτο λόγο. Ὁ μηχανισμός τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας πού προΐσταται στό πέρασμα τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία διαφέρει ριζικά ἀπό ἐκεῖνον τῆς ἐποχῆς τοῦ περάσματος ἀπό τήν προταξική στήν ταξική κοινωνία. Τότε εἴχαμε νά κάνουμε μ' ἕναν αὐθόρμητο μηχανισμό. Τά κοινωνικά φαινόμενα συμπλέκονται ἄμεσα μέ τίς αὐθόρμητες διαδικασίες τῆς φύσης μέσα ἀπό τό βιολογικό ρυθμό τῶν πρωτόγονων

---

* Ἀνάμεσα σ' αὐτά, φυσικά, πρέπει νά βάλουμε στήν πρώτη θέση τούς παγκόσμιους πολέμους καί τούς ἀναρίθμητους «τοπικούς» πολέμους, πού προκλήθηκαν — ὄχι πάντοτε μονάχα — ἀπό τόν καπιταλισμό, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τό ἱστορικό προσκήνιο.

** Ὁ Λένιν μίλησε γιά «τεράστια ἐπιτάχυνση τῆς παγκόσμιας ἀνάπτυξης» καί γιά «μεγάλη ἐπιτάχυνση τῆς ὑπέρτατης παγκόσμιας ἐπανάστασης». Βλ. γιά παράδειγμα τό ἄρθρο «Γιά τή δέκατη ἐπέτειο τῆς "Πράβδα"» στίς 5 Μάη τοῦ 1922.

ἀνθρώπινων μαζῶν, τήν ὑπερίσχυση τῶν φυσικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (πού δέν τίς εἶχε δημιουργήσει ὁ ἄνθρωπος), μέσα ἀπό τήν ἀπάνθρωπη ἐργασία καί τίς ἀπάνθρωπες σχέσεις, πού ὀφείλονταν στήν ἄγνοια καί τήν ἀγριότητα τῆς ἐκμεταλλευτικῆς δύναμης. Οἱ δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἀναγκαιότητας δροῦσαν ἐκεῖ σάν παράγοντας καί σάν μηχανισμός τῆς φύσης καί ὄχι σάν συνειδητό δημιούργημα τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Αὐτές ἦταν ἁπλῶς ἕνα ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς πορείας. Τώρα ὅμως, τή στιγμή τοῦ περάσματος ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία, ἀποφασιστικό ρόλο παίζει, γιά τήν πραγμάτωση τῆς ἱστορικῆς ἀναγκαιότητας, ὄχι πιά μιά αὐθόρμητη καί μή συνειδητοποιημένη διαδικασία ἀλλά ἡ λογική, ἡ ἐπαναστατική συνείδηση τῶν λαϊκῶν μαζῶν, δηλαδή, πιό συγκεκριμένα, ἡ λογική τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού θέλει τήν κοινωνία δίχως τάξεις σάν δικό της συνειδητοποιημένο στόχο, καί τῶν πολιτικῶν κομμάτων πού ἐκφράζουν καί διαμορφώνουν ἐκείνη τή συνείδηση. Κι ἡ συνείδηση αὐτή ἐπαληθεύεται, ἐξαγνίζεται, ἐξοπλίζεται καί ὀργανώνεται ἀπό τήν ἐπιστήμη τῶν δρόμων καί τῶν νόμων τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, ἀπό τή μαρξιστική ἐπιστήμη. Μέ δυό λόγια, γιά νά μπορέσει νά πραγματοποιηθεῖ τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία, οἱ μεγάλες μάζες πρέπει νά γίνουν τά ὑποκείμενα τῆς κοινωνικῆς δημιουργίας καί ἡ ἐπιστήμη, ἡ πολιτική ἐπιστήμη, ἡ ἐπιστημονική διεύθυνση τῆς ἱστορικῆς πορείας πρέπει νά γίνουν τά ὄργανά τους.

Εἴδαμε ὅτι ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς δέν ἦταν σέ θέση νά γεννήσει ἀπό μόνος του τίς κοινωνικές δυνάμεις πού θά ἦταν σέ θέση νά τόν ἐξαλείψουν, ἔτσι ὥστε μονάχα ἡ παρέμβαση ἐξωτερικῶν δυνάμεων, πού θά ἐνεργοῦσαν σάν αὐθόρμητο φαινόμενο, θά μποροῦσε νά ἐπαναφέρει τήν κοινωνία στό δρόμο τῆς ἱστορικῆς προόδου. Ὁ σταλινικός «ὁλοκληρωμένος σοσιαλισμός», πού τόν χαρακτηρίζει ἡ κοινωνική ἀποτελμάτωση, ἐμφανίζεται καί ὑπάρχει, ἀντίθετα, σέ μιά ἐποχή ὅπου ἔχει ὡριμάσει καί κοντεύει νά πραγματοποιηθεῖ ἡ στροφή πρός τήν ἀταξική κοινωνία καί ἕνα τέτοιο ἐπίτευγμα (τό ἐπαναλαμβάνουμε) ἀποτελεῖ τό συνειδητό στόχο τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Γι᾽ αὐτό καί ἡ ἐξάλειψη τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ καί σάν αὐτοεξάλειψή του. Βέβαια θά ἦταν παράτολμο νά σκεφτοῦμε ὅτι στή χώρα μας ἀποκλείεται ἐντελῶς ἡ δυνατότητα μιᾶς ἀντιδραστικῆς αὐτοεξάλειψης τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», ἐννοώντας μ᾽ αὐτό τήν ἐπανεγκαθίδρυση κάποιας

μορφῆς καπιταλισμοῦ. Ἀλλά μιά ἐποχή σάν τή δική μας, στήν ὁποία ἡ φθορά τῶν βάσεων τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς αὐξάνει διαρκῶς καί ἡ παγκόσμια σοσιαλιστική ἐπανάσταση, πού ἄρχισε τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1917 καί πού στό ἱστορικό πεδίο ἀκόμα δέν τελείωσε, συγκεντρώνει νέες δυνάμεις σέ καινούριες συνθῆκες· ἡ ἐποχή αὐτή καθιστᾶ πιό ἀληθοφανή καί γιά τή χώρα μας τήν προοπτική μιᾶς π ρ ο ο δ ε υ τ ι κ ῆ ς αὐτοεξάλειψης τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», μιᾶς ἐπανόδου, δηλαδή, τῆς κοινωνίας στό δρόμο τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ σάν πρώτης φάσης τοῦ κομμουνισμοῦ.

Αὐτές εἶναι οἱ τρεῖς βασικές διαφορές ἀνάμεσα στήν κατάσταση στήν ὁποία ἐντάσσεται τό πέρασμα τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τήν προταξική κοινωνία στή διαιρεμένη σέ τάξεις κοινωνία καί στήν κατάσταση πού χρησιμεύει σάν φόντο στό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία — διαφορές πού προσδιορίζουν τή δεύτερη ὄψη τῆς ὑπόθεσής μας. Ἄν ἐξεταστοῦν παράλληλα οἱ διαφορές αὐτές, δείχνουν ὅτι αὐτή καθαυτή ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία πραγματοποιήθηκε τό πέρασμα στήν ταξική κοινωνία, στίς χῶρες ἀπό τίς ὁποῖες ξεκίνησε, ἦταν ὄχι μόνο δυνατό ἀλλά καί ἀναπόφευκτο ἡ φυσική ἀλληλουχία τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν νά παραβιαστεῖ καί νά παραμορφωθεῖ καί, σέ πολλές περιοχές, νά κάνει τήν ἐμφάνισή της ἡ κοινωνία ἡ στηριγμένη στόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς, σταθερή καί ἱκανή νά αὐτοσυντηρεῖται ἀπεριόριστα ἀλλά χωρίς προοπτικές καί ἀποτελματωμένη· διαφορετικά ὅμως ἔχουν τά πράγματα προκειμένου γιά τό πέρασμα ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία. Ἡ κοινωνία τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», σταθερή δίχως προοπτική καί γι' αὐτό ἀποτελματωμένη, τῆς ὁποίας ἡ δημιουργία καί ἡ ἐξάπλωση παραβιάσανε καί παραμόρφωσαν τήν ἀλληλουχία τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν, ἄν πραγματικά στάθηκε δυνατή, δέν ἦταν καί δέν εἶναι ἱστορικά ἀναπόφευκτη οὔτε κάν γιά τήν περιοχή ὅπου ἐμφανίστηκε.

Ἡ ἱστορική ἐπιστήμη — ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε — δέ διαθέτει σήμερα αὐστηρά ἐξακριβωμένα στοιχεῖα γιά νά διατυπώσει μιά κρίση πάνω στό πρόβλημα, πού ἔχει γενική θεμελιακή σημασία: στίς κοινωνίες ὅπου ἄρχισε βασικά ἡ διαμόρφωση τῶν τάξεων, τό παραμορφωμένο καί πρωτόγονο ταξικό σύστημα — ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς — πρόβαλε μέσα ἀπό τήν ἐξάρθρωση τοῦ φυλετικοῦ συστήματος ἀ π ε υ θ ε ί α ς, ὑπερπηδώντας δηλαδή ἀπό τήν

ἀρχή τό δουλοκτητικό οἰκονομικο - κοινωνικό σχηματισμό, στόν ὁποῖο δέν μποροῦσαν νά ὁδηγήσουν οἱ ἐμπειρικές συνθῆκες καί πού σ' ἐκεῖνες τίς συνθῆκες, ἁπλῶς, δέν μποροῦσε νά ἐμφανιστεῖ; Ἤ μήπως ἡ ἐξάρθρωση τῆς φυλετικῆς κοινωνίας σημειώθηκε στήν ἀρχή ἀκολουθώντας τή γραμμή τῆς φυσιολογικῆς ἀλληλουχίας τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν καί μονάχα μετά ἀπό τίς ἀποτυχημένες ἀπόπειρες τῆς ἱστορίας νά πραγματώσει τό δουλοκτητικό καθεστώς καί σάν συνέπεια τῶν διαδικασιῶν παραμόρφωσης αὐτῶν τῶν ἐμβρυακῶν δουλοκτητικῶν κοινωνιῶν ἡ ἐξέλιξη παρέκκλινε πρός τόν ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς;

Τό πρόβλημα, ὅμως, πού ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νά παραμένει ἄλυτο, σχετικά μέ τήν ἐποχή τοῦ περάσματος πολλῶν ἀνατολικῶν, ἀφρικανικῶν καί ἀμερικανικῶν χωρῶν ἀπό τήν προταξική στήν ταξική κοινωνία, δέν ὑφίσταται σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἐποχή τοῦ περάσματος τῆς δικῆς μας χώρας ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία, τῆς χώρας πού μέ τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση τοῦ 1917 στάθηκε ἡ πρώτη σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο, πού ἄρχισε αὐτό τό πέρασμα. Ἡ ἀρχή αὐτῆς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀκόμα ζωντανή στή μνήμη τῆς παλιᾶς γενιᾶς, καί οἱ ἀναμνήσεις της εἶναι τεκμηριωμένες. Πρόκειται γιά τήν ἐποχή ὅπου τή χώρα τήν καθοδηγοῦσε ὁ Λένιν καί γιά τά πρῶτα χρόνια μετά τό θάνατό του. Εἶναι τά χρόνια ὅπου πραγματοποιεῖται ἡ μετάβαση ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό, στό δρόμο τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, τά χρόνια δηλαδή πού σήμαιναν τήν ἀρχή τῆς ὁμαλῆς διαδικασίας ἀλληλουχίας τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν σχηματισμῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τήν τελευταία φάση τοῦ καπιταλιστικοῦ σχηματισμοῦ (τή μονοπωλιακή) ἀκολουθεῖ ἡ πρώτη φάση (ἡ σοσιαλιστική) τοῦ κομμουνιστικοῦ σχηματισμοῦ. Τά ἱστορικά γεγονότα δείχνουν ἔτσι ὅτι στίς ἰδιαίτερες ρούσικες συνθῆκες τῆς ἴδιας τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης δέν ἦταν ἀναπόφευκτο ν' ἀρχίσει τό πέρασμα στή δίχως τάξεις κοινωνία μέ τήν οἰκοδόμηση ἑνός παραμορφωμένου, ὄχι αὐθεντικοῦ σοσιαλισμοῦ* καί ἡ ὑπόθεσή μας δείχνει ὅτι δέν

* Ἕνα χρόνο πρίν ἀπό τό θάνατό του, τόν ἕκτο χρόνο τῆς πορείας τῆς χώρας μας πρός τό σοσιαλισμό, στό ἄρθρο «Γιά τήν ἐπανάστασή μας (σχετικά μέ τίς ἀναμνήσεις τοῦ Ν. Σουχάνοφ)», πού ἀναφέραμε προηγούμενα, ὁ Λένιν ἐξέτασε αὐτές τίς ἱστορικές συνθῆκες καί τίς ἰδιομορφίες πού εἶχαν δημιουργήσει στή «Ρωσία, ἡ ὁποία βρίσκεται στό μεταίχμιο ἀνάμεσα στίς πολιτισμένες χῶρες καί τίς χῶρες πού αὐτός ὁ πόλεμος [ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος — Α. Ζίμιν] προσελκύει γιά πρώτη φορά ὁριστικά στά πλαί-

μποροῦμε νά μιλᾶμε γιά ἱστορικό πεπρωμένο καί ὅτι γι' αὐτό δέ δικαιώνεται ἱστορικά οὔτε ἡ παραμόρφωση τῆς λενινιστικῆς, τῆς αὐθεντικῆς δηλαδή οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ, πού ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '20 διέπραξε ὁ Στάλιν μέ τόν «ὁλοκληρωμένο σοσιαλισμό» (καί μετά ἀπ' αὐτόν ὁ νεοσταλινισμός μέ τόν «ἀναπτυγμένο σοσιαλισμό»).

Ἡ ὑπόθεσή μας, κατά συνέπεια, ἀποκλίνει, ἀπό τό ξεκίνημά της κιόλας, ἀπό τίς ἀπόψεις ἐκείνων τῶν δυτικῶν κομμουνιστῶν πού ἀποκρούουν τό σταλινικό «ὁλοκληρωμένο σοσιαλισμό» σάν ὑπόδειγμα γιά τίς χῶρες τους, τείνουν, ὅμως, νά δοῦν σ' αὐτόν τό «μοντέλο σοσιαλισμοῦ» πού οἱ ἱστορικοί νόμοι προκαθόρισαν γιά τή Ρωσία — ἀρκετά κατάλληλο γι' αὐτή τή χώρα, ἄν ὄχι καί τό μόνο ἐφαρμόσιμο — καί θεωροῦν ὅτι ἡ χρεωκοπία τῆς λενινιστικῆς ἀρχῆς καί τοῦ λενινιστικοῦ δρόμου πού ἐφαρμόστηκε μετά τό θάνατο τοῦ Λένιν καθώς καί ὁ θρίαμβος τοῦ σταλινισμοῦ ἦταν ἀναπόφευκτα γιά τίς συνθῆκες τῆς Ρωσίας, πού χαρακτηρίζονταν ἀπό τήν οἰκονομική καί πολιτιστική καθυστέρηση κι ἀπό μιά μακραίωνη παράδοση πολιτικοῦ δεσποτισμοῦ.

Ἡ ὑπόθεσή μας ἀντιπαρατάσσεται ἀκόμα σαφέστερα στήν ἄλλη μορφή ἄρνησης τοῦ συστήματος τοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ», σ' ἐκείνη τήν ἀντιπολίτευση πού δέν ἔχει ἀκόμα καλά διαμορφωθεῖ πολιτικά καί πού κατακτᾶ τά πιό διαφορετικά καί τά πιό πλατιά καί βαθιά στρώματα τῆς παλιᾶς σοβιετικῆς διανόησης, ἐκείνη πού διαμορφώθηκε ἀμέσως μετά τήν ἐπανάσταση* καί πού,

---

σια τοῦ πολιτισμοῦ, τίς χῶρες ὅλης τῆς 'Ανατολῆς, τίς ἐξωευρωπαϊκές χῶρες». Ὁ Λένιν χαρακτήριζε αὐτές τίς ἰδιομορφίες σάν «ξεχωριστές φάσεις ἀνάπτυξης, πού εἶναι ἰδιόμορφες ὡς πρός τό σχῆμα ἤ τό χαρακτήρα» τῆς πραγματοποίησης τῆς παγκόσμιας σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης καί, ὅπως εἴδαμε, τίς θεωροῦσε σάν «μερικές διορθώσεις τελείως ἀσήμαντες, ἀπό τήν ἄποψη τῆς παγκόσμιας ἱστορίας», «ἰδιαίτερα», ἀπό αὐτή τήν ἄποψη. Λέγοντας αὐτά ὁ Λένιν, φυσικά, δέν ξεχνοῦσε ποτέ ὅσα εἶχε πεῖ τρία χρόνια πρίν στό «'Αριστερισμός, παιδική ἀρρώστια τοῦ κομμουνισμοῦ»: «Θά ἦταν λάθος νά ὑποτιμηθεῖ τό γεγονός ὅτι μετά τή νίκη τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης, ἔστω καί σέ μιά ἀπό τίς προχωρημένες χῶρες, θά μποροῦσε κατά πάσα πιθανότητα νά σημειωθεῖ μιά ἀποφασιστική στροφή, νά γίνει δηλαδή ἡ Ρωσία σέ λίγο ὄχι ὑπόδειγμα, ἀλλά νά ξαναγίνει μιά χώρα καθυστερημένη (μέ "σοβιετική" ἔννοια καί μέ σοσιαλιστική ἔννοια)».

* Συμπεριλαμβάνοντας (βέβαια, δέν πρέπει νά τό ξέρει κανείς, ἀλλά μοιάζει μέ τό μυστικό τοῦ Καραγκιόζη) κι ἕνα σημαντικό καί διαρκῶς αὐξανόμενο ἀριθμό ἀπό μέλη τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης.

ταυτίζοντας τό σταλινισμό μέ τό λενινισμό, ἐξομοιώνει, μέσα στήν ἴδια ἀπογοήτευση, τήν Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση καί τό «σοσιαλισμό» τοῦ σταλινικοῦ σχήματος. Ἄν δέν ἦταν ὁ Ὀκτώβρης — λένε αὐτοί — ἡ Ρωσία ἀναπτυσσόμενη ἐπί μισόν αἰώνα στό δρόμο πού χάραξε ἡ δημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη, θά εἶχε πετύχει τά ἴδια (ἄν ὄχι καί καλύτερα) ἀποτελέσματα στόν οἰκονομικό καί κοινωνικό τομέα, ἀποφεύγοντας τίς τρομακτικές συμφορές πού ὑπέφερε ὁ λαός καί τίς ἀπάνθρωπες ὠμότητες πού ὑπέστη, τίς ἠθικές καί πνευματικές ἀπώλειες, πού τόσο δύσκολα μποροῦν νά διορθωθοῦν, καί τούς ἀναρίθμητους φόνους. Ὁ λενινιστικός Ὀκτώβρης στάθηκε δῆθεν ἕνα σφάλμα, γιατί μέ τίς συνθῆκες πού ἐπικρατοῦσαν στή Ρωσία στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ἦταν ἀναπόφευκτο νά ὁδηγήσει στό σταλινισμό. Σύμφωνα μέ τήν ὑπόθεσή μας, ἡ συζήτηση ἄν ὁ Ὀκτώβρης στάθηκε ἤ ὄχι χρήσιμος γιά τή Ρωσία, ἀποδεικνύεται στενή, ψεύτικη, ἀ ν ι σ τ ό ρ η τ η. Ὁ Ὀκτώβρης δέν ἔγινε γιά νά σώσει τό ρούσικο λαό καί τό ρούσικο κράτος τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα ἀπό μιά φοβερή καθυστέρηση κι ἀπό τήν καταστροφή. Ἡ σημασία του βρισκότανε στό ὅτι θά πραγματοποιοῦσε αὐτήν τή σωτηρία μέσα ἀπό τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση, σ υ ν δ έ ο ν τ α ς ἐκεῖνο τό ἔργο τῆς σωτηρίας μέ τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση, μέ τήν παγκόσμια ἐπανάσταση, πού καλοῦνταν νά πραγματοποιήσει μιά μεγάλη στροφή — ἱστορικά ὥριμη — πού συνίστατο στό πέρασμα ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τήν ταξική στήν ἀταξική κοινωνία*. Ὁ Ὀκτώβρης τοῦ 1917 δέ στάθηκε μονάχα ρούσικος ἀλλά παγκόσμιος. Σήμανε τήν ἀρχή τῆς ἐποχῆς τῆς οἰκοδόμησης τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας σ' ὅλο τόν κόσμο. Κι ἐνῶ ἀκόμα ζοῦσαν ὁ Λένιν καί οἱ ὀπαδοί του, ἔδειξε π ῶ ς ἔ π ρ ε π ε ν ά γ ί ν ε ι α ὐ τ ό. Ἀφοῦ ὅμως, ἐπί πενήντα ὁλόκληρα χρόνια ὁ Στάλιν καί οἱ ὀπαδοί του ἔδειξαν κι ἐξακολουθοῦν νά δείχνουν π ῶ ς δ έ ν ἔ π ρ ε π ε ν ά γ ί ν ε ι α ὐ τ ό, ὕστερα ἀπ' αὐτό μονάχα ἡ ἀναδρομή στήν πείρα τῶν χρόνων τοῦ Λένιν θά ὑποδείξει πῶς, μέσα στά νέα ἱστορικά δεδομένα καί πάνω

* Δύο χρόνια πρίν τόν Ὀκτώβρη ὁ Λένιν μίλησε γιά τή «μεγάλη ἄβυσσο ἀνάμεσα στούς σωβινιστές ἐπαναστάτες (ἡ ἐπανάσταση γιά τή νίκη κατά τῆς Γερμανίας) καί τούς προλεταριακούς διεθνιστές ἐπαναστάτες (ἡ ἐπανάσταση γιά τήν ἀφύπνιση τοῦ προλεταριάτου τῶν ἄλλων χωρῶν, γιά τήν ἔνταξή του στή γενική προλεταριακή ἐπανάσταση)» (γράμμα στόν Α. Σλιάπνικοφ, 19 Σεπτέμβρη 1915, Λένιν, Ἅπαντα, τόμος 49, σ. 149, στά ρούσικα).

σέ μιά νέα κοινωνική καί πολιτική βάση, χωρίς νά έπαναλαμβάνουμε, άλλά έπανεπεξεργαζόμενοι καί συνεχίζοντας έκείνη τήν έμπειρία, θά καταστεῖ δυνατό νά έξαγνίσουμε καί νά άνανεώσουμε τό ἔργο τοῦ ρούσικου καί παγκόσμιου Ὀκτώβρη, πού άνακόπηκε, παραποιήθηκε καί προδόθηκε. Γιά τή Σοβιετική Ἕνωση αὐτό σημαίνει νά βγεῖ ἡ χώρα άπό τό άδιέξοδο τοῦ μή-καπιταλισμοῦ, μή-σοσιαλισμοῦ πρός τή λεωφόρο τῆς ἱστορικῆς άλληλουχίας τῶν οἰκονομικο-κοινωνικῶν σχηματισμῶν, πρός τό δρόμο τοῦ ὁμαλοῦ καί συνεποῦς περάσματος στόν κομμουνιστικό σχηματισμό.

4. *Συμπερασματικές παρατηρήσεις*

Ὅπως κάθε ἄλλη ὑπόθεση, ἔτσι καί ἡ δική μας, σχετικά μέ τήν ἱστορική θέση τῆς κοινωνίας τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» (καί έκείνου πού τόν διαδέχτηκε, τοῦ νεοσταλινικοῦ «άναπτυγμένου σοσιαλισμοῦ»), χρειάζεται νά έπαληθευτεῖ. Πιθανό νά έπαληθευτεῖ ἄν, παίρνοντάς την σάν άφετηρία, καί βαδίζοντας σ' αὐτά τά ἴχνη μπορέσουμε νά δώσουμε μιά άπάντηση στά παρακάτω έρωτήματα:

1) Πῶς στάθηκε δυνατό, άπό τήν πρώτη κιόλας δεκαετία μετά τόν Ὀκτώβρη, νά παραβιαστεῖ ἡ ὁμαλή άλληλουχία τῶν σχηματισμῶν πού έγκαινιάστηκε, νά διαστρεβλωθοῦν καί νά παραποιηθοῦν σιγά σιγά τά ἔμβρυα, οἱ ἰδέες καί οἱ στόχοι τοῦ σοσιαλισμοῦ, καί νά άναπτυχθεῖ βαθμιαῖα άλλά μέ αὐξανόμενη ὁρμητικότητα, κάτω άπό τό ὄνομα τοῦ σοσιαλισμοῦ, μιά κοινωνία μή-σοσιαλιστική, τέτοια πού νά μήν ὁδηγεῖ οὔτε πρός τά έμπρός, πρός τό σοσιαλισμό, οὔτε πρός τά πίσω, πρός τόν καπιταλισμό; Πῶς μπόρεσε νά συμβεῖ ὥστε στήν ἱστορία τῆς χώρας μας άνάμεσα στόν καπιταλιστικό οἰκονομικο-κοινωνικό σχηματισμό καί τόν κομμουνισμό νά σφηνωθεῖ ἕνα μή-σοσιαλιστικό σύστημα κοινωνικῶν σχέσεων, πού δέν τό προβλέπει καί δέν τό έξετάζει ἡ ἱστορική έπιστήμη καί ἡ μαρξιστική - λενινιστική θεωρία; Αὐτό εἶναι τό έρώτημα πού τίθεται πάνω στή γ έ ν ε σ η τῆς κοινωνίας τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» καί πάνω στίς φάσεις πού πέρασε, ξεκινώντας άπό τίς άνώριμες καί άτελεῖς σοσιαλιστικές σχέσεις τῶν λενινιστικῶν χρόνων τῆς έπανάστασης ὥς τίς μή σοσιαλιστικές σχέσεις.

2) Γιατί μπορεῖ καί έξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μιά κοινωνία πού

εἶναι τό προϊόν τῆς παραποίησης τῶν βάσεων τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ στή χώρα μας καί τῶν γραμμῶν πού προσδιορίζουν αὐτή τήν οἰκοδόμηση, τήν προετοιμασμένη καί ἀρχινισμένη ἀπό τήν ἱστορία· γιατί συνεχίζεται ἡ ἀπομάκρυνση τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης ἀπό τή λεωφόρο τῆς ἱστορίας; Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα πού ἀφορᾶ τή σταθερότητα καί τήν ἀποτελμάτωση τῆς σταλινικῆς κοινωνίας τοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ».

3) Πόσον καιρό μπορεῖ νά διατηρηθεῖ αὐτή ἡ κοινωνία, πού ἁπλώνεται σ᾽ ἕνα τεράστιο τμῆμα τῆς γήινης σφαίρας καί ἀγκαλιάζει ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἀνθρώπους; Καί ποιοί εἶναι οἱ ἱστορικοί παράγοντες — οἰκονομικοί καί πολιτικοί — πού εἶναι σέ θέση νά καταλύσουν τό νόθο σύστημα αὐτῆς τῆς κοινωνίας — παράγοντες ἐσωτερικοί (πού ὡριμάζουν στούς κόλπους του) καί παράγοντες ἐξωτερικοί (πού προβάλλουν ἀπό τίς σχέσεις του μέ τόν ὑπόλοιπο κόσμο) ; Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα πάνω στά ὅρια τῆς σταθερότητας καί τῆς ἀποτελμάτωσης τῆς κοινωνίας τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ».

4) Ποιές εἶναι οἱ κοινωνικές δυνάμεις πού εἶναι σέ θέση νά κατευθύνουν τίς ἐνέργειες ὥστε νά καταλυθεῖ ἐκεῖνο τό σύστημα καί νά κάνουν τή σοβιετική κοινωνία νά βγεῖ ἀπό τό ἀδιέξοδο τοῦ σταλινικοῦ «ὁλοκληρωμένου σοσιαλισμοῦ» σέ τρόπο ὥστε ἡ χώρα μας νά μπορέσει νά ξαναρχίσει τήν πορεία πρός τό σοσιαλισμό πού ξεκίνησε κάτω ἀπό τόν Λένιν καί ἀνακόπηκε ἀπό τόν Στάλιν; Καί ποιές εἶναι οἱ μέθοδοι καί οἱ προθεσμίες μέσα στίς ὁποῖες θά μπορέσει νά ἐπιτευχθεῖ ἐκεῖνος ὁ στόχος; Αὐτό εἶναι τό ἐρώτημα σχετικά μέ τήν *ἀποφασιστική* προϋπόθεση *τῆς ἐπανάληψης καί τῆς ὁλοκλήρωσης τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ* στή χώρα μας.

Μέ πολύ περισσότερη ἐπιμονή ἐμεῖς καλοῦμε τούς ἱστορικούς μας, τούς κοινωνιολόγους, τούς οἰκονομολόγους νά ἐπιχειρήσουν τήν ἐπαλήθευση τῆς ὑπόθεσης πού παρουσιάσαμε στή βάση αὐτῶν τῶν τεσσάρων ἐρωτημάτων, δεδομένου ὅτι μ᾽ αὐτό τόν τρόπο θά μπορέσουν νά ἐρευνήσουν καί νά τεκμηριώσουν τούς δρόμους μέσα ἀπό τούς ὁποίους θά πραγματοποιηθεῖ τό μελλοντικό πέρασμα ἀπό τό σημερινό σοβιετικό σύστημα στό σοσιαλισμό. Πρόκειται γιά ἕνα πέρασμα πού θά εἶναι ριζικά διαφορετικό ἀπ᾽ τή σοσιαλιστική ἐπανάσταση τοῦ 1917 κι ἀπό τήν περίοδο μετάβασης ἀπό τόν καπιταλισμό στό σοσιαλισμό πού ἄρχισε ἐκείνη ἡ ἐπανάσταση καί πού θά εἶναι πολύ περίπλοκο καί δύσκολο.

Τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα

τοῦ Α. Κράσικοφ

Δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνας φόρος πού ὁ κόσμος νά τόν πληρώνει μέ εὐχαρίστηση. Κι ὅμως τό φόρο στή βότκα — γιατί τέτοια εἶναι ἡ κρατική πώληση τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν — τόν πληρώνει μέ μεγάλη εὐχαρίστηση, μέ ἐνθουσιασμό καί αὐταπάρνηση. Πῶς νά μήν τόν αὐξήσεις λοιπόν;

Στή Ρωσία, ἀπό τούς παλιούς καιρούς, τό ταβερνεῖα ἀνῆκαν στό στέμμα. Τό μονοπώλιο τοῦ κρασιοῦ τοῦ Ρωσικοῦ Κράτους (παλιά τή βότκα τή λέγανε «κρασί ἀπό στάρι») ὑπῆρχε ἤδη μαζί μέ τίς δημοπρασίες τῶν κρασιῶν, ἀπό τό 1600 καί στά μισά τοῦ 1700. Κατόπι, γιά ἑκατόν πενήντα χρόνια, ὑπῆρχαν μόνο οἱ δημοπρασίες, ὕστερα οἱ δασμοί καί, στά τέλη τοῦ 1800, ἐπιβλήθηκε ξανά τό μονοπώλιο τοῦ κρασιοῦ. Στή Σοβιετική Ἕνωση τό μονοπώλιο τοῦ κρασιοῦ ἐντάσσεται στό γενικό κρατικό μονοπώλιο ὅλων τῶν κλάδων, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, τῆς παραγωγῆς. Ἡ παρασκευή τῆς βότκας ἀπό τούς ἰδιῶτες τιμωρεῖται αὐστηρά ἀπό τό νόμο.

Οἱ μορφές ἰδιοποίησης, ἀπό τό κράτος, τῶν εἰσοδημάτων πού προέρχονται ἀπό τή βότκα ποικίλλαν στό πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ φύση, ὅμως, τοῦ ἐμπορίου τῆς βότκας δέν ἄλλαξε. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά δοῦμε ποιές ὁδηγίες δίνονταν στούς ταβερνιάρηδες πρίν τριακόσια χρόνια. Γιά κάθε ταβερνεῖο ὁριζόταν ἕνα ἐλάχιστο ὅριο εἰσπράξεων, πρόδρομος τῶν σημερινῶν μας προγραμμάτων. Τονιζόταν ἐπιπλέον ὅτι οἱ εἰσπράξεις τῶν καπηλειῶν ἔπρεπε νά αὐξάνουν ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Σέ ἀντάλλαγμα δινόταν ἡ ὑπόσχεση στούς ταβερνιάρηδες ὅτι «ὁ τσάρος θά ἔδειχνε τήν εὐαρέσκειά του γιά τέτοιες αὐξήσεις». Δέν ἦταν τάχα τό βραβεῖο γιά ὅποιον ξεπερνᾶ τό πλάνο; Οἱ ὁδηγίες καλοῦσαν ἐπίσης «νά μή διώκονται οἱ πότες». Πίνετε ὅσο θέλετε, ὀρθόδοξοι!

Τά προγράμματα πραγματοποιοῦνταν μέ τόση ἐπιτυχία πού κι ὁ ἴδιος ὁ τσάρος καί οἱ εὐγενεῖς ἀνησύχησαν ἀπό τίς ἀνήκουστες διαστάσεις πού εἶχε πάρει ὁ ἀλκοολισμός. Στά 1652, ἐπί βασιλείας τοῦ Ἀλεξέι Μιχαήλοβιτς, ἐφαρμόστηκε ἕνας «Κανονισμός τῶν οἰνοπωλείων» πού περιλάμβανε μιά σειρά ἀπό προοδευτικά μέτρα. Λιγόστεψαν τά καπηλειά, στόν κάθε πελάτη ἀπαγορευόταν νά παίρνει περισσότερο ἀπό ἕνα ποτήρι, τίς μέρες τῆς νηστείας, δηλαδή τήν Τετάρτη καί τήν Παρασκευή, οἱ ταβέρνες ἔμεναν κλειστές ἐνῶ τήν Κυριακή ἄνοιγαν μονάχα ὡς τή λειτουργία*.

Συνάμα, ὅμως, ὁ «Κανονισμός» διατηροῦσε τό προηγούμενο αἴτημα, νά μεγαλώνουν, δηλαδή, ἀπό χρόνο σέ χρόνο, οἱ ταβερνιάρηδες τίς εἰσπράξεις τους. Ἀθάνατη Ρωσία!

Ἡ ἐκστρατεία κατά τοῦ ἀλκοολισμοῦ δέν ἔγινε ποτέ μέ πολύ δραστικό τρόπο στή Ρωσία. Οὔτε τότε, ἀφοῦ στά 1659, ἑφτά χρόνια ἀργότερα, δινόταν καί πάλι ἡ ἐντολή νά μή διώκονται οἱ πότες ἀπό τίς ταβέρνες.

Νά πίνει, καί νά πίνει ὥς τήν τέλεια ἀποκτήνωση, νά τί δίδαξε στό ρῶσο τό σύστημα πώλησης τῆς βότκας στή διάρκεια τῶν αἰώνων. Ἡ συνήθεια νά πίνουν μιά γουλιά τό πρωί, μετά ἀπό τό μεθύ-

---

* Στίς μέρες μας θεωροῦν τόν περιορισμό τῶν ἡμερῶν καί τῶν ὡρῶν πού ἐπιτρέπεται ἡ πώληση τῆς βότκας σάν ἕνα μέτρο πού μπορεῖ νά περιορίσει τόν ἀλκοολισμό. Στήν ἀπόφαση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς ΕΣΣΔ τῆς 16 τοῦ Ἰούνη 1972, «Γιά τά μέτρα ἐντατικότερης καταπολέμησης τῆς φιλοποτίας καί τοῦ ἀλκοολισμοῦ», δίνεται ἡ ἐντολή στά ὑπουργικά συμβούλια τῶν Ὁμόσπονδων Δημοκρατιῶν (παραθέτω ἀπό τήν «Πράβδα») νά «ἐξετάσουν τό ζήτημα τοῦ περιορισμοῦ ἤ τῆς ἀπαγόρευσης τῆς πώλησης τῆς βότκας καί τῶν ἄλλων οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ἀπό 30 βαθμούς καί πάνω στίς μέρες γιορτῆς, καί νά λάβουν τίς κατάλληλες ἀποφάσεις ἀνάλογα μέ τίς τοπικές συνθῆκες».

Στά 1600, ὁ περιορισμός τῶν ἡμερῶν καί τῶν ὡρῶν πώλησης τῆς βότκας ἔπαιζε σημαντικό ρόλο: δέν παράγονταν ἀκόμα μπουκάλια στή Ρωσία, ἦταν ἀδύνατο νά πάρεις μαζί σου τή βότκα, καί μονάχα οἱ πλούσιοι ἄρχοντες μποροῦσαν νά κρατοῦν σπίτι τους ποτά (στό βαρέλι). Ὁ κοσμάκης δέν εἶχε ἄλλο τρόπο νά πιεῖ παρά μόνο στήν ταβέρνα. Νά γιατί τό νά σερβίρεις ἕνα μόνο ποτήρι στόν κάθε πελάτη ἤ νά πουλᾶς μέχρι τή λειτουργία, ἦταν ἕνα ἀποτελεσματικό μέτρο. Τά πρῶτα ρούσικα ὑαλουργεῖα τοῦ 1600 δούλευαν μονάχα γιά τήν Αὐλή τοῦ τσάρου. Τό γυαλί ἐθεωρεῖτο πολυτέλεια. Στή σημερινή ἐποχή, ὅμως, ὅταν τά οἰνοπνευματώδη ποτά πουλιοῦνται σέ γυάλινα σκεύη, πού ἐπιτρέπουν τή συντήρησή τους, ἡ ἀπαγόρευση τῆς πώλησης τῶν οἰνοπνευματωδῶν προϊόντων ὁρισμένες μέρες καί ὧρες, ἔχει νόημα μονάχα γιά κείνους πού, ἀκόμα καί στίς γιορτές, δέν πίνουν σπίτι ἀλλά κάτω ἀπό τίς καμάρες στίς εἰσόδους τῶν σπιτιῶν.

σι, γιά νά συνέλθουν, εἶναι χαρακτηριστική ρούσικη συνήθεια. Ἡ συνήθεια αὐτή εἶναι ξένη στούς περισσότερους λαούς, πού ἐντούτοις δέν περιφρονοῦν τά οἰνοπνευματώδη ποτά. Τό ρούσικο ρῆμα ὁ π ο σ μ ε λ ί τ σ ι α δέν μπορεῖ νά μεταφραστεῖ στίς ἄλλες γλῶσσες παρά μόνο περιφραστικά. Προφανῶς αὐτή ἡ λέξη δέ χρειάζεται σ' ἐκείνους πού ἀγνοοῦν αὐτό τό βαρύ μεθύσι, αὐτές τίς χωρίς μέτρο οἰνοποσίες.

Ἡ συνήθεια τοῦ νά πίνεις ὥσπου νά μεθύσεις, ἀποτελεῖ γιά τό κράτος τήν πιό προσοδοφόρα ἐθνική παράδοση.

Δέν θά καταπιαστοῦμε μέ τό νά ἐξακριβώσουμε πόσο μεγάλα ἦταν αὐτά τά κέρδη στούς παλιούς καιρούς. Θά προσπαθήσουμε μονάχα νά ὑπολογίσουμε, ἔστω καί κατά προσέγγιση, σέ τί ποσά ἀνέρχονται τά κέρδη καί οἱ ζημιές ἀπό τήν ἐμπορία τοῦ οἰνοπνεύματος στή Σοβιετική Ἕνωση, στό μέτρο πού ἀπεικονίζονται στίς ἐπίσημες στατιστικές.

Ἄς ἀναλύσουμε τόν πίνακα «Διάρθρωση, κατά προϊόντα, τῆς κυκλοφορίας ἐμπορευμάτων στό λιανικό κρατικό καί συνεταιριστικό ἐμπόριο», πού δημοσιεύεται στή στατιστική ἐπετηρίδα, «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972» (σ. 584). Ὁ πίνακας δείχνει τήν αὔξηση τῶν ποσῶν πού δαπανήθηκαν ἀπό τόν πληθυσμό γιά τήν ἀπόκτηση διαφόρων ἐμπορευμάτων. Σημειώνουμε πώς ὅλα τά εἴδη τροφίμων καταγράφονται πολύ λεπτομερειακά. Ἀκόμα καί γιά τό ἀλάτι ὑπάρχει ἰδιαίτερο κονδύλι, μολονότι ἀντιπροσωπεύει λιγότερο ἀπό τό ἕνα ἑπτακοσιοστό τῶν εἰδῶν διατροφῆς πού κατανάλωσε ὁ πληθυσμός, καί πού, στά 1972, ἔφταναν συνολικά τά 96,5 δισεκατομμύρια ρούβλια. Ἀπό τά ποτά, ὅμως, ἀναφέρεται μονάχα τό τσάι, πού κι αὐτό, ὅμως, δέν καταλαμβάνει καμιά σπουδαία θέση ἀνάμεσα στίς δαπάνες, ἀντιπροσωπεύει ποσοστό λιγότερο ἀπό τό ἕνα τοῖς ἑκατό (0,8%). Ὅλα τά ἄλλα ποτά, ἀπό τό κβάς[1] ὥς τή βότκα, συμπεριλαμβάνονται σ' ἕνα μοναδικό, ἀνώνυμο καί γενικό κεφάλαιο μέ τήν οὐδέτερη ἐπωνυμία «ἄλλα προϊόντα διατροφῆς». Ὡστόσο τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι τόσο πλούσιο (30,9 δισεκατομμύρια, δηλαδή τό 32% ὅλων τῶν ἀγορῶν προϊόντων διατροφῆς) ὥστε μένει κανείς κατάπληκτος: τί σόι στατιστική εἶναι αὐτή πού συσσωρεύει σχεδόν τό ἕνα τρίτο τῶν στοιχείων της σ'

---

1. Ρούσικο ποτό, ἐλαφρά οἰνοπνευματῶδες, πού παρασκευάζεται ἀπό τή ζύμωση ἀμυλοειδῶν καί σακχαρωδῶν, μέ τρόπο παραπλήσιο πρός ἐκεῖνον τῆς παρασκευῆς τῆς μπίρας.

ἕνα μόνο κεφάλαιο πού τιτλοφορεῖται «ἄλλα προϊόντα», χωρίς νά ἐξηγεῖ, τουλάχιστο σέ παρένθεση, τί σημαίνει αὐτό τό «ἄλλα»; Εἶναι ἀκριβῶς σάν νά ἤθελες νά περιγράψεις τόν ἀστικό πληθυσμό μιᾶς χώρας, καί ἀφοῦ ἀναφέρεις πόλεις σάν τό Ἀμπακάν, τό Ἀκτιουμπίνσκ, τήν Ἀλμά Ἄτα κλπ., ὥς τό Ζαμπορόζιε καί τό Ζλατούστ, νά μήν ἀναφέρεις ὅλες τίς πόλεις μέ πληθυσμό πάνω ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο, δηλαδή τή Μόσχα, τό Λένινγκραντ, τό Κίεβο, τήν Τασκένδη, τό Χάρκοβο, τό Μπακού, τό Μίνσκ, τήν πόλη Γκόρκι, τό Νοβοσιμπίρσκ, τό Κουίμπισεφ καί τό Σβερντλόβσκ, καί χωρίς κάν νά πεῖς τά ὀνόματά τους, νά τίς βάλεις ὅλες μαζί στό κεφάλαιο «ἄλλες πόλεις». Κι ὅμως ὁ πληθυσμός αὐτῶν τῶν κυριότερων πόλεων, πού ὁ ὑποθετικός στατιστικός μας τίς κατατάσσει στό κεφάλαιο «ἄλλες», δέν ἀντιπροσωπεύει τό 32%, ὅπως τά «ἄλλα προϊόντα», ἀλλά μονάχα τό 15% τοῦ συνόλου τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Περίεργη στατιστική, δέν εἶναι; Ὁ ἀναγνώστης θά ἀναρωτηθεῖ ἀμέσως γιατί ὁ στατιστικός κάνει τόν πονηρό. Τό ἴδιο ἐρώτημα γεννιέται στόν προσεκτικό ἀναγνώστη τοῦ πίνακα τῶν προϊόντων. Ἡ ἀπάντηση ἔρχεται μόνη της: γιά νά κρυφτεῖ ἡ δαπάνη τοῦ πληθυσμοῦ γιά τά οἰνοπνευματώδη ποτά. Κι αὐτά ἀντιπροσωπεύουν ἕνα ποσό συγκλονιστικό, πράγμα γιά τό ὁποῖο θά πειστοῦμε παρακάτω.

Ἐξετάζοντας ἀνάλογους πίνακες τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐπετηρίδας (πού ἄρχισε νά δημοσιεύεται στά 1956· πρίν ἀπό ἐκείνη τήν ἡμερομηνία, ὅλες σχεδόν οἱ στατιστικές παρέμεναν μυστικές) μποροῦμε νά διαπιστώσουμε τά ἑξῆς: ἡ κατηγορία «ἄλλα προϊόντα» ὑπῆρχε πάντοτε στόν πίνακα καί δέν μποροῦσε νά γίνει διαφορετικά. Ὁ κατάλογος τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι πραγματικά μακροσκελέστατος καί δέν μποροῦσαν νά ἀναφερθοῦν ὅλα. Ὥς τά 1963, ὅμως, ἔμπαιναν σέ παρένθεση τά δευτερεύοντα προϊόντα — πραγματικά δευτερεύοντα! — ὅπως ὁ καφές, τά μυρωδικά, τά μανιτάρια, οἱ βιταμίνες, τά προϊόντα μέ βάση τή σόγια καί ἄλλα («ἄλλα», δηλαδή προϊόντα ἀκόμα λιγότερο σημαντικά). Ὑπολογισμένο σέ χρῆμα, τό κεφάλαιο αὐτό ἐξακολουθοῦσε νά παραμένει, ὅπως εἶναι φυσικό προκειμένου γιά δευτερεύοντα προϊόντα, ἀσήμαντο ἀπό τόν ἕνα χρόνο στόν ἄλλον. Ἐπρόκειτο περίπου γιά τό 3% τοῦ συνόλου τῶν δαπανῶν γιά προϊόντα διατροφῆς.

Γιά τά ποτά ὑπῆρχε, ἀντίθετα, εἰδική κατηγορία, πού συγκέντρωνε, εἶναι ἀλήθεια, τά «οἰνοπνευματώδη καί μή οἰνοπνευματώ-

δη ποτά». Δέν ἀποφασιζόταν νά ἀποκαλυφθοῦν τά πάντα. Αὐτή ἦταν ἡ νοοτροπία ἐκείνων τῶν χρόνων τῆς τήξης τῶν πάγων· ἀλλά αὐτό ἦταν κιόλας κάτι.

Ἀπό τό 1964, ἡ κατηγορία «οἰνοπνευματώδη καί μή οἰνοπνευματώδη ποτά» ἐξαφανίστηκε. Δέν ὑπάρχει πιά στόν πίνακα! Σέ ἀντάλλαγμα, ἡ κατηγορία «ἄλλα προϊόντα διατροφῆς» ὑπερδεκαπλασιάστηκε μέσα σ' ἕνα μόνο χρόνο καί, ἀπό τότε, παραμένει ὑπερβολικά ὑψηλή. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ προηγούμενη ἀπαρίθμηση σέ παρένθεση (καφές, μυρωδικά, μανιτάρια κλπ.), ἐξαφανίστηκε κι αὐτή. Δέν ἀπαριθμεῖται πιά τίποτα, γράφεται μονάχα «ἄλλα προϊόντα διατροφῆς».

Ἡ παραβολή σειρᾶς ἐπετηρίδων (λόγου χάρη τοῦ 1962, 1963 καί 1964) δείχνει ὅτι ἡ κατηγορία αὐξήθηκε ἀκριβῶς ὅσο ἦταν προηγούμενα ἡ κατηγορία «ποτά». Ἡ διαστρέβλωση τῆς στατιστικῆς δέ συνίσταται στήν ἀλλοίωση τῶν ἀριθμητικῶν στοιχείων — πράγμα πού δέν εἶναι πάντοτε εὔκολο — ἀλλά στήν ἑνοποίηση δυό κεφαλαίων, ἔτσι ὥστε νά ἀποκρύπτεται ἀπό τό λαό ἡ ταχεία αὔξηση τῶν δαπανῶν γιά τά ποτά.

Ἡ συνέπεια τῆς συγχώνευσης τῶν δύο προηγούμενων ξεχωριστῶν κεφαλαίων («ἄλλα προϊόντα» καί «ποτά») εἶναι τό γεγονός ὅτι δέν μποροῦμε πιά νά ἐξακριβώσουμε πόσα ξοδεύουν σήμερα οἱ σοβιετικοί καταναλωτές γιά κεῖνα τά δευτερεύοντα προϊόντα πού περιλαμβάνονταν προηγούμενα στό κεφάλαιο «ἄλλα» (καφές, μυρωδικά, μανιτάρια, κλπ.). Πάντως εἶναι παράλογο νά σκεφτεῖ κανείς ὅτι θά εἶναι πολύ περισσότερα ἀπό πρίν. Δέ θά συνέτρεχε κανένας λόγος. Γιά νά ξεκαθαρίσουμε καλύτερα τά πράγματα, θά μπορούσαμε νά κάνουμε μιά σύγκριση μέ τό τσάι. Ἡ ἀγορά τσαγιοῦ (λιγότερο ἀπό τό 1% τῶν ποσῶν πού δαπανήθηκαν γιά τήν ἀγορά εἰδῶν διατροφῆς) ἐλαφρῶς ὑπερδιπλασιάστηκε μέσα σέ δώδεκα χρόνια (1960 - 72), περνώντας ἀπό 329 ἑκατομμύρια ρούβλια στά 1960 σέ 685 ἑκατομμύρια στά 1972. Ὡστόσο, αὐτή ἡ αὔξηση εἶναι μικρότερη ἀπό ἐκείνη τῆς συνολικῆς ἀπόκτησης εἰδῶν διατροφῆς. Τό ποσοστό τοῦ τσαγιοῦ, ἀπό 0,77%, πέρασε στά 1972 στό 0,71%. Ἐντούτοις, τό τσάι, σέ διάκριση ἀπό τόν καφέ, εἶναι τό ἐθνικό ἀφέψημα τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν λαῶν τῆς ΕΣΣΔ.

Παρόλα αὐτά, ἄς παραδεχτοῦμε ἔστω ὅτι ὅλα τά δευτερεύοντα προϊόντα, ἀπό τόν καφέ ὥς τά μανιτάρια, παραμένουν, ἀντίθετα ἀπό τό τσάι, στά ἴδια προηγούμενα ποσοστά στό σύνολο τῶν δα-

πανῶν τοῦ πληθυσμοῦ γιά τήν απόκτηση είδῶν διατροφῆς (δηλαδή στό 3%). Γιά τό 1972 αὐτό θά σήμαινε 2,9 ἑκατομμύρια ρούβλια· ἀφαιρώντας τα ἀπό τό ἀνώνυμο καί ἀπρόσωπο κονδύλι τῶν «ἄλλων εἰδῶν διατροφῆς», πού ἀντιπροσωπεύει, ὅπως εἴπαμε, 30,9 δισεκατομμύρια ρούβλια, θά ἔχουμε 28 δισεκατομμύρια γιά τήν απόκτηση ὅλων τῶν ποτῶν μαζί, οἰνοπνευματωδῶν καί μή. Ἄς ἐπιχειρήσουμε τώρα νά ἐξακριβώσουμε τό μερίδιο τῶν μέν καί τῶν δέ.

Δέ θά ἀναφέρω λεπτομερεῖς ὑπολογισμούς ἀλλά θά πάρω σάν βάση τό ποσό τῶν 8 μέ 10 δισεκατομμυρίων λίτρων μή οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν τό χρόνο, δηλαδή κατά μέσο ὅρο, 80 μπουκάλια ἤ 200 ποτήρια κβάς καί διάφορα ἄλλα ποτά. Αὐτός ὁ ἀριθμός εἶναι παραφουσκωμένος. Ποιός ἀγόραζε, ἀλήθεια, τόσα ἀναψυκτικά; Στήν ὕπαιθρο καί στίς μικρές πόλεις εἶναι δυσεύρετα ἐνῶ, ἀντίθετα, παντοῦ πουλιοῦνται οἰνοπνευματώδη ποτά. Ἄλλωστε, αὐτά τά ἀναψυκτικά καταναλώνονται πιό πολύ τό καλοκαίρι. Ἄν πάρουμε σάν μέσο ὅρο τά 18 καπίκια τό λίτρο γιά τά μή οἰνοπνευματώδη (κι αὐτός ὁ ἀριθμός εἶναι ὑπερβολικός· τό μεταλλικό νερό πουλιέται πρός 20 καπίκια τό λίτρο, τό κβάς, ὅμως, καί ἡ γκαζόζα στοιχίζουν δυό καί τρεῖς φορές λιγότερο), θά ἔχουμε 1,8 δισεκατομμύρια ρούβλια. Ἄς στρογγυλέψουμε, παραφουσκώνοντας γιά τρίτη φορά τούς ἀριθμούς, σέ δυό δισεκατομμύρια*. Μᾶς φαί-

* Ἔκανα ἀνάλογους, ἀλλά πιό λεπτομερεῖς ὑπολογισμούς, γιά τό 1970, στή μελέτη «Τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα», γνωστή μονάχα σ' ἕνα στενό κύκλο φίλων. Ἐκεῖ ὑπολόγισα γιά τά μή οἰνοπνευματώδη ποτά μιά δαπάνη ἑνός δισεκατομμυρίου, ἀλλά τώρα, γιά νά μήν εἶναι μικρότερο ἀπό τήν πραγματικότητα, δέχομαι τό σαφῶς ὑπερβολικό ἀριθμό τῶν δυό δισεκατομμυρίων.

Σχετικά μέ τά μεταλλικά νερά. Στό ἄρθρο τοῦ Β. Λέιν, ὑπουργοῦ τῆς βιομηχανίας τροφίμων τῆς ΕΣΣΔ («Πράβδα», 8 Ἰούνη 1974), παρέχεται μιά χαρακτηριστική εἰκόνα τῆς παραγωγῆς μεταλλικοῦ νεροῦ «Μπορζιόμι». Κάθε μέρα, δηλώνει ὁ ὑπουργός, διοχετεύονται στήν κατανάλωση πάνω ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο μπουκάλια «Μπορζιόμι». Ἡ ποσότητα θά μποροῦσε καί νά αὐξηθεῖ — γράφει — ἀλλά ἐκεῖνο πού ἐπιβραδύνει τήν ἐπιχείρηση, «εἶναι ἡ ἀποστολή, πού γίνεται πρωτόγονα. Τά μπουκάλια στοιβάζονται στά βαγόνια τό ἕνα πάνω στ' ἄλλο, γιατί δέν ὑπάρχουν κουτιά. Ὁ ἀνεφοδιασμός σέ χαρτόνι εἶναι πολύ ἄσχημος. Παραδείγματα τέτοιου εἴδους θά μποροῦσαν νά ἀναφερθοῦν ἄπειρα». Ὁ ὑπουργός δέν ἀναφέρει τί ποσοστό ἀπ' αὐτά τά μπουκάλια, πού φορτώνονται στά βαγόνια σέ στοῖβες, σάν νά ἦταν ξυλεία, σπάζουν στό δρόμο, καί ποιός σέ τελευταία ἀνάλυση πληρώνει γι' αὐτό τό καταπληκτικό σύστημα, ὅπου τό κυριότερο εἶναι τό σχέδιο: πραγματοποίησέ

νεται ἀρκετό. Ὑποθέσαμε ὅτι ὁ πληθυσμός ξοδεύει γιά τά μή οἰνοπνευματώδη ποτά τρεῖς φορές περισσότερα ἀπ' ὅ,τι γιά τό τσάι, πού τό πίνουν ὅλοι, χειμώνα - καλοκαίρι.

Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, νά ἀφαιρέσουμε ἀπό τό κονδύλι «ἄλλα προϊόντα διατροφῆς», ἐκτός ἀπό τήν ἀξία τῶν πραγματικά «ἄλλων» προϊόντων (καφές, κλπ.), ἄλλα δύο δισεκατομμύρια, πού δαπανῶνται γιά τήν ἀπόκτηση μή οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Μένουν ἔτσι τά 26 δισεκατομμύρια πού δαπάνησε ὁ πληθυσμός γιά τήν ἀπόκτηση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν στό κρατικό καί συνεταιριστικό ἐμπόριο. Δέ λαβαίνω καθόλου ὑπ' ὄψη μου τή λαθραία διύλιση καί τά ἄλλα σπιτικά ποτά ἤ τό κρασί πού παρασκευάζουν στό σπίτι σέ τεράστιες ποσότητες στή Γεωργία καί τή Μολδαβία, ἐπειδή δέν ὑπάρχουν καθόλου σχετικά στοιχεῖα στίς ἐπίσημες δημοσιεύσεις.

Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα, ἀλλά ἀξίζει τόν κόπο νά ἀναφέρουμε τήν ἔγκυρη γνώμη ἑνός πολύ μεγάλου σοβιετικοῦ οἰκονομολόγου, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Στρουμίλιν, πού τώρα ἔχει πεθάνει. Στό ἄρθρο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Στρουμίλιν καί τοῦ καθηγητή Σόνιν «Ὁ ἀλκοολισμός καί ἡ καταπολέμησή του» πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Οἰκονομία καί ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας» (φυλ. ἀρ. 4 τοῦ 1974), συναντᾶμε τήν ἑξῆς φράση: «Σήμερα ἡ συνολική κατανάλωση λαθραίας βότκας («σαμογκόν») φτάνει πιθανόν τουλάχιστον τό 50% τοῦ οἰνοπνεύματος σέ σχέση μέ τή βότκα τοῦ μονοπωλίου».

Ἐντούτοις, μιά καί ἐπέβαλα στόν ἑαυτό μου τόν κανόνα νά χρησιμοποιῶ μονάχα ἐπίσημα στοιχεῖα καί ὄχι ὑποθέσεις, προτιμῶ νά περιοριστῶ στά ἀκριβῆ στοιχεῖα τῆς σοβιετικῆς στατιστικῆς (καί σ' ἐκεῖνα τῆς ξένης στατιστικῆς μονάχα ὅταν ἀναφέρονται ἀπό τό σοβιετικό τύπο).

Μέ βάση ὑπολογισμούς τελείως διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους πού ἀνέφερα πιό πάνω καί πού στηρίζονται στήν ἀνάλυση τοῦ πίνακα «Δεῖκτες λιανικῶν τιμῶν» («Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972», σ. 602) προκύπτει ὅτι ὁ πληθυσμός δαπάνησε γιά τήν ἀπόκτηση οἰνοπνευματωδῶν ὄχι μόνο 26 δισεκατομμύρια.

το καί στέλνε — κι ἄν, ὕστερα, ὅλα πᾶνε κατά διαόλου, αὐτό δέν ἔχει καμιά σημασία!

Γιά τή βιομηχανία τῶν ἀναψυκτικῶν, πού ἀνήκει κι αὐτή στή δικαιοδοσία του, ὁ ὑπουργός δέν εἶπε οὔτε λέξη. Θά τήν ἀνέφερε, τουλάχιστο, ἄν εἶχε μειωθεῖ. Καμιά φορά ἡ σιωπή εἶναι πολύ πιό εὔγλωττη ἀπό τά λόγια.

Αὐτό ἀποδεικνύει πόσο ἐπιφυλακτικοί εἶναι οἱ ὑπολογισμοί μου.

Εἴκοσι ἕξι - εἴκοσι ἑφτά δισεκατομμύρια ἀντιπροσωπεύουν πάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο (27 - 28%) ὅλων τῶν δαπανῶν τοῦ πληθυσμοῦ γιά τήν ἀπόκτηση προϊόντων διατροφῆς στό κρατικό καί συνεταιριστικό ἐμπόριο. Κι ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τό σύνολο ὅ λ ω ν τῶν ἀγορῶν πού ἔκανε ὁ πληθυσμός στά κρατικά καί συνεταιριστικά καταστήματα, οἱ δαπάνες γιά τό οἰνόπνευμα ἀντιπροσωπεύανε γιά τό 1972 τό 15%.

Γιά τό 1970, τό σύνολο τῶν δαπανῶν γιά οἰνοπνευματώδη ποτά, ὑπολογισμένο μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἔφτανε τά 23 δισεκατομμύρια. Σέ δυό χρόνια, ἡ αὔξηση δέν εἶναι ἀμελητέα, καί ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τήν ἐτήσια αὔξηση τῆς πώλησης οἰνοπνευματωδῶν προϊόντων, γιά τήν ὁποία θά γίνει λόγος παρακάτω.

Γιά κανένα ἄλλο ἐμπόρευμα ὁ σοβιετικός λαός δέν ξοδεύει 26 - 27 δισεκατομμύρια τό χρόνο. Συνολικά, ἕνα ποσό μεγαλύτερο ἀπό 10 δισεκατομμύρια δαπανᾶται μονάχα γιά ροῦχα καί ἐσώρουχα μαζί (16 δισεκατομμύρια τό 1972), καί γιά τό κρέας καί τά ἀλλαντικά — ἄν τά συγχωνεύσουμε καί αὐτά — (14 δισεκατομμύρια). Ὅλες οἱ ἄλλες δαπάνες εἶναι πολύ χαμηλότερες. Γιά παράδειγμα, 7 δισεκατομμύρια γιά τά παπούτσια, κάτι παραπάνω ἀπό 5 δισεκατομμύρια γιά τά ὑφάσματα, καί γιά τά ἔντυπα, δηλαδή βιβλία, ἐγχειρίδια, ἐφημερίδες καί περιοδικά, λιγότερο ἀπό δύο δισεκατομμύρια (γιά τήν ἀκρίβεια, 1951 ἑκατομμύρια), σχεδόν δεκατέσσερις φορές λιγότερα ἀπ' ὅ,τι γιά τά οἰνοπνευματώδη ποτά. Αὐτή εἶναι ἡ αὐστηρή γλώσσα τῶν ἀριθμῶν.

Στά πενήντα ἕξι χρόνια πού πέρασαν ἀπό τήν Ἐπανάσταση, θά μποροῦσε τουλάχιστο — μά πρίν ἀπ' ὅλα θά ἦταν ἀναγκαῖο νά ὑπάρχει γι' αὐτό ἡ εἰλικρινής ἐπιθυμία! — νά ξεσυνηθίσει ὁ λαός τήν παλιά μας ἐθνική συνήθεια νά πίνει ὥσπου νά μεθύσει, ἄν δέν ἀντιτάσσονταν σ' αὐτό τά ἄμεσα οἰκονομικά συμφέροντα τοῦ κράτους. «Τά συμφέροντα τοῦ κράτους πάνω ἀπ' ὅλα», διακηρύσσει ἡ «Πράβδα» στόν τίτλο τοῦ κύριου ἄρθρου της στίς 28 Αὐγούστου 1974. Τά οἰκονομικά συμφέροντα τοῦ κράτους ἔχουν γιά τούς παραγωγούς βότκας τήν ἑλκυστική δύναμη πού ἔχει κι αὐτή γιά τούς καταναλωτές της. Ποτέ μέχρι τώρα ἡ ἐπιχείρηση τοῦ οἰνοπνεύματος δέν εἶχε ἐξασφαλίσει τόσο μυθικά κέρδη στό κράτος.

Τόν καιρό τῶν τσάρων, πρίν ἀπό τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ὁ πληθυσμός τῆς Ρωσίας δαπανοῦσε γιά τή βότκα 900 ἑκατομμύρια

ρούβλια τό χρόνο. Ἀπ' αὐτά τά 900 ἑκατομμύρια, τά 200 ἀποτελοῦσαν τό κόστος τῆς βότκας καί τά ἄλλα 700, δηλαδή πάνω ἀπό τό 77%, τά ἔπαιρνε τό δημόσιο.

Τά ἀκριβῆ στοιχεῖα τῶν καθαρῶν κερδῶν στό σημερινό ἐμπόριο τοῦ οἰνοπνεύματος τά γνωρίζουν μονάχα ἐλάχιστοι καθοδηγητές καί ὑπάλληλοι. Τό κόστος τῶν οἰνοπνευματωδῶν ἔγινε κρατικό μυστικό πού φυλάγεται ἐξίσου ζηλότυπα μ' ἕνα στρατιωτικό μυστικό.

Κι ὅμως, ὁ κάθε πότης, ὅπως καί αὐτοί πού δέν πίνουν, γνωρίζει ὅτι τό κόστος τῆς βότκας εἶναι κατ' ἀναλογία χαμηλότερο ἀπό τό κόστος ὁποιουδήποτε ἄλλου ἐμπορεύματος. Τά ἔσοδα τοῦ κράτους εἰσπράττονται, γιά μεγαλύτερη συσκότιση, μέσα ἀπό διάφορα κονδύλια: κέρδη παραγωγῆς, κέρδη πώλησης, χονδρικές τιμές, λιανικές τιμές, καί, τέλος, φόρος κύκλου ἐργασιῶν, πού εἶναι καί τό πιό προσοδοφόρο ἀπό τά κονδύλια τῶν ἐσόδων τοῦ κράτους. Στό πρῶτο μέρος τῆς μελέτης μου προσπάθησα νά ἀνοίξω ἕνα δρόμο στή ζούγκλα αὐτῶν τῶν κονδυλιῶν καί νά ὑπολογίσω τό κόστος τῆς βότκας, ἐδῶ, ὅμως, θά περιοριστῶ σ' ἕναν ὑπολογισμό πιό ἁπλό, ἔστω κι ἄν εἶναι κατά προσέγγιση.

Στήν Ἐπετηρίδα τοῦ 1972 πού ἀνέφερα πιό πάνω ὑπάρχει ὁ πίνακας «Δείκτης λιανικῶν κρατικῶν τιμῶν» (σ. 602). Οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ὑπολογίζονται μέ βάση τὸ 1940=100. Οἱ τιμές τῶν οἰνοπνευματωδῶν τό 1972 εἶναι, σέ σχέση μέ τότε, 265. Ὑπογραμμίζω ὅτι πρόκειται γιά ὅλα ἐνγένει τά οἰνοπνευματώδη ποτά καί ὄχι μόνο γιά τή βότκα, πού ἡ τιμή της αὐξήθηκε, σέ σχέση μέ τά προπολεμικά ἐπίπεδα, περισσότερο ἀπό τή μέση τιμή ὅλων τῶν ἄλλων οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στά 1940 τό κράτος πουλοῦσε τή βότκα ἀπό ἀγάπη γιά τούς ὑπηκόους του, χωρίς κανένα κέρδος, καλύπτοντας μονάχα τά ἔξοδα παραγωγῆς, μεταφορᾶς, ἐμπορίας. Ἄς ὑποθέσουμε ἐπίσης ὅτι στά τριάντα χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε, δέν αὐξήθηκε ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στή βιομηχανία τῆς βότκας καί τοῦ κρασιοῦ, οὔτε μειώθηκε τό κόστος τους. Ἄς ὑποθέσουμε, τέλος, ὅτι δέν ἄρχισαν νά χρησιμοποιοῦν γιά τήν παρασκευή τῆς βότκας νέες πρῶτες ὕλες μέ χαμηλότατο κόστος. Μ' αὐτούς τούς ὑποθετικούς ὅρους, πού, ἐννοεῖται, δέν εἶναι καθόλου ἀληθοφανεῖς, τό κόστος (πού τό ὑποθέσαμε ἴσο μέ τό κόστος τῆς πώλησης τό ὁποῖο στόν πίνακα δίνεται μέ τό δείκτη 100) θά ἔπρεπε νά εἶναι περίπου 38% τῆς σημερινῆς τιμῆς πώλησης (ἡ δ-

ποία στόν πίνακα δίνεται μέ τό δείκτη 265): 100/265=38/100. Τό κέρδος θά 'πρεπε συνεπῶς νά φτάνει τό 62%.

Εἶναι ὅμως παράλογο νά ὑποθέσει κανείς ὅτι στά 1940 τά οἰνοπνευματώδη τά πουλοῦσαν στήν τιμή κόστους. Πραγματικά, ἄν ὀργανώθηκε τό ἐμπόριο τῆς βότκας, ἔγινε ἀκριβῶς γιά νά ἐξασφαλιστοῦν πρόσθετα ἔσοδα γιά τήν ἐκβιομηχάνιση τῆς χώρας (ἐπανειλημμένα ἔγινε λόγος γι' αὐτό μέ ἀναφορές σέ λόγια τοῦ Στάλιν). Καί ἀπό τήν πρώτη στιγμή κιόλας, ἀπ' τήν πώληση αὐτή, προῆλθαν σημαντικά κέρδη. 'Ακόμα κι ἄν τό κρασί ἀπέδιδε λιγότερο ἀπό τή βότκα, δέ θά ἦταν ὑπερβολή νά θεωρήσουμε ὅτι, στά 1940, ἕνα 30% τῆς τιμῆς πώλησης τῶν οἰνοπνευματωδῶν ἀποτελοῦσε καθαρά κέρδη τοῦ κράτους. Κατά συνέπεια, τό κόστος ἀποτελεῖ τό 70/265, δηλαδή τό 26% καί τό καθαρό κέρδος τοῦ κράτους τό 74%.

Τό σύνολο τῶν ἐσόδων φτάνει σήμερα, ὅπως ὑπολογίσαμε, τουλάχιστο τά 26 δισεκατομμύρια. 'Απ' αὐτά, τό 74%, δηλαδή 19,2 δισεκατομμύρια, ἀντιπροσωπεύουν τό καθαρό κέρδος τοῦ κράτους. Παρακάτω θά ἐπιχειρήσουμε νά ἐπαληθεύσουμε αὐτή τήν ὑπόθεση μέ ἄλλους ὑπολογισμούς.

Τό σύνολο τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, στά 1972, ἔφτανε τά 175 δισεκατομμύρια ρούβλια. Τό ἕνα ἔνατο τῶν ἐσόδων του προερχόταν ἀπό τό οἰνόπνευμα.

Δεκαεννέα δισεκατομμύρια τοῖς μετρητοῖς εἶναι ἕνα ποσό τεράστιο. Τέτοια ἔσοδα δέν παραμελοῦνται. Θά ἀναφέρω γιά σύγκριση μερικούς ἀριθμούς δαπανῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ κράτους γιά τό 1972. Γιά τή δημόσια ὑγεία καί γιά τόν ἀθλητισμό, λόγου χάρη, διατέθηκαν 10 δισεκατομμύρια, γιά τίς κοινωνικές ἀσφαλίσεις 8,3 δισεκατομμύρια, γιά τά σχολεῖα γενικῆς ἐκπαίδευσης ὅλων τῶν κατηγοριῶν 7,6 δισεκατομμύρια, γιά τήν ἐπιστήμη 7,3 δισεκατομμύρια (πρβλ. «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972», σ. 727).

Ἡ ἕλξη γιά τά κέρδη ἀπό τό οἰνόπνευμα εἶναι ἀκαταμάχητη. Μπορεῖ νά τεθεῖ ὑπό συζήτηση ἡ κατάργηση ἑνός ἐνεργητικοῦ κονδυλιοῦ τόσο μεγάλου; Μέ τί νά ἀντικατασταθεῖ; Μιά καί δέν μπορεῖ ὅμως νά σβηστεῖ ἀπό τόν προϋπολογισμό, ἐπιχειρεῖται νά σβηστεῖ ἀπό τίς πληροφορίες. Κι ἡ οὐσία ἡ ἴδια τοῦ ἐμπορίου τοῦ οἰνοπνεύματος — ἡ ἀποδοτικότητά του — περιστοιχίζεται ἀπό ἕνα πέπλο μυστηρίου ὅλο καί πιό πυκνό. 'Αποκρύπτεται ἡ ἀλήθεια γιά τό ποτό ἀπό τόν ἴδιο τό λαό πού εἶναι τό ἀνυπεράσπιστο θύμα του.

Γιά μιά σύγκριση εἶναι χρησιμότατο νά ἀναφέρουμε ἕναν κατάλογο — κάθε ἄλλο παρά πλήρη! — ἐγκυρότατων οἰκονομικῶν μελετῶν πάνω στό μεθύσι στήν παλιά Ρωσία, πού εἶδαν τή δημοσιότητα στή δεκαετία πού προηγήθηκε ἀπό τήν ἐπανάσταση: Π. Τσίτοβιτς «Τό μονοπώλιο ἐπί τῶν ποτῶν τῶν γαιοκτημόνων τῆς Πολωνίας στά τσιφλίκια τους», Πετρούπολη, 1907. Σ. Α. Πράβντιν, «Ἡ ἐπίδραση τῶν σοβειῶν στήν κατανάλωση οἰνοπνεύματος στή Ρωσία», Μόσχα, 1911. «Πρακτικά τοῦ Πρώτου Πανρωσικοῦ Συνεδρίου γιά τήν καταπολέμηση τῆς μέθης» (τρεῖς τόμοι), Πετρούπολη, 1910. Β. Κ. Ντμίτριεφ, «Κριτικές ἔρευνες πάνω στήν κατανάλωση οἰνοπνεύματος στή Ρωσία». Δ. Ν. Βορονόφ, «Ὁ ἀλκοολισμός στήν πόλη καί στήν ὕπαιθρο σέ σχέση μέ τό βιοτικό ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ», Πέντζα, 1913. Τοῦ ἴδιου, «Ἡ ζωή στό χωριό τίς μέρες τῆς ἐγκράτειας», Πέντζα, 1916. Μ. Ι. Φρίντμαν, «Τό μονοπώλιο τῶν κρασιῶν», βασικό ἔργο σέ δύο τόμους.

Ὁ κατάλογος παρόμοιων βιβλίων θά μποροῦσε νά ἐπεκταθεῖ πάρα πολύ. Κι ὅλα αὐτά μονάχα στή δεκαετία πρίν ἀπό τήν ἐπανάσταση. Στά τελευταῖα σαράντα χρόνια ὅμως — σαράντα κι ὄχι δέκα! — εἶναι ἀδύνατο νά ἀναφέρει κανείς ἔστω κι ἕνα κείμενο οἰκονομίας πού νά ἀσχολεῖται μέ τή σημερινή κατάσταση στήν ΕΣΣΔ γιά ὅ,τι ἀφορᾶ τό οἰνόπνευμα.

Τό τραγικό ζήτημα τῆς μέθης στή Ρωσία δέν μπορεῖ νά ἐξαντληθεῖ σέ καμιά δεκαριά σελίδες. Δέ θά ἔφταναν οὔτε δέκα τόμοι λεπτομερῶν ἐπιστημονικῶν μελετῶν στόν τομέα τῆς κοινωνιολογίας, τῆς ἱστορίας καί τῆς οἰκονομίας, καί ὄχι μόνο τῆς ἰατρικῆς ἐκλαΐκευσης — τομέας στόν ὁποῖο περιορίζεται σέ μᾶς ἡ ἀντιαλκοολική προπαγάνδα.

Στή Σοβιετική Ἕνωση, ἡ μέθη ἔγινε ἐθνική πληγή. Ὄχι ὅμως γιατί καταναλώνονται τόσα λίτρα οἰνόπνευμα τό χρόνο ἀνά κάτοικο. Μέ βάση αὐτόν τό δείχτη, μᾶς ξεπερνᾶ κατά πᾶσα πιθανότητα ἡ Γαλλία, ὅπου ὅλοι, ἀκόμη καί οἱ ἔφηβοι καί οἱ γυναῖκες πίνουν στό τραπέζι ἕνα ποτήρι κρασί μέ μικρή περιεκτικότητα οἰνοπνεύματος. Ἐκεῖ, στό τραπέζι πίνουν κρασί, ὅπως λόγου χάρη σ' ἐμᾶς πίνουν τό μεταλλικό νερό. Ἐκεῖ, τό κρασί συνοδεύει τό φαΐ. Σ' ἐμᾶς ψευτοτρῶνε γιά νά πάει κάτω τό ποτό.

Ἄλλωστε, ὄχι πάντοτε ὅμως, τρῶνε. Νά τί μοῦ διηγήθηκε ἕνας γεωλόγος πού χρόνια τώρα ἐργάζεται στήν περιοχή Σάλεχαρντ, ὅπου τόν καιρό τοῦ Στάλιν εἶχαν σχεδιάσει τήν κατασκευή μιᾶς

μεγάλης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τοῦ Βορρᾶ, ἀπό τά βόρεια τῶν Οὐραλίων ὥς τό Νορίλσκ. Στήν πραγματικότητα μπόρεσαν νά ἀ-ραδιάσουν στήν τούντρα μονάχα δεκάδες (ἴσως καί ἑκατοντάδες, ποιός θά μπορέσει ποτέ νά τά μετρήσει) χιλιάδες πτώματα κρατουμένων προτοῦ ἐγκαταλειφθεῖ ἐκεῖνος ὁ ἀκατόρθωτος «νεκρός δρόμος».

Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς δέν πίνουν βότκα ἀλλά καθαρό οἰνόπνευμα, γιατί δέ συμφέρει νά μεταφέρεις τή βότκα στίς μακρινές ζῶνες τοῦ Βορρᾶ. Ὁ συνομιλητής μου εἶδε μιά γυναίκα νά βγαίνει ἀπό ἕνα κατάστημα μέ ἕνα μπουκάλι οἰνόπνευμα, νά πίνει τό μισό, καί νά τρώει ἀπό πάνω λίγο χιόνι. Εἶδε νά δίνουν οἰνόπνευμα στά μωρά. Ἡ μάνα ἐξηγοῦσε: «Κλαίει γιατί θέλει νά πιεῖ». Καί πραγματικά τό μωρό κοιμόταν ἀμέσως μετά.

Οἱ ρῶσοι ἔμποροι εἶχαν ἀρχίσει νά μαθαίνουν τούς μικρούς λαούς τοῦ Βορρᾶ νά πίνουν. Ἀλλά ἐκεῖνοι εἶχαν μόλις ἀρχίσει...

Στό ἄρθρο «Ἡ οἰκονομία κι ὁ ἀλκοολισμός» («Ἐπιστήμη καί ζωή», ἀρ. 7, 1974) ἀναφέρεται μιά ἀνακοίνωση τοῦ Μ. Σόνιν, δόκτορα οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τό συμβόλαιο γιά τίς ὑπηρέτριες στή Γαλλία προβλέπει ὅτι τά ἀφεντικά τους ὀφείλουν νά ἐξασφαλίζουν στήν ὑπηρέτρια ἀπό 16 ὥς 30 λίτρα κρασί τό μήνα. «Ὡστόσο οἱ γαλλίδες ὑπηρέτριες δέν εἶναι μέθυσες», ἐξηγεῖ ὁ ἐπιστήμονας. Κι ὡστόσο αὐτές οἱ γυναῖκες πίνουν μέχρι ἕνα λίτρο κρασί τή μέρα. Ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τό ζήτημα· νά δοῦμε ποιό ποτό καί πῶς τό πίνουν.

Θά ἀναφερθῶ καί στή μαρτυρία τοῦ σοβιετικοῦ δημοσιογράφου Ο. Ὀρεστόφ, πού ἔζησε ἕξι χρόνια στήν Ἀγγλία (πρβλ. τή μελέτη του στό «Νόβυ Μίρ», ἀρ. 7 καί 8, 1974) : «Σέ ἕξι χρόνια δέ θυμᾶμαι νά συνάντησα στό δρόμο μεθυσμένον ἄνθρωπο... Νά ποῦμε τό δίκιο τῶν ἄγγλων: πίνουν τακτικά ἀλλά ὄχι γιά νά μεθύσουν, χωρίς νά προσπαθοῦν νά τελειώσουν τό μπουκάλι, μετρώντας τίς δυνάμεις τους. Ἀκόμα καί στίς γιορτές τό ποτό δέ μετατρέπεται σέ μεθύσι».

Δεδομένου ὅτι στή Δύση, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Γαλλίας, ὅπου πίνουν περισσότερο, ὁ τρόπος πού πίνουν δέ μοιάζει καθόλου μέ τό δικό μας, δέ θά εἶχε κανένα νόημα νά κάνουμε μιά ποσοτική σύγκριση τοῦ τύπου πόσο οἰνόπνευμα καταναλώνεται ἀνά κάτοικο τό χρόνο σ' ἐμᾶς καί πόσο σ' αὐτούς. Μιά παρόμοια σύγκριση θ' ἀποτελοῦσε καθαρή δημαγωγία.

Τή σύγκριση πρέπει νά τήν κάνουμε μέ τούς ἑαυτούς μας, μέ

τό πῶς ἤμασταν κάποτε, ὄχι μέ τούς ξένους. Συγκρίνοντας τή σημερινή κατανάλωση οἰνοπνεύματος μέ τήν προεπαναστατική, θά μάθουμε πράγματα στ' ἀλήθεια σπουδαῖα.

Ἡ πιό ὑψηλή μέση κατανάλωση βότκας στή Ρωσία σημειώνεται πρίν ἑκατό χρόνια, στά 1870: 11,4 λίτρα ἀνά κάτοικο τό χρόνο. Μετατρέποντάς τα σέ καθαρό οἰνόπνευμα, ἔχουμε 4,6 λίτρα (Βλ. τό λῆμμα «Κρασί» στή Μεγάλη Σοβιετική Ἐγκυκλοπαίδεια, 1η ἔκδοση).

Ἡ κατανάλωση βότκας ἦταν μεγαλύτερη στίς δυτικές ἐπαρχίες τῆς Ρωσίας, ὅπου στοιχίζει φθηνότερα, καί μικρότερη στίς κεντρικές ἐπαρχίες. Στή διάρκεια τῶν ἑπόμενων εἴκοσι χρόνων, ἡ κυβέρνηση ἐπέβαλε στή βότκα ἴσους δασμούς σ' ὅλη τή χώρα, πράγμα πού ὁδήγησε στή μείωση τῆς κατανάλωσής της στίς δυτικές ἐπαρχίες καί τήν αὔξησε στίς κεντρικές. Κατά μέσο ὅρο, ἡ κατανάλωση τῆς βότκας ἄρχισε νά ἐλαττώνεται κι ἔφτασε τά 7 λίτρα ἀνά κάτοικο στά 1893.

Ἡ αὔξηση ὅμως τῆς τιμῆς τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν δέν μπορεῖ νά χρησιμεύσει γιά πολύ καιρό σάν μέσο ρύθμισης τῆς κατανάλωσής της. Στό τέλος δέν παίζει πιά κανένα ρόλο. Ἔτσι ἔγινε στήν πραγματικότητα κι ἀπό τή δεκαετία τοῦ '90 ἡ κατανάλωση οἰνοπνεύματος ἄρχισε καί πάλι νά αὐξάνει. Στά 1913 ἔφτασε τά 7,5 λίτρα, δηλαδή 3,1 λίτρα καθαρό οἰνόπνευμα ἀνά κάτοικο*.

Μέσα σέ εἴκοσι χρόνια (1893 - 1913), ἡ αὔξηση ἔφτασε πάντως τό 10%. Καμιά σύγκριση δέν μπορεῖ νά γίνει μέ τούς δικούς μας ρυθμούς, πράγμα γιά τό ὁποῖο θά πειστοῦμε παρακάτω.

Ἄν ἡ ἱστορία μελετοῦσε τή θριαμβευτική πορεία τῆς βότκας, θά ἀπέβαινε πιθανά πιό χρήσιμη καί πιό ὠφέλιμη γιά τό λαό ἀπό τή μελέτη τῶν νικῶν τοῦ Σουβόροφ στήν Ἰταλία. Δέν εἶναι τυχαῖο αὐτό πού λένε, ὅτι τό πιό δύσκολο εἶναι νά νικήσεις τόν ἑαυτό σου.

Οἱ σελίδες πού προηγοῦνται, στηρίζονται ὁλότελα σέ στατιστικά στοιχεῖα πασίγνωστα σέ ὅλους. Πέρα ἀπ' αὐτά, ὅμως, ὑπάρχουν καί ὑλικά γιά «ἐσωτερική χρήση» (γιά ὑπηρεσιακή χρήση — ὅ-

---

* Πρίν ἀπό τήν ἐπανάσταση, τό κρασί καί ἡ μπίρα εἶχαν ἀσήμαντη θέση στή λαϊκή κατανάλωση. Ἡ ἀμπελοκαλλιέργεια ἀναπτύχθηκε στή Ρωσία μονάχα στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα, ἀλλά καί τότε ἡ ἐμπορεύσιμη παραγωγή κρασιοῦ ἔφτανε τά 16 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα, δηλαδή ἕνα μέσο ὅρο ἑνός λίτρου κρασιοῦ ἀνά κάτοικο τό χρόνο.

πως ἀποκαλεῖται αὐτό τό εἶδος τῆς μυστικότητας). Γιά παράδειγμα, εἰσηγήσεις καί περιλήψεις πού κυκλοφοροῦν μονάχα στό ἐσωτερικό ἑνός ὑπουργείου. Ἀπό μιά τέτοια ἔκθεση τῆς Γενικῆς Διεύθυνσης Οἰνοπνευματωδῶν (Γκλαβσπίρτ) στά 1968, θά δοκιμάσουμε τώρα νά βγάλουμε μερικά συμπεράσματα γιά νά τά συγκρίνουμε μέ ὅσα μπορέσαμε νά ἀποσπάσουμε ἀπό τά βάθη τῆς τρέχουσας σοβιετικῆς στατιστικῆς.

Τά «ὑπηρεσιακά» αὐτά ὑλικά ἀφοροῦν τήν παραγωγή βότκας στή Ρωσία καί σ' ὁλόκληρη τήν ΕΣΣΔ ἀπό τό 1913 ὥς τό 1967, καί ἀποτελοῦν μιά συμπυκνωμένη ἱστορία τῆς θριαμβευτικῆς της πορείας. Ἄν θεωρήσουμε τήν ἀπευθείας ἐπιρροή πού μπορεῖ νά ἀσκήσει ἡ ἀνάπτυξη ὁποιουδήποτε κλάδου τῆς οἰκονομίας στήν πνευματική ζωή τοῦ λαοῦ, στό χαρακτήρα του, στήν ἠθικότητά του, ἀκόμα καί στήν καθημερινή ζωή του, θά φτάσουμε ἀναπόφευκτα στήν ἀκόλουθη ἀντίληψη: ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας τῆς βότκας ἐπενεργεῖ στήν ψυχή τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ πιό ἄμεσα καί πιό ἔντονα ἀπό τήν ἀνάπτυξη ὁποιουδήποτε κλάδου πρωταρχικῆς σημασίας τῆς βαριᾶς βιομηχανίας, μολονότι ἡ σημασία τῶν δύο τομέων δέν μπορεῖ κάν νά συγκριθεῖ. Γιά παράδειγμα, στά 1968 χρησιμοποιοῦνταν στίς μηχανοκατασκευές περίπου 8,7 ἑκατομμύρια ἄτομα καί λίγο περισσότερα ἀπό 42.000, δηλαδή διακόσιες φορές λιγότερα, στήν παραγωγή βότκας.

Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐξέταση τοῦ πίνακα πού παραθέτουμε, ὅπου δίνεται ἡ ἐτήσια παραγωγή βότκας καί τῶν παραγώγων της σέ ἑκατομμύρια δεκάλιτρα. Ὁρισμένους ἀριθμούς τοῦ πίνακα θά τούς σχολιάσουμε μέ σημειώσεις, μιά καί οἱ ἀναγνῶστες δέ θά θυμοῦνται πιθανόν ὅλοι τά γεγονότα τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς χώρας μας, πού ἐπιδράσανε πάνω στήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς τῆς βότκας.

Γνωρίζοντας τά στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ΕΣΣΔ σ' ὅλα ἐκεῖνα τά χρόνια, εἶναι εὔκολο νά ὑπολογίσουμε τήν κατανάλωση βότκας ἀνά κάτοικο γιά κάποια ἀπ' αὐτές τίς χρονιές. Στά 1913, εἴχαμε 7,5 λίτρα ἀνά κεφαλή (ἀναφέραμε πιό πάνω τά στοιχεῖα τῆς Μεγάλης Σοβιετικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας: 7,75 λίτρα. Μιά διαφορά 250 γραμμαρίων) καί στά 1967 9,1 λίτρα. Στήν ποσότητα αὐτή δέν περιλαμβάνονται τό κρασί καί ἡ μπίρα, πού ἡ κατανάλωσή τους εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στόν καιρό τῶν τσάρων. Δέν περιλαμβάνεται οὔτε τό σ α μ ο γ κ ό ν, ἡ λαθραία διύλιση βότκας, πού δέ συνηθιζόταν ὥς τά 1915. Μονάχα μετά τήν απα-

γόρευση τῆς 6ότκας ἀπό τήν κυβέρνηση τοῦ τσάρου, στίς ἀρχές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου, ὁ πληθυσμός ἄρχισε νά τήν παρασκευάζει καί μάλιστα σέ τέτοιες ποσότητες ὥστε μιά θάλασσα ἀπό σαμογκόν πλημμύρισε τήν Οὐκρανία.

1913	118,9	1950	62,8
1928	55,5	1951	76,8
1929	55,2	1952	81,1
1930	61,8	1953	95,4
1931	78,8	1954	108,5
1932	72 (α)	1955	116,9 (δ)
1933	70	1956	122,5 (ε)
1934	70,2	1957	140,2 (στ)
1935	70,7	1958	145,4
1936	77,6	1959	137,3
1937	89,7 (6)	1960	138,1
1938	109,2	1961	145,7
1939	109,5	1962	162
1940	92,5 (γ)	1963	168,9
1945	44,3	1964	176,5
1946	50,8	1965	188,8
1947	41,4	1966	198,7
1948	30,1	1967	213,6
1949	48,3		

α) Δέν εἶναι δύσκολο νά καταλάβουμε τήν ἐπιβράδυνση τῆς αὔξησης πού ἄρχισε στά 1932: κολεκτιβοποίηση καί ἀπότομη πτώση τῆς σοδειᾶς. Δέν εἶναι τυχαῖο πού οἱ ἐπίσημες στατιστικές κρύβουν τήν ἀποδοτικότητα τῆς γῆς γιά κεῖνα τά χρόνια. Γιά παράδειγμα ἡ ἐπετηρίδα «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972» (σ. 218) παραθέτει τήν ἀποδοτικότητα τόσο γιά τά χρόνια 1909 - 13 ὅσο καί γιά ὅλα τά χρόνια τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας ἀπό τό 1922 ὥς τό 1972, ἐκτός ἀπό τήν περίοδο 1928 - 1936.

6) Ἡ ἰσχυρή αὔξηση τοῦ 1937 καί προπαντός τοῦ 1938 ἐξηγεῖται ἐπίσης ὡς ἑξῆς: στά 1937 ἡ σοδειά ἦταν ἐξαιρετικά καλή. Τί νά τό κάνουμε τόσο στάρι; Βότκα, λοιπόν!

γ) Γιά νά καταλάβουμε τήν πτώση τοῦ 1940, πρέπει νά θυμηθοῦμε τό σύμφωνο μή ἐπίθεσης πού ὑπογράφτηκε μέ τή χιτλερική Γερμανία τόν Αὔγουστο τοῦ 1939: μιά σημαντική ποσότητα σταριοῦ στάλθηκε στή Γερμανία. Οἱ μεταφορές συνεχίζονταν ὥς τήν πρώτη μέρα τοῦ πολέμου.

δ) Πλησιάζουμε τήν τσαρική συγκομιδή!

ε) Ξεπεράστηκε!

στ) Τό μεγάλο αὐτό ἅλμα ἀντιστοιχεῖ στήν ἐξαιρετική σοδειά σιτηρῶν καί πατάτας τοῦ 1956.

Στά χρόνια 1950 - 67, ἡ παραγωγή 6ότκας, πού ὀνομάζεται ἁπλῶς «6ότκα 40 6αθμῶν», μειώθηκε σημαντικά (δεκαέξι φορές).

Στό μεταξύ αὐξήθηκε πενήντα φορές καί ἡ παραγωγή νέων ποιοτήτων, ἡ «Μοσκόβσκαγια Ὀσόμπαγια», ἡ «Στολίτσναγια» καί, ἀργότερα, ἡ «Ἔξτρα». Εἶναι δύσκολο νά ἀποφανθοῦμε ἄν αὐτό ἔγινε γιά νά ἱκανοποιηθοῦν τά γοῦστα τοῦ ἀγοραστῆ, μποροῦμε ὅμως νά ποῦμε, μέ ἀπόλυτη σιγουριά, πώς ἡ «Μοσκόβσκαγια Ὀσόμπαγια», ἡ «Στολίτσναγια» καί ἄλλες παρόμοιες ποιότητες βότκας ἔχουν ἕνα κόστος παραγωγῆς χαμηλότερο καί ὁ φόρος ἐπί τοῦ κύκλου ἐργασιῶν, πού τίς ἐπιβαρύνει, εἶναι μεγαλύτερος.

Ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν εἶναι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή χονδρική καί τή λιανική τιμή (δηλαδή τήν τιμή πού πληρώνει ὁ καταναλωτής) ἑνός ἐμπορεύματος. Ἡ διαφορά αὐτή εἶναι τεράστια, εἰδικά γιά τή βότκα. Ὁ φόρος ἐπί τοῦ κύκλου ἐργασιῶν περιέρχεται ὁλόκληρος στά ταμεῖα τοῦ κράτους. Ὅλες οἱ τιμές — χονδρικές καί λιανικές — καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων ἀπό τό Κράτος, μέ τρόπο ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπό τόν παραγωγό ἤ ἀπό τήν ἐμπορική ὀργάνωση. Ἐννοεῖται ὅτι συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τό φόρο ἐπί τοῦ κύκλου ἐργασιῶν. Δίνεται στήν ἐπιχείρηση μιά ὁρισμένη ἐλευθερία γιά νά ἐπεμβαίνει μέσα στά ὅρια τῆς χονδρικῆς τιμῆς, ἐλαττώνοντας τό κόστος τῆς παραγωγῆς της (στήν περίπτωσή μας, τοῦ οἰνοπνεύματος καί τῆς βότκας). Κι ἄν κατορθώσει νά κατεβάσει τό κόστος κάτω ἀπό τή χονδρική τιμή, τότε τῆς καταβάλλεται ἕνα ὁρισμένο ποσοστό κέρδους. Διαφορετικά, δέν εἶναι ἐπικερδής καί δουλεύει μέ ζημιά. Ὅσο κι ἄν φαίνεται παράξενο στό φῶς τῆς λογικῆς, πολλά ἐργοστάσια βότκας δούλεψαν μὲ παθητικό γιά πολλά χρόνια καί τό κράτος τούς κατέβαλε ἐπιδοτήσεις. Ἔτσι, τό κέρδος ἀπό τήν παραγωγή τῆς παλιᾶς κοινῆς βότκας τῶν 40 βαθμῶν ἦταν ἴσο μέ τό μηδέν καί μερικές φορές, μάλιστα, εἴχαμε καί ζημιά. Μονάχα σέ λίγα ἐργοστάσια τό κέρδος ἔφτανε τά 20 καπίκια τό δεκάλιτρο. Τό κέρδος ὅμως ἀπό τίς νέες μάρκες («Στολίτσναγια» καί ἄλλες) φτάνει κατά μέσο ὅρο γιά τή Σοβιετική Ἕνωση τά 43 καπίκια τό δεκάλιτρο.

Τό κόστος τῆς βότκας εἶναι τό ἀκόλουθο: γιά τήν κοινή βότκα 40 βαθμῶν, ἀπό 3 ὥς 3,93 ρούβλια τό δεκάλιτρο. Μέσος ὅρος γιά τή χώρα, 3,63 ρούβλια τό δεκάλιτρο. Ἀνάμεσα στούς παράγοντες πού καθορίζουν τό κόστος κάθε ἐμπορεύματος, γιά τό οἰνόπνευμα (καί κατά συνέπεια γιά τή βότκα) ἔχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ τιμή τῆς πρώτης ὕλης (πατάτες, στάρι, μελάσα, τσίπουρα κλπ.) καί αὐτή ἡ τιμή ποικίλλει πολύ στίς διάφορες περιοχές τῆς χώρας.

Δέν εἶμαι καλός γνώστης ποτῶν γιά νά ἐξηγήσω πῶς γίνεται

καί ἡ τιμή τῆς βότκας πού εἶναι τῆς μόδας («Στολίτσναγια», «Ὀσόμπαγια» κλπ.) ἀνέρχεται μονάχα σέ 3,09 ρούβλια τό δεκάλιτρο, κατά μέσο ὅρο γιά τό σύνολο τῆς χώρας, δηλαδή 31 καπίκια τό λίτρο. Πρόκειται ὅμως γιά ἕναν τελείως ἐπίσημο ἀριθμό, μολονότι δέν εἶναι καί πολύ γνωστός.

Τό πιό ἐνδιαφέρον ἀπ' ὅλα, πάντως, εἶναι ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν. Γιά τή συνηθισμένη βότκα κυμαίνεται ἀπό 19,68 ὥς 42,48 ρούβλια τό δεκάλιτρο. Ἡ τιμή πώλησης, ὅμως, ἔφτανε, πρίν τήν αὔξηση τῶν τιμῶν, τά 47,99 ρούβλια τό δεκάλιτρο, δηλαδή 4,80 ρούβλια τό λίτρο.

Γιά τίς νέες ποιότητες, ὅμως, πού ἀντικαταστήσανε σήμερα σχεδόν ὁλότελα τήν κοινή βότκα τῶν 40 βαθμῶν, ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν εἶναι πολύ πιό σημαντικός. Κατά μέσο ὅρο σέ ἐθνική κλίμακα φτάνει τά 49,56 ρούβλια, μέ τιμή πώλησης 55,94 ρούβλια τό δεκάλιτρο (πρίν τήν αὔξηση). Στό μεταξύ, σέ κάθε λίτρο πού πουλιόταν στήν τιμή τῶν 5,60 ρουβλιῶν, τά 4,95 ρούβλια πήγαιναν κατευθείαν στά ταμεῖα τοῦ κράτους. Ἔτσι εἶχαν τά πράγματα στά 1967.

Θά ἐπανέλθουμε στό θέμα τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν ὅταν θά ἀσχοληθοῦμε μέ τό 1972, γιά τήν ὥρα ὅμως ἄς ἐξετάσουμε τό ἐπίπεδο κατανάλωσης τῆς βότκας στίς διάφορες δημοκρατίες. Ἐδῶ ἡ ἔκθεση δέν περιλαμβάνει ὅλα τά οἰνοπνευματώδη, ἀποκλείει τό κονιάκ, τά λικέρ καί μερικά ποτά δευτερεύουσας σημασίας. Συνολικά, ἀπό τά 213,6 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα πού ἀναφέραμε πιό πάνω, λαβαίνει ὑπ' ὄψη της μονάχα 202,3 ἑκατομμύρια — ἀριθμό ἀρκετά ἀντιπροσωπευτικό.

Καί νά τί προκύπτει, ἄν διαιρέσουμε τά σχετικά στοιχεῖα τῶν διαφόρων δημοκρατιῶν μέ τόν πληθυσμό τους στά 1967 (διαθέτουμε στοιχεῖα μονάχα γιά ἕντεκα δημοκρατίες). Γιά ὁλόκληρη τήν ΕΣΣΔ, ἡ μέση κατανάλωση ἀνά κάτοικο ἦταν 8,6 λίτρα. Κατά δημοκρατίες, σέ φθίνουσα σειρά ἔχουμε: Κιρκασία, 11,4 λίτρα· Ρωσία, 10,3 λίτρα· Ἐσθονία, 10 λίτρα· Λιθουανία, 8 λίτρα· Καζαχστάν, 7,8 λίτρα· Λευκορωσία, 6 λίτρα· Οὐκρανία, 5,9 λίτρα· Οὐζμπεκιστάν, 3,4 λίτρα· Τατζικιστάν, 2,9 λίτρα· Μολδαβία, 2,2 λίτρα· Γεωργία, 1,8 λίτρα.

Σχεδόν ὅλοι αὐτοί οἱ ἀριθμοί μποροῦν νά τύχουν ἑρμηνείας. Στίς δημοκρατίες πού παράγουν κρασί (Μολδαβία, Γεωργία) πίνουν λίγη βότκα. Στή Λευκορωσία καί προπαντός στήν Οὐκρανία, ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένα τά περισσότερα ζαχαρουργεῖα κι ὅπου

ὁ καθένας μπορεῖ χωρίς δυσκολία νά πάρει τά ὑπολείμματα αὐτῶν τῶν βιομηχανιῶν, εἶναι πολύ διαδομένη ἡ διύλιση τοῦ σ α μ ο γ κ ό ν ἐπειδή χρησιμοποιεῖται αὐτή ἡ πρώτη ὕλη, ἡ πιό φτηνή καί πιό εὔκολη νά βρεθεῖ. Στήν Κεντρική Ἀσία δέν ἔμαθαν ἀκόμα νά πίνουν στά σοβαρά. Στό Καζαχστάν καί στήν Κιρκασία ἐκεῖνοι πού κυρίως πίνουν δέν εἶναι φυσικά οἱ καζάκοι καί οἱ κιρκάσιοι, μοῦ εἶναι ὅμως ἀκατανόητοι οἱ κυριότεροι λόγοι γιά τούς ὁποίους καταναλώνεται τόσο μεγάλη ποσότητα βότκας ἀνά κάτοικο στήν Κιρκασία.

Ἐξετάζοντας ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα καί συγκρίνοντας τόν αἰώνα μας μέ τόν περασμένο, βλέπουμε πόσο μεγαλειώδεις νίκες κατήγαγε ἡ βότκα στή διάρκεια τῶν πενήντα ἐκείνων ἱστορικῶν χρόνων πού ἐμφανίζονται στόν πίνακα πού δημοσιεύουμε πιό πάνω.

Ἄς ἐπιχειρήσουμε τώρα νά ὑπολογίσουμε, ἔστω καί κατά προσέγγιση τά ἀποτελέσματα τοῦ 1972. Στή διάρκεια τῶν τελευταίων δέκα χρόνων στούς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ πίνακάς μας (δηλαδή ἀπό τό 1957 ὥς τό 1967), ὁ ρυθμός αὔξησης τῆς παραγωγῆς τῆς βότκας πέρασε ἀπό τά 3,8% τό χρόνο στά πρῶτα πέντε χρόνια, στά 5,7% στά τελευταῖα πέντε. Ἄν προχωρήσουμε καί στήν πενταετία μετά τό 1967, θά βροῦμε ὅτι στά 1972 παρασκευάστηκε ἀπό 25 - 28% περισσότερη βότκα ἀπό ὅ,τι στά 1967.

Ἄς πάρουμε γιά σιγουριά τή μικρότερη ποσότητα. Ἔχουμε 267 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα. Ἡ ποσότητα αὐτή εἶναι φανερά πολύ χαμηλή, ἀφοῦ σ' αὐτά τά ἴδια πέντε χρόνια τό συνολικό ποσό τῶν δαπανῶν πού ἔγιναν γιά τά οἰνοπνευματώδη ποτά, ὑπολογισμένο μέ τή μέθοδο πού ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει ἤδη, αὐξήθηκε ὄχι κατά 25 ἀλλά κατά 45 - 46%, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς προηγούμενες σελίδες. Εἶναι δύσκολο νά ὑποθέσουμε πώς μιά αὔξηση τόσο σημαντική προῆλθε ἀποκλειστικά ἀπό τήν αὔξηση τῶν τιμῶν. Κατά πάσα πιθανότητα, παρασκευάστηκαν στά 1972 πολύ περισσότερα ἀπό 267 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα· ἀλλά ἀκόμη καί μιά τόσο χαμηλή παραγωγή, μᾶς δίνει 11,8 λίτρα ἀνά κάτοικο.

Κι αὐτό πάντοτε χωρίς νά ὑπολογίζουμε τό κρασί, καί στά 1972 στίς κρατικές ἐπιχειρήσεις παρασκευάστηκαν 293 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα κρασιοῦ, δηλαδή 12 λίτρα ἀνά κάτοικο. Τό σπιτικό κρασί δέν μπορεῖ νά ὑπολογιστεῖ. Ἡ μετατροπή τῶν δύο ποτῶν μαζί σέ καθαρό οἰνόπνευμα μᾶς δίνει 5,8 λίτρα ἀνά κάτοικο. Ὅσο γιά τήν μπίρα, προτείνω νά μήν τήν ὑπολογίσουμε καθόλου σάν οἰνοπνευματῶδες ποτό, ἔστω κι ἄν ὑπάρχουν στή χώρα μας ἄνθρωποι

πού μεθοῦν μέ τή μπίρα. Συνολικά, τό άπαίσιο τσαρικό μονοπώλιο μέ τό μέγιστο τῶν 4,6 λίτρων οἰνόπνευμα ἀνά κάτοικο στά 1870, μένει πάρα πολύ πίσω σέ σχέση μέ μᾶς*. Ὅσο γιά τό 1913 (3,1 λίτρα οἰνόπνευμα) δέν ἀξίζει κάν τόν κόπο νά γίνεται λόγος!

Ἀπό τήν αὔξηση τῆς ποσότητας τοῦ οἰνοπνεύματος πού καταναλώθηκε, δέν μποροῦμε νά μήν περάσουμε στήν αὔξηση τῶν σχετικῶν ἐσόδων τοῦ κράτους. Τό κόστος, ὅπως ἤδη εἶπα, εἶναι χαμηλότατο, δέν ξεπερνᾶ τά 3 ρούβλια καί κάτι, τό δεκάλιτρο. Τό καθαρό κέρδος πού δικαιοῦνται νά κρατήσουν τά ἐργοστάσια δέν εἶναι ἐπίσης τόσο ὑψηλό, ὅπως εἴδαμε.

Θά μποροῦσε κανείς νά σκεφτεῖ ὅτι τό κόστος δέ μεταβλήθηκε μέ τήν αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν οἰνοπνευματωδῶν. Δέν τροποποιήθηκαν οὔτε οἱ γενικές δαπάνες ἐμπορίας. Ὅσο γιά τό καθαρό κέρδος, ἄν αὐξήθηκε, ἡ αὔξηση ἦταν ἐντελῶς ἀσήμαντη. Ἔφταγε τά 43 καπίκια στό δεκάλιτρο, κι ἴσως ν' ἀνέβηκε στά 50. Σέ ὁποιαδήποτε βιομηχανία μιά ὑπερβολική αὔξηση τοῦ κέρδους (πού ἐξαρτᾶται ὄχι μόνο ἀπό τίς προσπάθειες τῆς ἐπιχείρησης ἀλλά καί ἀπό τή χονδρική τιμή πού ἐπιβλήθηκε ἐκ τῶν προτέρων ἀπό τά πάνω) ἀναπόφευκτα θά δημιουργήσει ἕνα πνεῦμα μακαριότητας στό διαχειριστή καί θά τόν στερήσει ἀπό τά κίνητρα γιά τή βελτίωση τῆς παραγωγῆς του καί τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στήν ἐπιχείρηση πού τοῦ ἔχουν ἐμπιστευθεῖ. Νά γιά ποιό λόγο ἡ χοντρική τιμή τῆς παραγωγῆς καθορίζεται σ' ἕνα τέτοιο ἐπίπεδο πού νά ἐξαναγκάζει οἰκονομικά τόν παραγωγό νά φροντίζει ἀδιάκοπα γιά τή βελτίωση τῶν δεικτῶν του (παραγωγικότητα, οἰκονομία, τεχνολογία, κλπ.).

Μέ τήν αὔξηση τῆς λιανικῆς τιμῆς, μονάχα ἕνα ἀπό τά ἔσοδα τοῦ κράτους μπορεῖ νά τροποποιηθεῖ αἰσθητά, ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν. Ἄν μέ τήν προηγούμενη λιανική τιμή πώλησης ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν ἦταν, γιά ἕνα λίτρο «Στολίτσναγια», 4,95 ρούβλια, πόσο θά φτάσει μέ τή νέα αὐξημένη τιμή λιανικῆς πώλησης; Δέ

---

* Στά στοιχεῖα πού προκύπτουν ἀπό τή στατιστική μας ἀξίζει νά προσθέσουμε τή διαπίστωση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Στρουμίλιν: «Τό σ α μ ο γ κ ό ν ἀντιπροσωπεύει τουλάχιστο τό 50% τοῦ οἰνοπνεύματος πού καταναλώνεται σέ σχέση μέ τή βότκα τοῦ μονοπωλίου». Αὐτό σημαίνει ἄλλα 2 λίτρα περίπου οἰνόπνευμα, πού καταναλώνεται μέ τή μορφή τοῦ σ α μ ο γ κ ό ν. Συνολικά, ἔχουμε τουλάχιστο 7,5 λίτρα καθαρό οἰνόπνευμα τό χρόνο ἀνά κάτοικο.

χωράει συζήτηση πώς ὅλη (ἤ σχεδόν ὅλη) ἡ αὔξηση πηγαίνει σ' αὐτόν τό φόρο.

Χρησιμοποιώντας τά στοιχεῖα τῆς ἔκθεσης πού μελετήσαμε, καταρθώνουμε νά ὑπολογίσουμε ὅτι τό σύνολο τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν μονάχα γιά τή βότκα, χωρίς νά λογαριάζουμε τό κρασί, ἔφτασε στά 1967, πολύ πρίν τήν αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, τά 10,1 καί πλέον δισεκατομμύρια ρούβλια. Ἐκείνη τή χρονιά ὁ κρατικός προϋπολογισμός (πρβλ. τήν ἐπετηρίδα «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972») ἔφτανε τά 40,1 δισεκατομμύρια. Μονάχα ἡ βότκα, χωρίς τό κρασί, κάλυψε πάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο αὐτῶν τῶν ἐσόδων. Τό πόσο χρήσιμο εἶναι αὐτό τό ἐμπόρευμα, δέ λέγεται! Λίγες σκοτοῦρες καί λαμπρά ἀποτελέσματα*.

Δέν εἶναι καί τόσο εὔκολο νά ὑπολογιστεῖ τό ὕψος τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν στά ἑπόμενα χρόνια ἀπό τήν αὔξηση τῆς κατανάλωσης οἰνοπνεύματος καί τῆς τιμῆς του. Θά ἐπιχειρήσουμε νά τό ὑπολογίσουμε ἔστω καί κατά προσέγγιση. Ἔστω κι ἄν ἡ κατανάλωση βότκας αὐξήθηκε μόνο κατά 25%, καί μόνο αὐτή ἔδωσε στά 1972, μέ τή μορφή φόρου κύκλου ἐργασιῶν, 2,5 δισεκατομμύρια πάνω ἀπό τά 10,1 δισεκατομμύρια τοῦ 1967. Ἡ αὔξηση ὅμως τῶν τιμῶν, ἔστω κι ἄν στήν ἀρχή ὑπῆρξε μιά σχετική μείωση τῶν πωλήσεων, ἐπιβλήθηκε, ὅπως εἴπαμε πιό πάνω, μονάχα γιά νά ἐνισχυθεῖ αὐτός ὁ φόρος. Ἡ αὔξηση, μονάχα γιά τή βότκα, ἔφτασε τά 20 ρούβλια κατά μέσο ὅρο στό δεκάλιτρο (2 ρούβλια τό λίτρο). Ὑπο-

---

* Λίγες σκοτοῦρες ἀκόμα καί γιά κείνους πού καλλιεργοῦν τήν πατάτα πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν παρασκευή τοῦ οἰνοπνεύματος. Ὅπως γνωρίζουμε πολύ καλά, ἀπό καιρό τώρα, τίς πατάτες τίς μαζεύουν οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, φοιτητές, ἐργάτες ἀκόμα καί ἐπιστήμονες. Τό ἕνα ἕκτο τῆς συγκομιδῆς πατάτας πού πραγματοποίησε τό κράτος στά 1967 (1908 χιλιάδες τόννοι) χρησίμευσε γιά τήν παρασκευή οἰνοπνεύματος. Ὅταν βάζει στό τραπέζι του ἕνα μπουκάλι βότκας, ὁ ἐπιστημονικός ἐρευνητής, ὅπως καί ὁ ἐργάτης ἤ ὁ ὑπάλληλος, μπορεῖ νά δηλώσει μ' ὅλο του τό δίκιο πώς μέσα σ' αὐτό ὑπάρχει κι ἕνα μέρος τῆς προσωπικῆς του ἐργασίας.

Ἄλλωστε, ἐδῶ καί κάμποσο καιρό χρησιμοποιοῦν γιά τήν παρασκευή οἰνοπνεύματος καί μή ραφιναρισμένη ζάχαρη (ζάχαρη, ὄχι ὑπολείμματα τῆς βιομηχανίας ζάχαρης). Μέχρι τό 1965 χρησιμοποιόταν λίγη γι' αὐτόν τό σκοπό. Στά 1965 ὅμως, 87.000 τόννοι ζάχαρη μετατράπηκαν σέ οἰνόπνευμα· κι ἕνα χρόνο ἀργότερα, 425.000 τόννοι, καί τόν ἑπόμενο χρόνο 387.000 τόννοι. Τί εἶχε συμβεῖ ἐκεῖνα τά χρόνια; Δέν εἶναι δύσκολο νά τό φανταστοῦμε: ἡ Κούβα εἶχε ἀρχίσει νά μᾶς πουλᾶ τή ζάχαρή της. Εὐχαριστοῦμε, σύντροφε Φιντέλ! Ὡραία ὑπηρεσία μᾶς πρόσφερες!

θέτουμε ὅτι ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν ἔπληξε τόσο ἰσχυρά τήν κατανάλωση βότκας ὥστε νά τήν ἐπαναφέρει στά ἐπίπεδα τοῦ 1967. Ἤ καλύτερα, σ' ἐκεῖνα τοῦ 1962! Ἀκόμα καί τότε τό ἐπιπλέον ποσό πού θά προσθέτονταν στόν προηγούμενο φόρο κύκλου ἐργασιῶν θά ἔφτανε τά 3,7 δισεκατομμύρια ρούβλια.

Καταλήγοντας, φαίνεται ὅτι τά ἔσοδα ἀπό τό φόρο κύκλου ἐργασιῶν, μονάχα γιά τή βότκα, φτάνουν τό 1972 τά 16,3 δισεκατομμύρια ρούβλια. Δέ λογαριάσαμε ὅμως ἀκόμη τό φόρο κύκλου ἐργασιῶν πού εἰσπράττεται ἀπό τήν πώληση τοῦ κρασιοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι εἶναι μικρότερος ἀπό ἐκεῖνον πού ἐπιβαρύνει τίς νέες ποιότητες βότκας, τό κρασί, ὅμως, πουλιέται σέ μεγαλύτερες ποσότητες. Θά δοκιμάσουμε νά ὑπολογίσουμε καί αὐτό τό ποσό.

Θά ἀναφέρω τή σχέση ἀνάμεσα στή λιανική τιμή τῶν διαφόρων τύπων βότκας καί τό φόρο κύκλου ἐργασιῶν πού προέρχεται ἀπό τήν πώλησή τους στά 1967. Οἱ ἀριθμοί αὐτοί εἶναι ἀκριβεῖς, ὑπολογισμένοι μέ βάση τά στοιχεῖα τοῦ Γκλαβσπίρτ. Γιά τή βότκα 40 βαθμῶν, ὁ φόρος ἔφτανε τό 55% τῆς λιανικῆς τιμῆς. Γιά τήν «Ὀσόμπαγια», τή «Στολίτσναγια» καί ἄλλες μέ ὑψηλή τιμή, τό 88%· γιά τά ἡδύποτα, τό 75% καί γιά τό κονιάκ τό 47%. Ἡ τιμή κόστους τῶν κρασιῶν εἶναι ὑψηλή σέ σχέση μ' ἐκείνη τῆς βότκας καί οἱ σχέσεις εἶναι, κατά πάσα πιθανότητα, πλησιέστερες πρός τίς τιμές τοῦ κονιάκ, πού εἶναι προϊόν τῆς οἰνοποιίας, ἤ ἀκόμα καί χαμηλότερες. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι μονάχα τό 30% καί ὄχι τό 47% τῆς μέσης λιανικῆς τιμῆς μετατρέπεται σέ φόρο κύκλου ἐργασιῶν. Παίρνοντας σάν μέση τιμή πώλησης ἑνός λίτρου κρασιοῦ τήν τιμή τῶν 2,50 ρουβλιῶν (τιμή χαμηλότερη ἀπό ἐκείνη τῆς βότκας, σέ ἀναλογία μέ τή διαφορά βαθμῶν οἰνοπνεύματος, διαφορετικά ὁ καταναλωτής δέν εἶχε κανένα συμφέρον νά ἀγοράσει κρασί) θά βροῦμε ὅτι ὁ φόρος πάνω στό κρασί φτάνει σήμερα μόνο τά 75 καπίκια στό λίτρο (7,50 ρούβλια στό δεκάλιτρο), δέκα φορές λιγότερο ἀπ' ὅσο γιά τή βότκα. Εἶναι πράγματι γελοῖο!

Σ' αὐτή τήν ὑπόθεση (ὅπου ὁ φόρος εἶναι φανερά πολύ χαμηλότερος ἀπό τήν πραγματικότητα), ὁ φόρος κύκλου ἐργασιῶν γιά τό κρασί φτάνει συνολικά τά 2,2 δισεκατομμύρια ρούβλια καί τό σύνολο τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν, πού εἰσπράττει τό δημόσιο ἀπό τήν πώληση τῆς βότκας καί τοῦ κρασιοῦ, ὑπολογίζεται σέ 18,5 δισεκατομμύρια. Τό ποσό αὐτό πλησιάζει ἐκεῖνο πού ὑπολόγισα ἐγώ στό προηγούμενο μέρος τῆς μελέτης (19 δισεκατομμύρια ρούβλια). Ἄν εἶναι λίγο μικρότερο, αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ξεκίνη-

σα πάντοτε ἀπό τό χαμηλότερο ὅριο στήν κάθε μιά ἀπό τίς ὑποθέσεις μου.

Ἀποκτήσαμε ἔτσι ἐπαφή μέ τήν πλευρά τοῦ ζητήματος πού σχετίζεται μέ τόν κρατικό προϋπολογισμό. Τό οἰνόπνευμα, ὅμως, συνδυάζει μιά κατεξοχήν φορολογική λειτουργία — τό νά μεταγγίζει χρήματα ἀπό τίς τσέπες τῶν πολιτῶν στά χρηματοκιβώτια τοῦ κράτους — μέ μιά λειτουργία καθαρά ἰδεολογική: νά δημιουργεῖ γιά τό λαό ἕνα μέσο εὔκολης παρηγοριᾶς βοηθώντας τον νά πνίγει τίς ἔγνοιες του σ' ἕνα μπουκάλι. Τό οἰνόπνευμα (σέ κατάλληλες δόσεις, ἐννοεῖται) προκαλεῖ ἐκείνη τήν εὐδιαθεσία, γιά τήν ὁποία ἄρχισαν νά μιλοῦν τόσο πολύ οἱ ἐφημερίδες μας. Ἀνακουφίζει, ἀποκοιμίζει μιά ταραγμένη συνείδηση. Χάρη σ' αὐτό, ὁ μεθυσμένος μπορεῖ νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του πραγματικό ἄντρα, καταργεῖ τό αἴσθημα κατωτερότητας καί ἐξυψώνει τό «ἐγώ». Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι τίποτα, τό οἰνόπνευμα τοῦ δίνει τήν ψευδαίσθηση ὅτι εἶναι σπουδαῖος.

Ἡ ἰδεολογική ἀκριβῶς πλευρά τῆς μέθης εἶναι καί ἡ πιό ἐπικίνδυνη γιά τό μέλλον. Ἔχει ἐπιπτώσεις τόσο στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ὅσο καί στήν ἐργατικότητα (ἤ καλύτερα τή μή-ἐργατικότητα), καθώς καί στήν αὔξηση τῆς ἐγκληματικότητας. Σ' ἐμᾶς ὅμως, τούς σοβιετικούς, δέ μᾶς πέφτει κανένας λόγος νά κρίνουμε αὐτά τά πράγματα. Ἀπ' ὅλες τίς συνέπειες τοῦ οἰνοπνεύματος, ἡ μόνη πού πρέπει νά μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι τό κακό πού μπορεῖ νά μᾶς κάνει στό συκώτι. Πιθανό γι' αὐτό νά ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό «κλινικές γιά ἀλκοολικούς» καί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος νά δημιουργήσουμε κάτι ἀνάλογο μέ τό ἀμερικάνικο Ἐθνικό Ἰνστιτοῦτο καταπολέμησης τοῦ ἀλκοολισμοῦ (ἡ μόνη ὁμόσπονδη δημοκρατία ὅπου δέν ὑπάρχουν εἰδικές κλινικές γιά ἀλκοολικούς εἶναι ἡ Ἀρμενία, ἐπειδή ἐκεῖ ὁ κόσμος πίνει διαφορετικά, δέ βρίσκεις μεθυσμένους στούς δρόμους).

Ὁ διευθυντής τοῦ ἀμερικανικοῦ Ἰνστιτούτου καταπολέμησης τοῦ ἀλκοολισμοῦ, κύριος Τσάφετς, δήλωσε στόν τύπο (βλ. «Σοβιέτσκαγια Ροσίγια» τῆς 16 Ἰούνη 1974) ὅτι ὑπάρχουν σήμερα στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες 10 ἑκατομμύρια ἀλκοολικοί καί ὅτι ἡ κατάχρηση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, πού προκαλεῖ ἀπώλεια ἐργάσιμων ὡρῶν, αὔξηση τῶν ἰατροφαρμακευτικῶν δαπανῶν καί αὐτοκινητιστικά δυστυχήματα, στοιχίζει στή χώρα 25 δισεκατομμύρια δολάρια τό χρόνο. Καί ἡ «Πράβδα» (τῆς 29 Ἰούλη 1974) ἔδωσε

αὐτή τήν πληροφορία μέ ἀκριβῆ στοιχεῖα: τρία χρόνια πρίν, οἱ ζημιές ἀπό τό οἰνόπνευμα ἔφταναν τά 15 δισεκατομμύρια δολάρια, καί στά 1974 τά 25 δισεκατομμύρια*.

Τό ποσό τῶν 15 δισεκατομμυρίων δολαρίων, πού ὅπως βλέπουμε, ἤδη ξεπεράστηκε, τό βρίσκουμε καί στό ἄρθρο «Οἰκονομία καί πολιτική» πού δημοσιεύτηκε στό φύλλο ἀρ. 7/1974 τοῦ περιοδικοῦ «Ἐπιστήμη καί ζωή». Ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ βιάζεται νά ἐξηγήσει: «Ἐννοεῖται, οἱ ἀπώλειες πού ὑφίστανται στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες δέν ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα γιά μᾶς, καί οἱ πολύ ἄμεσες καί χοντροκομμένες ἀναλογίες δέν ἐξυπηρετοῦν» — πράγμα πού σημαίνει: μή φαντάζεστε, ἀγαπητοί ἀναγνῶστες, πώς κι ἐμεῖς παθαίνουμε τίς ἴδιες ζημιές.

Δέν τό πιστεύουμε καθόλου. Ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στή δύναμη τοῦ σοσιαλιστικοῦ καθεστῶτος καί στήν εὐεργετική ἐπίδραση πού ἀσκεῖ στόν ἄνθρωπο (ἀκόμη καί στόν ἄνθρωπο πού ἤπιε) ὁ σοβιετικός μας τρόπος ζωῆς. Ἐπιπλέον θυμόμαστε τήν παλιά καί τόσο σωστή παροιμία «ὅ,τι εἶναι καλό γιά τό ρῶσο, εἶναι θανατηφόρο γιά τό γερμανό». Ὑπονοεῖται ἐδῶ τό ποτήρι τῆς βότκας πού κατεβάζεις μονορούφι, μυρίζοντας ὕστερα ἕνα κομματάκι ψωμί, καί μετά, κι ἕνα δεύτερο ποτήρι πού τό κατεβάζεις μονορούφι (πρβλ. τό διήγημα τοῦ Σόλοχοφ: «Ἡ μοίρα ἑνός ἀνθρώπου»).

Κι ἔτσι ἡ σύγκριση δέν μπορεῖ νά γίνει οὔτε μέ 15 οὔτε μέ 25 δισεκατομμύρια δολλάρια. Ἀπέναντι σ' αὐτά τά ποσά πρέπει νά υἱοθετήσουμε μιά σοβιετική στάση, μέ τήν ἔννοια ὅτι, ἐκτός ἀπό τίς εἰδικές κλινικές, ἐμεῖς δέ χρειαζόμαστε ἄλλου εἴδους ἐθνικά ἰνστιτοῦτα γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἀλκοολισμοῦ. Καί δέν ὑπάρχει λόγος νά μιλᾶμε γι' αὐτό οὔτε στούς λόγους μας οὔτε στίς ἐκθέσεις μας.

Ὁ Στάλιν στάθηκε ἐκεῖνος πού, γιά πρώτη καί τελευταία φορά, μίλησε εἰλικρινά γιά τή βότκα σέ μιά συνομιλία του μέ ξένες ἐργατικές ἀντιπροσωπεῖες στίς 5 Νοέμβρη τοῦ 1927 (πρβλ. Στάλιν, «Ἅπαντα», τόμος 10, σ. 259, ἑλλ. ἔκδοση ΚΚΕ, 1953): «Ὅταν ἐφαρμόσαμε τό μονοπώλιο τῆς βότκας, βρισκόμασταν μπροστά στό

* Τήν «Πράβδα» τήν ἀπασχολεῖ τόσο πολύ τό πρόβλημα τοῦ ἀλκοολισμοῦ στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες ὥστε, πέντε μῆνες ἀργότερα, ξαναδημοσιεύει σχεδόν τό μισό ἄρθρο της πού εἶχε δημοσιευτεῖ στίς 5 Φλεβάρη 1974. Ἀπό ἔλλειψη χώρου δέν παραθέτω αὐτές τίς δίδυμες ἀνταποκρίσεις ἀλλά παραπέμπω τούς ἀναγνῶστες στή συλλογή τῆς «Πράβδα» τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάη. Ἄς ξεφυλλίσουν κι ἄς συγκρίνουν.

δίλημμα: εἴτε νά ὑποδουλωθοῦμε στούς κεφαλαιοκράτες, παραδίδοντάς τους ὁλόκληρη σειρά ἀπό σπουδαιότατα ἐργοστάσια καί φάμπρικες καί παίρνοντας σέ ἀντάλλαγμα ὁρισμένα χρηματικά ποσά ἀπαραίτητα γιά τήν οἰκονομική μας κάλυψη ἤ νά ἐφαρμόσουμε τό μονοπώλιο τῆς βότκας, γιά νά πάρουμε τά ἀπαραίτητα χρηματικά μέσα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί νά ἀποφύγουμε ἔτσι τήν ὑποδούλωση στούς ξένους»*. Ὁ Στάλιν εἶπε κατόπι: «Τό μονοπώλιο τῆς βότκας τό ἐφαρμόσαμε σάν προσωρινό μέτρο»· καί δήλωσε ὅτι τότε (στά 1927) ἡ βότκα ἔδινε πάνω ἀπό 500 ἑκατομμύρια ρούβλια εἰσόδημα, ἀλλά ὅτι «σήμερα ἡ πολιτική μας εἶναι νά περιορίσουμε βαθμιαῖα τήν παραγωγή τῆς βότκας. Νομίζω ὅτι στό μέλλον θά πετύχουμε νά καταργήσουμε ἐντελῶς τό μονοπώλιο τῆς βότκας».

Ἡ λογική τῶν πραγμάτων ἀποδείχτηκε ἰσχυρότερη ἀπό τά αἰσιόδοξα προγνωστικά τοῦ Στάλιν. Ὅπως καί σέ πολλές ἄλλες περιπτώσεις, ἡ ζωή τά διέψευσε. Δέ γίνεται κάν λόγος σήμερα, μισό αἰώνα μετά τήν ἐπαναφορά του στά 1923, γιά κατάργηση τοῦ ἐμπορίου τῆς βότκας, πού ὁ Στάλιν εἶχε χαρακτηρίσει σάν προσωρινό μέτρο. Τό «προσωρινό μέτρο» ἔγινε μόνιμη πληγή.

Ἤδη τότε, στά 1927, εἶχαν ἀκουστεῖ φωνές ἀνησυχίας. Ὁ δρόμος τῶν κερδῶν ἀπό τή βότκα δέν ὁδηγεῖ ποτέ πρός τά πάνω ἀλλά πάντοτε καί μονάχα πρός τά κάτω, καί τά κέρδη ἀπό τό οἰνόπνευμα μετατρέπονται χωρίς ἐξαίρεση σέ μεγάλες συμφορές, τόσο γιά τό λαό ὅσο καί γιά τήν ἴδια τή βιομηχανία στό ὄνομα τῆς ὁποίας συσσωρεύονται. Ὁ Στάλιν δέ θέλησε ν' ἀκούσει αὐτά τά διαυγῆ σχόλια καί νά ποιά εἶναι τά ἀποτελέσματα.

Τό εἰσόδημα τῶν 500 ἑκατομμυρίων πού ἀναφέρει ὁ Στάλιν ἀποτελοῦσε τότε τό ἕνα δέκατο τῶν ἐσόδων τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ πού ἐκείνη τή χρονιά ἔφτανε τά 5 δισεκατομμύρια. Ἡ δημαγωγική τοποθέτηση τοῦ προβλήματος — ἤ νά ὑποδουλωθοῦμε στούς καπιταλιστές ἤ νά δηλητηριάσουμε τό λαό μέ τό οἰνόπνευμα — δείχνει μονάχα ὅτι ὁ Στάλιν δέν κατόρθωνε νά βρεῖ μιά διέξοδο διαφορετική ἀπ' αὐτές τίς δυό. Ὅπως κάθε πραγματιστής, ἐπιδίωκε μονάχα ἕνα ἄμεσο ἀποτέλεσμα. Δέν ἤξερε ἤ δέν ἤθελε νά συλλογιστεῖ τίς ἀπώτερες συνέπειες. Κι ὅμως ἦταν ἤδη γνωστή ἡ ἐμπειρία ἀπό τήν ἀπαγόρευση τῆς βότκας πού εἶχε ἐπιβάλει ἡ τσα-

* Ἀναφέρω ἐπί λέξει: «νά ἀποφύγουμε... τήν ὑποδούλωση στούς ξένους». Δέν ἐπιτράπηκε ποτέ νά διορθώσει κανείς τόν Στάλιν.

ρική κυβέρνηση στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πόλεμου. Στά 1914 - 15, ἡ ἀπαγόρευση τῆς πώλησης τῆς βότκας αὔξησε τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατῶν κατά 7% καί ἀκόμα περισσότερο σύμφωνα μέ ὁρισμένους ὑπολογισμούς.

Τό νά μαζέψεις ἔσοδα γιά τό δημόσιο ταμεῖο μέ τήν πώληση τοῦ οἰνοπνεύματος εἶναι τό χειρότερο εἶδος τοῦ χειρότερου ἔμμεσου φόρου, πού βαραίνει πάντοτε περισσότερο τίς χαμηλότερες εἰσοδηματικές τάξεις παρά τίς περισσότερο εὔπορες. Κι ἄν ἀκόμα παραδεχτοῦμε πώς ὅποιος κερδίζει λιγότερα πίνει ὅσο κι ἐκεῖνος πού κερδίζει περισσότερα, ἡ δαπάνη γιά τό οἰνόπνευμα στόν οἰκογενειακό προϋπολογισμό ἐπιβαρύνει λιγότερο τίς εὔπορες οἰκογένειες. Ἐκεῖνοι ὅμως πού περισσότερο ὑποφέρουν ἐξαιτίας τοῦ ἀλκοολισμοῦ δέν εἶναι τόσο οἱ ἴδιοι οἱ πότες ὅσο οἱ γυναῖκες τους καί τά παιδιά τους. Αὐτό εἶναι κάτι πού τό ξέρουμε ἀπό καιρό. Γι᾿ αὐτό καί κάθε αὔξηση τῶν ἄμεσων φόρων, πού στίς μέρες μας προσλαμβάνουν σχεδόν παντοῦ τή μορφή τοῦ φόρου ἐπί τοῦ εἰσοδήματος, εἶναι ἕνα μέτρο πιό δίκαιο, πιό ἐπιθυμητό καί πιό πλούσιο σέ προοπτικές ἀπό τό «νά ἀποκτήσουμε χρηματικά μέσα», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Στάλιν, μέ τήν πώληση τοῦ οἰνοπνεύματος.

Ἐξάλλου, ὁ Στάλιν ἁπλῶς διατύπωσε ξεδιάντροπα αὐτό πού ἄλλοι κάνουν χωρίς νά τό λένε.

Στή διάρκεια τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, κανείς ποτέ δέν ἔθεσε τό πρόβλημα σ᾿ ὅλη του τήν ἔκταση σέ κάποια ὁμιλία (γιά τά βιβλία μιλήσαμε ἤδη). Στήν τσαρική Ρωσία δέν εἶχαν φοβηθεῖ νά συγκαλέσουν πανρωσικό συνέδριο γιά τήν καταπολέμηση τῆς μέθης καί νά δημοσιεύσουν τά πρακτικά του, πού τά ἀνέφερα πιό πάνω, ἀνάμεσα στά διάφορα βιβλία. Εἶναι προφανές ὅτι ἕνα τέτοιο συνέδριο δέν μπορεῖ νά ᾿ναι μιά συγκέντρωση θριαμβολογιῶν, γεμάτη λιβανωτούς. Ἀπό ἐκείνη τήν ἀξέχαστη περίοδο πού ἔγινε, στά 1934, τό 17ο Συνέδριο τοῦ Κόμματος, πού ἀμέσως βαφτίστηκε τό «συνέδριο τῶν νικητῶν» (πράγμα πού δέν ἐμπόδισε καθόλου τόν Στάλιν νά βάλει νά τουφεκίσουν, σιγά σιγά, τούς περισσότερους ἀπό τούς ἀντιπροσώπους στό Συνέδριο), ἀπό ἐκείνη τήν περίοδο μπῆκε σ᾿ ἐφαρμογή στή χώρα μας ἕνα πολύ συγκεκριμένο στύλ γιά τέτοιου εἴδους πρωτοβουλίες, στό ὁποῖο ἕνα συνέδριο γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἀλκοολισμοῦ δύσκολα θά μποροῦσε νά προσαρμοστεῖ.

Κι ὅμως μιά ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΣΕ γιά τήν καταπολέμηση τῆς μέθης ἐκδόθηκε τόν Ἰούνη τοῦ 1972. Διατυπώθηκε σέ ἑκατό γραμμές πού δημοσιεύτηκαν στήν «Πράβδα»

μέ τίτλο «Γιά τά μέτρα ἔντασης τῆς πάλης κατά τῆς μέθης καί τοῦ ἀλκοολισμοῦ». Στή χώρα μας δέ συνηθίζεται νά ἀσκεῖται κριτική στίς ἀποφάσεις τῶν ἀνωτέρων ὀργάνων κι ὁ Θεός νά φυλάει ἀπό μιά τέτοια παράβαση τῆς σοβιετικῆς παράδοσης. Σ' ἐκείνη τήν ἀπόφαση τό μεγαλύτερο μέρος εἶναι ἀφιερωμένο στά μέτρα «ἀνάπτυξης τῆς δράσης ἀνάμεσα στίς μάζες», στό «δυνάμωμα τῆς ἀντιαλκοολικῆς προπαγάνδας», στή δωρεάν προβολή ἀντιαλκοολικῶν ταινιῶν καί στή «βελτίωση τῆς ὀργάνωσης γιά μιά πολιτισμένη χρήση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου» (μιά παράγραφος εἶναι ἀφιερωμένη στό τελευταῖο αὐτό μέτρο καί ὅλο τό ὑπόλοιπο στό δυνάμωμα τῆς μαζικῆς δουλειᾶς καί προπαγάνδας).

Ἀπό τότε οἱ φωτογραφίες τοῦ ὑπερτροφικοῦ συκωτιοῦ ἑνός ἀλκοολικοῦ ἄρχισαν νά διακοσμοῦν τούς δημόσιους χώρους. Μονάχα ἐκεῖ ὅπου συχνάζουν περισσότερο οἱ πότες, στίς πόρτες τῶν καταστημάτων οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, — ποιός ξέρει γιατί — αὐτές τίς φωτογραφίες δέν τίς βλέπουμε. Γιατί νά διώξουν τούς πότες;

Ὅσο γιά τά διοικητικά καί οἰκονομικά μέτρα καταπολέμησης τῆς μέθης, τά βρίσκουμε διατυπωμένα σέ μιά ἄλλη ἀπόφαση πού πῆρε τό ὑπουργικό συμβούλιο τῆς ΕΣΣΔ τήν ἴδια βδομάδα, στίς 16 Ἰούνη τοῦ 1972. «Ἡ ἐπιτροπή σχεδιοποίησης τῆς ΕΣΣΔ, τό ὑπουργεῖο Βιομηχανίας Τροφίμων καί τά ὑπουργικά συμβούλια τῶν Ὁμόσπονδων Δημοκρατιῶν ἐπιφορτίζονται νά εἰσαγάγουν στά ἐτήσια σχέδια τήν ἐφαρμογή μέτρων πού θά ἔχουν σάν σκοπό τή μείωση τῆς παραγωγῆς καί τῆς κατανάλωσης οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν καί τή σημαντική αὔξηση τῆς παραγωγῆς κρασιῶν καί μπίρας». Αὐτό εἶναι τό περιεχόμενο ἑνός ἀπό τά βασικά σημεῖα (ἀπό τό ὁποῖο διαφαίνεται, μεταξύ ἄλλων, ὅτι τό κρασί καί ἡ μπίρα δέ θεωροῦνται ἐπισήμως οἰνοπνευματώδη ποτά: νά μειωθεῖ ἡ παραγωγή οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν καί νά αὐξηθεῖ αἰσθητά ἡ παραγωγή κρασιοῦ). Πιό κάτω ἀνατίθεται στά ὑπουργικά συμβούλια νά ἐξετάσουν τό ζήτημα τῆς μείωσης τῶν ὡρῶν καί τῶν ἡμερῶν πώλησης τῆς βότκας, ὅπως ἀνέφερα ἤδη πιό πάνω.

Οἱ δυό αὐτές ἀποφάσεις δέν ἀναφέρονταν καθόλου στήν αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Εἶναι γνωστό πώς πρόκειται γιά μέτρο ἀποτελεσματικό πού δοκιμάστηκε στήν πάλη κατά τοῦ ἀλκοολισμοῦ. Τό μόνο μειονέκτημά του εἶναι ὅτι ἐπενεργεῖ μονάχα ὅσο χρειάζεται γιά νά συνηθίζει ὁ κόσμος στίς νέες τιμές. Στή χώρα μας ὁ κόσμος εἶναι πειθήνιος καί συνηθίζει σέ τόσα πράγματα.

Θά μιλήσουμε ὅμως ἀργότερα γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ λαός ἀντέδρασε σ' αὐτή τήν ἔγνοια γιά τήν ἐγκράτειά του, ὅταν θά χρειαστεῖ νά ἀναλύσουμε τά ἐτήσια στοιχεῖα κατανάλωσης οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Πρίν ἀπ' αὐτό, ἄς ἐξετάσουμε, ὅμως, τό ζήτημα τῶν συνεπειῶν καί τῶν παρεπόμενων τῆς μέθης.

Μιά ἀπό τίς συνέπειες τῆς μέθης, γιά τήν ὁποία μιλᾶ καί ὁ ἀμερικανός Τσάφετς, εἶναι τά αὐτοκινητιστικά δυστυχήματα πού καταστρέφουν χιλιάδες ἀνθρώπινες ζωές. Σ' ἕνα μακροσκελές ἄρθρο ἀφιερωμένο στήν ὁδική ἀσφάλεια στή χώρα μας («Πράβδα», 8 'Οκτώβρη 1974), ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς Διεύθυνσης αὐτοκινητιστικῆς ἐπιθεώρησης τοῦ ὑπουργείου 'Εσωτερικῶν τῆς ΕΣΣΔ, Β. Λουκιάνοφ γράφει: «Ὅταν ἀναλύονται οἱ παραβάσεις τοῦ κώδικα ὁδικῆς κυκλοφορίας, δέν εἶναι δύσκολο νά διαπιστωθεῖ ὅτι μιά ἀπό τίς κυριότερες αἰτίες εἶναι τό οἰνόπνευμα. Μποροῦμε νά ἀποδώσουμε σ' αὐτό τό ἕνα τέταρτο περίπου τῶν αὐτοκινητιστικῶν δυστυχημάτων... Ὅταν γίνεται λόγος γιά οἰνόπνευμα, κατά κανόνα ὁ νοῦς μας πάει μονάχα στούς ὁδηγούς φορτηγῶν αὐτοκινήτων. Ὡστόσο τό ποσοστό τῶν κυκλοφοριακῶν δυστυχημάτων πού προκαλοῦνται ἀπό παραβάσεις τοῦ κώδικα ὁδικῆς κυκλοφορίας ἐκ μέρους μεθυσμένων πεζῶν πέρασε ἀπό 7,6% στά 1971 σέ 8,2% στά 1972».

Εἶναι σαφές ὅτι τό ἕνα τέταρτο ἀπ' ὅλα τά δυστυχήματα ὀφείλεται στό οἰνόπνευμα καί τό ἕνα τρίτο ἀπ' αὐτά ὀφείλεται σέ μεθυσμένους πεζούς. Ἕνα πράγμα ὅμως δέν εἶναι ἀρκετά ξεκαθαρισμένο: πόσα εἶναι αὐτά τά δυστυχήματα; Πάνω σ' αὐτό, τό ἄρθρο παρέχει μονάχα ποσοστά καί μόνο ἕναν ἀπόλυτο ἀριθμό. Παραθέτουμε: «Στήν περιοχή τοῦ 'Ιρκούτσκ, γιά παράδειγμα, ὁ ἀριθμός τῶν δυστυχημάτων αὐξήθηκε κατά ἕνα τρίτο σέ ὀκτώ μῆνες. Πέθαναν 318 ἄτομα καί τραυματίστηκαν 1375».

Ἡ περιοχή τοῦ 'Ιρκούτσκ δέν εἶναι, βέβαια, ἡ περιοχή τῆς ΕΣΣΔ μέ τά περισσότερα αὐτοκίνητα. 'Από τή στιγμή ὅμως πού οἱ ἐπίσημοι ἀριθμοί μιλοῦν μονάχα γι' αὐτήν, ἄς προσπαθήσουμε νά συγκρίνουμε αὐτούς τούς ἀριθμούς μέ τά στοιχεῖα τά ἀναφορικά στά θύματα τῶν αὐτοκινητιστικῶν δυστυχημάτων στίς δυτικές χῶρες, γιά τά ὁποῖα οἱ ἐφημερίδες μας μιλοῦν ἀδιάκοπα.

Ἡ περιοχή τοῦ 'Ιρκούτσκ ἀριθμοῦσε, τήν 1η Γενάρη τοῦ 1973, 2.381.000 κατοίκους. Συνεπῶς, σ' ἕνα μήνα, ἕνας κάτοικος στούς 60.000 πεθαίνει σέ αὐτοκινητιστικό δυστύχημα. Στήν 'Ιταλία, σέ 55 ἑκατομμύρια κατοίκους, πέθαναν 825 ἄτομα τόν Αὔγουστο τῆς

φετινῆς χρονιᾶς (1974) («Πράβδα», 2 τοῦ Σεπτέμβρη 1974). Αὐτό σημαίνει ἕνας στίς 66 χιλιάδες, λιγότεροι δηλαδή ἀπ' ὅ,τι στό Ἰρκούτσκ. Στό Παρίσι, σύμφωνα μέ τή «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» (πού ἀφιερώνει μιά ὁλόκληρη σελίδα στό θέμα αὐτό στό φύλλο της τῆς 9 Ὀκτώβρη 1974), 300 ἄτομα τό χρόνο πεθαίνουν σέ αὐτοκινητιστικά δυστυχήματα, δηλαδή δυό φορές λιγότερα ἀπ' ὅ,τι στό Ἰρκούτσκ: ἕνας κάτοικος στούς 120.000. Κι αὐτό, ἄν πάρουμε τό Παρίσι δίχως τά περίχωρά του. Κι ἄν λογαριάσουμε καί τά περίχωρά του (ἀπό τό κείμενο τῆς «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» δέν προκύπτει μέ σαφήνεια ἄν πρόκειται γιά τό «μεῖζον Παρίσι» ἤ ὄχι), τότε ἔχουμε ἕναν στούς 320.000 κατοίκους, πέντε φορές λιγότερους ἀπό ὅ,τι στήν περιοχή τοῦ Ἰρκούτσκ. Ἡ «Πράβδα», πού ἐνδιαφέρεται πολύ γιά τόν ἀριθμό τῶν θυμάτων τοῦ αὐτοκινήτου στή Δύση καί ἀδιάκοπα πληροφορεῖ σχετικά τούς ἀναγνῶστες της, παράθεσε δυό μέρες συνέχεια, στίς 7 καί 8 Δεκέμβρη 1974, τίς πιό φρέσκες πληροφορίες σχετικά μ' αὐτό τό θέμα, δυστυχήματα στή Δανία καί τό Βέλγιο. Στή Δανία, ἄν πάρουμε τήν ἀναλογία ἀνάμεσα στόν ἀριθμό τῶν θυμάτων καί τόν πληθυσμό, ἔχουμε ἕναν κάτοικο γιά κάθε 54.000 καί στό Βέλγιο, ἕναν γιά κάθε 63.000.

Τέλος, ἄς συγκριθοῦμε μέ τίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, κλασική χώρα τοῦ αὐτοκινήτου καί τῶν δυστυχημάτων, ὅπου κάθε μέρα, ὅπως γράφει ἡ «Πράβδα» (15 Αὐγούστου 1974), 150 ἄτομα πεθαίνουν σέ αὐτοκινητιστικά δυστυχήματα. Σέ σύνολο 210 ἑκατομμυρίων κατοίκων ἀναλογεῖ ἕνας στίς 46.500. Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τήν τεράστια διαφορά τῶν αὐτοκινήτων πού κυκλοφοροῦν ἀνάμεσα στή Δύση καί τό Ἰρκούτσκ, μᾶς πιάνει τρόμος. Γιατί μέσα σέ ὀκτώ καί μόνο μῆνες ὁ ἀριθμός τῶν θυμάτων αὐξήθηκε κατά τό ἕνα τρίτο; Εἶναι φανερό πώς σέ ἕνα τόσο βραχύ διάστημα οἱ δρόμοι δέν μποροῦσαν νά χαλάσουν τόσο πολύ. Ἡ ἀκριβής ἐξήγηση πρέπει νά ἀναζητηθεῖ ἀλλοῦ, στό γεγονός ὅτι αὐξήθηκε ὁ ἀριθμός τῶν οἰκοδομικῶν ἔργων καί μαζί μ' αὐτά καί τῆς κυκλοφορίας τῶν αὐτοκινήτων. Κατά πόσο, δέ γνωρίζουμε, ὅπως καί νά 'χει ὅμως τό πράγμα, ὄχι στά ἐπίπεδα τῆς Ἰταλίας καί ὁπωσδήποτε πολύ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι στό Παρίσι ἤ στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Σύμφωνα μέ τήν ἔγκυρη δήλωση τοῦ συγγραφέα τοῦ ἄρθρου, περίπου τό ἕνα τέταρτο τῶν αὐτοκινητιστικῶν δυστυχημάτων ὀφείλονται στό οἰνόπνευμα. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἔλεγχος τῆς ἀστυνομίας εἶναι πολύ καλύτερος στίς μεγάλες πόλεις παρά στούς δρόμους τῶν μεγάλων καί

μακρινῶν περιοχῶν ἔτσι ὥστε μποροῦμε νά συμπεράνουμε πώς πολύ λιγότερο ἀπό τό ἕνα τέταρτο τῶν δυστυχημάτων στή Μόσχα καί πολύ περισσότερο στίς ἀπομακρυσμένες περιοχές, ὀφείλεται στό οἰνόπνευμα. Καί ἀρκεῖ νά αὐξηθεῖ ἔστω καί λίγο ἡ κυκλοφορία σέ μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς περιοχές γιά νά διογκωθεῖ ἀμέσως καί ὁ ἀριθμός τῶν θυμάτων.

Ἀποκαλύπτεται ἔτσι ὅτι ἡ ἀσφάλειά μας, γιά τήν ὁποία πάντοτε καυχῶνται οἱ ἐφημερίδες μας, δέν ἀντέχει σέ μιά στατιστική ἀνάλυση, μόλις ἀνασηκωθεῖ, ἔστω καί λίγο, τό πέπλο πού κρύβει τήν ἀλήθεια τῆς πραγματικῆς ζωῆς τῆς χώρας.

Ἄς περάσουμε σέ ἄλλες συνέπειες τῆς μέθης. Ἄς ποῦμε, μάλιστα, ὅτι πρόκειται γιά παρεπόμενα καί ὄχι γιά συνέπειες. Ἡ χαμηλή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καί ἡ ἐγκληματικότητα δέν ἔχουν σάν θεμέλιό τους, σάν βάση τους, σάν ἔδαφός τους τή βότκα. Τό ἔδαφος πάνω στό ὁποῖο ἐμφανίζεται τό φαινόμενο εἶναι διαφορετικό, δέν ἐπιτρέπεται νά τό κατονομάσουμε κι ἔτσι δέ θά μιλήσω γι' αὐτό. Τό οἰνόπνευμα χρησιμεύει κατά κάποιο τρόπο σάν λίπασμα, ἁπλώνεται καί ἐπενεργεῖ σ' αὐτό τό ἔδαφος. Σπέρνουμε, παρασκευάζουμε ἄφθονα καί πουλᾶμε μέ μεγάλα κέρδη αὐτό τό λίπασμα κατά ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια μπουκάλια, συνοδεύοντας αὐτή τήν πώληση μέ δακρύβρεχτα ἄρθρα στίς ἐφημερίδες γιά τίς ζημιές πού προκαλεῖ τό οἰνόπνευμα. Ἡ «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» στίς 10 Ἰούλη τοῦ 1974 δημοσιεύει μιά ὁλόκληρη σελίδα μέ τόν τίτλο «Πιό ἰσχυρό ἀπό τήν ἀπαγόρευση», ὅπου ὑπάρχουν ὅλα ἐκτός ἀπό ἕνα πράγμα, μιά ἀνάλυση τοῦ προβλήματος τοῦ οἰνοπνεύματος.

Αὐτή ἡ σελίδα τῆς «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» ἀρχίζει μέ τό δραματικό γράμμα ἑνός κατοίκου τοῦ Μίνσκ ὅπου γράφει: «Ἡ πρότασή μου ξεκινᾶ ἀπό μιά προσωπική μου ἐμπειρία, πού κρατᾶ ἐδῶ καί δέκα χρόνια, τήν πάλη ἐνάντια στόν ἀλκοολισμό τοῦ παιδιοῦ μου καί τίς παρατηρήσεις μου πάνω σ' ἄλλα παιδιά τῆς γειτονιᾶς μας. Γνωρίζω ἄλλες πέντε τέτοιες περιπτώσεις. Πόσοι ἄλλοι βρίσκονται στήν ἴδια κατάσταση στήν πόλη μας; στή χώρα;».

Πραγματικά, πόσοι εἶναι, ἄν σ' ἕνα μόνο τετράγωνο ὑπάρχουν ἕξι νέοι ἀλκοολικοί; Στ' ἀλήθεια δέν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό ἕνα Ἰνστιτοῦτο καταπολέμησης τοῦ ἀλκοολισμοῦ!

Κι ὁ πατέρας ἐκείνου τοῦ νεαροῦ ἀλκοολικοῦ γράφει, κι ἡ «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα» δημοσιεύει μέ τή μεγαλύτερη σοβαρότητα:

«Πρέπει νά άπομονώσουμε τούς άλκοολικούς σέ χώρους όπου άλύπητα νά έφαρμόζεται χωρίς καμιά έξαίρεση ή άπαγόρευση τής κατανάλωσης οίνοπνευματωδών, φυσικά μέ μιά κατάλληλη έπιτήρηση αύτών τών χώρων. Έχω πειστεί βαθύτατα ότι άν ένας άλκοολικός δέν καταφέρνει νά προμηθευτεί τό ποτό, ύστερα άπό ένα ή δυό μήνες είναι σέ θέση νά έργάζεται καί νά ζεί όμαλά. Άρκεί όμως νά πιεί έστω κι ένα ποτηράκι, γιά νά ξανακυλήσει στό βάραθρο καί όλα πάνε κατά διαόλου». Προσθέτει παρακάτω: «Στοργικοί γονείς θά δέχονταν νά πάνε νά ζήσουνε μαζί τους έκεί κάτω».

Μιά «κατάλληλη έπιτήρηση» αύτών τών χώρων σημαίνει ότι τό έδαφος δέν πρέπει νά είναι πολύ έκτεταμένο άλλά ότι ή πυκνότητα τού πληθυσμού πρέπει νά 'ναι ύψηλή, διαφορετικά θέλει πολύ χτίσιμο. Μέ λίγα λόγια, σημαίνει έναν περιορισμένο χώρο, συρματόπλεγμα, πυργίσκους γιά τά φυλάκια, φύλακες, φρουρά, πράγματα πού χωρίς αύτά δέν μπορεί νά ύπάρξει «κατάλληλη έπιτήρηση» καί, φυσικά, έρευνες προτού μπείς, γιατί είναι εύκολο νά περάσεις λαθραία μιά μπουκάλα στήν τσέπη. Καί πρέπει νά ύποβάλλονται σέ έρευνα καί οί «στοργικοί γονείς», μήπως παρακινούμενοι άπό τή συμπόνια τους γιά τό άγαπημένο παιδί, μπάσουν άκριβώς έκείνο τό ποτηράκι, μετά άπό τό όποίο πρέπει νά ξαναρχίσουν όλα άπό τήν άρχή...

Έδώ όμως πρόκειται γιά στρατόπεδο συγκέντρωσης! Καί μάλιστα έφόρου ζωής, ή πάντως χωρίς μιά έκ τών προτέρων ύπόδειξη τής διάρκειας τής κράτησης, πού θά πρέπει νά παραταθεί ώς τήν πλήρη θεραπεία τού άλκοολικού. Κι αύτή ή θεραπεία, άν σκεφτούμε ότι άρκεί ένα ποτηράκι γιά νά πάνε όλα κατά διαόλου, είναι κάτι πολύ άκαθόριστο.

Πρόκειται γιά στρατόπεδο συγκέντρωσης, όπου ή διάρκεια τής κράτησης δέν είναι καθορισμένη, καί όπου έπιπλέον ή έπιτήρηση είναι πολύ αύστηρή, μιά καί μέ κανονική έπιτήρηση, όπως ξέρουμε, είναι πολύ εύκολη ή λαθραία είσαγωγή βότκας. Αύτό λοιπόν είναι τό σχέδιο πού προτείνεται μέσω τής «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα», καί αύτός ό πρωτομάχος τού άνθρωπισμού δέ σημειώνει κάν σέ ποιά ψυχολογία στηρίζεται αύτή ή πρόταση πού, άλλωστε, άπό καιρό έχει τεθεί σέ έφαρμογή μέ τή μορφή τής έκτόπισης τών «χασομέρηδων» σέ πιό άπομακρυσμένες γωνιές τής μεγάλης μας πατρίδας. Άρκεί νά διευρυνθεί ό κύκλος τών έκτοπιζομένων καί νά τεθούν οί άπομακρυσμένες γωνιές (χωριά, συνοικισμοί, ζώνες, κλπ.) κάτω άπό «κατάλληλη έπιτήρηση».

'Από καιρό έχει επιβληθεῖ σ' ἐμᾶς ἡ ψυχολογία τῆς πάλης ἐνάντια σέ κάθε κοινωνική πληγή (ἀλλά καί προσωπική· πόσες γυναῖκες δέν προσφεύγουν στό δικαστήριο γιά τόν ἄπιστο σύζυγο!) μέ διοικητικές πιέσεις, καθιστώντας αὐστηρότερο καί αὐτό πού σ' ἐμᾶς ἀποκαλεῖται τάξη. «Ἔγιναν αὐθάδεις, δέν ὑπάρχει πιά τάξη. Τουλάχιστον τόν καιρό τοῦ Στάλιν δέν ξεστράτιζαν...», εἶναι λόγια πού ἀκούγονται συχνά. Ἄνθρωποι πού θεωροῦν τόν ἑαυτό τους ὑπόδειγμα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό σεβασμό τῆς τάξης καί τῶν ὁδηγιῶν πού ἔρχονται ἀπό τά πάνω, θέλουν νά βάλουν ὅλους τούς ἄλλους κάτω ἀπό κατάλληλη ἐπιτήρηση. Ἔτσι θά λυθοῦν ὅλα τά προβλήματα. Στή μέθη θά προταχθεῖ ἕνα ἀδιαπέραστο φράγμα. Θά περιοριστεῖ καί ἡ ἐγκληματικότητα. Ἐξάλλου, ἡ καταπολέμηση τῆς ἐγκληματικότητας γίνεται προπάντων σέ ζῶνες ὅπου ὑπάρχει ἄριστη ἐπιτήρηση.

Τό πόσο στενά συνδέεται ἡ ἐγκληματικότητα μέ τή μέθη τό γνωρίζουν ὅλοι. Τό ἄρθρο τοῦ περιοδικοῦ «Ἐπιστήμη καί ζωή», πού ἀναφέραμε πιό πάνω, παρέχει μερικά — λιγοστά — στοιχεῖα σχετικά μ' αὐτό. Ἔτσι, σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ προέδρου τοῦ Ἀνώτατου Δικαστηρίου τῆς Ρωσίας Λ. Σμιρνόφ, τό 55,8% ἀπ' ὅλες τίς κλοπές, τό 79,9% ἀπ' ὅλες τίς ληστεῖες, καί τό 69,3% ἀπ' ὅλες τίς ἔνοπλες ἐπιθέσεις πού διαπράττονται στή ρούσικη ὁμοσπονδία, γίνονται ἀπό μεθυσμένους. Δέν εἶναι δυνατό νά μιλήσεις γιά μιά ἀπό τίς κοινωνικές αὐτές πληγές παρασιωπώντας τήν ἄλλη.

Ἡ πάλη κατά τῆς ἐγκληματικότητας διεξάγεται πιό ἐνεργητικά ἀπ' ὅ,τι ἡ καταπολέμηση τοῦ ἀλκοολισμοῦ. Πραγματικά ἡ ἐγκληματικότητα δέν ἀποδίδει, ἀντίθετα στοιχίζει ἀκριβά. Γιά νά ξεριζωθεῖ, συντηρεῖται ἕνας τεράστιος μηχανισμός τοῦ ὁποίου τό κόστος εἶναι, φυσικά, ἀπόλυτα μυστικό. Τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τήν ἐγκληματικότητα κρύβονται ἀκόμα καλύτερα ἀπό ἐκεῖνα πού ἀφοροῦν τή μέθη. Μπορεῖς νά βρεῖς ἐπιμέρους στοιχεῖα σχετικά μέ τά οἰνοπνευματώδη ποτά ἀλλά γιά τήν ἐγκληματικότητα παρέχονται, στήν καλύτερη περίπτωση, ποσοστά, πού εἶναι καί οἱ πιό βολικοί ἀριθμοί πού ὑπάρχουν.

Στόν καιρό του ὁ Α. Βισίνσκι, γενικός εἰσαγγελέας τότε τῆς ΕΣΣΔ, ἔδωσε στούς ἐπιγόνους του ἄξια παραδείγματα τῶν ταχυδακτυλουργιῶν πού πρέπει νά κάνει κανείς μέ τά ποσοστά. Στά 1936, στό 8ο Ἔκτακτο Συνέδριο τῶν Σοβιέτ, ἔδωσε τήν εἰκόνα μιᾶς τέτοιας εὐημερίας πού θά 'λεγε κανείς πώς ἀκόμα ἕνα πεντάχρονο, καί οἱ φυλακές θά ἄδειαζαν, οἱ δεσμοφύλακες θά ἔπρεπε

νά μάθουν κάποια ἄλλη δουλειά, λιγότερο πνευματική. «Ἄν ὁ ἀριθμός τῶν καταδικασθέντων — ἀνέφερε ὁ Βισίνσκι — στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1933 θεωρηθεῖ μέ βάση τό 100, στή Ρωσία στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1936, ὁ ἀριθμός τῶν καταδικασμένων εἶναι μόνο 51,8%, στή ΣΣΔ τῆς Λευκορωσίας 24,5%. Ἔχουμε ἔτσι μιά μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καταδικασθέντων καί στή ΣΣΔ τῆς Οὐκρανίας, στίς ὑπερκαυκάσιες δημοκρατίες, καθώς καί στίς δημοκρατίες τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας... Ἄν πάρουμε μέ βάση τό 100 (γιά ὁλόκληρη τήν ΕΣΣΔ) τόν ἀριθμό τῶν ἐγκλημάτων πού σημειώθηκαν στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1934, στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1936 τό ποσοστό αὐτό πέφτει στά 59,8%. Στήν ἴδια περίοδο, ὁ ἀριθμός τῶν ληστειῶν μειώθηκε κατά 66,4%, τῶν ἔνοπλων ληστειῶν κατά 69,8%, τῶν κλοπῶν κατά 35,2%. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀποδεικνύουν μιά τεράστια ἐπιτυχία, μιά ἀπό τίς πιό ἐπιβλητικές νίκες τοῦ σοσιαλισμοῦ» («Ἰζβέστια», 29 Νοέμβρη 1936).

Ἔτσι λοιπόν, ὁ ἀριθμός τῶν καταδικασθέντων στή Λευκορωσία μειώθηκε τέσσερις φορές σέ τρία χρόνια. Μέ τέτοιο ρυθμό, πέφτοντας τέσσερις φορές κάθε τρία χρόνια, ὅταν πέθανε ὁ Βισίνσκι, ἡ ἐγκληματικότητα δέ θά ἔπρεπε νά ξεπερνᾶ τό 0,05% σέ σύγκριση μέ τό 1934. Κι ὅμως, ὕστερα ἀπό 40 χρόνια, εἶναι τόσο ὑψηλότερη ἀπό τό 0,05% πού οὔτε κάν δίνονται στή δημοσιότητα ἀκριβῆ στοιχεῖα γιά καμιά περιοχή. Μερικές φορές ἀναφέρονται ποσοστά — καθόλου ρόδινα — ὅπως ἐκεῖνα πού μέ τόσο πάθος μᾶς ἔδωσε τότε ὁ Βισίνσκι. Ποσοστά, ὅμως, χωρίς κανέναν ἀπόλυτο ἀριθμό δέν ἀποτελοῦν πληροφόρηση ἀλλά μᾶλλον ψευτοπληροφόρηση, πού μπορεῖ νά χρησιμεύει μονάχα γιά προπαγάνδα καί γιά τίποτε ἄλλο.

Στή διάρκεια ὅλου τοῦ 1973 καί στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ 1974 τό περιοδικό «Σοβιετική νομιμότητα» δημοσίευσε μονάχα ἕνα ἄρθρο μέ λιγοστά στοιχεῖα, κι αὐτά μόνο σέ ποσοστά, πού ἐπιβεβαιώνουν αὐτή τήν ἀλήθεια: στή χώρα μας ἡ ἐγκληματικότητα διαρκῶς μειώνεται σταθερά. Ἄρχισε νά πέφτει μέ τόν Βισίνσκι στά 1934, ἐλαττώνεται ἀκόμα, καί παρόλα αὐτά δέ φτάνει ποτέ στό μηδέν. Στό φύλλο ἀρ. 7 τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύεται τό ἄρθρο τοῦ Π. Κουντριάβτσεβ, μέλους τῆς Εἰσαγγελίας τῆς ΕΣΣΔ, μέ τόν τίτλο «Μιά ἐμπειρία καταπολέμησης τῆς ἐγκληματικότητας στήν Ἐσθονία». Παραθέτουμε τά ἀποσπάσματα πού ἀναφέρονται στήν πτώση τῆς ἐγκληματικότητας: «Τελευταῖα στή ΣΣΔ τῆς Ἐσθονίας, παράλληλα μέ τή γενική μείωση τῆς ἐγκληματικότητας διαπράττεται κι ἕνας ὁλοένα μικρότερος ἀριθμός σοβαρῶν ἐγκλημάτων.

Γιά παράδειγμα, στά 1972, σέ σύγκριση μέ τό 1970, ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρωποκτονιῶν ἀπό πρόθεση μειώθηκε κατά 38%, τῶν βαριῶν τραυματισμῶν κατά 24%, τῶν βιασμῶν κατά 17% (καί σέ σύγκριση μέ τό 1967 κατά 40%). Μειώθηκαν σημαντικά τά διαδομένα ἐγκλήματα, ὅπως ὁ τεντυμποϋσμός ἐκ προμελέτης (κατά 50% σέ σχέση μέ τό 1967)· καί οἱ πράξεις τεντυμποϋσμοῦ, οἱ λιγότερο σοβαρές, παραπάνω ἀπό 30%».

Ὕστερα ἀπό τή φράση πού παραδέχεται ὅτι ὁ τεντυμποϋσμός ἐκ προμελέτης εἶναι διαδομένο ἔγκλημα, ἔρχεται καί ἡ καλή εἴδηση τῆς παρακάτω ἐπιτυχίας: «Ἄν, στά 1967, οἱ κλοπές ἀτομικῶν ἀγαθῶν τῶν πολιτῶν, οἱ καταχρήσεις καί ὁ τεντυμποϋσμός συνιστοῦσαν πάνω ἀπό τό 62% ὅλων τῶν ἐγκλημάτων, στά 1972 τό ποσοστό τους ἔπεσε σημαντικά καί ἀντιπροσωπεύει τό 43,3%». Καί παρακάτω: «Στά 1967 ὁ τεντυμποϋσμός συνιστοῦσε τό 24,7% ὅλων τῶν ἐγκλημάτων, καί στά 1972 μονάχα τό 11,5%».

Τί ἐνθαρρυντικό στοιχεῖο! Δημιουργεῖται ὅμως τό ἑξῆς ἐρώτημα στό ὁποῖο δέν κατορθώνω νά βρῶ μιάν αἰσιόδοξη ἀπάντηση: ἄν στό ἔτος χ οἱ κλοπές, οἱ καταχρήσεις καί οἱ πράξεις τεντυμποϋσμοῦ συνιστοῦσαν τό 62% ὅλων τῶν ἀδικημάτων, καί ὕστερα ἔπεσαν ὥς τό 43,4%, αὐτό σημαίνει πώς ὅλα τά ἄλλα ἀδικήματα, πού πρίν ἀποτελοῦσαν τό 100 μεῖον 62, δηλαδή τό 38%, τώρα ἀνέβηκαν στό 100 μεῖον 43,4 δηλαδή στό 56,6%. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τόν τεντυμποϋσμό, πού ἀντιπροσωπεύει ἕνα ὁρισμένο ποσοστό δικό του. Καθώς μείωσε τή θέση του (11,5 ἀντί 24,7%) ἀνάμεσα σ' ὅλα τά ἐγκλήματα, σημαίνει πώς τά ἄλλα ἐγκλήματα κατέλαβαν μιά θέση ἀναλογικά ὑψηλότερη, καί γιά τήν ἀκρίβεια τό 88,5% (100 μεῖον 11,5) ἀντί γιά 75,3% (100 μεῖον 24,7).

Δέν εἶναι ὡραῖο πράγμα ἕνας συγγραφέας νά θεωρεῖ τούς ἀναγνῶστες του ἠλίθιους καί ἀνίκανους νά κάνουν μιά στοιχειώδη ἀφαίρεση. Σ' αὐτό ἀκριβῶς ἔγκειται τό μειονέκτημα τοῦ νά παρουσιάζεις τήν ἀλήθεια μέ γυμνά ποσοστά. Ἡ ἀπόπειρα νά κρύψεις τήν ἀλήθεια πίσω ἀπό ἐκείνους τούς δύο μικρούς κύκλους, ὅταν παρουσιάζει κάπου κάτι τό ντροπιαστικό, ἀποκαλύπτει ἀναπόφευκτα κάποιο ἄλλο μέρος της ἐξίσου ντροπιαστικό.

Τώρα εἶναι εὔκολο νά καταλάβει κανείς πάνω σέ ποιά βάση ἡ ἐγκληματικότητά μας διαρκῶς μειώνεται. Ὡστόσο γιά τήν ἐγκληματικότητα στή Δύση, τό περιοδικό πού προαναφέραμε — ὅπως ἐξάλλου καί ὅλος ὁ τύπος μας — παρέχει τίς πιό λεπτομερεῖς πληροφορίες. Βρίσκουμε τόν ἀριθμό τῶν τοξικομανῶν, τόν ἀριθμό τῶν

δολοφόνων, τίς κλοπές, τίς ληστεῖες, καί ὅλα αὐτά ὄχι σέ ποσοστά ἀλλά σέ ἀδιαμφισβήτητους ἀπόλυτους ἀριθμούς, πού προέρχονται ἀπό ἐπίσημες πηγές. Ἀπό ὅλα τά στοιχεῖα προκύπτει πώς ἡ ἐγκληματικότητα αὐξάνει στή Δύση. Τά ἐπίσημα ὄργανα τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν δέ φοβοῦνται νά δημοσιεύσουν στοιχεῖα πού τεκμηριώνουν τήν αὔξηση τῆς ἐγκληματικότητας· κι ἐμεῖς, οὔτε τίς ἐπιτυχίες μας δέν ἐκθέτουμε μέ φανερά στοιχεῖα. Παράξενη μετριοφροσύνη!

Στήν «Ἰζβέστια» τῆς 4 Ἰούλη τοῦ 1974 ὑπάρχει μιά εἴδηση: «Πάνω ἀπό ἕνα ἑκατομμύριο ἐγκλήματα διαπράχθηκαν στά 1973 στήν Οὐαλία, στήν Ἀγγλία. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού δημοσιεύονται στήν ἐτήσια ἔκθεση τῆς βρετανικῆς ἀστυνομίας, ὁ ἀριθμός τῶν ἀδικημάτων πού συνεπάγονται βία αὐξήθηκε σχεδόν κατά 18% σέ σχέση μέ τό 1972. Οἱ δαπάνες γιά τή συντήρηση τῆς ἀστυνομίας στήν Ἀγγλία καί τήν Οὐαλία ἔφτασαν, στά 1972 - 1973, τά 425 ἑκατομμύρια στερλίνες».

Δεδομένου ὅτι στή χώρα μας ἡ ἐγκληματικότητα μειώνεται, μᾶς εἶναι περιττό νά γνωρίζουμε τίς δαπάνες γιά τή συντήρηση τῆς ἀστυνομίας. Πρόκειται γιά κρατικό μυστικό. Παρόλα αὐτά, τό ἄρθρο, πού ἀναφέραμε, μᾶς ἀποκαλύπτει γιά τήν Ἀγγλία, ἐκτός ἀπό τά στοιχεῖα γιά τήν ἐγκληματικότητα, ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον πράγμα. Μαθαίνουμε ὅτι ἡ βρετανική ἀστυνομία κάνει ἀπολογισμό τοῦ ἔργου της κάθε χρόνο («στοιχεῖα πού δημοσιεύονται στήν ἐτήσια ἔκθεση τῆς ἀστυνομίας») στόν ἴδιο τό λαό της καί, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο· ἡ ἐφημερίδα διαβάζεται σ' ὅλο τόν κόσμο.

Ἔτσι θέλοντας νά ὑπογραμμίσει τή βρετανική ἐγκληματικότητα, ἡ «Ἰζβέστια» πρόβαλε, χωρίς νά τό θέλει, τήν ἀγγλική δημοκρατία.

Διαβάζουμε σέ μιά ἀνάλογη ἀνακοίνωση, πού αὐτήν τή φορά ἀναφέρεται στήν Ἰαπωνία, στήν «Πράβδα» τῆς 29 Ἰούνη τοῦ 1974: «Τόν περασμένο χρόνο διαπράχθηκαν στήν Ἰαπωνία 1.190.549 ἀδικήματα. Τά στοιχεῖα αὐτά περιέχονται στή Λευκή Βίβλο τῆς γιαπωνέζικης Ἐθνικῆς Διεύθυνσης Ἀστυνομίας». Αὐτό σημαίνει πώς καί ἡ γιαπωνέζικη ἀστυνομία κάνει ἀπολογισμό τῆς δράσης της στό λαό της καί σ' ὅλο τόν κόσμο· κι ὄχι μ' ἕνα ἄρθρο ἐφημερίδας ἀλλά μέ εἰδική Λευκή Βίβλο, καί μέ ἀκριβεῖς ἀπόλυτους ἀριθμούς.

Καί στή χώρα μας ὁ κόσμος μπορεῖ νά μάθει μερικά πράγματα

ἀπό τό περιοδικό «Σοβιετική νομιμότητα». Στό ἄρθρο πού προαναφέραμε, διαβάζουμε: «Ἡ ἀνάλυση τῆς στατιστικῆς μαρτυράει ὅτι ἕνας σημαντικός ἀριθμός ὄχι μόνο ἐλαφρότερων ἀδικημάτων ἀλλά ἀκόμα καί σοβαρῶν, διαπράττεται ἀπό ἀνήλικους». Αὐτά λέγονται χωρίς, ὅμως, νά διασαφηνίζεται ποιός εἶναι αὐτός ὁ «σημαντικός ἀριθμός», γιατί ὁ σοβιετικός ἀναγνώστης δέν πρέπει νά ἀναλύσει ὁ ἴδιος τή στατιστική. Θά μποροῦσε νά φτάσει σέ «ἄλλα ἐμπορεύματα».

Οἱ νέοι, ὅπως εἶναι πασίγνωστο καί χωρίς τά ἄρθρα τῶν περιοδικῶν, ἀποτελοῦν τή βασική μάζα ἐκείνων πού χαρακτηρίζονται ὡς «τεντυμπόυδες». Δέν εἶναι ὅμως εὔκολο ν' ἀνακαλύψεις τίς καταβολές αὐτοῦ τοῦ καρκινώματος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ βρίσκεται ἴσως στό γεγονός ὅτι οἱ νέοι παρασύρονται — καί πῶς θά μποροῦσε νά γίνει διαφορετικά! — στό νά μιμοῦνται τούς μεγάλους στήν κατανάλωση τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν; Ἤ μήπως στό γεγονός ὅτι ἔχασαν κάθε αἴσθηση τοῦ μέτρου, ὅτι «ἔγιναν αὐθάδεις», ὅπως λένε οἱ ζηλωτές τῆς σταλινικῆς τάξης; Τότε, ὅμως, γιατί «ἔχασαν κάθε αἴσθηση τοῦ μέτρου»; Εἶναι δύσκολο νά ἐξηγηθοῦν ὅλα αὐτά δίχως ἐκεῖνα τά βαθύτερα κοινωνικά ἐργαλεῖα, πού εἶναι ἀπαραίτητα ἰδίως στό λαό, κάθε ἄλλο ὅμως παρά ἐπιθυμητά σ' ἐκείνους πού πουλοῦν οἰνόπνευμα ἀλλά κρύβουν τό πόσο μεγάλη εἶναι ἡ κατανάλωσή του, καί καταπολεμοῦν τήν ἐγκληματικότητα ἀλλά ἀποφεύγουν νά δώσουν λογαριασμό γι' αὐτή τους τήν πάλη στό λαό μέ συγκεκριμένα καί τίμια στοιχεῖα.

Χωρίς ὅμως νά γίνει κοινωνική ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς ἀρρώστιας δέν εἶναι δυνατό νά θεραπευτεῖ αὐτή. Ὅμοια μέ τόν καρκίνο ὡς πρός τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαδίδεται, ξεχωρίζει γιατί ἐδῶ ἡ χειρουργική δύσκολα ἐφαρμόζεται. Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι ἀπαράδεκτο, σ' αὐτή τήν περίπτωση, νά ἐγχειρίσεις τόν ἄρρωστο διαβεβαιώνοντάς τον πώς δέν ὑποφέρει ἀπό καρκίνο ἀλλά ἀπό ἕναν ἁπλό πολύποδα.

Ἡ μέθη, ἡ ἐγκληματικότητα, ὁ τεντυμποϋσμός ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν κοινωνικῶν ἀσθενειῶν πού ὁ καθένας προσπαθεῖ νά κρίνει — καί δικαιολογημένα! — ἔστω κι ἄν δέν ἔχει στή διάθεσή του ὁλοκληρωμένα στοιχεῖα. Εἶναι δυνατό νά ἀρνηθεῖ κανείς νά ἀσχοληθεῖ μέ ζητήματα ὑψηλῆς πολιτικῆς, μέ τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, μπορεῖ νά πεῖ «αὐτό δέ μέ ἀφορᾶ» ἤ «δέν εἶμαι ἀρκετά ἐνημερωμένος γιά νά μπορέσω νά μιλήσω πάνω σ' αὐτό». Μά

δέν εἶναι δυνατό νά μήν ἀσχοληθεῖ μέ τούς τεντυμπόυδες ἤ μ' ἐκείνους τούς ἕξι ἀλκοολικούς νέους τοῦ ἴδιου τετράγωνου. Κι ὁ καθένας θέλει καί πρέπει νά γνωρίζει ἄν αὐτό τό κακό ἁπλώνεται ἤ περιορίζεται.

Δεδομένου ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα καί ἡ μέθη εἶναι φαινόμενα ἀναμφισβήτητα περίπλοκα, καί εἶναι ἀδύνατο νά ὑποθέσει κανείς ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα μπορεῖ νά μειωθεῖ παράλληλα μέ μιά αὔξηση τῆς μέθης, δικαιούμαστε νά ἐξετάσουμε τά δύο αὐτά φαινόμενα μελετώντας μέ μιά κάποια σιγουριά μονάχα τό ἕνα ἀπό αὐτά καί γιά τήν ἀκρίβεια ἐκεῖνο γιά τό ὁποῖο ὑπάρχουν τουλάχιστο μερικά στοιχεῖα. Ἄς συλλογιστοῦμε τουλάχιστο τό ζήτημα πού μοῦ φαίνεται πιό σημαντικό: ποῦ πᾶμε; ποιά εἶναι ἡ δυναμική τοῦ φαινομένου; Ἄς προσπαθήσουμε νά ἐξετάσουμε τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς μέ σοβαρότερο τρόπο καί, προπαντός, πιό τίμιο ἀπό τόν ὑπέρτατο φύλακα τῆς τάξης καί τῆς συνείδησης, τό γενικό εἰσαγγελέα Ἀντρέι Γιανουάριεβιτς Βισίνσκι.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τά οἰνοπνευματώδη ποτά, μποροῦμε νά βροῦμε μιά ἀπάντηση στό παραπάνω ἐρώτημα μονάχα μ' αὐτήν τή μορφή: ἡ κατανάλωση μεγαλώνει ἤ ὄχι; Δέν μποροῦμε νά κρίνουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ αὔξηση τῆς κατανάλωσης ἐπιδρᾶ στόν τρόπο πού πίνουν· ὁ τρόπος αὐτός ἀλλάζει, ἄν ἀλλάξουν τά ποτά πού καταναλώνονται; Πιστεύουμε πάντως ὅτι ὁ παμπάλαιος καί παραδοσιακός τρόπος τῆς κατανάλωσης τοῦ οἰνοπνεύματος δέν ὑποτάσσεται στόν ἐκμοντερνισμό τῶν ποτῶν ἀλλά ἴσα ἴσα τά ὑποτάσσει κι αὐτά. Ἄν εἶναι ριζωμένη ἡ συνήθεια νά πίνουν ὥσπου νά μεθύσουν, δέν ἔχει μεγάλη σημασία τό τί πίνουν, ἄν πρόκειται δηλαδή γιά νερωμένο οἰνόπνευμα, βότκα, μπίρα ἀνακατεμένη μέ βότκα ἤ κρασί μέ ἄλλα ποτά. Νά γιατί θά ἐξετάσουμε τό σύνολο τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ὅπως κάνει καί ἡ στατιστική ἐπετηρίδα «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1972» πού ἐπανειλημμένα ἀναφέραμε. Ἀπό τόν μακροσκελή πίνακα τῆς σελίδας 555 θά παραθέσω τά ὀκτώ πιό σημαντικά προϊόντα.

Ὁ πίνακας Ι περιλαμβάνει καί πολλά ἄλλα ἐμπορεύματα, γιά τά περισσότερα ἀπό τά ὁποῖα τό ποσοστό αὔξησης τῶν πωλήσεων ξεπερνᾶ ἐκεῖνο τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Δημιουργεῖται ἔτσι μιά εἰδυλλιακή εἰκόνα: ἡ κατανάλωση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, κι ἄν ἀκόμη αὐξάνει (πάνω ἀπό πέντε φορές σέ σχέση μέ τό 1940), ἐμφανίζεται κατά κάποιο τρόπο σάν ἀποτέλεσμα τῆς γενικῆς ἀνόδου τῆς εὐημερίας. Ὁ λαός μας ἀγοράζει σχεδόν ὀκτώ φορές περισσό-

τερα ἐμπορεύματα ἀπ' ὅ,τι στά 1940. Ἀγοράζει βέβαια καί βότκα, ἀλλά μονάχα πέντε φορές καί κάτι περισσότερο. Ἄν ὅμως καλοκοιτάξετε, ἀγοράζει 38 φορές περισσότερα ραδιόφωνα ἀπ' ὅ,τι στά 1940 (ὁ πίνακας ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἔχει συνταχθεῖ μέ βάση σταθερές τιμές, ἔτσι πού ἡ αὔξηση ἤ ἡ πτώση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων νά μήν ἐπηρεάζουν τά στοιχεῖα πού παρέχει).

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Ποσοστό αὔξησης τῶν πωλήσεων τῶν κυριοτέρων ἐμπορευμάτων κοινῆς κατανάλωσης στό κρατικό καί συνεταιρικό ἐμπόριο (σέ σταθερές τιμές). Ποσοστά σέ σχέση μέ τό 1940.

	1940	1960	1965	1970	1971	1972	1973(α)
Σύνολο τῶν ἐμπορευμάτων	100	326	425	646	690	737	775
Προϊόντα διατροφῆς	100	264	360	511	540	570	598
Προϊόντα κρέατος	100	531	661	958	11(β)	12; 11,6;	11,9
Οἰνοπνευματώδη ποτά	100	200	283	439	472	501	534
Προϊόντα μή-διατροφῆς	100	436	567	894	966	10,5	11
Ροῦχα καί ἐσώρουχα	100	394	530	878	936	977	987
Ὑποδήματα ἀπό δέρμα	100	536	507	785	811	844	895
Ραδιόφωνα & ραδιο-πικάπ	100	27	32	37,6	37,5	38	38

α) Τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τό 1973 δέν ἔχουν βέβαια ληφθεῖ ἀπό τήν ἐπετηρίδα τοῦ 1972. Τά πήραμε ἀπό τή μικρή στατιστική συλλογή πού δημοσιεύτηκε πρόσφατα, «Ἡ ΕΣΣΔ στά 1973», ἡ ὁποία κάθε χρόνο βγαίνει μερικούς μῆνες πρίν ἀπό τήν κύρια ἔκδοση στόν ἴδιο Στατιστικό Ἐκδοτικό Οἶκο φροντισμένη ἀπό τούς ἴδιους ὑπεύθυνους. Αὐτό καθιστᾶ ἀκόμα πιό περίεργη τή διαπίστωση τῆς παρακάτω διαφορᾶς: στήν κατηγορία «προϊόντα κρέατος», ἡ ἐπετηρίδα «Λαϊκή Οἰκονομία» δίνει γιά τό 1972 «12 φορές περισσότερα»(;). Ἡ ἐπετηρίδα «Ἡ ΕΣΣΔ στά 1973» ἐπαναλαμβάνει χωρίς καμία ἀλλαγή ὅλα τά στοιχεῖα τῶν προηγούμενων χρόνων, ἐκτός ἀπό τά προϊόντα κρέατος. Στή στήλη γιά τό 1972 δίνει ὄχι 12 φορές περισσότερα, ὅπως ἡ κύρια ἔκδοση, ἀλλά 11,6(;) φορές περισσότερα (ἔβαλα ἕνα ἐρωτηματικό ὕστερα ἀπό τούς δύο αὐτούς ἀριθμούς). Ἄν ὑπῆρχε κάποιο λάθος στήν κύρια ἔκδοση (μπορεῖ νά λάθεψε ὁ ἠλεκτρονικός ἐγκέφαλος!) θά 'πρεπε, ὅπως συνηθίζεται, νά διορθωθεῖ στήν ἑπόμενη ἔκδοση. Αὐτός εἶναι ὁ ἀπόλυτος κανόνας τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας πού, ὅπως φαίνεται ξεκάθαρα, εἶναι ξένη πρός τή συντακτική ἐπιτροπή τῆς συλλογῆς. Ἐξάλλου, αὐτό τό λάθος, μεταφρασμένο σέ ἀπόλυτους ἀριθμούς, φτάνει συνολικά τά 465 ἑκατομμύρια ρούβλια (στά 1972 πουλήθηκαν προϊόντα κρέατος ἀξίας πάνω ἀπό 14 δισεκατομμύρια ρούβλια, δηλαδή κατά πάσα πιθανότητα κρέας καί ἀλλαντικά).

β) Ἡ πώληση αὐξήθηκε 11 φορές σέ σχέση μέ τό 1940.

'Αλλά εἶναι ἄραγε σωστό νά ὑπολογίζεις τή δυναμική τῆς ἀνάπτυξης παίρνοντας σάν ἀφετηρία μιά τόσο παλιά χρονιά, τριάντα χρόνια πρίν; Εἶναι τίμιο; 'Απεικονίζει τή σημερινή τάση; Καί εἶναι δυνατό νά παίρνεις σάν βάση τό 1940, ὅταν τά περισσότερα ἀπό τά ἐμπορεύματα (κρέας, ροῦχα, ὑφάσματα, ὑποδήματα, ἔπιπλα κλπ.) δέν ἐπαρκοῦσαν καί ὅταν μερικά ἐμπορεύματα (πλεχτά, ραδιόφωνα, μοτοποδήλατα) εἶχαν μόλις τότε ἀρχίσει νά παράγονται ἐνῶ ἡ βότκα δέν ἔλειπε καθόλου καί δέν ἦταν καθόλου νέο ἐμπόρευμα;

'Από ὁποιαδήποτε ἄποψη, τό νά πάρεις τό 1940 σάν ἀφετηρία γιά μιά στατιστική σύγκριση εἶναι ὁπωσδήποτε λάθος. Ἕνας τέτοιος πίνακας δέ δείχνει τή σημερινή τάση καί παρέχει μιά παραποιημένη προοπτική (καί παραποιημένη ὄχι, βέβαια, τυχαῖα ἀλλά ἐσκεμμένα). Θά 'χουμε μιά πιό ἀκριβή ἀντίληψη, ἄν πάρουμε σάν ἀφετηρία μιάν ἡμερομηνία πιό κοντινή σέ μᾶς. Στόν πίνακα ὑπάρχει: εἶναι τό ἔτος 1960. Δέ θά εἰσάγουμε κανένα στοιχεῖο, θά ἀρκεστοῦμε νά πάρουμε τό 1960 σάν βάση 100 (πίνακας ΙΙ).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

	1960	1965	1970	1971	1972	1973
Σύνολο τῶν ἐμπορευμάτων	100	133	198	212	226	238
Προϊόντα διατροφῆς	100	136	193	204	216	226
Προϊόντα κρέατος	100	124	180	207	226; 210;	224
Οἰνοπνευματώδη ποτά	100	142	220	236	250	267
Προϊόντα μή - διατροφῆς	100	130	206	223	242	253
Ροῦχα καί ἐσώρουχα	100	134	223	237	248	251
Ὑποδήματα ἀπό δέρμα	100	142	220	228	237	251
Ραδιόφωνα καί ραδιο-πικάπ	100	118	140	140	141	141

Αὐτή εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ πραγματικοῦ δυναμικοῦ τῶν ἀγορῶν τοῦ πληθυσμοῦ: ὄχι πέντε φορές περισσότερα ἀπό ὁρισμένα ἐμπορεύματα (οἰνοπνευματώδη ποτά) καί τριάντα ὀκτώ φορές περισσότερα γιά ἄλλα (ραδιόφωνα), ἀλλά μιά κίνηση λίγο ὥς πολύ ἰσορροπημένη γιά ὅλες τίς ἀγορές. Τά ἀγαθά μακρᾶς διαρκείας ἔχουν κάποια καθυστέρηση, ὅπως γίνεται καί στή ζωή, στήν πραγματικότητα, καί ὄχι ὅπως παρουσιάζεται σέ διάφορες στατιστικές πονηριές. 'Εξαιρετικά σημαντικό εἶναι τό γεγονός ὅτι, παίρνοντας σάν βάση τό 1960, ἔχουμε μπροστά μας μιά εἰκόνα τῶν τελευταίων χρόνων καί ὄχι μιᾶς μακρᾶς περιόδου, καί στηριζόμενοι σ' αὐτό

μποροῦμε καλύτερα νά καταλάβουμε τό παρόν καί νά φανταστοῦμε τό μέλλον. Προβάλλει ἀμέσως τό γεγονός ὅτι τά οἰνοπνευματώδη ποτά καταλαμβάνουν τήν πρώτη θέση. Στά 1973, ἡ αὔξηση, σέ σχέση μέ τό 1960, ἔφτασε τό 167%, πιό πολύ γιατί αὐξήθηκαν ἰδιαίτερα οἱ ἀγορές ρούχων ὕστερα ἀπό μιά ἀσήμαντη αὔξηση τῶν ἀγορῶν ὑφασμάτων (δέν θά παραθέσω ἀριθμούς, γιά νά μήν παραφορτώσω τό κείμενο. Πρβλ. ὅμως «Λαϊκή οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ 1972, σ. 555).

Στό φῶς αὐτῶν τῶν ἀδιαμφισβήτητων στοιχείων, πού εἶναι παρμένα ἀπό τήν ἐπίσημη στατιστική, οἱ ὑποθέσεις πού εἶχα κάνει μερικές σελίδες πρίν γιά τήν αὔξηση τῶν πωλήσεων βότκας στά 1972 (25% αὔξηση σέ πέντε χρόνια) φαίνονται πολύ συντηρητικές. Τό ποσοστό αὔξησης πού ὑπολόγισα εἶναι ὁπωσδήποτε πολύ μικρό, καί κατά συνέπεια εἶναι μικρό καί τό ὑποθετικό ποσοστό αὔξησης τοῦ κύκλου ἐργασιῶν πού προκύπτει ἀπό τήν πώληση τῶν οἰνοπνευματωδῶν (18,5 - 19 δισεκατομμύρια ρούβλια). Ἔτσι, διαβάζοντας τή στατιστική συλλογή μέ τήν προσοχή πού ἐπιβάλλεται γιά κάθε ἐπιστημονική ἐργασία, μποροῦμε νά συγκεντρώσουμε ὅλες ἐκεῖνες τίς πληροφορίες πού θά ἤθελε νά κρύψει στά κατάβαθα τῶν πινακίδων της...

Ἄς ἐπιστρέψουμε, ὅμως, στά ἐμπορεύματά μας.

Θά προσθέσω, γιά νά 'μαστε δίκαιοι, πώς μερικά ἐμπορεύματα πού παρατίθενται στήν ἐπετηρίδα, πού δέν τά ἀνέφερα ὅμως, ξεπερνοῦν τά οἰνοπνευματώδη ὡς πρός τό ρυθμό αὔξησης τῆς κατανάλωσής τους σ' αὐτά τά τελευταῖα χρόνια. Πρόκειται κυρίως γιά ἐμπορεύματα πού ἡ παραγωγή τους καί ἡ πώλησή τους μέσα ἀπό τό κρατικό ἐμπόριο, ἀναπτύχθηκαν μονάχα τά τελευταῖα αὐτά χρόνια: κοσμήματα, πλεχτά, κάλτσες, ἔπιπλα, εἴδη κεραμικῆς καί γυαλιοῦ, αὐγά καί τυριά. Ἀπ' αὐτά τά ἐμπορεύματα μονάχα τά πλεχτά ἔχουν κάποιο βάρος (στά 1972 πουλήθηκαν εἴδη ἀξίας 7,8 δισεκατομμυρίων) ἐνῶ τά ἄλλα δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἐμπορεύματα πρωτεύουσας σημασίας. Οὔτε ὅμως τά πλεχτά οὔτε τά ἔπιπλα οὔτε κανένα ἄλλο ἐμπόρευμα μπορεῖ νά ἀφαιρέσει ἀπό τό οἰνόπνευμα τόν πρωταγωνιστικό του ρόλο. Μένει αὐτό πού ἦταν, τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα.

Γιά νά 'μαστε πιό ἀκριβεῖς, μποροῦμε νά ποῦμε τό ἑξῆς: τά οἰνοπνευματώδη ποτά εἶναι τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα καί τά πλεχτά εἶναι τό ἐμπόρευμα μέ τό ὁποῖο οἱ γυναῖκες διεκδικοῦν μέ κάποιο τρόπο τήν πρωτοκαθεδρία ἀπό τούς ἄνδρες. Τί τεράστια

διαφορά, ὅμως, ἀπό ποσοτική ἄποψη! Εἴκοσι ἕξι ὥς εἴκοσι ἑφτά δισεκατομμύρια ρούβλια γιά τούς ἄνδρες καί 7,8 δισεκατομμύρια ρούβλια γιά τίς γυναῖκες (ἕνα μέρος ἀπό τά οἰνοπνευματώδη ποτά καταναλώνεται ἀπό τίς γυναῖκες ἀλλά κι ἕνα μέρος ἀπό τά πλεχτά φοριέται ἀπό τούς ἄνδρες). Καί προοπτικές; Ὅσο κι ἄν τά πλεχτά μποροῦν νά εἶναι μοντέρνα καί ἄνετα, πρόκειται πάντοτε γιά ἕνα ἐμπόρευμα μακρύτερης διαρκείας ἀπό τό οἰνόπνευμα, πού μόλις τό ἀγοράζουν, τό κατεβάζουν κιόλας. Ἡ «ἔκρηξη» τῶν πλεχτῶν θά πάρει τέλος σέ λίγο καί οἱ μακρύτατες οὐρές γιά τήν ἀγορά πουλόβερ εἰσαγωγῆς θά ἐξαφανιστοῦν (γιά νά ἀντικατασταθοῦν μέ οὐρές γιά ἄλλα ἐμπορεύματα). Τά πλεχτά θά γίνουν ἕνα ἐμπόρευμα λίγο ὥς πολύ κοινό καί ἡ ἀγορά θά κορεστεῖ. Τό κρασί καί ἡ βότκα ὅμως; Θά κορεστεῖ ποτέ ἡ ἀγορά ἀπ' αὐτά;

Τά τελευταῖα αὐτά χρόνια, ὁ ἴδιος κόσμος δαπάνησε πολύ περισσότερα ἀπό ὅ,τι στά 1960 γιά ροῦχα, ἔπιπλα, κρέας, τυρί, κλπ. Ἡ γενική αὔξηση τῆς ὑλικῆς εὐημερίας σέ ὅλες τίς ἀναπτυγμένες χῶρες εἶναι τεράστια καί δέν μποροῦσε νά παρακάμψει τή χώρα μας. Πρόκειται ἐδῶ γιά μιά ἀπό τίς συνέπειες τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνικῆς ἐπανάστασης πού ἁπλώθηκε σ' ὅλο τόν κόσμο. Ἔγινε ἁπλούστατα ἀδύνατη ἡ καθυστέρηση τοῦ σοβιετικοῦ λαοῦ σέ σχέση μέ τούς ἄγγλους, τούς φινλανδούς, τούς σουηδούς, τούς οὐγγαρέζους καί πολλούς ἄλλους. Ἔπρεπε νά τραβήξουμε μπροστά κι αὐτό ἔγινε. Κατά συνέπεια, ὁ ἴδιος σοβιετικός πολίτης πού πρίν εἶχε δυό ζευγάρια παπούτσια, τώρα ἔχει τέσσερα, ἀντί γιά δυό κοστούμια τώρα ἀγοράζει τρία, παίρνει τηλεόραση, ἀρχίζει νά τρώει ἀνανά καί πορτοκάλια κλπ.

Ἡ αὔξηση τῶν ἀγορῶν τῶν σοβιετικῶν ἀκολουθεῖ τά παρακάτω κανάλια: αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμπορευμάτων πού πρίν ἦταν σπάνια, ἐμφάνιση νέων ἐμπορευμάτων ἤ ἐκμοντερνισμένων (εἴδη πλεχτικῆς, μεταξωτά ἐσώρουχα, μαγνητόφωνα, αὐτοκίνητα), ἐκμοντερνισμό καί βελτίωση τῆς διατροφῆς (ἄσπρο ψωμί, φροῦτα εἰσαγόμενα, κρέας)*.

---

* Νομίζω ὅτι εἶναι σωστό νά ὑπογραμμίσουμε τήν κατανάλωση κρέατος γιά νά τή συγκρίνουμε μέ τήν κατανάλωση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν. Δέν πρέπει νά μᾶς ξεγελάσει τό ποσοστό τοῦ 124% τῆς αὔξησης γιά τήν ἀγορά προϊόντων μέ βάση τό κρέας (δέν πρόκειται μόνο γιά τό κρέας ἀλλά καί γιά τά ἀλλαντικά) στό κρατικό ἐμπόριο σέ σύγκριση μέ τό 1960, οὔτε τό 12 φορές περισσότερο σέ σχέση μέ τό 1940. Τό κρέας πουλιέται τόσο στά κρατικά καταστήματα ὅσο καί ἀπό τούς κολχόζνικους στίς ἀγορές κι ἄν

Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις, πού ἀφοροῦν τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἀγορῶν τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ κύκλος τῶν ἀγοραστῶν εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος ὅπως καί πρίν δέκα ἤ εἴκοσι χρόνια. Μόνο πού ὁ καθένας ἀγοράζει ἤ περισσότερα ἀπό πρίν ἤ κάτι καλύτερο ἤ κάτι καινούριο. Ὁ ἀριθμός τῶν καταναλωτῶν αὐξάνει μονάχα στό μέτρο πού αὐξήθηκε ὁ πληθυσμός, δηλαδή κατά 17% γιά τά 13 χρόνια πού μᾶς ἐνδιαφέρουν. Αὐτό φυσικά ἀντικατοπτρίζεται στήν αὔξηση τῆς κατανάλωσης, ὄχι ὅμως σέ μεγάλο βαθμό.

Ἔτσι καί ἡ αὔξηση κατά 167% τῆς κατανάλωσης οἰνοπνεύματος ὀφείλεται ἐλάχιστα στήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Σ' αὐτή τήν περίπτωση ἐπιδράσανε ἄλλοι παράγοντες. Ποιοί;

Εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νά πρόκειται γιά τούς ἴδιους παράγοντες πού ὁδήγησαν στήν αὔξηση τῆς πώλησης τῶν εἰδῶν ρουχισμοῦ,

---

ἡ πώλησή του αὐξήθηκε 12 φορές σέ σύγκριση μέ τό 1940, αὐτό δέν σημαίνει διόλου ὅτι ὅλος ὁ πληθυσμός τῆς ΕΣΣΔ βάλθηκε νά καταναλώνει 12 φορές περισσότερο κρέας ἀπό τήν προπολεμική περίοδο. Πρόκειται γιά κάτι παράλογο πού μπορεῖ νά θολώσει μονάχα τό μυαλό ἑνός μικροῦ παιδιοῦ. Μέ τή βότκα, ναί, τά πράγματα εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι. Τό σύνολο τῶν πωλήσεων στά κρατικά καταστήματα καί τό σύνολο τῆς κατανάλωσης τοῦ πληθυσμοῦ συμπίπτουν ἀπόλυτα, μιά καί τήν ἐμπορεύεται μονάχα τό κράτος μέσα ἀπό τό ἐμπορικό του δίκτυο (δέν μιλᾶμε γιά τό σ α μ ο γ κ ό ν, πού τό ἔχω ἀποκλείσει ἀπό τούς ὑπολογισμούς μου ἀπό τήν ἀρχή).

Ἡ μέση αὔξηση κατανάλωσης τοῦ κρέατος ἀνά κάτοικο δίνεται καί σέ ἄλλους πίνακες στή Στατιστική Ἐπετηρίδα τοῦ 1972, σ. 557 καί τοῦ 1973, σ. 190. Στούς πίνακες αὐτούς τό 1940 δέν ὑπάρχει — ποιός ξέρει γιατί — ἄν καί ἀναφέρεται τό 1913 (28 κιλά ἀνά κάτοικο τό χρόνο). Στά 1950 τά κιλά ἦταν 26, δηλαδή κάτω ἀπό τό προεπαναστατικό ἐπίπεδο, 40 κιλά στά 1960, 48 στά 1970, 51 κιλά στά 1972 (μιά αὔξηση κατά 6% σέ δύο χρόνια). Δέν ἔχουμε καμιά ἔνδειξη γιά αὔξηση 12 φορές μεγαλύτερη. Αὐτά τά στοιχεῖα δείχνουν ἀκριβῶς τήν κατανάλωση κρέατος (ἡ στατιστική μας, ἀντίθετα ἀπό τήν ἀγγλική, ἄς ποῦμε, περιλαμβάνει στό κεφάλαιο αὐτό, μέ τή γενική ἐπωνυμία «κρέας», καί τό λαρδί, τά πουλερικά, τά παράγωγα — ὅπως ἀναγράφεται σέ παρένθεση).

Καί στούς πίνακες πού μιλοῦν γιά αὔξηση «12 φορές μεγαλύτερη» περιλαμβάνεται μονάχα ἕνα μέρος ἀπό τό κρέας αὐτό πού πέρασε ἀπό τούς πάγκους τοῦ κρατικοῦ καί τοῦ συνεταιριστικοῦ ἐμπορίου. Ὅσο κι ἄν αὐξηθεῖ αὐτή ἡ κατηγορία, δέ μᾶς λέει τίποτα γιά τή λαϊκή κατανάλωση. Γιά τό πραγματικό δυναμικό τῆς λαϊκῆς κατανάλωσης κρέατος μιλοῦν μονάχα ἐκεῖνοι οἱ πίνακες πού παρέχουν τούς ἐτήσιους δεῖκτες μέσης κατανάλωσης ἀνά κάτοικο. Στά δεκατρία χρόνια πού ἐξετάσαμε, ἡ αὔξηση ἔφτασε ἀκριβῶς τό 30%. Ἦταν 40 κιλά κατά κεφαλή κι ἔγιναν 52. Σημειώνουμε κατά συνέπεια ὅτι μεταξύ 1960 καί 1973 ἡ κατανάλωση κρέατος αὐξήθηκε κατά 30% καί ἡ κατανάλωση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν κατά 167%.

πλεχτῶν ἤ κρέατος. Σέ διάκριση ἀπ' ὅσα συνέβαιναν μ' αὐτά τά ἐμπορεύματα, ἡ ἀγορά μας ἦταν πάντοτε κορεσμένη ἀπό οἰνοπνευματώδη. Θά ἦταν ἐπίσης παράλογο νά ὑποθέσει κανείς ὅτι ἐκεῖνοι πού πρίν δεκατρία χρόνια, ἅς ποῦμε, ἔπιναν τέσσερα μπουκάλια τό μήνα, βάλθηκαν τώρα νά πίνουν δέκα. Βέβαια μερικοί ὅλο καί θά 'χουν μεγαλώσει τή δόση τους (γι' αὐτό καί αὐξήθηκε ὁ ἀλκοολισμός), ἐμεῖς ὅμως ἐξετάζουμε τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἀγορῶν βότκας καί κρασιοῦ καί ὄχι τίς ἀγορές τῶν ἀλκοολικῶν.

Ἡ μεγάλη αὔξηση κατανάλωσης οἰνοπνεύματος σέ ὅλη τή χώρα δέν μπόρεσε νά σημειωθεῖ χάρη στούς παλιούς ἀγοραστές. Δέν εἶναι ἡ δίψα τοῦ πότη πού μεγάλωσε μέ τόσο παράλογο τρόπο, πάνω ἀπό δυόμιση φορές μέσα σέ λίγα χρόνια.

Πρόκειται γιά νέα ἑκατομμύρια ἀνθρώπων πού ὁδηγήθηκαν στό ποτό. Ἴσως ὁ κάθε ἀλκοολικός νά καταναλώνει κάτι παραπάνω ἀπό πρίν ἀλλά ἐκεῖνο πού δημιουργεῖ τόν ὄγκο τῆς αὔξησης εἶναι οἱ νέες στρατιές ἀπό πότες.

Στό ἄρθρο, πού ἤδη ἀναφέραμε, τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Στρουμίλιν καί τοῦ καθηγητή Σόνι «Ὁ ἀλκοολισμός καί ἡ καταπολέμησή του» βρίσκουμε τήν παρακάτω δήλωση: «Στή διάρκεια μιᾶς ἐξέτασης πού ἔγινε σέ μιά ὁμάδα ἀλκοολικούς πού τούς εἶχαν ὑποβάλει σέ θεραπεία σέ νοσοκομεῖο, διαπιστώθηκε ὅτι τό 28% τῶν ἀνδρῶν εἶχαν γνωρίσει τό οἰνόπνευμα προτοῦ κλείσουν τά δεκαπέντε, τό 65% πρίν φτάσουν τά 18 τους χρόνια καί τό 80% ὅταν δέν εἶχαν ἀκόμα κλείσει τά 20».

Κι ἄν ἀκόμα ἐκείνη ἡ ὁμάδα δέν ἦταν ἀριθμητικά μεγάλη, τά στοιχεῖα εἶναι πολύ χαρακτηριστικά. Δέ χωράει ἀμφιβολία πώς παρουσιάζουν ἕνα κοινό δυναμικό γιά ὅλη τή χώρα: οἱ νέοι συμμετέχουν ὅλο καί σέ μεγαλύτερο βαθμό στήν κατανάλωση οἰνοπνεύματος. Θέλοντας καί μή σκέφτεται κανείς ἐκείνους τούς ἕξι ἀλκοολικούς νέους τοῦ ἴδιου τετράγωνου, γιά τούς ὁποίους μιλοῦσε ἡ «Λιτερατούρναγια Γκαζέτα».

Αὐτός εἶναι ὁ νέος παράγοντας πού δίνει ἀποφασιστικά ἄλλη μορφή στό πρόβλημα τοῦ οἰνοπνεύματος.

Καί εἶναι τόσες οἱ ἰδιομορφίες τοῦ τρόπου τῆς σοσιαλιστικῆς ζωῆς μας ὥστε συνέβαλε στό νά παρασυρθοῦν οἱ νέοι στόν ἀλκοολισμό, ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό κυβερνητικό μέτρο, τό ὁποῖο, ὅπως φαίνεται καθαρά ἀπό τήν ἀπόφαση τῆς 16 Ἰούνη 1972, ἀπέβλεπε στό νά περιορίσει τόν ἀλκοολισμό, ἡ ἐνθάρρυνση δηλαδή τῆς αὔξησης

τῆς παραγωγῆς κρασιοῦ. Ἡ πρόθεση ἦταν καλή ἀλλά ὁδήγησε στήν κόλαση.

Τό «σκαλί τῆς ἀφομοίωσης» τοῦ κρασιοῦ εἶναι πολύ πιό χαμηλό καί πιό εὐκολοπρόσβατο ἀπό ἐκεῖνο τῆς βότκας. Τό κρασί δέν ἔχει ἄσχημη γεύση, δέ βρωμάει, δέν καίει τό στόμα, δέ χτυπᾶ ἀμέσως στό κεφάλι. Ἡ ἄσχημη γεύση τῆς βότκας τήν ἔκανε ὥστε νά μήν ἀρέσει στούς νέους καί στίς γυναῖκες. Τώρα ὅμως ὅλα διευθετήθηκαν μέ τόν καλύτερο τρόπο. Ἡ ὁδηγία πρός τήν Ἐπιτροπή Σχεδίου καί πρός τό ὑπουργεῖο Βιομηχανίας τροφίμων νά «αὐξηθεῖ αἰσθητά ἡ παραγωγή κρασιῶν καί μπίρας» δέ δόθηκε γιά νά θαυμάζουμε τίς ἐτικέτες ἀλλά γιά νά πίνουμε. Προσθέτουμε ὅτι εἶχε ἤδη σημειωθεῖ μιά αἰσθητή αὔξηση καί πρίν τό 1972. Στά 1960 παράγονταν λιγότερα ἀπό 78 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα, στά 1965 σχεδόν τό διπλάσιο (134 ἑκατομμύρια), στά 1970 ξανά τό διπλάσιο (268 ἑκατομμύρια), ἀλλά στά 1972, μολονότι ἡ ποσοτική αὔξηση δέν εἶναι ἀξιόλογη — 293 ἑκατομμύρια — ὁ ρυθμός δέν εἶναι ὁ ἴδιος, σημειώνεται πτώση. Ἔτσι ἡ ὑπόδειξη πού περιέχεται στήν ἀπόφαση «Γιά τά μέτρα πού πρέπει νά υἱοθετηθοῦν γιά τήν καταπολέμηση τῆς μέθης» ἀποδείχτηκε ὅπως πάντα, ἐπίκαιρη καί σοφή: νά αὐξηθεῖ ἡ παραγωγή κρασιοῦ! Γενικά, πάντως, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ παραγωγή σχεδόν τετραπλασιάστηκε σέ δώδεκα χρόνια, χωρίς νά λογαριάζουμε καί τήν εἰσαγωγή κρασιῶν ἀπό τίς χῶρες τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας, ἡ ὁποία αὐξήθηκε ἐπίσης αἰσθητά.

Τό κρασί δίνει χρῶμα καί γεύση στίς ἀπολαύσεις, πού μέ μεγάλη εὐκολία κυριεύουν τούς νέους καταναλωτές. Ἡ εὐφορία πού προκαλεῖ τό κρασί εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι χρειάζεται γιά τούς νέους πού ἀναζητοῦν τή χαρά.

Τό νά μαθαίνεις στούς νέους νά πίνουν κρασί, εἶναι ἡ κυρίαρχη τάση στήν κατανάλωση τοῦ ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπορεύματος. Πρόκειται γιά μιά ἀπειλητική δυναμική κατάσταση, πού ἐγκυμονεῖ πολλούς κινδύνους. Εἶναι πολύ γνωστά τά πιό κοντινά πρός τή μέθη ἐπακόλουθα.

Ἡ ἀπαίσια παράδοση πού περικλείνεται στή συνταγή «ἄν πίνεις, πρέπει νά πίνεις στ' ἀλήθεια», πού παρουσιάζεται σάν ἐθνική παλικαριά καί ἀνοιχτόκαρδος χαρακτήρας, δείχνει ἁπλῶς τίς διαστάσεις πού προσέλαβε ἡ ἐθνική πληγή τῆς μέθης.

Κάθε πληγή γίνεται διπλά ἐπικίνδυνη ὅταν ἀρνιόμαστε νά τήν παραδεχτοῦμε ἤ ὅταν ἀρχίζουμε συνειδητά νά ἀποκρύπτουμε τήν ἔκτασή της. Ἐκτός ἀπό τήν ἰατρική καί οἰκονομική πλευρά τοῦ

προβλήματος τοῦ οἰνοπνεύματος (δέ θίγω αὐτές τίς ὄψεις γιά τούς ἑξῆς λόγους: ἡ ἰατρική πλευρά ἐξηγεῖται σαφῶς στίς ἐφημερίδες καί τίς ἀφίσες μέσα στίς κλινικές καί ἡ οἰκονομική πλευρά δέν εἶναι δυνατό νά μελετηθεῖ γιατί λείπουν παντελῶς τά ἐπίσημα στοιχεῖα), βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα ἠθικό πρόβλημα. Ἐκτός ἀπό τά συνηθισμένα παρεπόμενα τοῦ ἀλκοολισμοῦ (τεντυμποϋσμός, ἐγκληματικότητα, παρασιτισμός, διασπάθιση τοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος, καταστροφή τῆς οἰκογένειας*, ψυχικός κλονισμός τῶν μικρῶν παιδιῶν κλπ.) στό ἠθικό αὐτό πρόβλημα ὑπεισέρχεται καί τό ψέμα. Χρησιμοποιεῖται ἐκτεταμένα, ἀποκρύπτει τήν ἀλήθεια ὡς πρός τό κρασί καί τή βότκα, καί, πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ζαλίζει τό λαό μέ μιά ἀκατάσχετη καυχησιολογία γύρω ἀπό τήν ἠθική ἀνωτερότητά μας σέ σχέση μέ ὅλους τούς ἄλλους λαούς.

Βρισκόμαστε ἔτσι μπροστά σ' ἕνα κατά κάποιο τρόπο διπλό ἠθικό πρόβλημα, στό πρόβλημα τῆς πληγῆς τῆς μέθης, μαζί μέ ὅλες τίς κοινωνικές ἀρρώστιες πού τή συνοδεύουν καθώς καί στό πρόβλημα τῆς ἀπόκρυψης αὐτῆς τῆς πληγῆς πού πυορροεῖ κάτω ἀπό ἕνα στρῶμα γραφειοκρατικῆς αἰσιοδοξίας, στατιστικῆς ἀλλοίωσης, προπαγανδιστικῆς θριαμβολογίας, ἐπίσημης αὐτοϊκανοποίησης καί ἀνοχῆς ἀπό μέρους ὅλου τοῦ λαοῦ, ἀπέναντι στήν κόλαση τοῦ οἰνοπνεύματος (μονάχα τοῦ οἰνοπνεύματος;).

Εἶναι δύσκολο νά χτίσεις ἕνα φράγμα πάνω στό παμπάλαιο, ὁρμητικό ποτάμι βότκας καί κρασιοῦ πού ρέει, ἐλεύθερο καί πλατύ, μέσα ἀπό τίς ἀπέραντες ἐκτάσεις τῆς πατρίδας μας, ἀλλά ἴσως νά εἶναι ἀκόμα πιό δύσκολο νά ἀναχαιτίσεις τό χείμαρρο τῶν κενολογιῶν πού ὑποκαθιστοῦν τήν ἀλήθεια ὥστε νά ἐμποδίσουν τό λαό νά σκεφτεῖ τή σοβαρότητα τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς πληγῆς πού εἶναι ὁ ἀλκοολισμός. Γιά ν' ἀρχίσουμε, χρειάζεται νά κάνουμε ἔστω κι ἕνα μικρό ρῆγμα στό πυκνό πέπλο τοῦ ψέματος πού καλύπτει τό πρόβλημα τῆς μέθης, πράγμα πού προσπάθησα νά κάνω μέ τά μέσα πού διαθέτω.

Εἶναι πάρα πολύ χαρακτηριστικό τό γεγονός ὅτι τό πρόβλημα τῆς μέθης μᾶς ὁδηγεῖ σ' ἕνα ἄλλο πρόβλημα πού δέν προξενεῖ σέ ὅλους βάσανα καί πόνους, καί γιά τήν ἀκρίβεια, στό πρόβλημα τῆς

---

* Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς μή ὁλοκληρωμένης μελέτης γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος στό ἄρθρο πού προαναφέραμε ἀπό τό περιοδικό «Ἐπιστήμη καί ζωή», τό 40% τῶν διαζυγίων ὀφείλεται στή μέθη. Παρατηρεῖται μιά τάση αὔξησης αὐτοῦ τοῦ ποσοστοῦ.

ἀπαγόρευσης τῆς ἐνημέρωσης. Ἀνακαλύπτουμε ὅτι τά δυό ζητήματα συνδέονται μεταξύ τους, καί μάλιστα πολύ στενά!

Ἡ ἀπαγόρευση τῶν πληροφοριῶν σχετικά μέ τό οἰνόπνευμα, πού εἶναι τόσο ἐπίκαιρες καί τόσο ἀπαραίτητες στό λαό, ὁ ὁποῖος δέν εἶναι σέ θέση νά καταπολεμήσει αὐτό τό κακό ἄν δέν τό γνωρίζει καί ἄν δέν ξέρει μέ τί μέσα χρειάζεται νά παλέψεις, ἡ ἀπαγόρευση αὐτή στηρίζεται σ' ἕνα προσωρινό μέτρο πού ἐφαρμόστηκε στά πρῶτα χρόνια μετά τήν ἐπανάσταση: στή λογοκρισία· ὅπως καί ἡ πώληση τῆς βότκας, ἡ λογοκρισία ἐφαρμόστηκε προσωρινά.

Κι ἄν τό μέτρο πού ἀφορᾶ τή βότκα συμπλήρωσε πενήντα χρόνια, ἡ προσωρινή λογοκρισία ἔχει ἤδη συμπληρώσει τά πενήντα πέντε. Ἐδῶ, ὅμως, πρόκειται γιά ἄλλο θέμα. Ἤ μήπως πρόκειται γιά τό ἴδιο;

Παράρτημα

Τό ἄρθρο αὐτό εἶχε ἤδη γραφτεῖ ὅταν δημοσιεύτηκε ὁ δεύτερος τόμος τῆς ἐπετηρίδας «Λαϊκή Οἰκονομία τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1973». Βρῆκα σ' αὐτό τήν ἐπιβεβαίωση τῶν ὑπολογισμῶν πού εἶχα κάνει πρίν δημοσιευτεῖ τό ἄρθρο. Ὁ πίνακας στή σ. 638 («Ποσοστό αὔξησης τῶν πωλήσεων τῶν κυριοτέρων ἐμπορευμάτων τρέχουσας κατανάλωσης στό κρατικό καί συνεταιριστικό ἐμπόριο σέ σταθερές τιμές») εἶναι πολύ διδακτικός. Ἀντίθετα ἀπό τίς ἐπετηρίδες τῶν προηγούμενων χρόνων, παίρνει σάν ἀφετηρία τό 1965 (ἐγώ εἶχα κάνει τούς ὑπολογισμούς μέ βάση τό 1960). Δέ θά παραθέσω ὁλόκληρο τόν πίνακα, πού συμφωνεῖ μέ τό δικό μου (πρβλ. πιό πάνω). Τά συμπεράσματα πού μποροῦν νά βγοῦν εἶναι τά ἀκόλουθα: τό 1973 οἱ ἀγορές οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν αὐξήθηκαν κατά 6,2% σέ σύγκριση μέ τό 1972 ἐνῶ οἱ ἀγορές τοῦ κρέατος αὐξήθηκαν κατά 3,4%, τῶν ρούχων καί τῶν ἐσώρουχων κατά 2,1%, τῶν πλεχτῶν κατά 5%, τῶν ραδιοφώνων κατά 2,5%, τῶν ὑποδημάτων κατά 6,5%, κλπ. Οἱ ἀγορές τηλεοράσεων μειώθηκαν κατά 10%, μειώθηκαν ἐπίσης οἱ ἀγορές ποδηλάτων, τῶν αὐτοκινήτων, ὅμως, αὐξήθηκαν σέ τεράστιο βαθμό (40% περισσότερο ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο). Τό αὐτοκίνητο ὅμως δέν εἶναι εἶδος εὐρείας κατανάλωσης καί δέν εἶναι αὐτό πού προσδιορίζει τή φυσιογνωμία τοῦ σοβιετικοῦ καταναλωτῆ. Καθώς ὁ πίνακας εἶναι σέ ποσοστά,

παραμένει ἄγνωστο πόσα ἀπό τά 917.000 αὐτοκίνητα πού κατασκευάστηκαν τό 1973 πουλήθηκαν σέ σοβιετικούς ἀγοραστές καί πόσα στό ἐξωτερικό. Ἄλλωστε, δέν πρόκειται γιά τό πιό σημαντικό ἀνάμεσα στά στοιχεῖα πού μᾶς ἀποκρύπτει ἡ στατιστική ἐπετηρίδα. Τά στοιχεῖα γιά τήν κατανάλωση τοῦ οἰνοπνεύματος εἶναι πολύ πιό σημαντικά.

Ὁ πίνακας, στόν ὁποῖο ἀναφέρομαι, καταστρώνεται, ὅπως δείχνει καί ὁ τίτλος του, μέ βάση σταθερές τιμές, μέ τρόπο ὥστε οἱ ἀλλαγές τιμῶν νά μήν ἐπηρεάζουν τά στοιχεῖα του, καί πρέπει νά καταλάβουμε σαφῶς πώς τό 6,2% τῆς αὔξησης τῶν πωλήσεων οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν εἶναι ἕνας πραγματικός δείκτης τῆς κατανάλωσής τους.

Κι ἔτσι τό οἰνόπνευμα παραμένει τό ὑπ' ἀριθμόν ἕνα ἐμπόρευμα. Κι αὐτό, παρά τό γεγονός ὅτι στά 1973, σύμφωνα μέ τά τελευταῖα στοιχεῖα τῆς «Λαϊκῆς Οἰκονομίας τῆς ΕΣΣΔ τοῦ ἔτους 1973», σ. 323, ἡ παραγωγή κρασιοῦ μειώθηκε σημαντικά. Στά 1972 ἔφτανε, ὅπως μᾶς ἀνακοινώνεται δυό σελίδες πρίν, τά 293 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα, καί στά 1973, ὅσο κι ἄν αὐτό μπορεῖ νά φανεῖ παράξενο, ἔπεσε στά 207 ἑκατομμύρια δεκάλιτρα. Ἴσως ὁ τρύγος νά μή στάθηκε καλός, ἴσως νά ὑπῆρξαν ἄλλοι λόγοι, ἡ ὑπόδειξη, ὅμως, γιά τήν «αὔξηση τῆς παραγωγῆς κρασιοῦ» δέν πραγματοποιήθηκε. Ἡ οἰκονομία μας δέν ὑποτάσσεται πάντοτε στούς νόμους, καί πολύ λιγότερο ἡ γεωργία.

Μερικοί φίλοι μέ ρώτησαν: Μά τί μπορεῖς νά προτείνεις τό συγκεκριμένο;».

Γιά ν' ἀρχίσουμε, τουλάχιστο, προτείνω τά δύο παρακάτω μέτρα:

1) Νά δοθοῦν στή δημοσιότητα τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τά ἔσοδα τοῦ κράτους ἀπό τήν πώληση οἰνοπνευματωδῶν προϊόντων. Δέν θά πρόκειται γιά τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι εἶχε κάνει ὁ Στάλιν τήν παραμονή τῆς δέκατης ἐπετείου τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης. Εἶπε σέ μιά ἀντιπροσωπεία ξένων ἐργατῶν, στίς 5 Νοέμβρη τοῦ 1927 (κι αὐτό ἀναδημοσιεύτηκε σ' ὅλο τό σοβιετικό τύπο), πόσα ἔσοδα εἶχε ἀποδώσει ἡ πώληση τῆς βότκας. Γιατί δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ καί τώρα;

2) Νά ἐπιτραπεῖ ἡ δημοσίευση βιβλίων καί μελετῶν ἀφιερωμέ-

γων στό πρόβλημα τοῦ ἀλκοολισμοῦ σέ ὅλη του τήν ἔκταση. Δέ θά πρόκειται γιά τίποτε περισσότερο ἀπό ἐκεῖνο πού ἐπέτρεπε ἡ τσαρική κυβέρνηση σέ ἀνθρώπους πού ἡ καρδιά τους μάτωνε βλέποντας ἕνα λαό νά τόν μεθᾶνε αἰῶνες ὁλόκληρους οἱ κυβερνῆτες του.

Ἐκεῖνο πού ἡ τσαρική κυβέρνηση ἐπέτρεπε νά δημοσιεύεται γιά τή βότκα, μήπως ἡ πιό δημοκρατική ἐξουσία τοῦ κόσμου νά μή μπορεῖ νά τό ἐπιτρέψει σήμερα;

Τά κείμενα αὐτοῦ τοῦ τόμου ἀνήκουν στό μαρξιστικό ρεῦμα τῆς σοβιετικῆς «ἀντιπολίτευσης», τῆς ὁποίας ἡγεῖται ὁ γνωστός ἱστορικός Ρόυ Μεντβέντεφ πού ζεῖ σήμερα στή Σοβιετική Ἕνωση, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Τά θέματα τῶν ἄρθρων εἶναι ποικίλα: ἡ σημασία τοῦ 20οῦ καί τοῦ 22ου Συνέδριου τοῦ ΚΚΣΕ, ἡ μαρξιστική κριτική καί πολεμική στόν Σολζενίτσιν, ἡ δομή καί τά προβλήματα τῆς σοβιετικῆς κοινωνίας, ἡ κοινωνική ἔρευνα γιά τόν ἀλκοολισμό στήν ΕΣΣΔ, κ. ἄ. Ἀπό τό σύνολο τῶν κειμένων ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη μιᾶς σοβαρῆς καί βαθιᾶς συζήτησης γύρω ἀπό τά θέματα πού ἀφοροῦν τή σημερινή σοβιετική πραγματικότητα καθώς καί κείνη τῶν ἄλλων συγγενῶν στήν κοινωνική καί πολιτική της δομή χωρῶν. Ὁλόκληρος ὁ προβληματισμός καί τό τεκμηριωμένο πληροφοριακό ὑλικό τῶν συγγραφέων συμβάλλουν στήν κατάριψη πολλῶν σχημάτων καί προκαταλήψεων τοῦ ἕλληνα προοδευτικοῦ ἀναγνώστη ὅσον ἀφορᾶ τήν πορεία καί τίς προοπτικές τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ.